

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

53
2007

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Mati Erelt

53

Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2008

Emakeele Seltsi aastaraamat 53 (2007) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 53 (2007)

Toimetuskolleegium: Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huumo (Turku/Tartu), Arvo Krikmann (Tartu),
Helle Metslang (Tartu), Karl Pajusalu (Tartu), Raimo Raag
(Uppsala), Kristiina Ross (Tallinn), Seppo Suhonen (Helsinki),
Urmas Sutrop (Tallinn/Tartu), Lembit Vaba (Tampere),
Jüri Viikberg (Tallinn), Tiit-Rein Viitso (Tartu), Eberhard
Winkler (Göttingen)

Toimetus: Mati Erelt peatoimetaja
Tiiu Erelt toimetaja

Toimetuse aadress: Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
telefon 6449331
e-post es@eki.ee

Trükk: trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud *MLA Directory of Periodicals* (Modern Language Association, USA) ja *Linguistics & Language Behavior Abstracts* (LLBA, Cambridge Scientific Abstracts (CSA), USA) andmebaasides, Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafias *Linguistic Bibliography Online* (BL Online). Täistekstid on elektrooniliselt Kesk- ja Ida-Euroopa teadusajakirjade andmebaasis *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL).

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud riiklik programm „Eesti keel ja rahvuslik mälu”

© Emakeele Selts

SISUKORD

Mati Erelt, Helle Metslang

Kogea vormistamine eesti keeles: nihkeid <i>SAE</i> perifeerias	9
Expression of the experiencer in Estonian: Shifts in the periphery of the <i>SAE</i>	22

Enn Ernits

Läänemeresoome käändesüsteemidest Mihkel Veske kirjatööde valgusel	23
On the case systems of the Balto-Finnic languages in light of the written work of Mihkel Veske	37

Marja Kallasmaa

Mitmetisus Eesti läänesaarte kohanimedele seletamisel	38
Pluralism in the place name etymologies of West-Estonian islands	47

Reet Kasik

Infojaotus uudistekstides: partitsiiparandid	48
The distribution of information in news stories: Participial constructions	63

Karen Kuldnokk

Kaitseväelase kutsevalikut põhjendavad argumendid	64
Arguments explaining the servicemen's choice of profession	85

Helmi Neetar, Vilja Oja

<i>Haabju ja eistuk</i>	87
<i>Haabju and eistuk</i>	103

Renate Pajusalu, Heili Orav

Supiinid koha väljendajana: liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast	104
Supine constructions encoding spatial entities: asymmetry in expressing motion event	121

Helen Plado

Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele põhjus- ja tingimuslause näitel	122
Classification of adverbial clauses, based on Estonian conditional and causal clauses	145

Tiit-Rein Viitso

<i>Tsuhh-tsuhh!</i>	146
<i>Tsuhh-tsuhh!</i>	149

Eberhard Winkler

Ferdinand Johann Wiedemann väikeste läänemeresoome keelte uurijana	150
Ferdinand Johann Wiedemann als Erforscher der kleineren ostseefinnischen Sprachen	161

ÜLEVAATEID

Tuomas Huumo

Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektiolingvistiikan asemasta kognitiivisessa kielitieteessä	163
On the debate about introspection as a research method in cognitive linguistics	180

Margit Langemets

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” viiskümmend aastat	181
Fifty years of the Defining Dictionary of Standard Estonian	199

Maarja Siiner, Tõnu Tender, Triin Vihalemm

Piirkondlike keelekujude tunnustamisest Eestis ja Prantsusmaal Euroopa Liidu keelepoliitika taustal	200
About recognition of regional language varieties in Estonia and France on the background of European Union language policy ..	221

Tiiu Erelt

Huno Rätsep keelekorralduses	222
Huno Rätsep in language planning	235

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 88. tegevusaasta (2007) (Annika Hussar)	235
2007. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Helju Kaal)	240
2007. aastal manalateele läinud Emakeele Seltsi liikmed	244
<i>In memoriam</i> Juhan Peegel (Mati Erelt)	245
Emakeele Seltsi juubilarid 2007. aastal	247
Juubelijuttu Helena Sulkalaga (Helle Metslang)	249
Sándor Mokány 75 (Szilárd Tóth)	257
2007. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Helju Kaal)	260
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2007	264
Lühendid	269

KOGEJA VORMISTAMINE EESTI KEELES: NIHKEID SAE PERIFEERIAS

MATI EREL, HELLE METSLANG

Annotatsioon. Eesti keeles vormistatakse kogejaargumenti kas SAE-päraselt nominatiivse subjektina (*Mari armastab Jürit*) või muul viisil: adverbiaalina (*Jüri meeldib Marile*) või objektina (*Marit huvitavad loodusteadused*). Artiklis vaadeldakse kogeja vormistamist ning alternatiivsete mallide kasutust ajakirjanduskeeles ajavahemikul 1995–2005 eesmärgiga välja selgitada toimunud muutused ning nende põhjused. Vaadeldud nominatiivse ja muuvormilise kogeja kasutusdünaamikas ilmneb SAE-pärase nominatiivse kogeja domineerimine või mõningased nihked selle poole. Tunnetuspredikaatides on nominatiivse kogeja kasutus kindlas ülekaalus, kuid siiski vähenenud. Tundepredikaatide ja modaalsete predikaatide puhul nominatiivse kogeja kasutus tasapisi kasvab. Mallidevahelist valikut mõjutavad sellised tegurid nagu tendents vormistada kogejat samamoodi kui agent; kontaktkeelte eeskujud; vajadus lauses komponenti sisuliselt esile tuua – topikaliseerida või paigutada reemasse (vormistades subjektina) – või nimetamata jätta (vormistatakse muus käändes); lause seostamine kontekstiga; valik analüütilise ja sünteetilise verbi kasutuse vahel (vastavalt argisemas või ametlikumas väljenduslaadis).

Võttesõnad: eesti keel, kogeja, lause põhitüübid, keelekontaktid, Euroopa keskmine standard (SAE)

1. Sissejuhatus

Kogeja on olulisim argument paljude predikaatide tähendusstruktuuris. Need predikaadid võib Martin Haspelmathi eeskujul (2001a) jaotada järgmistesse tähendusrühmadesse:

- tunnetust väljendavad (eesti keeles nt *teadma, mäletama, unustama, meeles olema, ununema*);
- füüsilist seisundit väljendavad (*valutama, külmetama, külm olema, janu olema, janus olema*);
- tundeid väljendavad (*rõõmustama, kurvastama, meeldima, armastama*);

- modaalseid tähendusi väljendavad (*õnnestuma, ebaõnnestuma, vaja olema, vajama, näima, paistma, tunduma*);
- juhtumist väljendavad predikaadid (*juhtuma, sattuma*).

Kogea vormistub kas subjektina (*Mari armastab Jürit*) või mingi muu lauseliikmena (*Jüri meeldib Marile, Marit huvitavad loodusteadused*). Nominatiivne, subjektina vormistuv kogea on tunnuslik enamikule kesksetele Euroopa keeleliidu SAE (*Standard Average European*, Euroopa keskmine standard) keeltele (Haspelmath 2001b: 1495–1496). Nende keelte subjekti iseloomustab semantiliste rollide paljus, sest subjektilisus oleneb seal rohkem pragmaatilistest kui semantilistest teguritest. Nii vormistubki nt inglise keeles subjektina lisaks agendile tüüpiliselt ka omaja (*I have this book*) ja kogea (*I like her*). SAE perifeerias või väljaspool SAEd domineerib seevastu kogea vormistus daativiga või objekti vormis. Ka eesti keelele, mis nagu soome keelgi paikneb SAE piiril või selle taga, on omased markeeritud omamis- ja kogemislausete tüübid, kus omaja ja kogea vormistuvad adverbiaalina või objektina (*Mul on see raamat, Ta meeldib mulle, See huvitab mind*).

Kogea vormistust mõjutavad ühelt poolt üldine keelesisene arengutendents, teiselt poolt keelekontaktid. Keelte ajaloos on täheldatud tendentsi muuvormilise kogeaargumendi järkjärgulisele muutumisele subjektiks, nt ka inglise verbi *like* kogeaargument oli keskinglise perioodil daativis (Haspelmath 2001a: 75–79). Võiks arvata, et samasugune keelesisene arengutendents toimib ka eesti keeles. Teisalt, kui seni eesti keelt mõjutanud keeltes (SAE keeltest saksa ja vene keel, lisaks soome keel) on mittenominatiivse kogea osakaal olnud suur või väga suur, siis viimasel ajal eesti keelt tugevasti mõjutama hakanud inglise keeles on see lausa olematu (Bossong 1998, viidatud Haspelmath 2001a: 61–63 järgi). Mõlemad tegurid loovad eeldused nominatiivse kogeaargumendi suuremaks levikuks ka eesti keeles. Peale selle võivad toimida muudki keelevälised ja -sisesed tegurid. Siinses kirjutises üritame selgitada nende tegurite tegelikku mõju – kas paaril viimasel aastakümnel on märgata mingeid nihkeid kogea vormistuses.

Vaatleme artiklis kogea väljendamist ja alternatiivsete mallide konkurentsi ajakirjanduskeeles ajavahemikul 1995–2005 peamistes predikaadirühmades. Kasutust jälgime sünonüümsete, kuid eri malle esindavate predikaatide näiteil (*Tal ebaõnnestus tõkkejooks – Ta ebaõnnestus tõkke-*

jooksus; Mari armastab klassikalist muusikat – Marile meeldib klassikiline muusika; Mul on vaja seda raamatut – Ma vajan seda raamatut).

Valimis on esindatud tunnetus-, tunde- ja modaalpredikaadid, iga tähendustüüpi vaadeldakse kahe samatähenduslike predikaatide rühma näitel. Füüsilist seisundit väljendavaid predikaate nagu *külmetama – külm olema* esines materjalis väga harva ja juhtumist väljendavate predikaatide nagu *juhtuma, sattuma (Tal juhtus õnnetus)* puhul ei leidunud samatähenduslikku vastandmalliga vastet. Mallidevahelise sünkroonse varieerumise dünaamikat vaadeldes saab teha järeldusi kasutustendentside kohta; viimased võivad nihutada ennekoike tüüpilise-ebatüüpilise vahekorda (Erelt, Metslang 2006).

Mallide kasutust jälgime ajalehe Postimees materjalil. 1995. ja 2000. a materjal pärineb Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpusesse TÜKK¹ talletatud Postimehe tekstidest, 2005. a kasutusi on vaadatud Postimehe võrguväljaandest.² Materjali kättesaadavus on olnud erinev, kuid esialgselt pilti on sellest hoolimata võimalik saada. 1995. a materjal korpuses pärineb viie nädala lehtedest mahuga 0,4 mlj sõnet, 2000. a on korpus tervikuna (4,9 mlj. sõnet). 2005. a kohta on läbi otsitud ühe nädala (16.–22.10.2005) ajalehed.

2. Eesti lause põhitüübid

Eesti lausestruktuurid võib jagada tegevussubjekti vormistuse alusel kahte põhitüüpi: markeerimata ja markeeritud lausetüübiks. Markeerimata lausetüübis ehk normaallauses realiseerub tegevussubjekt neutraalse sõnajärje korral lausealgulise nominatiivivormilise grammatilise subjektina (nt *Jaan ehitab suvilat*). Markeeritud lausetüüpides sellist vastavust pole: grammatilisel subjektil on vähem prototüüpse subjekti omadusi, nt eksistentsiaallauses (*Aias kasvas lilli*), või ei realiseeru tegevussubjekt üldse grammatilise subjektina. Viimast tüüpi markeeritud lausetüüpideks on omajalause (*Jaanil on auto*), lähem markeeriv tulemuslause (*Annest sai kirjanik*) (Erelt 2005), kogejalause (*Annele meeldib keskaegne muusika*). Normaallause tegevussubjekt on tüüpjuhul teadlik-tahtlik tegutseja, agent, markeeritud lauses seevastu kogeja, omaja, neutraal vms passiivsem osaline. Markeeritud lausetüübid on spetsialiseerunud teatud situatsioonidele.

¹ <http://test.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides>

² www.postimees.ee

nitüüpide vormistamiseks, normaallause on aga üldine mall, mille raames saab väljendada neidki situatsioonitüüpe, mis spetsiaalsetes markeeritud tüüpides: *Jaan omab autot, Anne sai kirjanikuks, Anne armastab keskaegset muusikat*. Nagu eespool nimetatud, on normaallauseline väljendusviis neilgi juhtudel tavalisem SAE keeltes (Erelt, Metslang 2006).

Ka kogejaga lause puhul on küsimus nominatiivsest või muuvormilisest kogejast lause kui terviku seisukohast normaallause või markeeritud lausetüübi vahelise valiku küsimus. Normaallauses on kogeja grammatilise subjekti vormis (*Anne armastab keskaegset muusikat, Anne vajab pikemaajalist ravi, Anne huvitub keskaegsest muusikast*). Kogejalauses on kogeja allatiivis, adessiivis või objekti vormis (*Annele meeldib keskaegne muusika, Annel on vaja pikemaajalist ravi, Annet huvitab keskaegne muusika*), grammatiliseks subjektiks seevastu on kogemiselis ehk stiimul – see, millele kogemine on suunatud. Normaallause mallideks on näiteks *K armastab S-i, K vajab S-i*, kogejalause mallideks aga *S meeldib K-le, K-l on vaja S-i*.

Nihkeid kogeja vormistuses saab niisiis käsitada nihetena lause struktuuritüüpide osatähtsuses. Tähelepanekud mingi malli domineerimise dünaamikast ei tähenda veel lausetüübiga seega ühe olulise süntaksitüübi näitaja väljavahetamist. Muutused nii äkiliselt ei toimu, alternatiivid on ju alles. Küll aga võib see näidata muutustendentse mingi tüübi poole.

3. Kogeja vormistamine eri tähendusrühmade predikaatidega

3.1. Tunnetust väljendavad predikaadid

Tunnetust väljendavatest predikaatidest kujundavad normaallauseid nt *teadma, tundma, unustama, mäletama, meenutama, mõistma, taipama, aimama, huvituma, huvi tundma*, kogejalauseid *teada olema, meeles olema, meelde tulema, meelest minema, ununema, huvitama*. Tunnetuspredikaadid on teistest kogejaga predikaatidest aktiivsema sisuga ja nende kogeja võtab keeltes teistest rühmadest enam agendiga sarnast kuju (Haspelmath 2001a). Ka eesti keeles tundub normaallause selles rühmas tavalisem. Mõlema malli konkurentsi saab jälgida näiteks paaride *mäletama – meeles olema, unustama – meelest minema* näitel. Nii inglise keeles kui ka muudes mõjukeeltes – saksa, vene ja soome keeles on nende verbide tavalistel

vastetel (*remember, forget; sich erinnern, vergessen; помнить, забыть; muistaa, unohtaa*) nominatiivne kogeja.

3.1.1. meeles olema – mäletama. Need samatähenduslikud verbid kujundavad intransitiivse kogejalause malliga *K-l on S meeles* (1), (3), (5) ja transitiivse normaallause *K mäletab S-i* (2), (4), (6). Normaallause on struktuurilt samasugune nagu tavaline agendiga transitiivne lause – lausekonstruktsioon viitab aktiivsele, tegevussubjektilt objektile suunatud tegevusele.

- (1) Vanasti oli ikka nii, et meile, lastele, õpetati juba maast-madalast kodus *viisakusreegleid ja kombeid, mis* tänaseni kenasti **meeles**. (1995)
- (2) Kartulit võib kasvatada vagudes, aga *mina* **mäletan** veel väga hästi *ruutpesiti panekut, millest tehti ideoloogiline probleem* – meie oma alateadlikus iseseisvumissoovis ei võtnud ülemvõimu ideid omaks. (1995)
- (3) Siiani **on tal meeles**, *kuidas loomad põlevast laudast välja ei tahtnud minna ja tulle tagasi jooksid*. (2000)
- (4) Kodueestlane ei armasta siamaani kirjutada ega avaldada mälestusi ja päevikuid (*kes ei mäletaks omaaegseid õpetussõnu*: kui tead, ära üles kirjuta, kui kirjutad, ära alla kirjuta). (2000)
- (5) *ELil on meeles ka oma idaserv, kus äsja algas Moldova-Ukraina piiril abikava*. (2005)
- (6) Ehk **hakkame** kauem **mäletama** hoopis *seda bulgaarlasest troonipärijat, kes krooniti nädalavahetusel Argentina päikese all San Luisis*. (2005)
- (7) Ning sünnib *katartiline hetk, millist teist viimase aja teatrist ei mäleta*. (2000)

Stiimuliks on sündmus (2), (3), tekst (4), aeg (7), abstraktmõiste (1), harvemini elus (6) või eluta (5) objekt. Stiimul on vormilt kõrvallause või nimisõna(fraas), kannab enamasti lause põhisisu, kuulub reemasse ja on üsna pikalt sõnastatud. Malli valikul tundub oluline ka kommunikatiivne külg – konkreetse mäletaja esiletoomise või tagaplaanile jätmise taotlus. Normaallauses sarnaneb mäletaja aktiivse tegijaga: selliseid lauseid (2) kasutati eriti tihedasti iseseisvusaja alguse tekstides lähiminevikku meenutades. Teiselt poolt pole vahel ka vajadust kogejat üldse nimetada – see on kas üldistatud, varasemast kontekstist teada või ebamäärane; oluline

on aga kogemisalis. Sellistel juhtudel sobib paremini kogejalause mall (1), sest adessiivivormilist kogejat on palju hõlpsam lausest välja jätta kui grammatilist subjekti. Normaallauses jääb subjekt lihtsamalt välja eituse korral (7). Subjektiga eitavaist lauseist on osa retoorilised küsimused (4), mis peidavad üldistatud jaatavat mõtestust: *kes ei mäletaks S-i* → 'kõik mäletavad S-i'. Normaallause levikut kirjalikes tekstides võib selle alternatiivipaari puhul soodustada ka see, et *mäletama* on üks sõna, *meeles olema* kaks – kirjalik keel soosib sünteetilist väljendusviisi.

Predikaatide *meeles olema* ja *mäletama* esinemust analüüsimaterjalis näitab tabel 1. Normaallause ja kogejalause suhe on kogu vaadeldaval ajavahemikul olnud tublisti üle ühe, niisiis on normaallause domineerinud, seejuures eriti 1995. aastal, mis seletub tõenäoliselt arvukate meenutustega selle aja ajakirjanduses. Normaallause domineerimine näib vähenevat.

Tabel 1. Predikaatide *meeles olema* ja *mäletama* esinemus

	1995	2000	2005
<i>meeles olema</i> kogejalauses (sh kogejata)	3 (1)	59 (11)	3 (4)
<i>mäletama</i> normaallauses (sh kogejata)	59 (1)	359 (20)	19 (0)
sh <i>mäletama</i> eitav, küsiv lause	20	135	3
normaallause ja kogejalauset suhe	19,7	6,1	6,3

3.1.2. *ununema, meelest (ära) minema – (ära) unustama.* Need üldjoontes samatähenduslikud verbid kujundavad eelmisega analoogilise vastanduse: intransitiivse kogejalause malliga *K-l ununes S / K-l läks S meelest (ära)* ja transitiivse normaallause malliga *K unustas S-i*. Sisult märgivad need verbid eelmise verbipaariga tähistatud olukorra lõppemist. Ühelt poolt on nende kahe situatsiooni vahel eeldeseos: unustatakse seda, mida on mäletatud, unustamine eeldab eelnevat mäletamist. Teiselt poolt järeldub ühe eitusest teise jaatus ja vastupidi: mis ei ole meeles, see on meelest läinud; mis on meeles, see ei ole meelest läinud. Need tähendus-suhted loovad võimaluse unustamise ja mäletamise eituse-jaatuse sõnamängudeks ja neid väljendavateks konstruktsioonideks, nagu üleskutse *ärgem unustagem S-i* → 'pidagem meeles S-i' (9) või retoorilise küsilause konstruktsioonid (4).

Ununemis-unustamispredikaatide kogemisalis on üldjoontes sama-laadne nagu mäletamispredikaatide korral. Verbi *ununema* puhul esineb konkreetsemaid ja abstraktsemaid stiimuleid (8), (13), kuid suhteliselt

vähe kõrvallauseid jm sündmust väljendavaid kogemisliseid. Analüütiline ühend *meelest ära minema* esineb rohkem vabama stiiliga tekstides (10). Normaallause domineerib ka unustamisverbide korral (tabel 2), kuid üldiselt mitte nii tugevalt kui mäletamisverbidel. Normaallause korral tõuseb ju tegevussubjekt esile (12), kogejalauses (8), (10), (13) saab seda hõlpsamalt peita adessiivargumendi ärajätmisega, ja ilmselt tõstetakse mäletajat meelsamini esile kui unustajat. Suure osa normaallausest moodustavad seejuures *ärgem unustagem* -tüüpi üldise suunitlusega üleskutsed.

- (8) *Teise maailmasõja kogemused ei ole* veel **ununenud**. (1995)
- (9) **Ärgem unustagem**, et kogu see põlvkond, kes on sündinud ajavahe-
mikus 1945 – 1990, on oma kasvatuse ja koolituse saanud nõukogude
võimu ajal, olnud pioneerid või komnoored, teeninud aega punaarmees.
(1995)
- (10) „Igalt poolt oli mulle meelde jäänud, et 112 on hädaabinumber, ähmiga
läks null meelest ära.” (2000)
- (11) Naabritest ei tehtud üldse välja. Prantsuse ajakirjandus imestas, et isegi
poolakad ja leedulased olid „ära unustatud”. (2000)
- (12) Kurb on seegi, et *algajad lauljad on ära unustanud head eestikeelsed
laulud*. (2000)
- (13) Kusjuures, *rumalused ununevad*. Mart Laar justkui vallandati 1994.
aastal ja sai viie aasta pärast uuesti peaministriks. (2005)

Tabel 2. Predikaatide *meelest minema*, *ununema* ja *unustama* esinemus

	1995	2000	2005
<i>meelest minema</i> kogejalaises (sh kogejata)	0	10 (8)	0
<i>ununema</i> kogejalaises (sh kogejata)	7 (7)	43 (39)	4 (3)
<i>unustama</i> normaallaises (sh kogejata)	45 (20)	417 (115)	13 (11)
sh <i>unustama</i> keelud	9	60	7 (7)
normaallauseste ja kogejalauseste suhe	6,4	7,9	3,3

Vaadeldud tunnetuspredikaatide osas domineerib materjalis seega kindlalt normaallause mall, kuid selle kasvutendentsi pole märgata, normaal-
lauseverbi *mäletama* kasutus on hoopiski kahanenud. Valikut suunavad ka pragmaatilised tegurid, nagu minevikku meenutama kutsumine ja mäletajate esiletõus 1990. aastate meenutustuhinas, unustaja nimeta-

mise vältimine, analüütiliste ja sünteetiliste predikaatide stiilikuuluvuse mõningane erinevus jne. Ka kontaktkeeltes on vaadeldavatel juhtudel nominatiivne kogeja.

3.2. Tundeid väljendavad predikaadid

Tundepredikaatidest kujundavad kogejalause nt *meeldima*, *vaimustama*, *üllatama*, *muret tegema*, *kahju olema*, normaallause nt *armastama*, *vaimustuma*, *vaimustuses olema*, *üllatuma*, *üllatatud olema*, *imestama*, *muretsema*, *mures olema*. Kahesugust kasutust on näiteks verbidel *rõõmustama*, *kurvastama*, *ehmatama*, *vihastama* (see *vihastas mind – ma vihastasin selle peale*). Ajalehekeele materjalil vaatlesime verbi *rõõmustama* eri kasutusi ja verbipaari *meeldima – armastama* (vt ka Metslang 2006: 722–723). Nende verbide vasted kontaktkeeltes on enamasti nominatiivse kogejaga (*rejoice*, *like*; *sich frohen*, *падоваться*, *iloita*), siiski on kogejalause malliga näiteks *gefallen* (kogeja daativis) ning kausatiivsed predikaadid *frohen*, *падовать*, *iloittaa* (kogeja objekti vormis).

3.2.1. Verbi *rõõmustama* saab kasutada nii kogejalauses (*S rõõmustab K-d*) kui ka normaallauses (*K rõõmustab S-i üle*). Mõlemal juhul võib kogemisalist vormistada ka kõrvallause (15), (17). Need laused on osaliste peitmise suhtes võrdväärsed, mõlemas peab säilima grammatiline subjekt ja teine osaline võib ära jääda. Nii säilib kogejalauses alusena vormistuv stiimul, nt *saavutus rõõmustas* (16), normaallauses aga kogeja, nt *inimesed rõõmustavad* (14). Vaadeldavas materjalis oli normaallause kasutus 1995. a vähemuses, on aga edaspidi mõnevõrra domineerima ja kasvama hakanud. Võrreldes muude vaadeldud verbidega ei ole *rõõmustama* kasutus kuigi sage (vt tabel 3).

- (14) Viimaks ometi võivad *omandireformi kaudu kinnisvaraomanikuks saanud inimesed rõõmustada*. (1995)
- (15) *Kankkuneni rõõmustas, et katsetel, kus sõiduk tõrkumata alistus, tegi ta head sõitu ja sai kahel korral parima aja*. (2000)
- (16) Eriti *rõõmustas tõkkejooks*. (2000)
- (17) *Meditšiiniõde Andras Laugamets rõõmustas aga selle üle, et elustada õnnestus raske sünnituse tagajärjel kliinilisse surma sattunud imik*. (2005)

- (18) „Isamaaliit on kolme-nelja populaarsema erakonna seas, ja seda kõikjal Eestis,” **rõõmustas** partei esimees Tõnis Lukas. (2005)

Tabel 3. Verbi *rõõmustama* kasutus kogeja- ja normaallauses

	1995	2000	2005
<i>rõõmustama</i> kogejalauses (sh kogejata)	4 (0)	77 (27)	3 (4)
<i>rõõmustama</i> normaallauses (sh kogejata)	3 (0)	142 (1)	9 (4)
sh <i>rõõmustama</i> normaallauses stiimulita	2	9	
normaallauseste ja kogejalausete suhe	0,8	1,8	3

3.2.2. meeldima – armastama. Kogejalause verbi *meeldima* (*K-le meeldib S*) tähenduses on hakatud kasutama ka normaallause verbi *armastama* (*K armastab S-i*). Nii kogeja kui stiimuli vormistamine on mõlema malli puhul obligatoorsed. *Armastama* 'meeldima' stiimuliks on tegevus või tava (21), abstraktnõiste (20), harvemini ka elutu objekt (22). Verbi *armastama* kasutuse nihke taustaks on tõenäoliselt vene *любить* samalaadne kasutus. Kasutuses domineerib *meeldima*, s.o kogejalause, siiski võib *armastama* osas täheldada väikest kasvu (vt tabel 4).

- (19) Rainele **meeldis** olla meeste seas. (1995)
- (20) *Pimedust ta nii väga ei armasta*, vähemalt on püütud inimesest seesugust muljet jätta. (1995)
- (21) Inimesed **armastavad** seal istumas käia. (2000)
- (22) Nad mõtlevad vaat et samu mõtteid, tunnevad rõõmu ühesugusest muusikast ning **armastavad** sarnase tegumoega rõivaid. (2000)
- (23) *Temale ja tema lastele meeldib* seriaal väga. (2005)
- (24) **Armastab** hullupööra Kuldset pasteeti ja teistega hullata. (kassisõprade Interneti-foorum, 27.07.2006)

Tabel 4. Verbide *meeldima* ja *armastama* 'meeldima' esinemus

	1995	2000	2005
<i>meeldima</i> kogejalauses	47	313	17
<i>armastama</i> normaallauses	7	100	6
normaallauseste ja kogejalausete suhe	0,1	0,3	0,4

Vaadeldavate tunde predikaatide puhul on seega domineerinud kogejalause; aja jooksul on normaallause veidi tugevnenud, verbi *rõõmustama* puhul asunud domineerima. Kummagi verbipaari puhul ei ole märgata ühe või teise malli olulisi kasutuseeliseid: *rõõmustama* puhul võib kogejalauses hõlpsasti ära jätta kogeja, normaallauses stiimuli, teist argumenti vastavalt esile tõstes – mõlemat võimalust tekstides kasutatakse. Verbipaari *meeldima* – *armastama* puhul on aga mõlemas mallis mõlemad argumendid obligatoorsed, ära jätta ei saa kumbagi. Kõik vaadeldud predikaadid on ühesõnalised, nii ei erine nad ka analüütilisuse-sünteesilisuse poolest.

3.3. Modaalised predikaadid

Modaalverbid on enamasti nominatiivse kogejaga nt *pidama*, *võima*, *saama*, *tahtma*, *tohtima*, *vajama*. Kogejalause kujundavad peamiselt nessessiivverbid nagu *vaja/tarvis olema/minema*, *tulema*, *tasuma*, *maksma*, *võimalik olema*, *õnnestuma*, *ebaõnnestuma* ja evidentsiaalverbid *näima*, *paistma*, *tunduma*. Ka nessessiivverbide seas esineb normaallauselist kasutust eitavas lauses: *Sa ei pruugi seda teada* (Torn-Leesik, ilmumas). Vaatleme siin vajalikkusmodaalsust väljendavate predikaatide paari *vaja olema* – *vajama* kasutust ning võimalikkusmodaalsust väljendavate verbide *õnnestuma* ja *ebaõnnestuma* nihet normaallause suunas. Kontaktkeeltest on *need*, *succeed*, *fail*, *sollen*, *brauchen*, *Glück/Unglück haben*, *tarvita*, *нуждаться*, *onnistua*, *epäonnistua* normaallause malliga, meie kogejalausele on lähedane vene *надо/нужно, удасться*, ja soome paralleelvariant *olla tarpeen*.

3.3.1. *vaja olema* – *vajama*. Kogejalause on malliga *K-le / K-l on vaja S-i / Vda*, normaallause malliga *K vajab S-i*. Mõlema malli kasutusala on väga lai; stiimuliks on sageli kogejalauses *da*-infinitiiviga (26), (27) või normaallauses deverbaalnoomeniga (28) vormistatud tegevus; abstraktmõisted (30); ka elutud elusad ja elusad objektid (25). Kogejalauses jääb adessiivne kogeja sageli nimetamata, vajajat nimetamata räägitakse sellest, mida on üldiselt vaja (27), (29); seejuures on olevikuvormilisse lausesse sageli peidetud täpsema adressaadita direktiivne funktsioon – soovitus, nõuanne, käsk (vrd Metslang 2004).

- (25) Ütlen kohe ära: olen Eesti-Vene piiriküsimuses seisukohal, et **ei ole** meile **vaja** praeguse administratiivjoone taha jäävaid räsitud maid ja vaenulikke venelasi. (1995)
- (26) Lukkude-lappide pärast **pole** kliendil **vaja** muretseda, selle eest hoolitseb rätsep. (2000)
- (27) Elanikkonda **on vaja** tasa ja targu ette valmistada. (2000)
- (28) Isegi kõrgelt haritud inimesed **vajavad** tihti teenusemüüjalt abi või nõuannet. (2000)
- (29) Küll **on vaja** sirgeks rääkida hind. (2005)
- (30) Sest enim **vajab** Eesti nüüd loovat rahu. (2005)

da-infinitiivse stiimuliga lause baasil on kujunenud passiivne lausestruktuur, kus *da*-tarindi objekt on grammatiliseks subjektiks, kogeja aga on lausest juba täielikult välja tõrjutud (31), (32). Selle kujunemises võib näha järgmisi lülisid, mis viivad kogejalause üleminekule normaallauseks: *K-l on vaja tingimusi muuta* → *on vaja tingimusi muuta* → *tingimusi on vaja muuta* → *tingimused vajavad muutmist*.

- (31) Tingimused **vajavad** muutmist. (1995)
- (32) Saaremaa Laevakompanii juhi Tõnis Rihvki sõnul **vajab** tehing veel vormistamist, kuid käed on löödud. (2005)

Vaadeldavad predikaadid on kasutuses sagedased; materjalis ilmneb väike nihe kogejalausest normaallause suunas, siiski domineerib kogejalause predikaadiga *vaja olema* (vt tabel 5).

Tabel 5. Predikaatide *vaja olema* ja *vajama* esinemos

	1995	2000	2005
<i>vaja olema</i> kogejalauses	238	1740	59
<i>vajama</i> normaallauses	108	1339	44
normaallausete ja kogejalausete suhe	0,5	0,8	0,7

3.3.2. õnnestuma, ebaõnnestuma. Need kaks verbi on üsna tüüpilised kogejalause (*K-l õnnestus* / *ebaõnnestus S*) verbid (33), samas kui nt soome keeles on *onnistua* ja *epäonnistua* tavaliselt kasutusel normaallauses (*K onnistui* / *epäonnistui S:ssä*). Soome malli toel on hakanud ka eesti keeles, ennekõike spordi- ja äriteemalises meedias ilmnema nende verbide vorme ja tuletisi (*ebaõnnestuja, õnnestuti*), mille tauststruktuuriks

on normaallause (34), (36), aga ka üksikuid terviklikke normaallauseid (35) nende predikaatidega (*K ebaõnnestus / ebaõnnestus S-s / ebaõnnestus S-ga*). Siingi võimaldab kogejalause mall kogejat välja jätta ja stiimulit esile tõsta (38), kujunev normaallause aga vastupidi, kogejat esile nihutada ja stiimulit väljagi jätta (35) (vt Metslang 2006, Erelt, Metslang 2006).

(33) Tuletõrjujail **ei õnnestunud** kedagi päästa. (1995)

(34) Teisalt – kui mõni rahandusminister seda poleks, oleks see üsna tõenäoliselt väga **ebaõnnestunud** rahandusminister. (1995)

(35) Miks siis **oleme** seni **ebaõnnestunud**? (2000)

(36) Kohati *uute lavastustega õnnestuti*, möödunud teisipäeval esietendus. (2000)

(37) „*Selles Jakovlev ei õnnestunud*, kuid me hindame kõrgelt tema toonaseid jõupingutusi ning hilisemaid toetusavaldusi Eestile, Lätile ja Leedule.” (2005)

(38) Kui mõni asi lavastuses **ei õnnestu**, siis ei maksa seda varjata, sama asi võib aasta pärast välja tulla. (2005)

Normaallauselist kasutust juhib negatiivse tähendusega paarik, verb *ebaõnnestuma*. Kuigi korpuses on vaid üksikuid kasutusjuhte, aitab protsessi jälgida kasutus Internetis. Kui 27.07.2006 andis Google'i otsing normaallausel põhineva tuletise *ebaõnnestuja* kohta 190 viidet, siis 14.3.2008 oli neid juba 1250. Seevastu *õnnestuja* kasutus polnud tõusnud: 2006 oli 61 viidet, 2008 aga 56.

Vaadeldud modaalseste predikaatide puhul domineerib küll kogejalause mall, kuid samas ilmneb tendentse normaallause malli levikuks.

4. Kokkuvõtteks

Vaadeldud nominatiivse ja muuvormilise kogeja kasutusdünaamikas ilmneb SAE-pärase nominatiivse kogeja domineerimine või mõningased nihked selle poole. Tunnetuspredikaatides on nominatiivse kogeja kasutus kindlas ülekaalus, kuid siiski vähenenud. Tunde- ja modaalpredikaatide puhul nominatiivse kogeja kasutus tasapisi kasvab. Mallidevahelist valikut mõjutavad sellised tegurid nagu tendents vormistada kogejat samamoodi kui agenti; kontaktkeelte eeskuju; vajadus lauses komponenti sisuliselt esile tuua – topikaliseerida või paigutada reemasse (vormistades subjektina) – või nimetamata jätta (vormistatakse muus käändes); lause seosta-

mine kontekstiga; valik analüütilise ja sünteetilise verbi kasutuse vahel (vastavalt argisemas või ametlikumas väljenduslaadis).

Kirjandus

- Bossong, Georg 1998.** Le marquage différentiel d l'objet dans les langues d'Europe. – Actance et valence dans les langues de l'Europe. Ed. by L. Feuillet. Berlin: Mouton de Gruyter, 193–258.
- Erelt, Mati 2005.** Source-marking resultatives in Estonian. – *Linguistica Uralica* XLI: 1, 20–29.
- Erelt, Mati, Helle Metslang 2006.** Estonian clause patterns – from Finno-Ugric to SAE. – *Linguistica Uralica* XLII: 4, 254–266.
- Haspelmath, Martin 2001a.** Non-canonical marking of core arguments in European languages. – Non-canonical marking of subjects and objects. Ed. by A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon, M. Onishi. Amsterdam–Philadelphia, 55–83.
- Haspelmath, Martin 2001b.** The European linguistic area: Standard Average European. – Language typology and language universals: An international handbook. Vol. 2. Ed. by M. Haspelmath *et al.* (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.2.) New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.
- Metslang, Helle 2004.** Imperative and related matters in everyday Estonian. – *Linguistica Uralica* XL: 4, 243–256.
- Metslang, Helle 2006.** Predikaat ajastut kogemas. – *Keel ja Kirjandus* 9, 714–727.
- Torn-Leesik, Reeli (ilmumas).** The voice system of Estonian. – *Sprachtypologie und Univesalienforschung*.

Expression of the experiencer in Estonian: Shifts in the periphery of the SAE

Mati Erelt, Helle Metslang

In Estonian, the experiencer argument can be expressed either as in Standard Average European as a nominative subject (*Mari armastab Jürit*) or in other ways: as an adverbial (*Jüri meeldib Marile*) or an object (*Marit huvitavad loodusteadused*). This article examines the expression of the experiencer and the use of alternative forms in journalistic language in the period 1995-2005, with the aim of specifying changes occurring during this time and their causes. The dynamics of usage of nominative and other experiencers investigated here shows the dominance of the SAE-type nominative experiencer or some shifts in that direction. In cognition predicates, nominative experiencers form the clear majority, but their use has nevertheless declined. In emotion predicates and modal predicates, however, the use of nominative experiencers is gradually increasing. The choice between two forms is influenced by such factors as the tendency to code the experiencer like an agent; the model of contact languages; the need to emphasise an element of the sentence – topicalisation or movement to the rheme (expression as a subject) or else leaving unmentioned (different case-marking); connecting the sentence with its context; and the choice between analytical or synthetic verb use (casual or more formal register, respectively).

Keywords: Estonian, experiencer, basic sentence types, language contact, Standard Average European (SAE)

Mati Erelt
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
mati.erelt@ut.ee

Helle Metslang
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
helle.metslang@ut.ee

LÄÄNEMERESOOME KÄÄNDE- SÜSTEEMIDEST MIHKEL VESKE KIRJATÖÖDE VALGUSEL

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutises käsitletakse XIX sajandi foonile projitseeritult mitmekülgse teadlase Mihkel Veske kirjatöid, mis puudutavad läänemeresoome keelte käändeid (arv, järjestus, nimetused). Leitakse, et uurija peateene on eesti käände-süsteemi korrastamine.

Võtmesõnad: keeleteaduse ajalugu, soome-ugri keeled, morfoloogia, käänded, Mihkel Veske

1. Sissejuhatuseks

XIX sajandi kahel esimesel kolmandikul tehti suuri edusamme keeleandmete kogumisel ja üllitamisel. Lingvistikale andis hoogu 1830. aastatel spekulatiivsele idealismile vastukaaluks tekkinud positivism, mille kohaselt tuli hankida üksnes tõelisi (positiivseid) teadmisi. Uurimistööd suunas empirism, mille aluseks peeti kogemust (vaatlus jm). Vaadeldava aastasaja viimaseks veerandiks olid tänu keelehuviliste ja -teadlaste agara tegevusele avaldatud enamiku soome-ugri keelte grammatikad või/ja sõnaraamatud. See andis suurepäraseid eeldusi fennougriatika edasiseks arenguks.

Mitmekülgne teadlane Mihkel Veske¹ (1843–1890) on jätnud märgatavaid jälgi nii keeleteadusse, folkloristikasse, luulekunsti kui ka XIX sajandi ühiskonnaellu. Teda on uuritud mitmest aspektist (vt Põldmäe 2000), ent kaugeltki mitte ammendavalt. Paraku pole jõutud M. Veske elu ja tegevuse põhjaliku monograafilise käsitluseni, mida ta kahtlemata

¹ Tulevase keelemehe nimi esineb Paistu koguduse sünnimeetrikas kujul *Mihkel Wesk* (Eesti Ajalooarhiiv f 1286, n 1, s 75, l 5). Hiljem tuli kasutusele *Michael Weske* (nt Weske 1873) ning postuumselt esialgu *Mihkel Weske* (MW) ja seejärel üha sagedamini *Mihkel Veske*.

väärib ja mida plaaniti avaldada juba 1959.–1965. aasta vahemikus (Ahven 2007: 247).

Aeg, mil M. Veske saavutas väitekirja kaitsmisega teadusliku küpsuse, oli rahvusliku liikumise kõrgaeg, mil hakkas kujunema eesti kirjakeel (Rätsep 1979: 31). M. Veske oli laia haardega keeleteadlane. Keelte sünkroonne käsitlel hõlmas maksimaalselt kõiki soome-ugri keeli (võrdlemisel ka indoeuroopa omi), minimaalselt aga eesti keele üht (nt Läänemurde) murrakut. Nende vahele jäi läänemeresoome rühm kui tervik, kaks eesti kirjakeelt ja murded. Diakroonselt vaatles ta nii soome-ugri kui ka läänemeresoome hüpoteetilist algkeelt, eesti rahvalaulude keelt ja vana kirjakeelt (vt ka Ariste 1954: 87–94, Kask 1958: 172–190; Alvre 1993).

Käesolevas uurimuses võetakse põhjalikuma vaatluse alla, kuidas M. Veske käsitles läänemeresoome keelte käändeid üksikult ja süsteemina. See põhjustas XIX sajandil palju ärevust ja segadust (vt Stipa 1990: 217 jj). Keeliti ja autoriti erines käänete arv, järjestus ja nimetused. M. Veskel polnud küll sel teemal eriuurimusi, kuid ta seisukohad ja eeskujud ilmnevad teistest töödest. Peale selle võrreldakse siinses uurimuses toleaaegseid käändesüsteeme tänapäevastega.

2. Käänetest Leipzigi-perioodi väitekirja põhjal

M. Veske oluliseks uurimuseks on 1872. aastal kaitstud väitekirj, mille ta avaldas eraldi raamatuna (Weske 1873). Selles võib eristada sisuliselt kolme osa (vrd Alvre 1993: 2). Peale ülimalt väärtusliku morfonoloogilise üldosa (lk 3–18) vaatles ta läänemeresoome keelte käändsõnade tüve ja käändetunnuseid (lk 18–37) ning kõigi soome-ugri keelte *n*-lõpulisid käändelõppe (lk 38–100).

2.1. Läänemeresoome keelte käändesüsteemid

Tüve ja liiteid käsitlevas peatükis tõi noor uurija ära kaks ülevaatlikku tabelit, millest võib saada aimu läänemeresoome (v.a karjala ja isuri) käänete kohta (Weske 1873: 19, 20). Kaht viimati mainitud keelt peeti veel XIX sajandi lõpukolmandikul soome keele murdeks (Weske 1884a: 3). Dissertant lähtubki soome keelest, milles on nimetatud 15 käänet, sh kolm abstraktset käänet, kuus kohakäänet ning viimaks abessiiv, prolatiiv (*-tse*), faktiiv (*-ksi*), essiiv (*-na*), komitatiiv (*-ne*) ja instruktiiv (*-n*). Kolm

esimest käänet esitati järjestuses nominatiiv, infinitiiv (praegune partitiiv) ja genitiiv. Nii käänete (v.a faktiiv) nimetused, arv ja järjekord on samad mis Gustaf Erik Euréni grammatikas (vt lähemalt 4). *Faktiivi* nimetust tänapäevase *translatiivi* asemel on M. Veske väitekirjas mainitud soome keelemeestest kasutanud üksnes Gustav Renvall (1826: XIII; 1840: 42), kuid mitte Elias Lönnrot (1853: 51) ega August Ahlqvist (1856: 24).

Teiste läänemeresoome keelte käänamisnäited on M. Veske allutanud soome mallile, mistõttu tabelis puudub terminatiiv. Tõsi küll, see leiab käsitlemist eesti keele puhul *n*-käänete vaatlemisel (Weske 1873: 49). Autor on esitanud tabelites näiteid eesti keele ainsuse 13 (mitmuse 12), liivi 10 (9), vadja 12 (12) ja vepsa 12 (11) käände kohta. Neist saame mõnevõrra teada, milliseid käändeid pidas autor soome süsteemist lähituvalt täisväärtuslikeks. Teiste läänemeresoome keelte näidete seas pole prolatiivi. Seda ei peeta vähese produktiivsuse tõttu iseseisvaks käändeks ka tänapäeva soome keeles (Hakulinen 1979: 108). Huvipakkuv tohiks olla seik, et vepsa kirjakeele morfoloogias on prolatiiv taas võetud tarvitusele soome keelest erineva, hilise päritoluga *-dme ~ -tme* 'mööda' lõpuga produktiivse käände nimetusena, nt *tedme* 'teed mööda' puhul (Zaiceva 1995: 35, 48–49).

Siinkohal tahaks mainida, et ka soome instruktiivi ei moodustata praegusel ajal kuigi paljudest sõnadest, ometi peetakse seda traditsiooniliselt iseseisvaks käändeks (Hakulinen 1979: 105; NK 35), ent M. Veske ongi tabelis seda õigupoolest nimetanud ainult soome keeles (vrd Laanest 1975: 109; nn liivi instruktiivi kohta vt allpool). Ka tänapäeval peetakse eesti viisiütlevat käände ja määrsõna piirimail olevaks vormiks (EKG I 51, 60). Lahkuminevalt soome keelest esitas M. Veske eesti komitatiivi *ga*-lõpulisena, üksnes mitmusetabelis on see vist näpuvea tõttu sattunud instruktiivi alla. Essiivi kohta esitas ta vaid ainsuse näite *silma-na* ehk seetõttu, et toonases grammatikas olid mitmusevormid esindatud liiga tagasihoidlikult (vt Ahrens 2003: 154). Kordame eesti keele kohta selguse mõttes, et dissertant jättis käändesüsteemist soome omaga võrreldes täielikult välja terminatiivi, prolatiivi ja instruktiivi.

Erinevalt eesti keelest ei pidanud M. Veske vadja kaasaütlevat iseseisvaks käändeks. Sel puhul toetus dissertant August Ahlqvistile, kes talletas komitatiivivormid omastava käände ja sellest lahku kirjutatud kaassõna *kâ* 'med' abil, nt *minû* 'kâ' 'minuga' (Ahlqvist 1858: 72, 73, 108). Soome teadlase mõjul toimis nõnda 1920. aastatel ka Leningradi keelemees

J. J. Lensu (Ariste 1983: 17) ja viimase eeskujul tänapäeval Moskva votooloog Tatjana Agranat, nt *kapussa ka* 'kapsaga' (Agranat 2007: 111). Siiski oleks otstarbekam pidada komitatiivi iseseisvaks käändeks vaatamata sellele, et ta on sekundaarne ega allu vokaalharmoniale (Ariste 1948: 38, 39; Ariste 1983: 18; Adler 1966: 122). Seda mõtet toetab ka võru kaasaütlev (*ütenkäänüs*), milles esineb vadja keelega sarnaselt vokaalharmoniale allumatu tunnus, nt *külä-gaq* 'külaga' (VES 569). Vepsa keeleteaduses räägitakse tänapäeval samuti *nke*-lõpulisest komitatiivist, nt *koiranke* 'koeraga' (Zaiceva 1995: 35). Ka vadja rajava käände väljendamisel pole seisukoht A. Ahlqvisti T. Agranatini põhimõtteliselt muutunud, nt viimati mainitud esineb *čüllää ssa* (Ahlqvist 1858: 73; Agranat 2007: 110; teisiti Ariste 1948: 40; Adler 1966: 122). Kokkuvõttes nenditagu, et M. Veskel pole erinevalt soome keelest vadja keele käänetenä esitatud terminatiivi, prolatiivi, komitatiivi ja instruktiivi.

Ka vepsa keele puhul esitas uurija näiteid üksnes vanemate käänete kohta, jättes välja väheproduktiivsed ja hilistekkelised kaasused, mis ei mahtunud soome grammatikamudelisse. Siinpuhul tugines ta E. Lönnroti ja A. Ahlqvisti sellekohastele teostele. M. Veske eristas vepsa keeles ainsuse elatiivi ja ablatiivi, mille kohta toona leidis mingisuguseid andmeid näitevormide *kala-s(t)* 'kalast' ja *kala-l(t)* 'kalalt' rekonstrueerimiseks. Vanematest käänetest moodustas süsteemi hiljem ka M. Hämäläinen (1966: 84), kuid ta kasutas käändesüsteemis topeltnimetusi *inessiiv-elatiiv* ja *adessiiv-ablatiiv*. Topeltnimetusi on kasutatud ka vepsa keele sõnaraamatule lisatud grammatikaülevaates, milles on reastatud 10 põhikäänet ja nn 6 hilistekkelist aglutinaati (vt Zaiceva-Mullonen 1972: 726–729). Vepsa keele teaduslikus grammatikas on Niina Zaitseva eristanud üheksat täisväärtuslikku käänet (sh kaht topeltnimetusega), kaht piiratud kasutusvõimalusega kaasust (essiiv ja instruktiiv) ning ligi tosinajagu hilise tekkega kaassõnalist käänet (vt Zaiceva 1981: 178–202). Hiljem on ta vepsa keele käändesüsteemi liikmetena käsitlenud ka väheproduktiivseid ja hilistekkelisi käänendeid – nagu see võis selguda juba eeltoodust, mistõttu nende arv on üliõpilastele mõeldud õpivahendis üsna suur (18), kusjuures topeltnimetustest on loobutud (Zaiceva 1995: 35–36). See näitab, et vepsa keeles on käändesüsteem arenenud teisiti kui teistes läänemeresoome keeltes.

M. Veske dissertatsioonis esitati liivi keele puhul kaks käänet vähem, kui neid leidub Andreas Johan Sjögreni koostatud grammatikas, mida on

pärastpoole täiendanud Ferdinand Johann Wiedemann (Sjögren-Wiedemann 1861). Seal leiab lisaks soome keeles kasutatavatele kümnele käände (sh adverbiaal = instruktiiv) käsitlemist kaks spetsiifilist kaasust, nimelt instrumentaal ja daativ.

M. Veske ei esitanud instruktiivi tabelilahtrites liivi näiteid tegelikult selle ebaproduktiivse käände kohta, vaid erinevalt soome keelest mõtles ta instruktiivi all juba J. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni grammatikas rakendatud ja tänini kasutatavat instrumentaali (Sjögren-Wiedemann 1861: 51, 77; vt ka Boiko 2000: 11). Lõpuga *-ks* näited esitas uurija peale instruktiivi ka faktiivi (= translatiiv) lahtris. Õigupoolest oleks ta saanud mõlemad lahtrid täita erinevat käandelõppu sisaldavate näidetega, kui ta oleks arvestanud Liivimaa (Salatsi) liivlaste andmetega; selles oli faktiiv küll *ks*-lõpuline, ent instrumentaal lõppes pelga *k*-ga, nt *sūk* 'suuga' (Sjögren-Wiedemann 1861: 102, 107). Nimetust *instrumentaal* tarvitas dissertant soome, eesti ja vadja *n*-käänete peatükis tänapäeva instruktiivi alla mahtuvatel juhtudel (Weske 1873: 43, 47, 59). Siinkohal tasub mainida, et hiljem on mitu keeleanalüüsijat liivi instrumentaalset kõneldes tarvitanud ka topeltnimetust *translatiiv-komitatiiv* (vt Kettunen 1947: 60; Väari 1966: 143). Selline tähistusviis pole siiski põhjendatud (nagu ka nimetus *daativ-lokatiiv*; Kettunen 1947: 59), sest kokkulepitud nimetustega kaasused on ju tegelikult polüfunktsionaalsed ning neist mõne topeltnimetusega märkimine reedaks ebajärjekindlust.

Kuna uurija püüdis tabelis kõikide läänemeresoome keelte käänded allutada soome mallile, siis paigutas ta liivi keelele iseloomuliku daativi adessiivi lahtrisse, kuigi kummalgi on erinev tunnus. Ilmselt toetus ta nõnda toimides väitele, et Kuramaa daativil on osaliselt Salatsi liivi, eesti ja soome väliskohakäänetega ühised funktsioonid (Sjögren-Wiedemann 1861: 51, 75, 102). Äsja viidatud grammatikas peetakse kõnealust käänat uusdaativiks (*neuer Dativ*) erinevalt tavalisest daativist, mille all mõeldi Liivimaa murdes enamasti omavahel sarnanevat allatiivi ja adessiivi (seals lk 105). Ka viimati mainitud nimetused on liivi keele kirjeldamisel tänini kasutusel (Väari 1966: 143; Boiko 2000: 32).

Näidete järgi otsustades ei eristanud M. Veske liivi keeles omaette käänetena ablatiivi, abessiivi ja komitatiivi. Neist kaks esimest olid mõlemas murdes siiski olemas: ablatiivi kasutati kõnes suuremal määral, abessiivi aga suhteliselt harva (Sjögren-Wiedemann 1861: 51, 74, 80, 106). Näib, et millegi tõttu on dissertandil läinud viltu ablatiiviga, sest

ta esitas selle *lt*-lõpu eksikombel tabeli all olevas märkuses abessiivina (Weske 1873: 19).

2.2. *n*-lõpulised käänded

Rohkesti teavet käänete kohta saab väitekirja *n*-lõpulisi käändelõppe käsitlevast peatükist. Dissertant oli võtnud endale ülesandeks kirjeldada võrdlevalt kõigi soome-ugri keelte *n*-käändeid ühtse süsteemina, lähtudes seisukohast, et nad on arenenud kunagisest lokatiivist (vt 4). Soome keeles kirjeldati funktsiooni alusel seitset *n*-kaasust: temporaal, predikatiiv, genitiiv, komitatiiv, instrumentaal, modaal ja distributiiv. *n*-lõpulise akusatiivi jättis M. Veske kõrvale, sest ta tuletas selle õigesti varasemast tunnusest **-m*. Soome grammatikud olid juba tollal ühendanud lokatiivi, temporaali ja predikatiivi essiiviks ning instrumentaali, modali ja distributiivi instruktiiviks. See kajastus ka eespool käsitletud käändeparadigmade tabelites. Käänete arvu liigsuureks muutumist kartmata pidas M. Veske otstarbekaks lähtuda tähendusnüansside paremaks tundmaõppimiseks esialgu rohkematest käänetest, et nad siis hiljem ühendada optimaalseks arvuks (Weske 1873: 99–100). Uurimusest ilmneb selgesti mõlema, s.o teoreetilise ja praktilise aspekti lahushoidmine. Eespool käsitletud tabelites kajastusid soome traditsioon ja sellest johtuvalt enamasti produktiivsed käänded, mille hulka ei kuulu küll soome prolatiiv ja instruktiiv, ent *n*-käänete käsitlemisel peeti esmatahtsaks nende eristamist ja analüüsi funktsioonide põhjal.

M. Veske leidis kirjandusest rohkesti andmeid ajaloolise lokatiivi kohta kõigis soome-ugri keeltes, sh liivi keeles, milles selle kunagises olemasolus varem kaheldi (vrd Sjögren-Wiedemann 1861: 80–81 ja Weske 1874: 49). Lisaks seitsmele soome *n*-käände eristas dissertant eesti ja liivi keeles nn lokatiivi ablatiivi (*Ablativ vom n-Locativ*) ja eesti terminatiivi. Esimene neist kujutab tänapäeva mõistes endast ebaproduktiivset ektsessiivi, nt **taga-n-ta*, **kodu-n-ta*. Väitekirjas pole selle käände puhul toodud näiteid soome murretest (vrd Ariste 1960: 154 jj). Põhjendatult jättis M. Veske käsitlusest välja lõunaeesti *n*-lõpulise seesütleva käände, sest selle *-n* < **-snä* ~ **-sna*.

3. Käänetest Tartu-perioodi kirjatööde põhjal

Tartu-perioodil tuli M. Veskel kokku puutuda peamiselt eesti käändesüsteemiga, näiteks Võru murret ja kirderannikumurdeid kirjeldades (Weske 1876: 62–64; 1877: 4–10). Võrreldes doktoritööga leidub siin käänete alarida erinevusi: 1) esimeste käänete järjestus on tänapäevane: nominatiiv, genitiiv, infinitiiv (= partitiiv), 2) käändeparadigmasse on võetud essiivi murdespetsiifilise alaliigina (*der Essiv als Zeitbestimmung*) ainsuse temporaal, nt *kolme-n päiwä-n* 'kolme päevaga', 3) faktiivi kõrval on kasutatud paralleelnimetusena translatiivi.

Eesti keeles tarvitas uurija käänete (*casused*, *kaasused*) ladinapäraseid nimetusi. M. Veske koostatud häälikuloos leidub erinevusi nii dissertatsiooni kui ka 1877. aasta kirjutisega võrreldes: 1) käänete järjekord on tänapäevane (erinevalt väitekirjast), 2) käänete hulka on lülitatud varem nimetamata akusatiiv ja väitekirja deklinatsioonitabelites puuduv instruktiiv, 3) mitu käänet on saanud paralleelnimetuse (*infinitiw e partitiw*, *abessiw e caritatiw*, *translatiw e factiw*). M. Veske pidas eesti keele deklinatsiooni kirjeldamiseks vajalikuks 16 käänet (Weske 1879: 59–60; vt lähemalt 4). *Translatiiv* nimetuse eelistamine *faktiivile* tuleb ilmsiks hiljemgi (Weske 1883: 44–45). Eesti esimeses soome keele õpikus on autor kirjutanud samast 15 käändest (*casused*, *kaasused*, *muuted*) mis dissertatsiooniski (Weske 1881: 17–18).

Üht Karl August Hermannit kirjutist kritiseerides mainis M. Veske, et tänapäeva kuue kohakäände (*ruumi-muuted* ehk *casused*) asemel leidis muiste vaid kaks käänet, nimelt välimine ja sisemine kohakääne (*wälimise* ja *sisimise ruumi tähendaja*; Veske 1884b: 89–90; vt lähemalt 4). Välis- ja sisekohakäänete olemasolu soome-ugri keeltes pidas teadlane üheks soome-ugri keeli indoeuroopa keeltest eristavaks jooneks (Weske 1875: 15–16).

4. Käändesüsteemidest XIX sajandi keeleteaduse kontekstis

Esimeseks ehtsaks soome keele grammatikaks peetakse Bartholdus Vhaëli oma aastast 1733, sest selles on esmakordselt väljutud ladina keele raamidest ja kirjeldatud selle kuue käände asemel 14 (Stipa 1990: 122). Edaspidi käänete arv kõikus ainult vähesel määral, kuid nende järjestus ja nimetused muutusid kardinaalselt, jäädes pikaks ajaks ebastabiilseteks.

G. Renvall (vt 1826: XII) võttis oma sõnutsi kasutusele enamiku Rasmus Kristian Raski käändenimetusi, kuid nende järjekorda muutis ta isegi oma hilisemas teoses (vrd Renvall 1826: XII–XIII ja Renvall 1840: 52). Enamjagu samu kaasusenimetusi, kuid teises järjestuses tarvitas oma keeleõpetuses G. E. Eurén (1849: 37–39). Abstraktsed käanded esitas nii G. Renvall 1840 kui ka G. E. Eurén 1849 järjestuses nominatiiv, infinitiiv ja genitiiv. M. Veske, kes hindas kõrgelt viimati mainitu tegevust, kopeeris oma dissertatsioonis täielikult tema süsteemi (vrd Eurén 1849: 37–38; Weske 1879: VI), kuigi tänapäevast järjestust nominatiiv, genitiiv, infinitiiv kasutasid toona nii E. Lönnrot (1853: 51), A. Ahlqvist (1856: 24) kui ka F. J. Wiedemann (2005: 324–325). Hiljem omandas M. Veskegi tänapäevani tarvitava käänete järjestuse.

Huvi tohiks pakkuda M. Veske *n*-käänete uurimise taust. Kohakäänete selgitamine fennougristikas lähtub G. Renvalli väitekirjast (1815–1817), milles see tõstis rootsi keelega võrdlemiseks esile määratuse-määramatuse kategooria ning selgitas, et rootsi eessõnalistele moodustistele vastavad soome keeles kohakäänded. Ta sai omakorda ärgitust August Ferdinand Bernhardi filosoofilisest keeleõpetusest (1800–1803) ruumi ja liikumise tunnetusliku tähtsuse kohta. Sellest tulenevalt olevat kõik käänded algselt tähistanud kohta. Nimetatud teooria mõjul eristas G. Renvall 14 käände hulgas seitset kohakäänet (Stipa 1990: 273–274). Kust ja kellelt pärines idee uurida kõigi soome-ugri *n*-käänete põlvnemist *n*-lokatiivist, vääriks eraldi selgitamist. Ehk oli see M. Veske ise? Ungari päritoluga Klára Maitinskaja (1974: 241) viitas siinpuhul József Budenzile, kuid see uuris asjaomast probleemi alles palju aastaid hiljem.

Kõiki soome-ugri keeli hõlmavate uurimuste tulemusel soovitas M. Veske *l*- ja *s*-käände ehk välimise ja sisemise kohakäände lokatiivi kõrvale seada *n*-käände ehk lähedase ruumi lokatiivi (*Locativ des nahen Raumes*), mis ühendaks kolme käändetunnust, nimelt *-na*, *-ne* ja *-n* (Weske 1879: 99–100), seega essiivi, komitatiivi, genitiivi/instruktiivi. Ainult kahest kohakäändekategooriast rääkides tundub, et M. Veske ei teadnud või ei tunnistanud ilmselt G. E. Euréni tööde mõjul J. A. Lindströmi poolt 1857. aastal tuletatud kohakäänete kolme seeriat (sisemine, välimine ja üldine). Need kehtivad soome keeles tänini, kusjuures viimane sari hõlmab partitiivi, essiivi ja translatiivi. J. A. Lindströmi postulaat põhines Reinhold von Beckeri grammatikal (1824), mille kohaselt soome keeles eksisteerib kolm kohakäänet, nimelt sisemine (inessiiv), välimine

(adessiiv) ja formaalne (essiiv). Muide, A. Ahlqvist eristas 1877. aastal üldiste kohakäänete hulgas hoopis *na-*, *ta-* ja *ne-lõpulist* (Stipa 1990: 272, 274, 276, 277; NK 30). Sobivaks osutus J. A. Lindströmi süsteem ilmselt seepärast, et kõigi kolme lõpud olid erinevad, mitte aga üksteisest tulenevad, nagu M. Veskel ja A. Ahlqvistil. Peale selle väljendasid nad ruumi ja liikumist selle piires.

Üritan nüüd käsitletut eesti keele vallas mõneti üldistada ja paigutada XIX aastasaja taustsüsteemi. M. Veskel oli peale soome grammatikate võimalik võtta eeskujuks Friedrich Robert Fählmanni, Eduard Ahrensi ja F. J. Wiedemanni töid. Väärib tähelepanu, et uurija ei võtnud neist mitte ühtegi täiesti omaks. Ilmselt F. J. Wiedemanni ajalooülevaate põhjal (2005: 17) on ka hiljem väidetud, et E. Ahrens loobus eesti grammatika kujundamisel soome keele kasuks võõrastest (indoeuroopa) mõjudest (Ross 2003: 8). See on õige ladina ja saksa keele seisukohalt. Teatavasti sai E. Ahrens tõsiseid mõjutusi soome grammatikutelt nii otse Johann Strählmani (saksapäraselt Strahlmann) ja teiste teoseid studeerides kui ka Arnold Friedrich Johann Knüpfferi ja Johann Friedrich Helléri vahendusel ajapikku meie morfoloogiasse juurdunud teadmistest, mis pärinesid J. Strählmani ja G. Renvalli sulest *Beiträge*de vahendusel (Ahrens 2003: 83; Fählmann 2002: 146–149). Ei saa unustada, et viimati mainitute loodud määratuse-määramatuse idee, millele toetub E. Ahrensi fleksiiv- ja sufikskäänete eristamine, lähtus tegelikult rootsi kui indoeuroopa keele omapärast (Stipa 1990: 273). Definiitsusest-indefiniitsusest loobumisel – ta ei mainigi seda – on M. Veske saanud kindlat tuge soome grammatikute G. E. Euréni, A. Ahlqvisti jt töödest, sest Eestis kummitas asjaomane idee isegi veel F. J. Wiedemanni peas (2005: 324–325, 620 jj), kuigi mitte niivõrd enam käändeparadigmades.

M. Veske rõhutas õigesti, et eesti keeles ei tohi akusatiivi ja genitiivi käsitleda ühe käändena, nn relatiivina, mille oli määratuse-määramatuse kategooriaga maadeldes tuletanud A. F. J. Knüpffer ning mida tarvitas veel E. Ahrens (Weske 1873: 99; Fählmann 2002: 160; Ahrens 2003: 118). Väitekirja käänamistabelite järgi otsustades pidas M. Veske oma teadustegevuse algusest peale nominatiivi, genitiivi, infinitiivi (= partitiivi), kuue kohakäände ja translatiivi kõrval tarvilikuks abessiivi, essiivi ja komitatiivi; tekstis rõhutas ta ka terminatiivi ja instruktiivi omaette käänetena eristamise vajadust (Weske 1873: 19, 99). Hiljem (1879) lisas ta soome keelemeeste mõjul eesti käänete hulka tegelikult tarbetu akusatiivi.

Milliseid vaidlusaluseid käändeid pidasid eesti keele puhul tõelisteks käänetekks M. Veske eelkäijad F. R. Fählmann (vt 2002: 112), E. Ahrens (2003: 153, 374, 378) ja F. J. Wiedemann (2005: 322), seda võib näha tabelist 1 (vrd ka Pajusalu 2005: 244). Selgub, et kõige vähem käändeid (kokku 10) soovitas kasutada F. J. Wiedemann, kes paigutas ülejäänu (v.a *ga*-lõpulise) määrsõnade kilda; *ga*-osist pidas ta iseseisvuse kaotanud postpositsiooniks (Wiedemann 2005: 322). See oli varasemate grammatikute seisukohtadega võrreldes ilmne tagasimine, mistõttu M. Veske lähenemine probleemile on seda enam hinnatav. Erinev käsitelu võis olla tingitud erinevast lähtealusest, kuid see vajaks veel täiendavat uurimist. Teatavasti ei toetunud F. J. Wiedemann niivõrd soome teadlaste töödele kui XIX sajandi keskpaiga saksa omadele; ka suurem jagu grammatika-termineid pärines saksa grammatikatest (Pajusalu 2005: 242). M. Veske süsteemi rakendas ka mõne aja pärast K. A. Hermann, kes täiendas seda oluliselt, jättes käänete hulgast põhjendatult välja instruktiivi ja luues tänaseni kehtivad eestikeelsed nimetused (vt Hermann 2001: 34). Akusatiivi kõrvaldamine nimekirjast võttis veel aega. Ent 14 käände olemasolu eesti keeles on kahtluse alla seatud veel üsna hiljuti (vt Help 1998: 814).

Tabel 1. Eesti keele kaheldavad käanded aegade vältel

Fählmann 1844	Ahrens 1853	Wiedemann 1875	Veske 1879	Tänapäeval
Relatiiv	Relatiiv	–	–	–
Akusatiiv	–	–	Akusatiiv	–
Privatiiv	Karitiiv	–	Abessiiv	Abessiiv
–	Essiiv	–	Essiiv	Essiiv
Instrumentaal	–	–	Komitatiiv	Komitatiiv
–	–	–	Terminatiiv	Terminatiiv
–	–	–	Instruktiiv	–

5. Kokkuvõtteks

M. Veske lähtus oma keeletegevuses soome grammatikutest. Ta põhilised teened ilmnevad eesti keele käändesüsteemi vallas. Tänu temale vabaneti lõplikult indoeuroopa keeltest ülevõetud ja mitmes suunas arendatud määratuse-määramatuse kategooriast ning sellega seotud relatiivist; viimast ei tunnistanud ka F. J. Wiedemann. M. Veske võttis veendunult

kasutusele rea tarvilikke iseseisvaid käändeid, nagu abessiiv, essiiv, komitatiiv ja terminatiiv, mille olemasolu eitas osaliselt E. Ahrens ja täielikult F. J. Wiedemann. Ka teiste läänemeresoome keelte vaatlemisel tugines M. Veske soome uurijate töödele.

Kirjandus

- Adler 1966** = Адлер, Э. Водский язык. – Языки народов СССР 3. Финно-угорские и самодийские языки. Москва: Наука, 118–137.
- Agranat 2007** = Агранат, Татьяна Б. Западный диалект водского языка. Унифицированное описание диалектов уральских языков. (= Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica 26.) Москва, Гронинген.
- Ahlqvist, August 1856**. Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae 5.) Helsingforsiae.
- Ahrens, Eduard 2003 [= 1853]**. Eesti keele Tallinna murde grammatika. – Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Koostanud ja toimetanud Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 75–429.
- Ahven, Eeva 2007**. Pilk paberpeeglist. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Alvre, Paul 1993**. Mihkel Veske fennougristina. – Keel ja Kirjandus 1, 1–10.
- Ariste, Paul 1948**. Vadja keele grammatika. (= Nõukogude soome-ugri teadused 9.) Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Ariste, P[aul] 1954**. Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802–1952). – Ajaloo-keeleteaduskonna töid. (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 35.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 77–108.
- Ariste, Paul 1960**. Ekstsessiivist läänemere keeltes. – Emakeele Seltsi aastaraamat VI 1960. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 145–161.
- Ariste, Paul 1983**. Vadja komitatiiv. – Fenno-ugristica 10: Uurali filoloogia küsimusi. (= TRÜ toimetised 643.) Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli rotaprint, 16–25.
- Boiko, Kersti 2000**. Līvō kēļ. Lībiešu valoda. Piški optõbrõntõz. Mazā mācību grāmata. Rīga: Kultūrkapitāla fonds.
- EKG I** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika 1. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Eurén, Gustaf Erik 1849**. Finsk språklära. Åbo: J. C. Frenckell & Son.
- Fählmann, Friedrich Robert 2002 [= 1844]**. Teosed 2. Koostanud Kristi Metste. Tartu.

- Hakulinen, Lauri 1979.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Help, Toomas 1998.** Eelistame enda oma („Muutuv keel”). – Keel ja Kirjandus 12, 812–815.
- Hermann, Karl August 2001 [= 1884].** Eesti keele grammatik. – Esimesest algusest meie ajani: Karl August Hermann 150. Koostanud Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 25–172.
- Hämäläinen 1966** = Хямяляйнен, М. М. Вепский язык. – Языки народов СССР 3. Финно-угорские и самодийские языки. Москва: Наука, 81–101.
- Kask, A[rnold] 1958.** Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Toim. Paula Palmeos. (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 2.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kettunen, Lauri 1947.** Hauptzüge der livischen Laut- und Formengeschichte. Vervollständigter Sonderabdruck aus der grammatischen Einleitung des livischen Wörterbuches. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Lönnrot, Elias 1853.** Om det Nord-Tschudiska språket. Akademisk Afhandling. Helsingfors.
- Maitinskaja 1974** = Майтинская, К. Е. Сравнительная морфология финно-угорских языков. – Основы финно-угорского языкознания (вопросы происхождения и развития финно-угорских языков). Москва: Наука, 214–382.
- MW** = Dr. Mihkel Weske 25. surmapäeva mälestuseks. Jurjew: Eesti Kirjandus, 1915.
- NK** = Nykysuomen käsikirja. 7., tarkistettu painos. Toimittanut Osmo Ikola. Espoo: Weilin + Göös, 1983.
- Pajusalu, Karl 2005.** Estonian Grammars by Ferdinand Johann Wiedemann. – Linguistica Uralica XLI: 4, 241–247.
- Põldmäe, R[udolf] 2000.** Veske, Mihkel. – Eesti kirjanike leksikon. Koostanud Oskar Kruus ja Heino Puhvel. Toimetanud Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, 657–658.
- Renvall, Gustavus 1826.** Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica I. A–M. Aboae: typis Frenckellianis.
- Renvall, Gustaf 1840.** Finsk språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten I. Finska språkets formlära. Åbo: Christ, Ludv. Hjelt.
- Ross, Kristiina 2003.** Saateks. – Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Koostanud ja toimetanud Kristiina Ross. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, 7–23.

- Rätsep, Huno 1979.** 175 aastat eesti keele õpetamisest Tartu ülikoolis. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi 7. TRÜ ajaloo komisjoni materjalid. Tartu, 27–42.
- Sjögren-Wiedemann 1861** = Sjögren, Joh. Andreas. Livische Grammatik nebst Sprachproben. Bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. Joh. Andreas Sjögrens gesammelte Schriften 2₁. St. Petersburg.
- Stipa, Günter Johannes 1990.** Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus. Redaktionelle Bearbeitung und Zusammenstellung der Bibliographie Klaas Ph. Ruppel. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 206.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Zaiceva 1981** = Зайцева, М. И. Грамматика вепсского языка (Фонетика и морфология). Ленинград: Наука.
- Zaiceva, N[ina] 1995.** Vepsän kelen grammatik I. Nimiden kändluz. Petroskoi: Petroskoin valtionyliopiston kustantamo.
- Zaiceva-Mullonen 1972** = Зайцева, М. И., Муллонен, М. И. Словарь вепсского языка. Ленинград: Наука.
- VES** = Võro-eesti synaamat. Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. (= Võro Instituudi toimõndusõq 12.) Tarto-Võro, 2002.
- Vääri 1966** = Вяри, Э. Э. Ливский язык. – Языки народов СССР 3. Финно-угорские и самодийские языки. Москва: Наука, 138–154.
- Weske, Michael 1873.** Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Weske, M[ichael] 1875.** Ueber die historische Entwicklung der finnischen Sprachen im Vergleich mit der indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat 8₂. Dorpat, 13–26.
- Weske, M[ichael] 1876.** Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 8₃. Dorpat, 40–84.
- Weske, M[ichael] 1877.** Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 8₄. Dorpat, 1–32.
- Weske, M[ichael] 1879.** Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis. Eesti kirjawara 1. Tartu: Schnakenburg.
- Weske, M[ichael] 1881.** Soome keele õpetus 1: Lühikene grammatik. (= Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 47.) Wiljandi: F. Feldt.
- Weske, M[ichael] 1883.** Zur Erklärung einiger Verbalformen in den estnischen Volksliedern. – Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1882. Dorpat, 32–50.

- Weske, M[ichael] 1884a.** Wenemaa rahvastest. Soomesugu rahwad [1]. – Oma Maa 1, 2–8.
- Weske, M[ichael] 1884b.** Eesti keele nimisõna muudete lõppudest. Ruumi muudete lõppudest I. – Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1883. Tartu, 82–90.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2005 [= 1875].** Grammatik der estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmars Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache.

On the case systems of the Balto-Finnic languages in light of the written work of Mihkel Veske

Enn Ernits

This paper investigates the written work of the multifaceted scientist Mihkel Veske (earlier Michael Weske; 1843–1890) and his treatment of the cases of Balto-Finnic languages (the number, order and designations of cases). In his linguistic activities M. Veske took the Finnish grammarians as his starting point (G. E. Eurén, A. Ahlqvist a.o.). His main achievements became evident in the development of the case system of the Estonian language. Thanks to him, the category of definiteness/indefiniteness (which was created on the basis of the Indo-European languages) and the relative case, related to definiteness, were definitively abandoned. The latter was also discarded by F. J. Wiedemann. M. Veske confidently applied to Estonian morphology such necessary cases as the abessive, essive, comitative and terminative, the existence of which were partially disavowed by E. Ahrens and completely by F. J. Wiedemann.

Enn Ernits
veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituut
Eesti Maaülikool
Kreutzwaldi 62
51014 Tartu
ennernits@hotmail.ee

MITMETISUS EESTI LÄÄNESAARTE KOHANIMEDE SELETAMISEL

MARJA KALLASMAA

Annotatsioon. Artiklis arutletakse Eesti läänesaarte mõne kohanime üle, millele on antud erinevaid etümoloogiaid lähtuvalt eestirootsi või eesti keelest või laenulistest isikunimedest. Viimaste puhul on enamasti võimatu kindlaks teha nime keelsust, kuid on sedastatavad kokkulangevused germaani nimeainesega. Vaadeldud on paralleelseid etümoloogiaid *Rumm-*, *Kaula-*, *Kaura-*, *Kaust-*, *Kausa-*, *Lille-*alguliste nimede ja *Lilbi* ning *Emmaste* puhul.

Võttesõnad: kohanimi, isikunimi, etümoloogia, rahvaetümoloogia

Eestirootslaste asuala on hõlmanud Lääne-Eesti saared, rootslasi on elanud Lääne-Eesti rannikul, Loode-Eestis ja Põhja-Eesti rannikul. Lääne-Eestis ja saartel asusid rannarootslased põhiliselt järgmistel aladel: 1) Sõrves, Kihelkonnal ning Pammanas kuni Liivi sõjani; 2) Vätta poolsaarel kuni Põhjasõjani; 3) Hiiumaal kuni 1781. a ümberasumiseni; 4) Ruhnul ja Vormsil ning Noarootsis kuni 1944. aastani.

Siin ei too ma näiteid aladelt, mis olid üleni rootsikeelsed: Vormsi saar, Pakri saared, Ruhnu ja Noarootsi poolsaar. Mujal elasid rootslased enam-vähem kõrvuti eesti talupoegadega ja osa nende kohanimedest on läinud eestlaste kasutusse, kes on neid suupärastanud. Päris rootsikeelsetel aladel ongi peaaegu võimatu vakuraamatuist ja adramaarevisjonidest leida rootsi talunimesid, sest rootsi talupojad olid kirja pandud mitte talunimedega, vaid patronüümsete perekonnanimedega. Läänemaa 1725/26 adramaarevisjon on trükkis avaldatud.

Kui teadus – humanitaarteadused kindlasti – on mäng, siis onomastika on üks keelelisi mängu, mille kohta (tõsi küll, veidi teises kontekstis) olen leidnud Wittgensteini abiga kaks olulist mõtteavaldust: Kui me kujutame tõsiasju ette teisiti, kui nad on, siis kaotavad ühed keelemängud tähtsust, teised jälle muutuvad oluliseks. Ja nii muutub – ja seejuures järk-järgult – keele sõnavara kasutus.

Kui keelemängud muutuvad, siis muutuvad mõisted, ja koos mõistete-ga sõnade tähendused.

Jättes siinkohal lahkamata küsimuse, kas me kujutame tõsiasju ette teisiti, kui nad on, tuleb mõõnda, et kahtlemata keelemängud muutuvad. Olen kohanime-de puhul varem (Kallasmaa 1995, 1998, 2000a) rääkinud rahvaetümoloogiast. Niivõrd, kuivõrd mul on olnud kasutada kohanime-de varasemaid kirjapanekuid ja võimalust jälgida nende muutumist ajas, on saanud üha ilmsemaks, et kohanime ajalugu võib vaadelda ka rahvaetü-mo-logiate reana, kusjuures need rahvaetümoloogiad on tugevasti mõjutanud nime-de häälikulise kuju muutusi.

Paul Johansen (1952) on märkinud, et rahvaetümoloogiale on tee lahti seal, kus puutuvad kokku kaks keelt. Eesti keel on pikka aega olnud mõjutatud germaani keeltest (varased germaani laenud), eriti saksa keelest (nii alam- kui ka ülemsaksa laenud) ja rootsi keelest. Siin piirdun ma nn germaani probleemiga Lääne-Eesti saarte kohanimes (vt ka eriti talu-nimes: Kallasmaa 2001). Ehkki Eesti keelealalt on uurijail kasutada külanimeloendid Põhja-Eestist juba 13. sajandist („Liber Census Daniae” nimeloendid), algavad tihedamad kohanime-de kirjapanekud alles 16.–17. sajandist, enamjagu Rootsi ajast. Üleskirjutajad on olnud võõramaalased, enamasti sakslased või rootslased. Seni puuduvad täpsed kriteeriumid selle kohta, kuidas elimineerida kirjurite võõrmõju eestikeelsete kohanime-de kirjapanekuis. Mõned juhtnöörid on siiski andnud artiklitesse laialipillatult Paul Ariste ja eesti-saksa kohanimeuurija Koidu Uustalu oma käsikirja jäänud väitekirjas, vähem on neid Paul Johanseni töödes.

Huvi pakuvad piirialad, kus eesti nimeainese hulgas tuleb ette või-malikke rootsi algupära kohanimesid, mille puhul sageli tekib küsimus, kumba keelt tuleks võtta etümologiseerimisel lähtekohaks. Nn piiripealsete nime-de puhul näib, et leppida tulebki kahetisusega lahenduses.

Saaremaal esinevad kohanimed *Rumma-*, *Rummi-*, *Rummu-*. *Rum-mu-*nimesid tuleb ette üle kogu Eesti. Põhja-Tartumaalt on Valdek Pall etümologiseerinud allikanime *Rummallikas* < *rumm*, -u ’hub, nave’, mis näib sobivat väikese looduseseme nimes antud alal. Seevastu Saaremaa *Rummu-*, *Rummi-* ja *Rumma-*alguliste kohanime-de puhul nagu Jäm Ans Jaa *Rummu* (t), Khk *Rummudepõld*, Ans *Rummi* (t) (viimane võib lähtuda ka perekonnanimest), Khk *Rumma* (t), Kaa *Rummaaugu* (t), Khk Pha *Rummaauk* (veeloik) tuleks osutada kahetisele võimalusele: *Rumma* < *rumm* : *rumma* Khk Kaa VII ’trummm’ , vrd Saareste 1962: 837: *rump*, -i,

trumm, -i 'väike sillake üle kraavi' (*rumm*, -a Saarestel puudub); või äärmiselt kitsalt alalt registreeritud apellatiivsele ühendile *rumma augud* Khk 'veeloigud', mida võiks võrrelda eestirootsi murdesõnaga *roms* 'kärakting ställe mellan skog och äng' (sootaolised kohad metsa ja heinamaa vahel); seda enam et niisuguseid kohti tähistatakse ka liigisõnaga *rumm*: Khk *Sutru rumm* (veeloik Sutru metsas), *Ruudurumm* (vesine heinamaa), *Suurrumm* (vesine karjamaa). Nimeosale on võrdluseks toodud ka rootsi keelest murdeline *rämme* 'niiskus; märjaks tegema, niisutama'. Igatahes kinnitab Saaremaa materjal Per Wieselgreni (1951: 139–140) arvamust, et eesti *Rumm*-algulised kohanimed on erinevat päritolu.

Saaremaal ja Hiiumaal esineb külanimena *Lilbi*. Hiiumaa *Lilbi* puhul toob Paul Ariste Russwurmi arvamuse, et tegemist on rootsi nimega 'lilla byn' (väike küla; eestirootsi keeles oli *by* häälduses *bi*), kuid ise eelistab Ariste eesti algupära vastet *lill + pea < lill : lille* 'blomma' (Ariste 1938: 36). Selle nime puhul poleks võimatu ka lähtuda isikunimest, vrd *Lillo*, *Lyllo*, *Lelle*, mida küla- ja vanemate talunimede puhul tuleks eelistadagi, igatahes näib isikunimi tõenäoline olevat selliste Saaremaa vanade talunimede lähtekohana nagu *Lille*, *Lilli*, *Lillibe* (1592 *Tonnis Lull*). Seevastu hilistekkeliste, arhiividokumentides mittekajastuvate kohanimede puhul nagu Krj *Lilleküla* (külaosa), Põi *Lillemäe* (t), *Lillemägi* (küngas), Pha Põi *Lilleoja* (t), Khk Kär *Lilleoru* (t), Ans Kaa Põi Muh *Lillevälja* (t) võiks oletada küll esikomponendi lähtumist eesti apellatiivist *lill : lille*.

Talunimed on väga sageli lähtunud isikunimedest. Kirjapanekuist on selge, et algselt märgiti üles talupoegi kui maksukohuslasi. Leidub ainult eesnimega üles tähendatud taluperemehi ja nn kahe eesnimega märgitud. Viimaste puhul arvatakse, et tegemist on kombinatsiooniga isanimi + eesnimi. Pole teada, millal see patronüüm kivines talunimeks. Mida kaugemale ajas tagasi, seda rohkem eesnimesid kirjapanekuis leidub. Kahesilbilised nimemugandid on väga levinud ja näiteks 15.–16. sajandi puhul on väga raske või koguni võimatu kindlaks teha, mis keelest nimi pärineb. Viimastel aastakümnetel on osutatud, et läänemeresoome genuiineseks peetud eesnimevara on sageli identne või sarnaneb väga germaani keeltest pärinevate vanemate eesnimedega. Olen raamatus „Saaremaa kohanimed” II esitanud nimekirja niisugustest kohanimedest ja viidanud võimalusele, et kirikuõpetajad, kel kahtlemata oli suur mõju eesnimevarale, on toonud need nimed kaasa oma päritolumaadelt, siis Põhja-Saksa ja Rootsi aladelt, kuid teatav hulk germaani keeltest lähtunud või germaani

keeltest pärit nimedega identseid eesnimesid on eesti kohanimeses ilm- selt veelgi vanem nähtus. Lauri Posti palju kritiseeritud germaaniteooria aitaks mõndagi seletada, kuid ei arheoloogia ega ajalooteadus pole seda teooriat kinnitanud.

Onomastikas on alles ähmaselt selgitatud, missugused keelevälised tegurid tingivad onomastilise keelemängu, mille tagajärjel muutub nimistu, nii üksiknimed kui ka loomulikud nimekooslused. Viimasteks pean ma eesti ainestiku põhjal niisuguseid nimevara osi, mis piirnevad ühe küla andmestikuga ja on ideaalis tuntud kõigile selle küla põliselanikele. Eestis näiteks tingis ühiskonna üleminek kapitalismile 19. sajandi keskel talu- maade kruntimise, mis viis nimekoosluse tüübi muutuseni: domineerivaks sai küla- ja talunimi, rohked mikrotoponüümid, mis varem olid teada igale külaelanikule, taandusid talusiseselt käibivaiks ja enamasti hääbusid.

Pöördugem tagasi eestirootsi piirialade kohanime juurde. Üheks piirialaks, kus eestirootslased elasid kõrvuti eestlastega, on Lääne-Eesti saared Saaremaa, Hiiumaa ja Muhu. Esimese kohta on ilmunud monograafia (Kallasmaa 1996, 2000a), mille esimeses osas on püütud kohanimesid etümologiseerida. Eristus suur hulk kohanimesid, mille puhul eesti või ka läänemeresoome materjali põhjal pole võimalik etümoloogiat leida. Mitmete vanade küla- ja talunime kohta on töös võrdluseks toodud võõrapärane isikunimi, peamiselt alamsaksa-friisi mehenimi, mille puhul olen toetunud H. Bahlowile ja geograaf Leo Tiigi väljakirjutistele mitmest arhiivist ning tema artiklitele (Tiik 1969, 1970, 1995). Tiik käsitles Saaremaa ainest friisi nimede taustal, sest talle puutus kätte just friisi nimeleksikon, Bahlowil aga ei ole eristatud alamsaksa nimevara friisi omast. Muidugi tekib küsimus, kas need eesnimed ikka olid Eesti alal kasutusel. Võib-olla on võõramaised kirjurid sobitanud eesti nimed omaeneste nimemallidega.

Nn friisi probleem laieneb lähemal uurimisel germaani probleemiks. Nimelt on ka soome kohanime ja üldse nimede puhul leitud, et germaani keelte mõju on siin keskajast varasem (Nissilä 1963, 1980, Kiviniemi 1980, 1982, Vahtola 1983). Germaani keelte mõju on Eestigi kohanime puhul eeldatavasti vana, eri keeled on mõjunud koos ja eraldi, alates vanemate germaani laenude esinemisest nimekomponentidena Põhja-Eesti külanimeses Taani hindamisraamatus kuni täiesti hiliste laenmuganditeni nagu on Krj heinamaanimi *Vält* alalt, kus on olnud rootsi asustus, nime lähtekohaks on tõenäoliselt rootsi *fält* 'väli'.

Kui püüda kihistuid mainida, siis üldjoontes oleksid need järgmised: 1) friisi, 2) alamsaksa, 3) rootsi, 4) ülemsaksa. Rootsi kihistut, niivõrd kui see puudutab isikunimesid, näib olevat võimatu eristada alamsaksa omast puhtkeeleliste vahenditega, selleks on keskaegne rootsi keel liialt lähedane alamsaksa keelele, pealegi oli alamsaksa keel Eesti alal paralleelselt käibel. Näiteks esineb Saaremaal viljelusnimedes järjend *-aker*, *-akri* aladel, kus on olnud ka rootsi asustust. Oletus, et *a*-lised vormid pärineksid ajast, mil rootsi keeles oli veel toimumata muutus $a < \text{å}$, oleks vastuolus teesiga, et viljelusnimed on kõige muutuvam ja kõige kiiremini välja vahetuv osa nimevarast. Ebatõenäoliseks tuleks pidada ka saksakeelse liigisõna *acker* tungimist mikrotoponüümidesse.

Küll pakub mõningat tuge nn rootsipärane eesnimetasutus eestirootsi aladel. Näiteks rootsipärane *Jep*, *Jeppe* võiks olla lähtekohaks kohanimedes Ans Khk *Jõpi* (t), Käi *Jäpi* (t), *Jäpikoppel*, *Jäpiselja* (mehenimi *Joppe*, *Jeppi* on registreeritud Hiiumaalt 16.–17. sajandist – Tiik 1969: 82), isikunimi *Torsten* võiks olla lähtekohaks talunimedele Jäm *Torsna*, Mus *Tortna* ja loodusnimele Põi *Tortnamägi*, isikunime *Olav* mugandid kohanimedes jne.

Võiks oletada, et alamsaksa nimekihistu on mõnevõrra vanem rootsi omast, kuid seegi jääb pelgalt oletuseks, sest üldjuhul ei ulatu talunimede kirjanekud rootslaste-eelsesse aega. Paul Ariste printsiibid eesti ainese etümologiseerimisel olid järgmised: 1) otsida nimevastet eesti keelest ja murretest, ning kui see ei õnnestu, siis 2) lähisugulaskeeltest, kui seegi ei õnnestu, siis 3) kaugemaist soome-ugri keeltest ja 4) alles siis mõnest mittesugulaskeelest (tavaliselt indoeuroopa, veel sagedamini germaani keeltest). See tegevusjuhised lähtub rohkem poliitilisest otsustusest kui nimede keelelisi ja keeleväliseid tegureid arvestavast analüüsist. Nii on Ariste pooldanud ja Lauri Kettunen esitanud kihelkonnanime *Emmaste* etümoloogiaks eestikeelse sõna *emane*, seevastu on Leo Tiik arhiiviandmete põhjal näidanud, kuidas talunimest, mille lähtekohaks laenuline mehenimi *Emme* ~ *Emmo*, on kujunenud esialgu külanimi, hiljem mõisa- ja kihelkonnanimi (Kettunen 1955: 213, Tiik 1970: 606–607, 1995: 1508–1512). Tuleb tunnistada, et teine seletus on olemasolevate varasemate üleskirjutuste põhjal tõenäolisem. Siiski tekib siin küsimus kirjanekute positivistlikust usaldamisest, st kui palju usaldada võõrkeelsete kirjurite ülestähendusi, kui palju nad võisid moonutada eesti kohanimesid. Paljugi sõltub kohanimede eeldatavast vanusest: kui eeldatakse, et kohanimed olid olemas

enne võõrkeelsete kirjapanijate tulekut, siis oleks loogiline oletada, et nood kohandasid eestikeelsed nimed oma nimemallide järgi sobivaiks. Kui aga oletada, et nimed on nooremad, siis ilmselt tuleks arvestada suurema hulga nimelaenudega. Kuna üldjuhul kirjaneped ei ulatu eriti kaugemale minevikku, siis sõltub tulemus uurija hoiakust: rahvusromantiline hoiak pooldab nimede ürgeestilisust, positivistlik dokumendiusk laenulisust, kui äärmusi mainida. Niisugustele Saaremaa ja Muhu kohanimedele nagu Jaa **Kaula*, Muh *Kaura*, Khk *Kauraküla* on mitmeid lähenemisvõimalusi: kas oletada, et nime lähtekohaks on *a*-mitmuslikud kujud linnunimetustest *kaul*, *kaur*; et nimi on siirik rannikumurdest või Soomest (vrd nt sm *Kaulo*, *Kaurula*), või oletada nende puhul mingit germaani keeltest pärit lähtekohta, vrd isikunimesid *Gaulo*, *Gavilo*, *Gauwila*; *Gaur-*, *Gaurolde*. *Kaul* on isikunimena Eestis esinenud, vrd *Aþo Kaulapoick*. Eduard Roos (1961: 347) on pidanud seda linnunimetusest lähtunuks: *kaul* 'kaur'.

Aastal 2001 ilmus Marek Meristo brošüür Põhja-Hiiumaa kohanimedest, mis vahendab nii Russwurmi kui ka Ariste etümoloogiaid. Uut ongi eeskätt isikunimede poole pöördumises. Näiteks külanimi *Koidma* – Aristel (1938: 34) *koit* : *koidu* 'Morgenröthe', 'Abendröthe' + *maa* 'land', Meristol (2001: 14) isikunimi *Koiti* + *maa*. Või külanimi *Kauste* – Aristel (1938: 32) *kaust* : *kausta* 'Lederstreifen, Mittelstück eines Felles'. Soome kohanimi *Kaustby* on Karsteni järgi sisaldanud isikunime *Gaut*. Meristo lähtubki sellest ja toob võrdluseks Hiiumaa *Kauste* puhul nii isikunime *Gaut* kui ka muinasrootsi *Gøstaver*, *Gøstaf*, mainides, et tõenäolisimalt sisaldab eesti kohanimi isikunime *Gaut* (2001: 20–21). Siiski on Saaremaa kohanimedele Mus *Kausta* (t), Jäm *Kauste* (t), *Kausi* (t), *Kausama* (t), Khk *Kauste* *niit* puhul praegustel andmetel võimatu kindlaks teha, kas nimede lähtekohaks on in. *Kaus* < *Nicolaus* või rootsi *Geust*, *Gösta*. Kusjuures soome kohanimedel *Kausti*, *Kaustio*, *Kausto* on ka soome algupära oletatud: Lopmeri 1947: 57 annab vasteks *kausta* 'rannikko'. Vähemalt talunimede seletamisel tuleks vahest eelistada isikunime.

Olen juba osutanud, et Eesti vanade talude (nimetatakse adrataludeks) nimede lähtekohaks on olnud algselt tõenäoliselt valdavalt isikunimed (Kallasmaa 2000a : 129). Muud on kujunenud, kui laias laastus võtta, laenuliste isikunimede rahvaetümoloogilise eestipäraseks modifitseerimise abil, nagu näites *Siplase* (küla- ja talunimi Saaremaal), mis ise tõenäolisimalt on tekkinud germaanipärasest isikunimest *Sipple*, *Sypple*. Kaudselt kinnitavad selle küla- ja talunime isikunimelist lähtekohta ka Lõuna-Eestist

16. saj kirjapanekud *Siplost Jan*, *Seplan Hans*, *Mert Syblen* (PA: II 324, 331), kus nimi esineb juba lisanimena (apellatiiv *siplane* 'sipelgas' on saartemurdeline). Juba eestipäraseks kujunenud *Siplase* on olnud omakorda lähtekohaks sellistele hilisematele variatiivseile talunimedele nagu *Nardlase*, *Nagelase*, *Narbla* (vrd murdeis *nardlane*, *nagelane*, *narblane* 'sipelgas') (Kallasmaa 2000b: 200–201). Samalaadne areng on võinud toimuda Hiiumaa Emm *Katla* (t) puhul: nime aluseks võiks olla rootsilähtene eesnimi, kuid see on rahvaetümoloogiliselt ümber mõtestatud, misjärel hilisemad naabertalud on nimeks saanud *Kulbi* ja *Pada*.

Eestirootslaste asualade kohanimesid on uuritud rohkemgi kui eestlaste alasid: sellega on tegelnud Russwurm, Ariste, Johansen, Wieselgren, Franzén, Lagman, Meristo. Siiski leidub talu- ja loodusnimede hulgas vähe käsitletud või käsitlemata laene, mille kohta kaks näidet. Soome uurija Ruben Nirvi (1982) on kirjutanud soomerootsi aladel Askola ümbruses, Varsinaissuomes ja Lõuna-Pohjanmaal esinevaist *Piuru*-nimedest, mille lähtekohaks on rootsi *bjur* 'kobras'. Soome murdeisse on sõna laenatud hiljemalt keskaja lõpus. Nirvi usub, et *Piuru*-nimed viitavad kobraste elupaikadele, kuid Ida-Pohjanmaal on võidud lähtuda ka isikunimest (teada on, et *Bjur* esines seal sugunimena, kuid seegi põhineb apellatiivil *bjur* 'kobras'). Sõna esineb mujalgi soomerootsi alade kohanimesedes (Mägiste 1970, SOF 1984). Kohanimi *Piur* esineb Eestis Saaremaa lõunarannikul, samast on registreeritud ka *Piuru rahu*, võimalik, et tegemist on ühe ja sama kohaga. Võiks vahest oletada, et eesti *Piur* ~ *Piuru rahu* on Saaremaale eksinud Soomest juba isikunimena (Kallasmaa 1999: 32). Vaevalt võiks kobraste olemasolu oletada jõgedevaesel Saaremaal, eriti veel rahul. Lähedal asuval Vätta poolsaarel aga oli teada rootsi asustust. Teatavasti on eestirootsi mурded seotud eeskätt soomerootsi murretega, enamik eestirootslasi on lähtunud Soome rootsikeelseilt aladelt.

Teine näide illustreerib taas seda, kuid rahvaetümoloogia modifitseerib laennime. Talunimi *Upsi* liitub tänapäeval teiste eesti *Upsi*-, *Upsu*-nimedega ja selle lähtekohaks võiks pidada apellatiivi *ups* : *upsu*, *upsi* mурdeti 'oinas, kult', kuid kirjapanekuis on 1645 *Vpstandt maz*, 1731 juba *Upsi Hindrich*. Tegemist on künkal asuva taluga, kusjuures naabertalu on nimega *Mäe*. Varasema kirjapaneku konstruktsioon on säilinud tänapäevani teises talunimes *Ubsteni*: 1645 *Vpstan Martt*, *Vpstandt Matz*, 1857 *Upstandi* (Kallasmaa 1996: 464).

Välja arvatud vahest viimane näide, viitavad eestirootsi alade kohanimed aladele, kust asukad on tulnud. Näiteks Vormsi saare külanimede puhul on selgeid viiteid Soome Uusimaa rootsikeelsete alade nimistusse, Saaremaal seevastu enam Gotlandile ja ka Soome Ida-Pohjanmaale (Österbotten). Kahjuks on vanade talunimede põhjal enamasti võimatu kindlaks teha, kas neis sisalduvad eesnimemugandid on alamsaksa või rootsi päritolu, kasutada saab vaid kaudseid andmeid, nagu mingi etnilise substantsi ajalooline olemasolu territooriumil. Seni jääb lahendamatuks ka vanemate eesnimede probleem: kas tegemist on lihtsalt ürgeesti nimede kokkulangemisega germaani nimeainesega või tuleks oletada laenamist.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1938.** Ortnamnen i Pühalepa och Reigi socknar på Dagö. – *Svionica* 1938. Tartu, 5–57.
- Johansen, Paul 1952.** Volksetymologie und Ortsnamenkunde, erläutert am Beispiel Livlands. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 56: 4. Helsinki, 1–33.
- Kallasmaa, Marja 1995.** Rahvaetümoloogia ja historismiprintsiip onomastikas. – *Keel ja Kirjandus* 11, 763–766.
- Kallasmaa, Marja 1996.** Saaremaa kohanimed I. Eesti Keele Instituut, Tallinn.
- Kallasmaa, Marja 1998.** On the Role of Folk Etymology in the Development of Place Names. – *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences Aberdeen, August 4–11, 1996. Scope, Perspectives and Methods of Onomastics. Volume 2.* University of Aberdeen, 228–232.
- Kallasmaa, Marja 1999.** *Piur(u)* Soomes ja Saares. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 43 (1997). Tartu, 30–32.
- Kallasmaa, Marja 2000a.** Saaremaa kohanimed II. Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Kallasmaa, Marja 2000b.** Põhja-Eesti kohanimed talupojaidentiteedi peegeldajana. – *Eestlane ja tema maa.* (= *Scripta ethnologica* 4.), 197–206.
- Kallasmaa, Marja 2001.** Eesti talunimed ja germaani probleem. – *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars V. Dissertationes sectionum. Linguistica II.* Tartu, 30–33.
- Kettunen, Lauri 1955.** Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. (= *Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia. Sarja B, nide 90: 1.*) Helsinki.
- Kiviniemi, Eero 1980.** Über die gegenwärtigen Perspektive der finnischen Ortsnamenforschung. – *Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology* 24. Helsinki, [Forssa 1981], 24–46.

- Kiviniemi, Eero 1982.** Rakkaan lapsen monet nimet. Suomalaisten etunimet ja nimivalinta. [Espoo].
- Lopmeri, Juho Arvo 1947.** Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet II. Entisten Taivassalon ja Vehmaan pitäjien alue. (= SKST 220.) Helsinki.
- Meristo, Marek 2001.** Bynamen i förra svenskbebyggelsen på norra Dagö. (= Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket 37.) Göteborgs universitetet.
- Mägist, Julius 1970.** Värmlandfinska ortnamn. (= Commentationes Humanarum Litterarum. Tomus XXXV. Nr. 1–3.) Helsinki–Helsingfors.
- Nirvi, Ruben 1982.** *Piuru*, kadonnut apellatiivi. – *Voces amicorum Sovijärvi*. (= SUST 181.) Helsinki, 227–231.
- Nissilä, Viljo 1963.** Friisilais-alankomaalaista aineistoa Suomen nimistössä. – Virittäjä 4, 349–359.
- Nissilä, Viljo 1980.** Germaanisesta nimitysaineistosta ryhmittelyä Suomen nimistössä. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 4. Helsinki.
- PA II = Polnische Akten II. 1586–1616.** Herausgeber: Oleg Roslavlev. (= Hefte zur Landeskunde Estlands.) München 1973.
- Roos, Eduard 1961.** Eesti muistsetest isikunimedest. – Keel ja Kirjandus 6, 341–352.
- Saareste, Andrus 1962.** Eesti keele mõisteline sõnaraamat III. Stockholm: Vaba Eesti.
- SOF 1984 = Svenska ortnamn i Finland.** Fjärde upplagen. Andra oförärrade tryckningen. Redigerad av Kurt Zilliacus och Ulla Ådahl-Sundgren. Helsingfors.
- Tiik, Leo 1969.** Mehenimesid Hiiumaalt. – Keel ja Kirjandus 2, 82–85.
- Tiik, Leo 1970.** Kohanimesid Hiiumaalt. Emmaste. – Keel ja Kirjandus 10, 605–613.
- Tiik, Leo 1995.** Emmaste talust kuni Emmaste kihelkonnani. – Akadeemia 7, 1508–1512.
- Vahtola, Jouko 1983.** En gammal germanisk invandring till västra Finland i bynamnens belysning. – Historisk Tidskrift för Finland 4, 252–279.
- Wieselgren, Per 1951.** Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskspråkiga. Osthärren med Nargö. Lund.

Lühend

t = talu

Pluralism in the place name etymologies of West-Estonian islands

Marja Kallasmaa

The issue addressed here is confined to the problem of the Germanic element in Estonian place names, especially those occurring on the West-Estonian islands. In Saaremaa there are several place names with *Rumm-*. In Northern Tartumaa we find *Rummallikas* < *rumm*, -u 'hub, nave' (V. Pall). The *Rumma-* and *Rummu-* initial place names of Saaremaa, however, seem to be open to at least two interpretations: *Rumma-* 'drain, covered french, culvert', or the appellative phrase *rumma augud* 'puddles, plashes', comparable to an Estonian-Swedish *roms* 'swampy patches between forest and meadow'.

The village name *Lilbi* has 3 etymologies: Swedish *lilla byn* 'small village' (Russwurm), Estonian *lill*, -e 'flower' + *pea* 'head' (Ariste) and the personal name (*Lilla*, *Lyllo*, *Lelle*). It seems quite reasonable to assume that the origin lies in a personal name, which should be the primary consideration for village and old farm names.

Emmaste, *Siplase*, *Kauste* are named after borrowed male names and modified by the folk etymology. The farm and village name *Siplase*, for example, most probably derives from the Germanic personal name *Sypple*, *Sipple*. The Estonian adaptation *Siplase*, in turn, can have inspired such newer place names as *Nardlase*, *Nagelase* and *Narbla* (dial. *Siplane*, *nardlane*, *nagelane*, *narblane* 'ant').

Keywords: place name, personal name, etymology, folk etymology

Marja Kallasmaa
murdesektor
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
marja.kallasmaa@eki.ee

INFOJAOTUS UUDISTEKSTIDES: PARTITSIIPTARINDID*

REET KASIK

Annotatsioon. Artiklis analüüsitakse ajalehe Postimees 2006. aasta materjali põhjal uudistekstide täiendilisi partitsiipkonstruktsioone. Võrreldakse adjektivatsiooni ja nominalisatsiooni olemust. Jälgitakse, mis tüüpi on adjektivatsioonides representeeritavad protsessid ja missugust infot partitsiipkonstruktsioonid põhisonaks oleva substantiivi kohta annavad. Protsesside liigitamisel on aluseks funktsionaalse grammatika põhimõtted. Osutus, et kõige suurema rühma (43%) moodustavad põhisonaks oleva referendi seisundit või suhet kirjeldavad täiendifraasid, 29% juhtudest moodustavad partitsiipkonstruktsiooni tuuma aktiivsed tegevusverbid ja 10% partitsiipkonstruktsioonidest väljendab protsessi, mis objektiga toimub või on toimunud.

Võttesõnad: tekstianalüüs, ajakirjanduskeel, süntaks, adjektivatsioon, partitsiiparind, eesti keel

Olen ajaleheuudiste tekstimoodustust ja tekstiliste valikutega konstrueeritavaid tähendusi analüüsinud juba pikemat aega. Eesti päevalehtede uudistekstide iseloomulikuks tunnuseks on pikad ja keerulise struktuuriga laused (Kasik 2002). Sellisel tekstistrateegial on kaks põhjust:

- 1) ühte lausesse on rinnastuste, alistuste ja sisestuste abil liidetud mitu situatsiooni, mille keskmine hulk ühe lause kohta on üle seitsme;
- 2) ka komplekslauseks ühendatud situatsioonikirjeldused (süvalaused) ise on pikad: igal predikaadil on mitu argumenti, st suur osa võimalikest argumentikohtadest (obligatoorsed, fakultatiivsed ja vabad laiendid) on täidetud.

Lause vormis (pea- ja kõrvallaused) on pindtekstis umbes kolmandik situatsioonidest. Ülejäänud on sisestatud konstruktsioonid: infinitiivid,

* Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 6236.

partitsiibid, nominalisatsioonid, predikaadita noomenifraasid. Olen varasemates artiklites analüüsinud, missugust infot väljendatakse uudisteksti nominalisatsioonitarindites ja millises seoses on see pealause infoga (Kasik 2006a, 2006b). Siin võtan lähema vaatluse alla nimisõna laiendavad partitsiiptarindid. Analüüsin partitsiiptarindite funktsiooni, lähtudes situatsioonide jaotusest tegevusteks, protsessideks ja seisunditeks (vt Halliday 1994: 106–143; Fowler 1991: 73–75).

1. Adjektivatsioon ja nominalisatsioon

Eesti grammatikakirjanduses loetakse partitsiibid enamasti verbivormide, mitte tuletatud adjektiivide hulka (vt nt EKG I: 230), kuigi on ka teistsuguseid seisukohti. Oleviku partitsiibi sõnaliigilisust, tähendust ja kasutust on põhjalikult käsitlenud Krista Kerge (1998). Kerge lähtub mõistetähendusest (tuletus on sõnarikastus) ja tunnistab partitsiibid primaarselt verbivormideks, millest osa on kasutuses adjektiivistunud. Ülle Viks (1992) peab tuletiseks iga morfoloogilist sõna, millel on oma paradigma, ja selle määratluse järgi tuleks nii omadussõnade võrdlusastmed kui ka oleviku partitsiibid tuletisteks lugeda. Partitsiipide kahepaiksust näitab ka oleviku ja mineviku kesksõnade võrdlus. Erinevalt oleviku partitsiipidest mineviku partitsiibid (*-nud*, *-tud*) ei käändu, aga neil on substantiveerunud vormid, mida üsna üksmeelselt *nu-* ja *tu-*liitelisteks nimisõnadeks peetakse (vrd *Oodatav ~ Oodatu ei tulnudki*). Aktiivi oleviku kesksõna nimisõnalise vastena käitub analoogiliselt *ja*-tegijanimi (vrd *Ülikooli lõpetav/lõpetanud inimene ~ ülikooli lõpetaja/lõpetanu*). Muute-morfoloogia ja tuletusmorfoloogia vahel pole selget piiri. Ülemineku-piirkonna moodustavad sõnaliiki muutvad regulaarsed tuletised ja/või oma paradigmaga vormid, mida on raske kindlate tunnuste järgi eristada ja ühemõtteliselt tuletisteks või muutevormideks määrata. Krista Kerge (1998: 9–10) nimetab verbilisuse kriteeriumidena, et kuigi *-v* moodustab käändsõnu, on see puhtmorfoloogiline, mitte funktsionaalne sõnaliik ja et tüvi *v*-tunnuse ees varieerub tingituna verbi muuttüübist. Siiski on ka regulaarse tuletuse puhul sageli tegemist pigem morfoloogilise kui funktsionaalse sõnaliigiga (vrd verbidest moodustatud *mine*-tuletised; adjektiividest moodustatud *us*-substantiivid ja *lt*-adverbid jne). Partitsiibid võivad substantiveeruda ja moodustada *us*- ja *lt*-liitelisi edasituletisi nagu muudki adjektiivid (vt ka Uuspõld 1978). Tüvevariant võib sõltuda

alussõna morfoloogilisest tüübist mitte ainult vormitunnuse, vaid ka liite ees (vrd *sõjaline*, aga *mõtteline*; *surelik*, aga *leplik*, samuti juba nimetatud *nu-* ja *tu-*liitelised nimisõnad).

Ka oma süntaktiliste omaduste poolest on partitsiibid täiesti võrreldavad predikaatnominalisatsiooniga. Eesti keele deskriptiivse grammatika süntaksiosas käsitletaksegi neid koos sekundaartarindite peatükis (EKG II, 232–274). Kriitilises lingvistikas ja sellest edasi arenenud funktsionaalses tekstianalüüsis on nominalisatsioon olnud algusest peale oluliseks uurimisobjektiks (vt nt Fairclough 1997: 40–41; Kasik 2006b: 76). Partitsiipidele ja adjektivatsioonile on tähelepanu pööratud vaid möödaminnes, peamiselt seoses protsessiosaliste kategoriseerimisega (vt Leeuwen 1996). Süntaktiliselt kujutab nominalisatsioon endast protsessi, mille puhul süvastruktuuri lause teisendatakse noomenifraasiks ja sisestatakse sekundaarse moodustajana teise lause koosseisu. Transformatsiooniga kaasnevad teatud vormilised muutused: samal ajal kui lause predikaat kujundatakse ümber liiteliseks substantiiviks (noomenifraasi tuumaks), saavad uue vormi ka teised lauseliikmed. Subjekt ja objekt kui ainult verbiga seostuvad lauseliikmed transformeeritakse tuletise genitiivtäiendiks või harvemini mõnes muus vormis täiendiks:

Toimetaja parandab teksti	> teksti parandamine toimetaja poolt
	> toimetaja tekstiparandus

Analoogiliselt on lauset võimalik ka adjektiveerida. Adjektivatsioon on sellest vaatepunktist protsess, mille puhul süvastruktuuri lause teisendatakse adjektiivifraasiks ja sisestatakse täiendi positsioonis noomenifraasi koosseisu.¹ Kuna adjektiivifraas saab olla üksnes noomenifraasi, mitte lause moodustaja, siis jääb üks primaarsetest verbilaienditest – subjekt või objekt – noomenifraasi tuumaks (põhjaks), lause predikaat aga transformeeritakse seda laiendavaks (vastavalt aktiivi või passiivi) partitsiibiks:

Toimetaja parandab teksti	> teksti parandav toimetaja
	> toimetaja parandatav tekst

Ka lause nominaliseerimisel võib lähtelause subjekt jääda väljapoole nominalisatsioonitarindit ja protsessi väljendava *mine*-vormiga grammatiliselt seostamata, nii et põhilausega ja sekundaartarindiga väljendataval

¹ Teen seega vahet süntaktilisel adjektivatsioonil ja leksikaalsel adjektivatsioonil, mida selles artiklis nimetan partitsiibi adjektiivistumiseks.

protsessil on sama agent (*Teksti parandav toimetaja jäi kauaks tööle; Toimetaja lükkas üha edasi teksti parandamist*).

Kirjeldatud fraasiseotus eristab adjektiveeritud verbe pärisadjektiividest ega võimalda neid üldjuhul kasutada fraasituumaga grammatiliselt seostamata verbilaiendina predikatiivi positsioonis (**toimetaja on teksti parandav; *tekst on toimetaja parandav; *laps on magav*). Nii nagu nominalisatsioon ei muuda ka süntaktiline adjektivatsioon alussõna semantikat: konstruktsioon säilitab verbile omase tegevustähenduse. Võimalus esineda adjektiivina predikatiivi funktsioonis viitab leksikaliseerunud tähendusele (sõnavormi adjektiivistumisele): *kehtiv juhiluba ~ juhiluba on kehtiv*.

Intransitiivse verbi saab adjektiveerida üksnes aktiivi partitsiibiks, kuna primaarlausel puudub objekt: *Laps magab > magav laps*. Näiliselt vastuolulised kasutusjuhud nagu *käidav tee, joostav distants* jts on seletatavad transitiivsete ja intransitiivsete verbide ebaselge piiriga – teatud tingimustel võib ka loomu poolest intransitiivne verb saada sihitise (*jookseb sadat meetrit, käib pikka teed*) ja olla sellisena transformeeritav passiivi partitsiibiks.

Adjektivatsiooniga kaasneb vähem semantilise info kadu kui nominalisatsiooniga: kaob küll näiteks verbi kõneviisitunnustega väljendatav modaalsustähendus ja objektivormiga väljendatav aspektivastandus, aga erinevalt nominalisatsioonist võimaldavad partitsiibid edasi anda ajatähendusi: *teksti parandav / parandanud toimetaja; toimetaja parandav / parandatud tekst*.

2. Partitsiipitarindite funktsioonid

Partitsiipitarindid on uudistekstile iseloomulikud. Mõni aasta tagasi tehtud võrdleva statistika järgi (Kasik 2002) sisaldas partitsiipitarindit keskmiselt 40% uudisteksti lausetest. Võrdluseks analüüsitud ilukirjandustekstis oli see sagedus 10%. Erinev on ka partitsiipitarindite funktsioon. Võrdluseks analüüsitud ilukirjandustekstis oli peamiselt tegemist laienditeta täiendilise v-partitsiibiga (*haukuv koer, sahisevad puulehed*). Ajalehe partitsiipitarinditest võib uudistekstile iseloomulikuna esile tõsta isikunime täiendavat partitsiipitarindit, mille funktsiooniks on: a) iseloomustada põhisõnaks olevat isikut, b) anda informatsiooni isiku tausta kohta või c) viidata isiku konkreetsele, uudisväärtusega tegevusele.

*Ainult vene keelt **rääkiv** Smirnov* on Eestis elanud 26 aastat.

Soome tabas *kuu aja eest vanglast **põgenenud** eestlase* UI.

*Sakala lammutamise vastasel meeleavaldusel **osalenud** ja lendlehti **jaganud***
TL kinnitas, et ..

Siinse artikli materjaliks on täiendilised partitsiiptarindid ajalehe Postimees kolme päeva (11.–13. detsember 2006) uudistekstidest, kokku ligikaudu 400 tarindit. Vaatluse all ei ole siis üksnes isikut, vaid ükskõik millist nimisõna laiendavad fraasid.

2.1. Leksikaliseerunud partitsiibid

On otstarbekas eraldada kogumist kõigepealt leksikaliseerunud partitsiibid. Oleviku kesksõna adjektiivistumisest on põhjalikult kirjutanud Krista Kerge (1998), tema loetletud tingimused ja tunnused laienevad ka teistele partitsiipidele. Leksikaliseerunud partitsiipidegi hulgas võib eristada mitu rühma. Kõige läbipaistmatumad on sellised partitsiibid, mis saavad tähenduse ainult kindlat tüüpi konstruktsioonides ja mida üldjuhul ei saa transformeerida täiendist öeldistäiteks: *teatud erandid*, *nimetatud küsimuses*, *õigustatud subjekt*, *täiendav otsetoetus*, *vastav kaart*, *erinevatel andmetel*, *Euroopa juhtiv proteesifirma*, *tuleval aastal*, *möödunud nädalal* jts. Sellised tarindisidusa tähendusega partitsiibid on kaugenenud lähteverbist ka süntaktiliselt: nad ei seo endaga tuletusaluse verbi rektisioonilisi laiendeid. Neil on enamasti mitteverbaalsed sünonüümid ja sageli on taandunud ka ajakategooria: ühesuguse tähendusega on nii *teatud erandid* kui ka *teatavad erandid*, nii *lugupeetud kuulajad* kui ka *lugupeetavad kuulajad*. Selliseid tarindisidusatena idiomatiseerunud partitsiibivorme on valimis ~ 8%. Neist kõige sagedasem on üsna ähmase tähendusega *erinev*. Üldiselt on sellised klišeelikud konstruktsioonid iseloomulikud ametlikule keelekasutusele, nende nii suur hulk ajalehe uudistekstides viitab uudisteksti (või uudistekstis refereeritava ametiisiku teksti) bürokrateerumisele-kantseliidistumisele.

Teise rühmana võib eristada leksikaliseerunud partitsiipe, mis talitlevad tekstis adjektiividenä. Adjektiividele iseloomulikult saab neid kasutada nii täiendi kui ka öeldistäitena, tuletusaluse verbiga ühendab neid sama leksikaalne tähendus, aga mitte süntaks – leksikaliseerunud partitsiipidel pole verbi süntaktilisi laiendeid või on need sulanud partitsiibiga kokku

liitsõnaks: *tuntud vorstisort, amortiseerunud mööbel, taasiseseisvunud Eesti, vähekindlustatud pered, sobivad inimesed, säästva renoveerimise infokeskus, avatud parkimisala, isetehtud kingitused, külmunud konflikt, külmutatud tollimaksud, sanktsioneeritud üritus, kallutatud informatsioon, kehtiv juhiluba, oletatav patukoorem, säilinud allikad, kaunistatud kodud* jne. Selliseid leksikaliseerunud partitsiipe, mida funktsionaalselt võib liigitada oma põhisõna kirjeldavateks, on valimis ~ 10%. Verbaalse funktsiooni taandumisest adjektiivis ees räägib seegi, et täiendi saab liigitada kirjeldavaks ka siis, kui partitsiip on moodustatud aktiivsest, materiaalselt või mentaalset tegevust väljendavast verbist, nagu *avama, kallutama, kaunistama, külmutama, tundma*.

2.2. Seisundit ja suhet väljendavad tarindid

Ülejäanud konstruktsioonid, kus partitsiiptarindiks on teisendatud terve lause, st verb koos oma süntaktiliste laienditega, olen liigitanud nende funktsiooni järgi lauses. Neist kõige suurema rühma ~ 43% moodustavad põhisõnaks oleva referendi staatilisi tunnuseid, nt seisundit või suhet kirjeldavad täiendifraasid. Info organiseerimise viisi aspektist on see ootuspärane. Uudis on jutustav tekst: kes mida tegi, mis millalgi või kuskil toimus. Kui on tarvis situatsiooni osalisi kirjeldada või iseloomustada, siis on loomulik, et selleks kasutatakse täiendeid, kaasa arvatud sekundaarseid partitsiiptarindeid. Kuna seisundiosalise funktsionaalne roll on passiivne ja neutraalne, siis pole vahet, kas referent on elus või elutu. Enamik tekstinäiteid seostub elutu referendiga. Situatsioonis ilmnevad suhted võivad olla atributiivsed (missugune objekt on), identifitseerivad (kes või mis objekt on), lokatiivsed (kus objekt on), possessiivsed (kellele objekt kuulub) jne (vt lähemalt Halliday 1994). Identifitseerivat suhet väljendatakse partitsiiptarindiga harva (*presidendiks olev THI*), vaid iseloomulikum on verbi väljajätuga konstrueeritav lisandifraas (*president THI*). Valimis leidis vaid üks identifitseerivana tõlgendatav näide:

.. mille omanikuks on eelkõige *Saaremaa Laevakompanii omanikuna tuntud VL*.

Suurem osa (üle 70%) objekti kirjeldavatest partitsiiptarinditest on liigitatavad atributiivset suhet väljendavaks. Neist 60% moodustavad aktiivi ja 40% passiivi partitsiibid. Aktiivi partitsiipidest kolmveerand on oleviku

kesksõnad: *asjasse puutuvad isikud, Eesti SS-last kujutav mannekeen, Tallinna linnaarhiivi keskaegsetes allikates esinevad isikud, LA allkirja kandev ostupakkumine, igapäevaelu puudutavad allikad, teadvuse kaotust põhjustav haigus jne.*

Kultuurinõuniku ülesanne on nõustada presidenti kultuuriga **seonduvates küsimustes**.

Ühelt poolt on tegu peamiselt Tallinna linnaarhiivis säilitataval materjalil **põhineva süvauurimusega** keskaegse Tallinna kohta.

Linnaametnikest ja aktivistidest **koosnev töögrupp** on jaganud vanalinna viieks osaks.

Hirvepargis on aga lootus .. kasutusele võtta *praegu tühjalt seisev* ajalooline paviljonihoone.

Kaitseministeeriumi kinnitusel lubavad Eesti seadused vahetada vaid *loodus-kaitse all olevaid maid*.

Neljandik atributiivses funktsioonis kasutatud aktiivi partitsiipidest on mineviku kesksõnad: *olulisemat osa etendanud inimesed; GPS-saatja selga saanud kalakotkas; Natsi-Saksamaal alguse saanud ja kuue miljoni juudi elu nõudnud genotsiid; prohvet Muhamedi kujutanud karikatuurid.*

.. on see raamat eeskätt Tallinna majanduslikus, poliitilises ja intellektuaalses sfääris olulisemat osa **etendanud inimestest**.

Suve lõpul kotkaurijatel Eesti Põlevkivi ja Riigi Metsamajandamise Kes-kuse toel GPS-saatja selga **saanud kalakotkas** Maria talvitub praegu Aafrikas Kongo jõe ääres.

Iraani president MA on korduvalt pannud II maailmasõja ajal Natsi-Saksa-maal alguse **saanud** ja kuue miljoni juudi elu **nõudnud genotsiidi** ulatuse küsimuse alla.

Iraan on tõmmanud paralleeli holokausti ja Taani ajalehtedes avaldatud prohvet Muhamedi **kujutanud karikatuuride** vahele.

Passiivi partitsiipi sisaldavaid tarindeid on selles funktsioonis kolman-diku võrra vähem, kusjuures mineviku ja oleviku partitsiipe on võrdselt: *tuumaprogrammi üle peetavad läbirääkimised; mittetulundusühingutele eraldatavad toetused; vaenulikult meelestatud üliõpilased, hooletusse jäetud ehitised.*

Põhja-Korea tuumaprogrammi üle peetavad läbirääkimised jätkuvad rohkem kui aastapikkuse vaheaja järel.

.. komisjon, kes otsustab kõigi *ameti poolt mittetulundusühingutele eraldatavate toetuste* üle.

Karjudes „Surm diktaatorile!”, üritas rühm *vaenulikult meelestatud üliõpilasi* puruks lüüa loengusaali paigutatud Iraani riigitelevisiooni kaameraid.

.. haiglates, mis sageli paiknevad vanades *hooletusse jäetud ehitistes*, on varemgi puhkenud fataalseid põlenguid.

Erinevalt *v-* ja *nud*-kesksõnadest ei saa *tav-* ja *tud*-kesksõna konstruktiooni tekstifunktsiooni alati samastada tuletusaluse verbi funktsionaalse tähendusega. Kuigi nt *kütma, müüma, siduma, pakkima* jts verbid on funktsiooni järgi aktiivsed tegevusverbid, aga lähtelause objektiga seostuvad passiivivormis partitsiiptarindid, kust agent ja ajatähendus on taandatud, on mu meelest tõlgendatavad pigem atributiivsetena, põhisõna omadusi kirjeldavatena. Kuna olevik on kõnelemishetkega sidumata nn üldaja tähistajana tavalisem kui minevik, siis tegevusverbide *tav*-partitsiipide tõlgendamine kirjeldavatena tundub loomulikum kui *tud*-partitsiipide puhul, aga nagu järgnevad näited osutavad, võib ajatähis taanduda ka passiivi mineviku partitsiibi tähendusest:

Juulist tõuseb .. *eraisikutele müüdava küttureturba, briketi, kivisöe ja küttepude* käibemaks.

Seetõttu tuleb väikeseid *gaasiga köetavaid katlamaju* järjest juurde.

.. püüdis näidata, kui ebaobjektiivselt käsitleb meedia *K-ga seotud uudiseid*.

Kultuuriministeeriumi teatel nägi ta *korrektselt pakitud* .. *lühtreid, vitraaže ja saaliuksi*.

Meediauudistele on tüüpilised lokaalset suhet väljendavad partitsiiptarindid, mis moodustavad viiendiku seisundikonstruktsioonidest: *väikeasulates elavad inimesed, Iraanis visiidil viibiv Hamassi juht, Tallinnas Kadriorus asuv maja, Tallinnas asuvad allasutused, Laia tänava ja Tornide väljaku vahele jääv vanalinn*.

See .. puudutas 80 000 eelkõige väikeasulates *elavat inimest*.

Iraanis visiidil viibiv Hamassi juht ja Palestiina peaminister IH kinnitas, et ..

Nemad on *Tallinnas Kadriorus asuva*, 1941. aastal õigusvastaselt võõrandatud Wiedemanni tänav 11 *maja* kunagise omaniku JH pärijad.

Haridusministeerium kavatseb kõik oma Tallinnas **asuvad** allasutused ja organisatsioonid koondada ühte hoonesse.

Esimese hooga on läbi töötatud *Laiä tänava ja Tornide väljaku vahele jääva vanalinna* arengukava.

Lokaalset suhet väljendatakse peamiselt v-partitsiibiga, leidus vaid üksikuid minevikuseisundit kirjeldavaid näiteid: *varem linnamüüri ääres olnud endised KGB autobaasi kuurid, Fordi roolis olnud E ja tema kõrval istunud abikaasa.*

Firma ostis krundi ja *varem linnamüüri ääres olnud* endised KGB autobaasi kuurid linnalt avalikul enampakkumisel.

Hukkusid näitleja DA ning *Fordi roolis olnud E ja tema kõrval istunud abikaasa.*

Passiivi partitsiibi selles funktsioonis ei kasutata.

Üksnes aktiivi oleviku partitsiipi on kasutatud ka kuuluvussuhte väljendamiseks: *Palestiinale kuuluv Gaza sektor, polügooni loodenurgas 21 hektari suurust maad omav ET, vähemalt seitse ministeeriumile alluvat asutust.*

Näiteks avaldasid nädalavahetusel *Palestiinale kuuluvas Gaza sektoris* meelt mitu tuhat politseinikku.

Samuti ei ole riigi pakutava hinnaga rahul polügooni loodenurgas 21 hektari suurust *maad omav ET.*

Renditavasse hoonesse kavatsetakse kolida HM Tallinna esindus ning vähemalt seitse *ministeeriumile alluvat asutust.*

Postimehe andmetel plaaniti siis kolida *Riigi Kinnisvara Aktsiaseltsi omanduses olevasse* Lubja tänava endisesse politseihoonesse.

Veel leidus kirjeldavate partitsiipitarindite hulgas temporaalset suhet väljendvaid konstruktsioone: *10 tol ajal elanud tallinlast, praegu elavad kümme inimest, detsembri alguses peetud üldkogu, pühapäeval toimunud referendum.*

ETF-i rahastusel tehtud uurimistöö tulemusena ilmunud raamatus esitavad autorid *10 tol ajal elanud* tallinlase portreevisandid.

Samuti ei saa *praegu elava kümne inimese* kaudu iseloomustada kogu tänapäevast Tallinna.

Tähelepanuväärne oli selles mõttes ka sotside *detsembri alguses peetud üldkogu.*

Aserbaidžaanist lahku löönud Mägi-Karabahhi elanikud kiitsid *pühapäeval toimunud referendumil* ülekaalukalt heaks uue konstitutsiooni.

2.3. Protsesse ja juhtumeid väljendavad tarindid

10% partitsiipitarinditest väljendab protsessi, mis objektiga toimub või on toimunud. Oleviku ja mineviku partitsiipide kasutus on selles funktsioonis mõnevõrra erinev. Oleviku kesksõnadest tarvitatakse vaid aktiivivorme, nad on seotud protsessinimetustega ja väljendavad põhisõnaks oleva protsessi põhjust või viitavad tulevikule: *soojahinna hüppelisest tõusust tulenev löök, maagaasi kallinemisest tulenev hinnatõus, sellest johtuvad kulutused, nafta ja gaasi ammutamisel tekkiv kahju, ajaloo kalleimateks valimisteks kujunev kampaania, peatselt telekraanidele jõudev videoklipp*.

Majandusministeerium ei plaani .. toetusi, mis leevendaksid *soojahinna hüppelisest tõusust tulenevat lööki* väiksema sissetulekuga elanikele.

Sellele lisandub .. *maagaasi kallinemisest tulenev hinnatõus*.

Kivi ütles, et lennuki kahjustuse ulatus ja *sellest johtuvad kulutused* on selgitamisel.

Seetõttu kutsusid rohelised Vene võime pöörama erilist tähelepanu ka *nafta ja gaasi ammutamisel tekkivale kahjule* nii Siberi rahvastele kui ka sealsele loodusele.

Juba praegust meedia- ja tänavapilti vaadates kulutavad erakonnad *ajaloo kalleimateks valimisteks kujuneva kampaania* käigus ligikaudu 100 miljonit krooni.

.. suusaliidu juhid vaatasid postkaardi enne üle ja teevad sama ka *peatselt telekraanidele jõudva videoklipiga*.

Iseloomulikumad (kaks kolmandikku valimirühmast) on minevikus toimunud protsesse kirjeldavad *nud*-partitsiibi tarindid. Need võivad seostuda nii elutu kui elusa referendiga: *üle-eelmisel nädalal Tallinna lennuväljal juhtunud kokkupõrge, haiglas puhkenud tulekahju, 13. sajandi teisel poolel valminud iidne müüriosa, mais alanud tervishoiutöötajate läbirääkimised, eelmise nädala lõpus prokuröri lauale jõudnud ekspertiisiaruanne; aga ka ootamatult vastassuunavööndisse kaldunud Einar, raskelt viga saanud RA ja MK*.

Estonian Airi hinnangul põhjustas *üle-eelmisel nädalal Tallinna lennuväljal juhtunud* lennuki ja hooldusmasina kokkupõrke reegleid eiranud hooldusfirma töötaja.

1999. aastal sai 19 inimest surma Leningradi rajoonis asuvas *haiglas puhkenud* tulekahjus.

Linna kätte jäävas müüriõiguses on plaanis lahti kaevata ja näitamiseks välja panna arvatavasti *13. sajandi teisel poolel valminud* iidne müüriosa.

Mais alanud tervishoiutöötajate läbirääkimised jõudsid septembri lõpuks seisu, kus ..

Eelmise nädala lõpus Jõgeva ringkonnaprokuröri AH *lauale jõudnud* kohtumeditšiinilise ekspertiisi aruanne ei leidnud kinnitust selle kohta, et oma Ford Mondeoga *ootamatult vastassuunavööndisse kaldunud* Einari oleks tabanud epilepsiahoog.

Tartu Maarjamõisa haiglasse viidi *raskelt viga saanud* RA ja MK

Üks näide on ka passiivse *tud*-partitsiibi kohta: *sideametilt saadud litsents*.

.. käivitavad koostööprogrammi, katmaks *sideametilt saadud* litsentsi alusel kogu Eesti internetiga.²

2.4. Tegevust väljendavad tarindid

29% juhtudest moodustavad partitsiipitarindi tuuma aktiivsed tegevusverbid. Neile on iseloomulik see, et aktiivi partitsiibid seostuvad vaid elusa referendiga, sest tegevussituatsiooni aktiivne osaline on agent, kes midagi teeb. Referent võib olla üksikisik või kollektiiv. Passiivi

² Kriitilises tekstianalüüsis on pööratud palju tähelepanu agendi taandamisele ja sellega kaasnevale vastutuse hämardamisele. Agendi prototüüpne süntaktiline funktsioon on subjekt (*Sideamet annab litsentsi*). Agendi taustalejätuks kasutatakse kõige sagedamini tegevusverbide impersonaali (*sideameti antud litsents*) või nominalisatsiooni (*litsentsi andmine sideameti poolt*). Kolmas võimalus on tegevusverbi asendamine protsessiverbiga, mille tagajärjel agent (siin: *sideamet*) muutub tegijast protsessi allikaks, passiivseks lähtekohaks (*sideametilt saadud litsents*). Olen agendi esitamise ja taandamise viise ja selle seotust uudisteksti ideoloogilise tähendusega vaadelnud seoses nominalisatsiooniga (Kasik 2006b), aga kindlasti väärib lähemalt uurimist konversiivsete verbipaaride (*andma-saama* jts) kasutamine uudistekstides laiemaltki. Olen selle tähelepaneku eest tänu võlgu artikli esimese versiooni anonüümsele retsensendile.

partitsiipide põhisõnaks on tegevussituatsiooni passiivne osaline – läh-
telaue objekt – ja see võib muidugi olla ka elutu. Tegevust väljendavad
partitsiipitarindid on ajaleheuudise tekstimoodustuse seisukohalt kõige
huvipakkuvam rühm, sest selliste konstruktsioonidega edastatav info ei
pruugi olla uudissündmuses sisuliselt sekundaarne, nagu objekti seisundit
või suhteid kirjeldavad ja objektiga minevikus või tulevikus toimuvatele
protsessidele viitavad ja selles mõttes lisainfona tõlgendatavad konstrukt-
sioonid. Situatsiooni osaliste tegevuste representeerimine kuulub uudise
olemusse ja see, kuidas info jaguneb pealause ja sekundaartarindite vahel,
on osa tekstistrateegiast – mida esitatakse fookustatuna pealausele ja mis
jäetakse taustale. Sageli on küsimus varem (kas tekstiväliselt või tekstist)
teada oleva ja uue esitatava info suhtest:

Täna kohtub president *Afganistanis* **teenivate** Eesti sõduritega.

Omanikud ei ole nõus maadest loobuma. Kaitseministeeriumi ametnikud kipu-
vad *oma maast kinni* **hoidvaid** omanikke nimetama aga spekulantideks.

Pealause ja partitsiipitarindites esitatavate tegevuste võrdlemine jääb siiski
edasise analüüsi teemaks. Siinses artiklis olen keskendunud üksnes partit-
siiptäiendi funktsioonile noomenifraasis. Minevikus toimunud tegevustele
viidatakse ootuspäraselt üle kahe korra sagedamini kui olevikulistele.
Referendi aktiivsele tegevusele viidatakse veidi sagedamini kui imper-
sonaalsetele tegevustele. Aktiivi oleviku partitsiipi sisaldav täiendifraas
on sageli üldajaline või viitab tulevikule: *ajakirju Sporditäht ja Ärielu*
kirjastav Inreko Press, Sakala keskust lammutada sooviv AS Uus Sakala,
vanalinna arenguplaane viimistlevad linnajuhid, Rootsist saabuv Lucia.

Kalev on .. ostnud ajakirju *Sporditäht ja Ärielu* **kirjastava** Inreko Pressi.

Sakala keskust lammutava **sooviva** AS-i Uus Sakala juhataja IK nimetas seda
aga ehituse ettevalmistustöödeks.

Vanalinna arenguplaane **viimistlevad** linnajuhid loodavad juba lähiaastatel
meelitada parkidesse rohkem inimesi.

Kell 12 leiab Raekoja platsis aset *Rootsist* **saabuva** Lucia kroonimistsere-
moonia.

Sekundaarset tegevust väljendavad *nud*-kesksõnad viitavad agendi varase-
male tegevusele, võrreldes pealause kirjeldatud protsessiga: *politseinike*
eest autoga ära kihutanud roolijoodik, ametile IT-teenuseid pakkunud AS
Medisoft, IT-teenuseid osutanud firma, viimastel nädalatel meediaärisse

sisenenud OK, Kalevi aktsionäridele esinenud magusavabriku suuromanik K, järvel aerutanud 49-aastane G.

Pärnu maakohus karistas politseinike eest autoga ära **kihutanud** roolijoodikut nelja ja poole kuu pikkuse vangistusega.

Kohtu all on ka ametile IT-teenuseid **pakkunud** AS Medisofti endine juhatuse liige MH.

Sotsiaalkindlustusameti endine peadirektori asetäitja K sai süüdistuse järgi IT-teenuseid **osutanud** firmalt varalise soodustusena kokku üle 1 miljoni krooni.

Vimastel nädalatel meediaärisse **sisenenud** OK lubab arendada välja oma kontserni

Reedel Kalevi aktsionäridele **esinenud** magusavabriku suuromaniku K sõnul tuleb meediasse investeerida.

Piirivalveameti teatel puudusid *järvel* **aerutanud** 49-aastaselt G-l oma aerupaadi Bella kasutust lubavad dokumendid.

Passiivi partitsiibid seostuvad lähtelause objektiga, st tegevuse passiivse osalisega. Seetõttu on tegevusverbide *tav-* ja *tud-*konstruktsioonid pakutava info poolest võrreldavad protsessiverbidega: agendi puudumise või taustalejäämise tõttu ei keskendu lugeja tähelepanu tegevusele, vaid selised tarindid pigem iseloomustavad ja kirjeldavad situatsiooni passiivset osalist. *tav*-kesksõnalised tarindid iseloomustavad lähtelause objektiga seostuvaid tegevusi: *Tehvandil salvestatavad filmikatked, keskuses tehtavad lammutustööd, Skandinaaviasse transporditav elekter, Televõrgu pakutav mobiilne internetiteenus,*

Ühtlasi kinnitas ta, et *Tehvandil* **salvestatavate** filmikatkete kasutamine reklaamis oli varem kooskõlastatud.

M on üks neist, kelle tõi Sakala keskuse ette nädalavahetusel meedias avaldatud info *keskuses* **tehtavatest** lammutustöödest.

Eesti Energia pole ärisaladusele viidates seni soostunud *Skandinaaviasse* **transporditava** elektri omahinda täpselt nimetama.

Erinevalt WIFist ei ole *Televõrgu* **pakutava** mobiilse internetiteenuse puhul vaja, et tugijaam paikneks vahetus läheduses.

Eesti keeles viitab tegevusverbi impersonaal implitsiitselt siiski rõhutamalt anonüümsele tegijale kui protsessiverb (vrd *keskuses toimuvad lammutustööd* ja *keskuses tehtavad lammutustööd*).

tud-kesksõnalised täiendifraasid viitavad pealause tegevusest varem sooritatud tegevustele, mis on suunatud lähtelause objektile: *sügisel kino-liidu juhi kohalt kõrvaldatud TL, osakonna juhatajale K-le võimaldatud varalised soodustused, eelmisel nädalal Saaremaal taaskäivitatud ajaleht Oma Saar, Soome telekanali MTV3 tellitud küsitlus, 2001. aastal avatud tehas, nädalavahetusel meedias avaldatud info.*

Draamateatri kunagine direktor, *sügisel kinoliidu juhi kohalt kõrvaldatud TL* astub kohtu ette.

Osakonna juhatajale *K-le võimaldatud* varalised soodustused ulatusid süüdistuse kohaselt 132 000 kroonini.

Kõige värskem on *elmisel nädalal Saaremaal taaskäivitatud* ajaleht Oma Saar,

Soome telekanali *MTV3 tellitud* küsitlus näitas, et 70 protsendi soomlaste silmis on Tallinki maine juhtkonna pidutsemisega kaasnenud skandaaliga langenud.

2001. aastal avatud tehases toodeti elamute välis- ja siseviimistluseks kasutatavaid liimpuitliiste.

M on üks neist, kelle töi Sakala keskuse ette *nädalavahetusel meedias avaldatud info* keskuses tehtavatest lammutustöödest.

SEB Eesti Ühispanga tänavu väljastatud tarbimislaenude ja krediitkaartide rahaline maht ületab mulluse näitaja juba üle kahe korra.

Vaid üksikjuhtudel on agent passiivses sekundaartarindis nimetatud (*Soome telekanali MTV3 tellitud küsitlus, SEB Eesti Ühispanga tänavu väljastatud tarbimislaenud*), enamasti kaasneb passiivse tarindiga agendi taandamine.

3. Kokkuvõte

Täiendiliste partitsiipitarindite funktsioonide analüüs osutab, et enamasti ei ole uudisteksti sisu ja vormi vahel vastuolu: sekundaarsed partitsiipitarindid väljendavad uudise kui kõnelemisaja sündmustest ja tegevustest jutustava teksti suhtes ka sisuliselt sekundaarset infot. Nad pakuvad situatsiooni osaliste kohta lisateavet. Kõige sagedamini on see info osalist kirjeldav ja iseloomustav (suhtetarindid) või osalisega jutustatava sündmuse ajast varem toimunud või tulevikus toimuvatele protsessidele viitav. Selline infojaotus on tekstistrateegiliselt põhjendatud. Ligi 30% juhtudest on

sellised, kui nii pealause kui ka sekundaartarind väljendavad tegevust. Peaaegu pooled neist on passiivi partitsiibid, mis seostuvad lähtelause objektiga ja sarnanevad pakutava info poolest pigem protsessidega, sest tegevusosaline on siingi passiivses rollis ja verbitähendusest sõltumatult passiivi partitsiipitarind kirjeldab või iseloomustab objekti. Kui partitsiipitarind väljendab agendi aktiivset tegevust, siis on see enamasti pealause tegevusega võrreldes varem toimunud või on muul viisil lugejale varasemast tuttav info. Aktiivi oleviku partitsiibid viitavad harilikult üldajalisele või tulevikus toimuva tegevusele. Missuguses suhtes on partitsiipitarindiga väljendatav info pealause representeeritavate sündmustega, on uurimuse järgmise etapi teema.

Kirjandus

- EKG** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiit Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Keele Instituut 1995; II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993.
- Fairclough, Norman 1997.** Miten media puhuu. Tampere: Vastapaino.
- Fowler, Roger 1991.** Language in the News. Discourse and Ideology in the Press. London: Routledge.
- Halliday, Michael A. K. 1994.** An Introduction to Functional Grammar. Baltimore: Arnold.
- Kasik, Reet 2002.** Uudiste süntaks. – Tähendusepüüdja. Toim. Renate Pajusalu, Tiit Hennoste. (= Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 200–218.
- Kasik, Reet 2006a.** Nominalisatsioon meediauudiste tekstimoodustusvõttena. – Keel ja Kirjandus 2, 122–134.
- Kasik, Reet 2006b.** Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Tallinn, 21–37.
- Kerge, Krista 1998.** Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: TPÜ kirjastus.
- Leeuwen, Teun van 1996.** The representation of social actors. – Text and Practices. London: Routledge, 32–70.
- Uuspõld, Ellen 1978.** *nuna-*, *tuna-*tarindi peasõna probleemist. – Keel ja Kirjandus 5, 283–291.
- Viks, Ülle 1992.** Väike vormisõnastik I. Sissejuhatus & grammatika. Toim. Henno Rajandi. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.

The distribution of information in news stories: Participial constructions

Reet Kasik

This article analyses attributive participial constructions in news stories using material from the newspaper *Postimees* in the year 2006. The character of adjectivisation and nominalisation is compared. The study traces the processes represented in adjectivisation as well as what sort of information the participial constructions give about the head substantive. The categorisation of processes is based on the principles of functional grammar. It was found that the largest group (43%) consists of attributive phrases describing the state or relationship of the head nominal, 29% of cases contain activity verbs forming the participial construction, and 10% of participial constructions express a process which the object is undergoing or has undergone.

Keywords: text analysis, journalistic language, syntax, adjectivisation, participial constructions, Estonian

Reet Kasik
suomalais-ugrilainen laitos
PL 25 (Franzéninkatu 13)
00014 Helsingin yliopisto
reet.kasik@helsinki.fi

KAITSEVÄELASE KUTSEVALIKUT PÕHJENDAVALD ARGUMENDID*

KAREN KULDNOCK

Annotatsioon. Artiklis analüüsitakse argumenteerimist Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste kõrgema sõjakooli kadettide esseedes.¹ Uuritakse, mis positsioonilt kirjutaja oma arvamust avaldab ja kuidas ta oma argumente usaldusväärsemaks üritab muuta, samuti vaadeldakse keelekasutust, mille kaudu autor oma seisukohti esitab. Analüüsiojektiks on 26 esseed. Kutsevalikut toetavad argumendid on jagatud kolmeks: ühiskondlikel väärtustel ja müütideaalidel põhinevad argumendid, töö iseloomu rõhutavad argumendid ja isiklikul kasul põhinevad argumendid. Peamised ühiskondlikel väärtustel põhinevad argumendid, millega oma kutsevalikut põhjendatakse, on isamaa-armastus, kutsumus töö vastu, sisemine motivatsioon anda oma isiklik panus Eesti riigikaitse arengusse. Kutsevalikul on oluline ka ühiskonnas aegade jooksul kinnistunud arvamus, et ohvitseriamet on mehelik ja auväärne. Töö iseloomul põhinevad argumendid rõhutavad seda, et töö on huvitav, vaheldusrikas, loominguline ja võimalusterohke. Ohvitserikutse muudab ahvatlevaks pidev eneseareng. Isiklikust kasust lähtuvaid argumente ei peeta esmatähtsaks – peamistena mainitakse majanduslikku sõltumatust, head sissetulekut, kindlustatud tulevikku, kindlat töökohta ja sotsiaalseid tagatise. Argumentidele lisatakse usaldusväärset retooriliste võtete abil: enesekindel väide, modaaladverbid (*kindlasti, muidugi, alati*) ja autoriteetide tsitaadid. Argumendi edastamisel kasutatakse valdavalt üldistamist. Ühelt poolt tingib üldistamise teema, kuid samas on see ka märk rühmakuuluvuse tunnetamisest. *Mina*-positsiooni kasutatakse siis, kui kõneldakse oma isiklikust kogemusest, soovitakse vastandada oma arvamust võimalikule vastupidisele arvamusele. Kui räägitakse *meie* vaatepunktist, tähistab *meie* valdavalt Eesti riiki ja eestlasi.

Võtmesõnad: tekstianalüüs, argumentatsioon, deiksis, protsessiasialised

* Tehtavat uurimistööd toetab ETFi grant nr 6236.

¹ **Toimetaja märkus.** Sõnale *essee* on tarbetult laenatud uus tähendus inglise keelest, kus *essay* tähendab väikest kindlal teemal kirjatööd, eriti õppurite oma. Eesti keeles on *essee* tähistanud kirjandusžanri: mingi probleemi käsitlust isikupärase vaimukas sõnastuses. Sellist kirjutamist võib oodata peale kirjanike veel ühiskonna suurimailt mõtlejailt.

1. Sissejuhatus

Minu uurimisteemaks on militaarne retoorika ja uurimismeetodiks lingvistiline tekstianalüüs. Varem olen vaadanud militaarset retoorikat meedia kajastusviisina ja uurinud Iraagi sündmuste edastamist Eesti päevalehtedes, keskendudes Iraagi-diskursuses esinevate osaliste representeerimisele ja eri osalejarühmade argumentatsioonile (Kuldnokk 2004 ja 2006). Siinne artikkel astub sammu lähemale kaitsevälase mõttemaailmale. Käsitluse all on kaitsevälase kutsevalikut põhjendavad argumendid ja see, millisena tulevased ohvitserid näevad oma rolli Eesti ühiskonnas. Analüüsitakse Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste kõrgema sõjakooli kolme põhikursuse (7., 8., 10. PK) noorkadettide teemal „Mida tähendab olla ohvitser?“ ja „Olla ohvitser – kutse või kutsumus?“ kirjutatud 26 esseed. 7. PK alustas õpinguid 2003. a sügisel, 8. PK 2004. a sügisel ja 10. PK 2006. a sügisel. Kõrgemas sõjakoolis õpinguid alustavad noorkadetid on üldjuhul 19–25aastased. Valdav osa neist on pärast gümnaasiumi lõpetamist läbinud ajateenistuse ja tulnud seejärel sõjakooli õppima. Pärast kooli lõpetamist saavad nad rahuaja jalaväerühma ülema ja sõjaaja jalaväekompanii ülema kutse.

Artiklis vaadeldakse argumenteerimist kui protsessi nii sisulisest kui ka vormilisest küljest. Ühelt poolt vaadeldakse kutsevalikut põhjendavate argumentide liike ja keelekasutust, mille kaudu kadett oma seisukohti esitab. Teiselt poolt analüüsitakse, mis positsioonilt teksti kirjutaja oma arvamust avaldab ja kuidas ta oma argumente usaldusväärsemaks üritab muuta.

Noorkadettide argumentatsioon pole adresseeritud konkreetsele suhtluspartnerile, ent nii nagu iga arvamusteksti looja esitab ka sõjakooli kadett essees oma arvamusi põhjendatult ja püüab oletatavat lugejat veenda oma seisukohti omaks võtma. Seetõttu on esseede eesmärk lugejat mõjutada.

2. Argumenteeriv tekst

Juba klassikaline retoorika tundis huvi selle vastu, kuidas kuulajat kõnega veenda. Tänapäeva moodsas keeleteaduses on üha aktuaalsemaks muutumas uurimused, mis otsivad vastust küsimusele, kuidas inimesi tekstidega mõjutatakse. 1960. aastatel ärkas uuesti huvi retoorika vastu, sealjuures keskenduti eelkõige argumenteerimisvõtete uurimisele. See nn uus retoorika peab oluliseks konteksti, suhtlussituatsiooni ja vastuvõtjat. Väljen-

dite tähendust võib tõlgendada ainult selles kontekstis, kus nad esinevad (Mäntynen 2003: 13). Chaïm Perelman, üks uue retoorika juhtfiguuridest, rõhutab vastuvõtja olulisust. Tema sõnul püütakse argumentide esitamise kaudu hankida või tugevdada publiku heakskiitu või toetust esitatud väitele (Perelman 1996: 16). Ka Frans H. van Eemeren jt (1998: 218) räägivad oma pragmadialekttilises teoorias argumenti funktsionaalsest olemusest. Pragmadialekttilise teooria eeloletus on see, et argumentatsiooni eesmärk on lahendada arvamuste lahknevusi, seega on argumentatiivsele diskursusele iseloomulik argumentatiivne vastandus. Argumenti oluline omadus on see, et ta toimib kõnevahendina ja püüab lahendada arvamuste lahknevusi, uurides võistlevate seisukohtade õigustatust (Eemeren jt 1998: 208).

Frans H. van Eemereni jt järgi (1998: 208) kasutatakse argumentatsiooni selleks, et õigustada või lükata ümber mingit seisukohta. John E. Richardson iseloomustab argumentatsiooni laiemalt. Kõigepealt on argumentatsioon tegevus, osalejad kasutavad keelt selleks, et teha midagi, kas tuua esile või kaitsta oma arvamust või rünnata vastaspoolt. Teiseks on argumentatsioon sotsiaalne protsess, inimeste- või rühmadevaheline panus kommunikatsiooniprotsessi. Kolmandaks on argumentatsioon osalejate ühistöö (*joint process*), vastastikune mõjutamine, mis kohustab osalejaid nii looma kui ka tarbima argumente (Richardson 2007: 155).

Tekstiurijad seostavad argumentatsiooni kindla tekstitüübiga. Tekstitüübijaotus põhineb inimese vajadusel kasutada keelt eri eesmärkidel. Reet Kasiku kokkuvõtliku esituse järgi (2007: 41–43) on argumenteeriva teksti põhiülesanne autori arvamuse vahendamine ja selle põhjendamine, nähtuste põhjuse ja tagajärje seoste näitamine. Seisukohavõtt on seotud keelevälise tegelikkusega, näiteks lugejale tuttava aktuaalse probleemiga. Kersti Lepajõe väitel (2002: 272) on argumenteeriva kirjutaja eesmärk muuta lugeja mõttekäiku nii, et see ühtiks argumenteerija omaga. Argumenteeriv tekst on kirjutaja ja kujuteldava lugeja vaheline dialoog. Argumenteerivat tekstitüüpi esindavad ka sõjakooli kadettide esseed. Keeleväline probleem on siin ohvitserikutse valimine ja dialoogilisus seisneb poolt või vastu hoiakus. Kadetid on oma valiku teinud ja esitavad pooltargumente, polemiseerides kujuteldava lugeja hüpoteetiliselt vastupidise positsiooniga.

Argumenteerivale tekstitüübile on iseloomulikud kindlad keelelised tunnused, näiteks eitavad laused, vastandust ja võrdlust sisaldavad väljendid, tingiv kõneviis, võimalikkust või vajalikkust (*võib, peab*), tõenäosust

(*kindlasti*) ning positiivset või negatiivset hinnangut (*õnneks, kahjuks*) väljendavad sõnad, omadussõnad ja nende võrdlusastmed, põhjuslikud side- ja määrsõnad (*seetõttu, järelikult, niisiis, seega*). Keelekasutuse kaudu avaldub kirjutaja suhtumine ja just selliste keeleliste valikutega üritab kirjutaja lugejat mõjutada.

Keelekasutuses saab eristada kaht mõjutamise põhitüüpi: faktipõhine (teoreetiline) ja tundepõhine (ateoreetiline) argumentatsioon. Faktipõhised laused on informatiivsed väitlausead, mille tõeväärtust saab tõestada: väide on kas õige või vale. Tundepõhised laused väljendavad kirjutaja suhtumist, arvamusi ja soove. Need ei ole tõesed ega väärad (Kasik 2007: 94). Näiteks lause *Eesti Entsüklopeedia järgi tuleb ohvitser prantsusekeelsest sõnast officier ning tähendab ametnikku, aukandjat*² on faktipõhine. Seevastu lause *Ohvitser ei saa ennast ülal pidada nagu mingi suvalise gangster'i jõugu pealik* on tundepõhine, sest sisaldab kirjutaja isiklikku arvamust.

Igasuguse teksti koostamisel on oluline keskenduda lugejale, ent samal ajal mõelda ka sellele, missuguse pildi kirjutaja tahab anda endast sõnumi vahendusel. Kui kirjutaja tahab lugejat mõjutada, siis tuleb arvestada tema tausta, teadmisi ja huvisid. Sel juhul on tõenäoline, et lugeja saab esitatavast sõnumist aru ja viitsib sõnumi vastuvõtmisega vaeva näha (Kasik 2007: 96–97).

Teksti kirjutajal on võimalik esitatavaid fakte valida nii, et nad teenivad soovitud eesmärki. Seega on mõtet esitada argumentidena selliseid asjaolusid, mis autori hoiakuid toetavad, ning jätta nimetamata vähem soodsad (Kasik 2007: 97). Tundepõhine argumentatsioon toetub inimeste kogemustele ja uskumustele. Esitatav väide seostatakse millegi muuga, millesse lugeja eeldustekohaselt suhtub tundepõhiselt: kas negatiivselt või positiivselt (Kasik 2007: 98). Näiteks väites *Ohvitser peab olema iseloomult aus, usaldusväärne ja meelegi kindel* eeldatakse, et aus, usaldusväärne ja meelegi kindel on lugeja jaoks positiivsed omadused.

3. Kutsevalikut põhjendavad argumendid

Kõige parem veenmisvahend on fakt. Faktilist argumenti esitades püüab argumenteerija näidata, et tema positsiooni mingis küsimuses saab ratsionaalselt seletada. Fakti on raske eitada või seda kummutavat uut fakti leida. See ei tähenda seda, et emotsioonidel poleks argumentide kujunemisel

² Kõik artiklis olevad esseede tekstinäited on esitatud muutmata kujul.

mingit rolli (Kaldjärv 2003: 16). Analüüsitud esseedes püüavad autorid oletatavat lugejat veenda nii ratsionaalsete faktide kui ka emotsionaalsete hinnangute kaudu. Siinses artiklis on jagatud kutsevalikut toetavad argumendid kolmeks: ühiskondlikke väärtusi ja müütideaale, isiklikku kasu ning töö iseloomu rõhutavad argumendid. Selline jaotus on võetud aluseks seetõttu, et abstraktsete kategooriate puhul ei saa eristada seda, kas argument on fakti- või tunde põhine. Samuti vaatavad peaaegu kõik kadetid argumenteerides tulevikku, üksikud põhjendavad oma valikuid mineviku asjaoludega. Tulevikust rääkides ei ole aga võimalik teha vahet faktidel ja arvamustel. Siinses analüüsis on uuritud 74 argumenti. Esimeses tabelis on esitatud esinenud positiivsed ja negatiivsed argumendid liikide kaupa.

Tabel 1. Kutsevalikut põhjendavad argumendid kõrgema sõjakooli kadetide esseedes

	pos. argumendid	neg. argumendid
Ühiskondlikud väärtused ja müütideaalid		
isamaa-armastus ja kõrgemad huvid	13	–
kutsumus	10	1
kangelaslikkus, mehelikkus	4	–
Töö iseloom		
vaheldusrikas, loominguline töö	12	–
suur vastutus	–	13
kõrgemad nõudmised, raske töö	–	6
Isiklik kasu		
materiaalsed põhjused: hea palk, sotsiaalsed tagatised	14	–
võimalus teha karjääri	1	–

3.1. Ühiskondlikele väärtustele ja müütideaalidele toetuvad argumendid

Suurem osa analüüsitud argumentidest on ohvitserikutse poolt. Esseedes tuuakse küll välja ka ohvitserikutse raskusi ehk vastuargumente, kuid neidki nähakse positiivses valguses või kummutatakse teiste argumentidega. Esseede põhjal selgub, et suurema osa sõjakooli astunud kadettide jaoks on kaitseväelase elukutse teadlik, mitte juhuslik valik. Nad on enda

jaoks põhjalikult läbi mõelnud, mida tähendab ohvitseri elukutse, mis selles on positiivset ja mis negatiivset ning kuidas negatiivsega toime tulla.

Valdav osa sõjakooli astunud kadettidest on idealistlikud, õilsate eesmärkide ja kõrgete aadetega. Seega näidatakse lugejale ohvitserikutset positiivselt, rõhutatakse neid ohvitserile olulisi omadusi, mida ühiskonnas ohvitserilt oodatakse. Peamisteks kutsevalikut toetavateks argumentideks ongi **isamaa-armastus** ja **kõrgemad huvid** (13 argumenti), valmisolek anda oma elu isamaa kaitseks, sisemine motivatsioon ja tahe teha oma tööd hästi, anda panus Eesti riigikaitse arendamisse. Oma isiklikud huvid jäetakse siin tagaplaanile, olulisem on riigi ja oma lähedaste heaolu.

- (1) *Teadmine, et suudad pakkuda ohutust ja turvatunnet oma lähedastele on ülevaim, mida võib pakkuda ohvitseri amet. Selle nimel tasub pühendada oma elu riigi teenimisele.* (7. PK)
- (2) *Ohvitseri elukutse valiku tegemisel on kindlasti tähtsal kohal ka sisemine soov ning vajadus anda panus isamaa ja oma rahva vabaduse kaitseks, olles valmis ohverdama end selle nimel.* (7. PK)
- (3) *Ohvitser on ainukene, kes annab töotuse kõrgemate väärtuste kaitseks – näiteks põhiseaduslik kord, isamaa, vabadus – ohverdada elu.* (10. PK)

Oluliseks argumendiks on ka see, et kaitseväelase elukutset peetakse oma **kutsumuseks** (10 argumenti).

- (4) *Ja minnes vastasele vastu ilma tõsise kutsumuseta oma riiki kaitsta, .. on sama hea, kui tõsta lihtsalt käed ja alla anda. See on lihtsalt selline töö, mida ainult raha pärast ei saa teha. .. ja siin tuleb väga hästi esile, miks on vaja ohvitseritöös kutsumust. Sa teed midagi, mitte sellepärast, et sa pead seda tegema ja sulle makstakse raha. Vaid sa teed midagi, kuna sa tunned, et see on ainuke õige teguviis ja sul ei ole muud võimalust.* (10. PK)
- (5) *Kutsumus on palju võimsam motivaator, kui kõik materiaalsed väärtused kokku. Inimene, kes on leidnud oma kutsumuse, on jõudnud oma õnnelike ühe sammu võrra lähemale. .. võin uhkelt öelda, et pean ennast õnnelikuks inimeseks, sest minu tulevane amet ongi minu kutsumus.* (10. PK)

Neljandas näites tugevdatakse oma arvamust hinnanguliste adverbide ja adjektiivide (*tuleb väga hästi esile, ainuke õige teguviis*) ning viiendas näites intensiivistava sõnavara kasutamisega (*võin uhkelt öelda*).

Üks kadett esitab ka vastuargumendi ja leiab, et ohvitseriameti puhul ei ole tegemist kutsumusega:

- (6) *Tegemist ei ole kutsumusega. Kutsumus eeldab mingit kõrget eeskuju nagu araablastel on Muhamed. Kaitseväelastel pole oma piiblit, suurt pakku raamatut, mis mingite reeglite täitmise järel lubab sind taevasse. Sõduril on vaid rutiin ja lõputu lause kõrvades: „Viimane pingutus mehed! Viimane pingutus!” (10. PK)*

Ohvitseri elukutset seostatakse **kangelaslikkusega, mehelikkusega** (4 argumenti). Põhjuseks, miks soovitakse saada ohvitseriks, nimetatakse ürgset kutset, soovi olla võitjate poolel ja teha suuri tegusid. Väidetakse, et sellest elukutsest ollakse juba lapsena unistanud. Siingi lähtutakse ühiskonnas eeldatavasti valitsevast hoiakust, et ohvitseriamet on auväärne ja mehelik amet.

- (7) *Üheks põhjuseks on kindlasti mingisugune kummaline ürgne kutse. On väheseid mehi, kes poleks noorena sõduritega või siis sõpradega sõda mänginud ja vähe on neid, kes poleks tahtnud kehastada mõnda kangelast ning alati olla võitjate poolel. See on midagi, mis teeb inimese jaoks just sõjaväelase elukutse huvitavaks. (7. PK)*
- (8) *On väheseid mehi, kes poleks poisikesena sõpradega sõda mänginud, poleks huvi tundnud relvade ja tehnika vastu. (8. PK)*

3.2. Töö iseloomule toetuvad argumendid

Ühe olulise põhjusena kaitseväelase elukutse valikul nimetatakse töö **loovust ja vaheldusrikkust** (12 argumenti). Ohvitserikutse muudab kadettide jaoks ahvatlevaks see, et ohvitseri elu on pidev õppimine ja enesearendamine. Siin lähtutakse isiklikest huvidest, soovist ennast teostada. Ohvitseri tööd peetakse vaheldusrikkaks, huvitavaks ja loominguks, mis pakub pidevalt väljakutseid (kasutatakse seda ühiskonna moesõna), avastamisrõõmu ja rahuldab ka seiklusjahu.

- (9) *Olla ohvitser tähendab seda, et sul on maailma üks vaheldusrikkamaid töid – ei või kunagi olla päris kindel, mis järgmine päev toob. See ongi see, mis minu arvates lisab sellele tööle vajaliku vürtsi. .. Teadmine, et iga uus päev on uus väljakutse, millele vastu astuda, paneb paljud seda ametit armastama ja tahtma endast veelgi enam anda.*
- (10) *Erinevalt teistest ametitest on ohvitseri amet väga huvitav ning rohkesti väljakutseid esitav. Probleeme mida töö käigus lahendada tuleb on erinevaid ning lahendusi nende ületamiseks väga mitmeid. Siinkohal saab ohvitser peale oma juhi võimete arendada ka oma loovat mõtlemist*

ehk kunstiannet. Kunstiannet seepärast, et lahinguolukorrad on igakord uued ning erinevad eelmisest. Kuna lahingu juhtimine pole täpisteadus, vaid kunst siis seega tuleb kogu aeg improviseerida .. (7. PK)

Kümnenda näite algusesse sisestatud fraas *erinevalt teistest ametitest* on selge vastandus, kus seatakse vastakuti huvitav ohvitseriamet ja igavad „teised ametid”. Ohvitseri võrreldakse kunstnikuga. Siin lükatakse ümber ühiskonnale hüpoteetiliselt omistatav arvamus, et ohvitser on üksnes masin, kes ei pea oma peaga mõtlema, vaid täidab ainult käske. Teisedki kadetid kasutavad ohvitserikutsest rääkides *kunstniku*-metafoori. Üks 7. põhikursuse kadett kirjutab, et *võit lahingus on ohvitserile kui tõeline meistriteose lõuendile panek*.

Esseedes arutletakse ka ohvitserikutse negatiivsete külgede üle. Peamiseks vastuargumendiks on **suur vastutus** (13 argumenti), vastutus inimeste eest, mida täie tõsidusega tunnetatakse.

(11) *Vähe on sääraseid elukutseid, mis sisaldavad nii rasket vastutuskoomat kui seda on ohvitseri oma .. Juhina peab ta tegema otsuseid, mis võivad viia inimeste hukkamise või vigastamiseni – need ei ole sugugi populaarsed otsused. (7. PK)*

(12) *...tegelikult peab ohvitser mitut sõda korraga – ta peab täitma kõrgemalt poolt tulnud korraldused, peab sundima alluvad neid täitma ning peab leidma endas jõudu vastu astuda iseenda nõrkusehoogudele .. (7. PK)*

Samas nähakse ka selles vastutuses positiivset, vastutus põhineb usaldusel, mis tuleb välja teenida, ja selle vastutusekoorma kaudu saab ennast tõestada:

(13) *Vastutus on iga ohvitseri teenistuse igapäevane osa. Vastutus oma alluvate eest, vastutus oma allüksusele kuuluva vara eest. ... kui inimene pannakse millegi eest vastutama, tähendab see, et teda usaldatakse ja ta peaks selle üle uhke olema.*

Negatiivse vastuargumendina nimetatakse veel seda, et ohvitserile esitatakse **kõrgemaid nõudmisi**, ohvitseriamet on raske ja seab teatud piiranguid (6 argumenti).

(14) *Ohvitser on pidevalt tähelepanu all – talle esitatakse kõrgemaid nõudmisi kui teistele, sest ohvitser peab olema kindel seal, kus seda teised ei pruugi enam olla.*

(15) *Amet piirab teatud mottes ka otsustamisvabadust, sest sageli pole võimalik valida, mis meeldib ja mis mitte, see ei huvita kedagi – käsk tuleb*

täita. Ka pereelu arvelt tuleb ohverdada, sest sõjaväelane ei saa oma perele lubada, et ta iga päev kell viis koju tuleb.

3.3. Isiklikule kasule toetuvad argumendid

Isiklikku kasu rõhutavatest argumentidest mainitakse eelkõige **materiaalseid põhjusi**: head sissetulekut, kindlat töökohta ja sotsiaalseid tagatisi (14 argumenti). Sellised argumendid lähtuvad kadeti enese huvidest. Materiaalseid väärtusi peetakse oluliseks, kuid siiski mitte esmatähtsaks: enamikul juhtudel seostuvad materiaalseste argumentidega väljendid *teiseks, teisena, veel, lisaks*. Olulisim pole materiaalne heaolu, vaid iseseisvus ja majanduslik sõltumatus, mis ohvitserikutse materiaalse aspektiga kaasneb.

- (16) *Teiseks mõjuvamaks põhjuseks on majanduslik olukord. Paljud eelistavad Sõjakooli teistele kõrgkoolidele, kuna erinevalt üliõpilasest saab kadett kiirelt iseseisvaks ja ei sõltu enam nii väga oma vanematest. Ning peale õpingute lõpetamist on kindel töökoht tagatud.* (7. PK)
- (17) *Eesti Kaitseväge ohvitserile on riigi poolt ette nähtud teatud eelised. Talle on määratud igakuiselt kindel summa toiduraha ning vastavalt ametikohale tasu korterikulude katteks.* (8. PK)
- (18) *Teiseks, võibolla isegi kõige tähtsamaks põhjuseks on ikkagi raha. Hea õppetoetus, tasuta söök ja elamine – need on väga suureks plussiks. Kõige tähtsam on muidugi kindel tulevik. Selleks on kindlasti hea töökoht, peale kooli lõpetamist. See on tänapäeva Eesti ühiskonnas väga tähtis, kuna tööpuudus on suur.* (8. PK)

Kaheksateistkümnendas näites ei ole kirjutaja raha olulisuses päris kindel, selle toovad esile kõhklusele viitavad adverbid *võib-olla, isegi ja ikkagi*. Vastuvaidlematult oluline on kindel tulevik (*kõige tähtsam*) ja hea töökoht (*kindlasti*). Oma argumenti põhjendab kirjutaja ratsionaalselt (*See on tänapäeva Eesti ühiskonnas väga tähtis, kuna tööpuudus on suur*).

Sõjakooli kadetid on ka üsna ambitsioonikad ja kõrge saavutusvajadusega ning peavad tähtsaks motiiviks võimalust **karjääriredelil** kõrgele tõusta. Samas ollakse siiski realistlikud ega arvata, et au ja kuulsus tuleb lihtsalt kätte.

- (19) *Karjääriredelil on võimalik tõusta väga kõrgele pingutades ja vaeva nähes.*

Analüüsitud esseede seas oli üks, mille autor oli äärmiselt kalkuleeriv ja praktiline, pidas raha kõige olulisemaks ja arvas, et lõppude lõpuks taandub kõik siiski materiaalsetele väärtustele.

- (20) *Palk on siiski kapitalistlikus ühiskonnas kõige määravam faktor. Palk paigutab sind majanduslikult teatud tasemele. ... Kui keegi tuleks mulle rääkima, et palk pole tema jaoks kõige tähtsam väljund siis ma sisimas naeraks selle ilukõne välja ... Sinisilmne jutt, nagu ei oleks sulle palk oluline on otsene debiilsus, see on fakt.* (10. PK)

Kahekümnendas näites apelleerib kirjutaja sellele, et palk on kõige olulisem. Ta näib tajuvat ka ise hüpoteetilist vastuseisu ja nõrgendab oletatavat vastuargumenti tugevalt emotsionaalsete väljenditega, nimetades seda *ilukõneks, debiilsuseks ja sinisilmseks jutuks*.

Sellesama kadeti suhtumine on pessimistlik. Tema jaoks ei tähenda ohvitseriks olemine kutsumust, see on vaid üks töö, mille *ainus põhjus* on teenida välja igapäevane leib:

- (21) *Üldpilt on must, ohvitseride elud on rajatud rutiini karidele. On vaid päevast päeva rügamine. Oma igapäevase leiva väljateenimine on ainus põhjus pingutamiseks. ... Sõduril on vaid rutiin ja lõputu lause kõrvades: „Viimane pingutus mehed! Viimane pingutus!”* (10. PK)

Esseedes välja toodud argumendid osutavad, et materiaalsed põhjused ei ole kaitseväelase kutsevalikul määravad. Suurem osa sõjakooli kadetidest, kes rahast ja materiaalsetest väärtustest juttu teevad, ei pea neid esmatähtsaks. Enamik tulevastest ohvitseridest leiab, et ohvitser saab olla vaid selline inimene, kes tunneb, et see amet on tema kutsumus, ja suhtub põlastusväärsest sellesse, et ohvitserid teevad oma tööd vaid raha pärast. Kirjutajad küll tunnistavad selliste ohvitseride olemasolu, kuid vastandavad end neile selget hoiakut väljendava keelekasutusega. Selliste kaitseväelaste nimetamisel kasutatakse emotsionaalset metafoore *tühjad mundrid*, kus kirjutaja negatiivne suhtumine avaldub sõnavaliku kaudu.

- (22) *Normaalne palk meelitab aga kohale „tühje mundreid”. Need on mehed või naised, kes on kaitseväes ainult raha pärast ja lahkuksid sealt kohe, kui keegi pakuks neile paremat palka ja ametit, kus vähem liigutama peab. Sellised inimesed on balastiks relvajõududele ja tervele ühiskonnale.*

Niisuguseid juhte peetakse ka otseselt ohtlikuks kaitseväele.

- (23) *Lõpptulemusena on „tühjale mundrile” usaldatud üksus nõrk ja võitlusvõimetu.*

4. Autori positsioon

Üks keelelise suhtluse ja argumentatsiooni eeldusi on autori usaldusvärsus. Selleks et lugeja vaevuks lugema pakutavaid sõnumeid, tuleb eeldada, et autor on usaldusväärne, tunneb valdkonda, millest ta kirjutab, ja on aus (Kasik 2007: 101). Analüüsitud esseedes püütakse autori usaldusvärsust saavutada retooriliste võtetega, mille abil tugevdatakse autori positsiooni või argumente.

Üheks selliseks võtteks on **enesekindel väide**. Sel juhul esitab kirjutaja ennast asjatundjana ja võtab enesekindla positsiooni. Järgnevas näites esineb autor teadja rollis, mille toob esile kindlas kõneviisis kategooriliste väidete kasutamine (vt Heikkinen 1999: 216). Autor tugevdab oma sisuliselt tundepõhist argumenti fraasiga *see on fakt*, välistades võimaliku vastuväite.

- (24) *Sinisilmne jutt, nagu ei oleks sulle palk oluline on otsene debiilsus, see on fakt.* (10. PK)

Teadjarolli võib tugevdada ka sel moel, et oma asjatundlikkust rõhutatakse lisaargumentidega: *mina kui tulevane ohvitser* (vt lähemalt p 4.2).

Samuti tugevdab usaldusvärsust oma kogemustele toetumine, kus autor viitab sedakaudu teadmisele: *oma kogemustest tean rääkida* jne (vt lähemalt p 4.2).

Autori enesekindlust näitab samuti modaaladverbide *kindlasti*, *muidugi*, *alati* jms väiteid intensiivistava sõnavara kasutus, mille abil püütakse saada tuge oma argumentidele: *ohvitseri elukutse valikul on kindlasti tähtsal kohal; kõige tähtsam on muidugi kindel tulevik; vähe on neid, kes poleks tahtnud kehastada mõnd kangelast ning alati olla võitjate poolel*.

Argumenti saab tugevdada ka nii, et oma seisukoha kinnituseks toetatakse autoriteetidele või apelleeritakse suurema rahvahulga arvamusele. Üks vahend **konsensuse loomiseks** on tsitaadi kasutamine, nii lisatakse kellegi teise hääle argumenti toetama. Selle kaudu saab näidata, et argumenti esitaja ei ole väitega üksi, vaid ka keegi teine näeb ja kogeb asja samal viisil (Jokinen 1999: 139). Kõrgema sõjakooli kadettide jaoks on

autoriteediks kuulsad väejuhid ja sõjaajaloolased, näiteks Sun Bin, USA kindral George Smith Patton, Erwin Rommel, John C. Maxwell, John Keegan, samuti praegune kaitseväe juhataja kindralmajor Ants Laaneots.

(25) Maxwell on öelnud: „Ükski inimene ei ole huvitatud mitte sellest, kui palju te teate, vaid sellest, kui palju te neist hoolite.” (7. PK)

(26) John Keegan oma teoses „I maailmasõda” (2002) on öelnud, et „Järgmiseks sõjaks valmistutakse ikka eelmise sõja kogemustele tuginedes”. (7. PK)

Üks konsensususe tugevdamise viise on *meie*-retoorika kasutamine, millega antakse teada, et väite esitaja ei seisa väite taga üksi, vaid esindab palju suuremat rühma. Sellest räägitakse põhjalikumalt *meie* viiteala käsitlevas punktis 4.3.

Retoorilise argumentatsiooni uurimisel pakubki huvitavat infot see, mis positsioonilt oma seisukohti avaldatakse: kas autor seob end esitatava väitega või distantseerib end sellest. Kirjalikus argumendis saab näidata oma isikut selle kaudu, mis positsioon endale argumendi edastajana valitakse, olgu selleks siis *mina*-, *meie*-vorm või mõni üldistav liigitermin. Järgnevas analüüsis ongi lähemalt vaadeldud üldistamise ning *mina* ja *meie* viiteala osatähtsust esseedes. *Mina* viiteala uurimisel (p 4.2) on toetutud ka Halliday funktsionaalsele grammatikale, mis pakub võimaluse analüüsida deiktikute rolli protsessiosalisena. Halliday eristab materiaalseid, mentaalseid ja suhteptsesside (1985: 106–112). Materiaalsete protsesside osalisteks on aktiivne tegija ja passiivne kogeja, mentaalsete protsesside osaliseks mentaalne agent, kes mõtleb (kognitiivsed protsessid), tunneb (emotsionaalsed protsessid), tahab (intentsionaalsed protsessid) või tajub midagi. Suhteptsesside osaliseks on passiivne seisundis olija. Sellise protsessiosaliste analüüsi kaudu saab tõlgendada autori rolle (Halliday 1985: 112–119).

4.1. Üldistamise osatähtsus

Suur osa kadettidest räägib ohvitserikutest, kasutades liigiterminit *ohvitser* ja teisi üldistavaid nimetusi kas ainsuse- või mitmusevormis. Ohvitserikutse üle arutledes mainiti sageli sõnu *inimene*, *mees*, *sõdur*, *sõjaväelane*, *kaitseväelane*, *alluv* ja *ülem* (vt tabel 2).

Tabel 2. Liigiterminite kasutus kõrgema sõjakooli kadettide esseedes

Liigitermin	Ainsus	Mitmus
Ohvitser	409	146
Inimene	93	75
Mees	18	35
Sõdur	22	40
Kaitseväelane	9	18
Sõjaväelane	18	8
Alluv	9	62
Ülem	22	15

Kasutades liigitermineid, kadetid ühelt poolt distantseerivad ennast oma väitest, kuid samal ajal paigutavad end ka selle rühma liikmeks, kelle nimel nad üldistusi tehes räägivad. Sellega nad ühtlasi viitavad konsensusele ja tugevdavad autori positsiooni. Kirjutajad on tajunud ainsuse stilistilist mõjujõudu (vt Kasik 2007: 73) ja kasutavad eelkõige liigiterminite *ohvitser*, kellega nad ennast eelkõige samastavad, peaaegu kolm korda sagedamini ainsuses kui mitmuses.

(27) *Tehes oma tööd hästi, annab ohvitser suure panuse meie ühiskonna kõlbelisse arengusse ..* (7. PK)

Nagu tabelist näha, kasutatakse ka liigitermineid *inimene*, *sõjaväelane* ja *ülem* rohkem ainsusevormis.

(28) *.. kui inimene pannakse millegi eest vastutama, tähendab see, et teda usaldatakse ja ta peaks selle üle uhke olema.* (7. PK)

(29) *Sõjaväelane peab 24 tundi päevas olema võimeline oma riigi kaitse ülesanneteks.* (10. PK)

(30) *Ohukorras, kus asjad kipuvad kontrolli alt väljuma, tuleb ülemal säilitada rahu.* (7. PK)

Seevastu sõnu *sõdur* ja *alluv* kasutatakse enam mitmusevormis. Kirjutajad samastavad ennast rohkem ülema ja ohvitseriga, tulevaste ohvitseridena ollakse need, kes peavad juhtima sõdureid ja vastutama alluvate eest.

(31) *Sõdurid näevad, et ohvitser trotsib samu ohtusid, elab ligilähedastes tingimustes ning austavad teda.* (7. PK)

- (32) *Selleks ju ohvitseri vaja ongi – et juhtida, suunata oma alluvate töid ja tegemisi.* (7. PK)

Üldistavaid nimetusi piiravad autorid ka hulka väljendavate noomenitega (*vähesed, paljud, keegi, kõik*), mis lisavad nende arvamusele kaalu. See on retooriline võte, mille abil saab oma argumenti tugevdada. Peale statistiliste andmete saab kvantiteeti edasi anda just sõnaliste hinnangutega, mis on tihti mõjusamadki kui pelk statistika (Jokinen 1999: 146).

Analüüsitud esseedes tugevdati oma argumenti kõige rohkem sõnaga *palju(d)* (30 korral), järgnesid *kõik* (14 korral), *keegi* (10 korral) ja *vähesed* (8 korral). Autori positsiooni ohvitserikutse pooldajana rõhutab see, et konsensust rõhutav *paljud* ja *kõik* seostub alati plussargumentidega, *vähesed* ja *keegi* aga pigem eitavate verbivormide ja miinusargumentidega.

- (33) *Kuna kaitseväes puutub eelpool nimetatud asjadega palju kokku, saavad paljud oma hobi ja töö ühendada.* (8. PK)
- (34) *Eestis on loodud kool, kus saada heaks ohvitseriks ja selle peaksid lõpetama kõik, kes on selle ameti valinud.* (8. PK)
- (35) *Ilma isamaa-armastuseta oleks selline otsus kuidagi võlts ning teeseldud, sest keegi pole ju valmis andma oma elu millegi eest, millest ta tõeliselt ei hooli.* (7. PK)
- (36) *On väheseid mehi, kes poleks noorena sõduritega või siis sõpradega sõda mänginud ja vähe on neid, kes poleks tahtnud kehastada mõnda kangelast ..* (7. PK)

Üldistava liigitermini kasutamine kadettide esseedes on ootuspärane. Põhjuseks võib olla see, et valdavalt kadetid siiski ei ole veel ohvitserid, vaid saavad selleks alles oma õpingute lõpetamise järel. Kirjutamise hetkel on ohvitserikutse nende jaoks midagi kättesaamatut ja aukartust äratavat, mida nad ette kujutavad ja oma tekstides seda võimalikku tulevikku kirjeldavad. Ühtaegu tuleb mõõnda, et ka teema ja žanr nõuab üldistamist. Üldistamine on aga samuti märk rühmakuuluvuse tunnetamisest. Kadetid räägivad endast pigem kaitseväelaste esindajana, mitte konkreetse üksikisikuna ohvitseri rollis. Samal ajal esitavad nad oma arvamuse toetajana abstraktse *paljud* või vastupidist seisukohta esindavana *vähesed*.

4.2. *Mina* viiteala

Ohvitserikutse üle arutledes esitavad kadetid oma seisukohti ka isiklikust vaatepunktist, kasutades *mina*-vormi. Jeanne Fahnestocki ja Marie Secori järgi (1990: 333–335) saab *mina* olla argumendis järgmistes funktsioonides: *mina* isikliku kogemuse vahendajana, *mina* autoriteedina ja kirjutaja-*mina*. Minal isikliku kogemuse vahendajana võib olla lugejale suur mõju, sest ikka tuntakse sümpaatiat autori vastu, kes on midagi isiklikult läbi elanud, nii kandub see sümpaatiat üle ka tema väitele. Samuti saab lugejat mõjutada enesele autoriteedi loomise kaudu, ent tõhus vahend võib olla ka see, kui ennast näidatakse tavalise inimesena. Tavalise, kirjutaja-*mina* efekt peitub selles, et ennast paigutatakse samale positsioonile kui lugeja, mitte ei vastandata end lugejale.

Kokku leidis esseedes 218 *mina*-deiktikut. Kadettide töödes eristub *mina*-vormi kasutuse puhul selgesti see, et *mina*-vormis räägitakse eelkõige siis, kui oma valikuid põhjendatakse mineviku asjaoludega või räägitakse millestki, mille puhul toetutakse oma isiklikule kogemusele.

- (37) *Ma mäletan, et mind hakkas see asi huvitama juba viieteist aastaselt, kus ma esimest korda sattusin kokku sõduritega.* (8. PK)
- (38) *Olles vaimustuses relvadest, nagu selles eas kohane, mõtlesin minagi, et hakkam isegi kunagi sellise asjaga tegelema.* (10. PK)

Samuti püütakse *mina* abil enesele autoriteeti luua.

- (39) *Kui nüüd vaadata asjale minu, kui tulevase ohvitseri vaatevinklist, siis minu jaoks on ohvitseriks olemine mõlemat: nii kutsumus kui ka kutse.* (10. PK)

Sellisel juhul tuleb sageli esile ka *mina* kui kritiseerija roll, kus vastandatakse enese arvamus mingi teistsuguse (enamasti miinusmärgilise) arvamusega, millega ei olda nõus. Kritiseerija rollis *mina* kasutab rohkelt eitusi (*olen näinud .., kes ei viitsinud; olen tähele pannud, .. et ei ole selgeks teinud*).

- (40) *Oma kogemusest tean rääkida, et mõlemat tüüpi ohvitserid on kaitsevääs esindatud. Olen näinud ohvitseri, kes ei viitsinud harjutusi korralikult läbi mõelda ja proovisid asja enda jaoks võimalikult lihtsaks teha.* (10. PK)

- (41) Tänapäeval olen ma aga tähele pannud, et paljud ohvitserid ja ohvitseri kandidaadid ei ole endale selgeks teinud, milline üks ohvitser olema peab. (8. PK)
- (42) Minu arvates on väga tähtis aru saada, et mitte kõik, keda nimetatakse ohvitseriks pole tegelikult ohvitser selle täismahus või seda auastet välja teeninud. (7. PK)

Protsessiosaliste analüüsi põhjal on näha, et esseedes eristub kõige selgemiini kognitiivsete ehk mõtlemisprotsesside *mina*, samas kui materiaalseid ja tahtelisi protsesse seostati eeskätt kolmanda isikuga. 218 *mina*-deiktikust 53 on mõtlemisprotsesside *mina*. Ka Kersti Lepajõe, kes on uurinud *mina*-deiktiku kasutamist abiturientide lõpukirjandites, leiab, et suurima rühma moodustab kirjandites mõtlemisprotsesside *mina* (Lepajõe 2002: 77).

Mina on kadettide esseedes see, kes arvab, usub, mõtleb või loodab. 53 näitest 39-s on *mina* arvaaja rollis (*ma arvan*, *minu arvates*, *minu arust*, *minu meelest*). Ennast pannakse arvaaja rolli siis, kui tahetakse üldisest arvamusest taanduda, esile tõsta oma arvamust. Nii püüab autor oma seisukohta rõhutada ja vastandada ennast teistele võimalikele seisukohtadele.

- (43) *Teisalt ega ka töötasu ei ole kõige väiksem, kindlasti arvan, et ka raha on üks põhjus, miks riskitakse eluga ja minnakse vabatahtlikult pinge-koldesse.*
- (44) *Mina isiklikult arvan, et ohvitseril on igati õigus saada lisakompensatsioon stressirohke ja vastutusrikka töö eest.*

Eelnevates näidetes on *mina* enesekindel arvaaja, kes võtab vastutuse oma sõnade eest enda peale (vt nt Ratia 2005: 129). Sellest annab 43. näites tunnistust rõhumäärsõna *kindlasti* ning 44. näites määrsõna *isiklikult* ja personaalpronoomeni pikk vorm. *Mina*-vormi kasutamine muudab autori suhte analüüsitava sse teemasse isiklikumaks.

Analüüsitud esseedes eristub ka jõuline isikuline *mina*, mis esineb intentsionaalse ehk tahtelise protsessi agendina. Sellise *mina* esinemis-sagedus ei ole suur (8 korral), kuid nii saab autor rõhutada selgelt oma soovi, unistust ja tahtmist.

- (45) *Olen valinud selle ameti sest tahan olla juht ja muuta Eesti sõjalist kultuuri enda nägemuse järgi paremaks.* (10. PK)

4.3. *Meie* viiteala

Peale liigitermini ja *mina*-vormi kasutavad kadetid oma seisukohtade väljendamiseks ka *meie*-retoorikat, seda küll vähem kui eelnevalt nimetatud võtteid. *Meie*-deiksis on eesti keeles kollektiivi väljendaja nagu paljudes teisteski keeltes. *Meie* kasutamine on üks huvitavamaid retoorilisi võtteid, mille kaudu antakse teada, et väite esitaja ei räägi üksi enda eest, vaid esineb suurema hulga nimel. Erinevate institutsioonide esindajad kasutavad sageli *meie*-vormi, mille kaudu üritatakse kindlustada institutsiooni seljatagust (Jokinen 1999: 139).

Jeanne Fahnestocki ja Marie Secori järgi (1990: 345–347) võib *meie*-vormi kasutada mitmes funktsioonis. Kõigepealt võib *meie* hõlmata *mina* ja *sina* ehk lugeja ja kirjutaja. *Meie*-vorm on tark valik, kui argument toetub väärtustele ja hinnangutele, mida lugeja ja kirjutaja jagavad. Rääkides *meie* positsioonilt, saab oma lugejale meelde tuletada seda, mis on ühine.

Teiseks kasutatakse *meie*-vormi siis, kui räägitakse üksikisikuna kõrgemalt positsioonilt, esindades mingi organisatsiooni, institutsiooni, rühma seisukohti. Ametlikku *meie*-vormi võib kasutada ainult teatud situatsioonides. Kõlab üleolevalt, kui autoriteet räägib *meie*-vormis positsioonilt, mis ei esinda tema kuulajate seisukohti. Kolmandaks saab *meie* abil väljendada ühtse rühma seisukohti: luuakse rühm, kuhu kuuluvad lugeja ja kirjutaja, kust aga *nemad* on kõrvale jäetud.

Seega on *meie* ka deiktik, millel on mõjutamisfunktsioon. Katie Walesi sõnul (viidatud Ratia 2005: 126) vähendab pronoomen *meie* kirjutaja kasu ja suurendab lugeja kasu, kuid kirjutaja autoriteet, subjektiivne, minakeskne vaatepunkt on selle tagant siiski nähtav. *Meie* abil on võimalik tähistada mingeid inimrühmi ja samal ajal teised inimrühmad välja jätta, luues nii *meie–nemad* vastanduse (Kasik 2007: 104). Kirjutaja tahab liita lugejad asjasse pühendatute hulka, kellel on midagi ühist, näiteks samad huvid või sama elukutse. Selline rühmaidentiteedi loomine on tõhus juhul, kui on ühised kogemused ja jagatakse ühiseid muresid. Sel juhul tugevdab argumendi keelekasutus seda ühtsust, aidates lugejatel mõelda endast kui ühtsest rühmast. Seega on *meie*-retoorika üks konsensuse tugevdamise viise, mille abil autor püüab luua enesele autoriteeti, tuues teised sama rühma esindajad oma väidet toetama.

Analüüsitud esseedes esines *meie*-pronoomenit 132 korral ja *meie* tähistas erinevaid viitealasid. Näidetest 20 on sellised, kus *meie* hõlmab

nii lugejat kui ka kirjutajat. Sellisel juhul püüab kirjutaja luua lugejaga ühtsust.

- (46) *Sõda, nagu me teame, ei ole kunagi lihtne ega kerge.* (7. PK)
- (47) *Nüüd kujutame ette, et juhi kohal on inimene, kelle jaoks ohvitseri kutse ei ole kutsumus, vaid lihtsalt rahateenimisviis.* (10. PK)
- (48) *Nii näemegi, et tegelikult peab ohvitser mitut sõda korraga – ta peab täitma kõrgemalt poolt tulnud korraldused, peab sundima alluvad neid täitma ning peab leidma endas jõudu vastu astuda iseenda nõrkusehoogudele, mis võivad tabada inimesi teinekord vägagi ootamatult.* (7. PK)

Kõigis neis näidetes püütakse *meie*-vormi abil üldistada oma arvamust, lähendades seda lugejale.

Rühma esindajana tähistab *meie* kõige sagedamini Eesti riiki ja eestlasi (60 korral). Kersti Lepajõe on uurinud *meie* viiteala abiturientide lõpukirjandites ja teeb järelduse, et ka abituriendid valivad oma tekstides vaatepunktiks pigem laiema perspektiivi (Eesti riigi), selle asemel et lähtuda konkreetsemast (oma kooli, põlvkonna) vaatepunktist (Lepajõe 2004: 84).

Tulevased ohvitseridki tunnetavad ennast üsna selgesti Eesti riigi ja rahva esindajana. Nagu eespool näha, on isamaa-armastus ka ühiskondlikel väärtustel põhinevatest argumentidest kõige sagedamini kasutatud.

- (49) *Meie riik on väike, meie rahvas on väike, me ei saa lüüa kvantiteediga, väikese rahva eesmärgiks saab olla ainult kvaliteet.* (7. PK)
- (50) *Kaitseväge tähtsust riigi jaoks ei või alahinnata, sest ilma selleta me ei saaks tagada meie maa julgeolekut ja rahva ohutust.* (10. PK)
- (51) *Nad teenisid riigis, mis oli sõjanduses toll ajal üks juhtivamaid maailmas, seega teadsid nad üksikasjalikult ka kõik me vaenlasest, mis muutis meie jaoks asja väheke lihtsamaks.* (8. PK)

Samuti koondab *meie* enda alla inimesi üldisemalt (34 korda). Sellist *meie*-vormi kasutatakse siis, kui räägitakse abstraktsemalt positsioonilt ja üldistades, mingi tekstist äratuntava inimrühma nimel (tänapäeva ühiskond, noored vms).

- (52) *Kuna me elame demokraatlikus ühiskonnas, siis ei saa ega pea enam rüütel, tänapäeva mõistes ohvitser olema aadli päritolu ja võimalus saada ohvitseriks on olemas igal inimesel.* (10. PK)

- (53) *Me kõik oleme kord unistanud või mõelnud sellest mis võiks olla meie elukutseks või meie kutsumuseks.* (10. PK)

Kaitseväele ja kaitseväelastele viidatakse *meie*-vormi abil 17 korral.

- (54) *Meie, tulevase ohvitserkonna ülesandeks on astuda välja sellest varjust ja näidata ennast võimalikult mitmekülgete, haritud inimestena, et ära teenida üldine austus ning kuulumine ühiskonna eliiti.* (7. PK)
- (55) *Me ei pea lõhkeseadeldis rinnal vastaste ridadesse jooksma.* (10. PK)

Ühes essees viidatakse *meie*-vormiga põhjamaalastele.

- (56) *Pealegi, meie põhjamaalastele on ju ka ilmastik väga kurnav.* (8. PK)

Mõnikord on *meie* viiteala sõnaselgelt nimetatud (*meie, tulevane ohvitserkond; meie, põhjamaalased*), sagedamini aga teksti põhjal tõlgendatav. Kadetid tajuvad ennast kaitseväelastena eelkõige suurema rühma liikmena, Eesti riigi esindajana. Selline vaatepunkt on ka igati ootuspärane, sest nende kohustuseks on kaitsta Eesti riiki ja esseed kahtlemata peegeldavad ühiskonna ootusi, nii nagu kadetid seda tajuvad. Palju vähem räägivad nad endast kui kaitseväelastest, ohvitserist. Muidugi tuleb arvesse võtta ka psühholoogilisi tegureid, noore inimese häbelikkust või soovimatust anonüümsele lugejale kirjutatud koolitöös oma isiksust täielikult avada.

6. Kokkuvõte

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste kõrgemasse sõjakooli õppima asunud kadett on üldjuhul teinud endale selgeks oma tulevase elukutse olemuse, teadvustanud endale selle elukutse häid külgi ja saanud aru ka selle elukutsega kaasnevatest raskustest. Kadettide maailmapilt on ehk veidi idealistlik, sest enamikul neist ei ole suuri teenistuskogemusi.

Kutsevalikut toetavad olulisemad argumendid toetuvad ühiskondlikele väärtustele. Sellised argumendid on õilsad, lähtuvad kõrgematest huvidest, isamaa ja riigi huvidest, oma lähedaste heaolust, isiklike huvivid tuuakse esile harvemini. Peamised argumendid, mida oma kutsevaliku põhjendamisel nimetatakse, on isamaa-armastus, kutsumus valitud töö vastu, samuti sisemine motivatsioon teha oma tööd hästi ja anda oma isiklik panus Eesti riigikaitse arengusse. Kutsevalikul on oluline ka ühiskonnas aegade jooksul kinnistunud arvamus, et ohvitseriamet on mehelik ja auväärne.

Argumentidena nimetatakse nn ürgset kutset selle ameti vastu, soovi olla võitjate poolel ja teha suuri tegusid.

Sugugi väheoluliseks ei peeta ka personaalsemaid, töö iseloomul põhinevaid argumente, mille põhjal muudab ohvitserikutse ahvatlevaks pidev eneseareng, see, et töö on huvitav, vaheldusrikas, loominguline ja pakub palju „väljakutseid”. Nimetatud argumendid lähtuvad küll isiklikest huvidest, eelkõige soovist ennast teostada, kuid on lõppude lõpuks siiski rakendatud kõrgema eesmärgi teenistusse: mitmekülgse teadmiste pagasiga ohvitser suudab teha õigel hetkel õigeid otsuseid. Tunnetatakse ka ohvitserikutsega kaasnevaid raskusi, suurt vastutust ja kõrgeid nõudmisi, kuid neidki nähakse enamasti positiivses valguses.

Isiklikul kasul põhinevatest argumentidest nimetatakse materiaalseid põhjusi: head sissetulekut, kindlustatud tulevikku, kindlat töökohta ja sotsiaalseid tagatise, majanduslikku sõltumatust. Materiaalsed väärtused ei ole kutsevalikul siiski peamised, enamasti mainitakse neid ühena teiste argumentide hulgas. Materiaalseid huvisid on kasutatud ka negatiivse argumendina, seda mõistetakse nii mõneski kirjutises hukka. Seevastu idealistlikke argumente ei mõista keegi hukka ega pane neid pahaks.

Kadetid püüavad näidata oma väiteid usaldusväärsena, kasutades selleks retoorilisi võtteid: enesekindlat väidet, argumente toetavaid modaaladverbe (*kindlasti, muidugi, alati*) ja autoriteetide tsitaate. Suurem osa kadettidest kasutab ohvitserikutsest rääkides üldistavaid nimetusi (*ohvitser, inimene, mees, kaitseväelane* jt). Üldistamise tingib ühelt poolt teema ja žanr, kuid samal ajal on see ka märk rühmakuuluvuse tunnetamisest: kadetid näevad ennast eelkõige kaitseväelase esindajana, mitte üksikisikuna. *Mina*-positsioonilt räägitakse siis, kui kõneldakse oma isiklikust kogemusest, soovitakse rõhutada oma arvamust ja vastandada seda võimalikule vastupidisele arvamusele. *Meie*-vaatepunkti esineb harvemini. Seejuures tähistab *meie* valdavalt Eesti riiki ja eestlasi.

Kõrgema sõjakooli kadetid tunnevad ühiskonna ootusi ja lähtuvad nendest ka oma argumentide esitamisel.

Kirjandus

- Eemeren, F. H. van jt 1998.** Argumentation. – Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. Vol. 1. Ed. by Teun A. Van Dijk. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Fahnestock Jeanne, Marie Secor 1990.** A Rhetoric of Argument. New York: McGraw-Hill.
- Halliday, Michael A. K. 1985.** An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold.
- Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 728.) Helsinki.
- Jokinen, Arja 1999.** Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysointi. – Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen, Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 126–157.
- Kaldjärv, Merle 2003.** Argumentatsioon meediatekstides. – Tekstid ja taustad II. Tekstianalüüsi vaatepunkte. Toim. R. Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 26.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–43.
- Kasik, Reet 2007.** Sissejuhatus tekstiõpetusse. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kuldnohk, Karen 2004.** Iraagi sündmusi kajastav diskussioon ajalehes Postimees. – KVÜÖA toimetised 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 66–81.
- Kuldnohk, Karen 2006.** Argumentatsioon ajalehe Postimees Iraagi-missiooni käsitlevates artiklites. – Keele ehe. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 30.) Tartu, 90–104.
- Lepajõe, Kersti 2002.** Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal. – Keel ja Kirjandus 4, 269–274.
- Lepajõe, Kersti 2004.** Isikudeiksis õpilastekstides. – Toim. R. Kasik, Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 74–89.
- Mäntynen, Anne 2003.** Miten kielestä kerrotaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Perelman, Chaïm 1996.** Retoriikan valtakunta. Tampere: Vastapaino.
- Ratia, Maura 2005.** Personal pronouns in argumentation. An early tobacco controversy. – Opening Windows on Texts and Discourses of the Past. Ed. by J. Skaffary *et al.* (= Pragmatics & Beyond New Series 134.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 123–141.
- Richardson, John E. 2007.** Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Arguments explaining the servicemen's choice of profession

Karen Kuldnokk

This article analyses argumentation in essays written by the cadets of the Estonian National Defence College. The article reflects on the process of argumentation in terms of content and form. On one hand, the type and choice of language the authors use for expressing their ideas on explaining their choice of profession are under investigation. On the other hand, the article analyses the positions the authors take to express their opinions and how they try to add credibility to their arguments. The object of analysis is 26 essays. The arguments supporting the choice of profession are divided into three groups: arguments based on values of society and mythological ideals, arguments based on the character of the work, and arguments based on personal profit. Arguments based on values of society are noble, originating from higher interests, interests of homeland and state, as well as the well-being of relatives; personal interests are mentioned less often. The main arguments people use for justifying their choice of profession are: love for their homeland, a calling for their work, internal motivation to make their personal contribution to the development of the Defence Forces of Estonia.

Also, the fact that today's society considers the officer's profession manly and honourable plays its part in the choice of profession. Other arguments mentioned are the „primordial call” for the profession and the desire to be on the side of the winners and do great deeds. Arguments based on the character of the work emphasise that the job is interesting, full of variety, creative and full of challenges.

Arguments originating from personal profit are not considered to be primary. The most important of them are: economic independence, a good income, a safe future, a permanent position and social guarantees. People do perceive the difficulties accompanying the officer's profession, namely great responsibility and high expectations, but even those are seen in a positive light.

Credibility is added to the arguments by various rhetorical devices: confident statement, modals (*certainly, of course, always*) and quoting authority figures. Generalisation is mostly used for expressing the argument. On one hand, generalisation is caused by the topic and genre, but it is also a sign of the sense of belonging to the group. Cadets talk about themselves as the representatives of servicemen, not as singular people in the role of the officer. An *I*-position is used while talking about personal experiences, wishing to contrast their own opinion to

a possible opposing opinion. The *us*-position signifies mostly the state of Estonia and Estonians.

Key words: text analysis, argumentation, deixis

Karen Kuldnokk
keelekeskus
Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused
Riia 12
51013 Tartu
karen.kuldnokk@ksk.edu.ee

HAABJU JA EISTUK

HELMİ NEETAR, VILJA OJA

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse väikepaadi laennimetusi *haabju* ja *eistuk*, millest on eesti keeles hulk häälikulisi variante. Laenuandjas keeles on need nimetused märkinud algselt ühepuupaati, mis tehtud vastavalt haavapuust (sm *haapa*) või tammest (rts *ek ~ ök*). Eesti murretes on neid kasutatud laudpaadi nimetustena, kusjuures paadi materjal pole enam määrava tähtsusega. Põhjaranniku *haabju* on pärit soome murretest (< *haapio*), kust sõna on laenatud ka rootsi keelde (*håp*). Eestirootsi murdest omakorda on tulnud Vigala murrakusse sõnakuju *uup*. Põhjarannikul, kohati Keilas, Ristil, Saare- ning Hiiumaal esinenud *eistuk* on laenatud Soome lahe vastaskaldalt soomerootsist. Soome paadinimetused *eeikka*, *eestokka*, *eistokka* (Länsipohja), *öykki*, *öykkä* jt (peamiselt Kesk-Pohjanmaa) on pärit rootsi murretest ja kuuluvad etimoloogiliselt samasse sõnaperesse kui *eistuk*.*

Võtmesõnad: laensõna, läänemeresoome keeled, paat, rootsi keel

Sissejuhatus

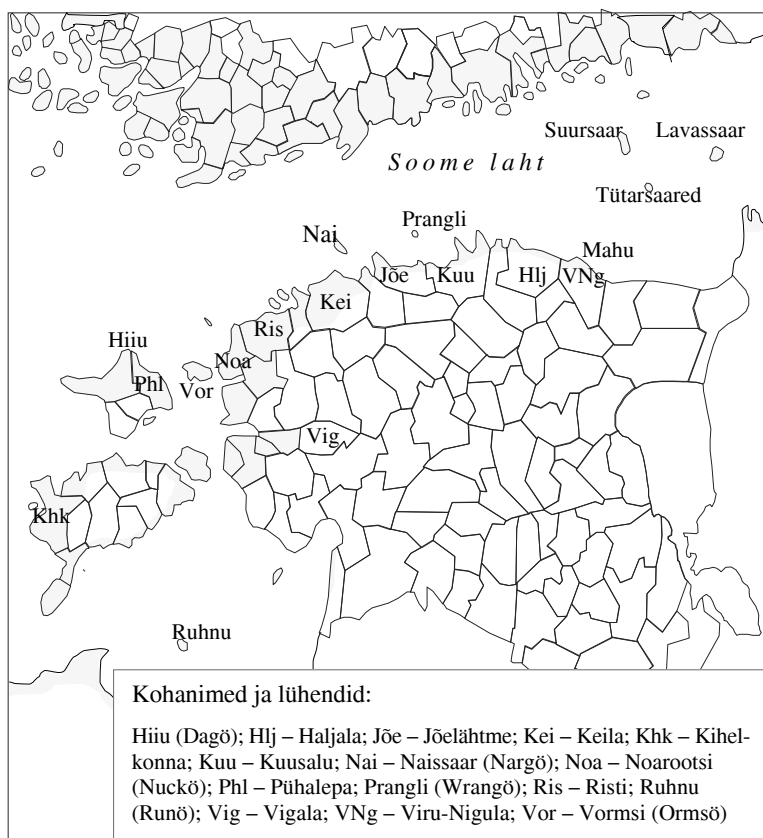
Läänemeresoome keeltes on ühepuupaati nimetatud mitmeti, nt eesti keeles *ruhe ~ ruhi*, *vene*, *küna*, *mold*, *lootsik*; soome *haapio*, *ruuhi*, *kuutti*, *purtilo* jt. Kolm nimetust lähtuvad otseselt puuliigist, millest veesõiduk, algupäraselt ühepuupaat ehk ruhe valmistati. Haavapuuga seostub soome ja isuri *haapio* ning selle variandid eesti ja vadja murretes, männipuust räägivad soome *honkio* < *honka* 'mänd' (SMS, 3: 763) ning päriskarjala, lüüdi ja Aunuse *hongoi* (KKS: 308; Kujola 1944: 75; Makarov 1990: 72), tammepuu rootsikeelne nimetus *ek ~ ök* kajastub laensõnades nagu eesti *eistuk* jt, soome *eeikka*, *eistokka*, *öykki* jt. Käesolev kirjutus keskendub kahest puuliigist tulenenud eesti paadinimetusele. Et mõista, kuidas need sõnad eesti keelde tulid, peab alustama väikese ekskursiga ajalukku ning meenutama eestlaste, rootslaste ja soomlaste varasemaid kontakte.

Rootslasi asus Eesti alale püsivalt elama peamiselt 13.–16. saj. Suurima ulatuse saavutas rootsi asustus 16. saj keskpaigaks, ulatudes siis

* Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 7717.

Ruhnu saarest Mahu rannani (Maholm) põhjarannikul (vt kaart 1). 20. saj algupoolel elas rootslasi Eestis veel põhiliselt läänesaartel, looderannikul ja Naissaarel, 1943–1944 põgenes enamik neist Rootsi. Soomes tekkis püsiv rootsi asustus Ahvenamaal (Åland) arvatavasti 6. saj ja mujal 13. saj ning praegu hõlmab see *ca* 25 km laiuse rannikuriba Uusimaal (Nyland), idapiiriks Kymijoki, ja Turu ümbruses (Åboland), lisaks kogu Ahvenamaa ja suure osa Pohjanmaast (Österbotten). 17.–18. saj oli rootslaste asuala nüüdsest suurem, laiudes ka näiteks Satakunta alal, idapiir ulatus siis praegusest *ca* 60 km kaugemale. Eestisse on rootslasi tulnud nii otse Rootsist kui ka Soome kaudu ja Soomest Uusimaalt. (Vt Blumfeldt 1961; Raag 1988; Sarv 1999; Blomqvist 2000.)

Kaart 1. Varasem rootsi asustus Eestis ja vahetus naabruses

Eesti põhjaranniku elanikud puutuvad Soome lahe põhjakalda soomlaste ja rootslastega kokku põhiliselt kalapüügil ja kaubaretkedel (Tarvel 1983: 185–186, 196). Saare- ja Hiiumaal on olnud tihedaid suhteid Ahvenamaa ja Turu linna ümbrusega (Ariste 1939: 18, 268–269; Saaremaa, 2: 530).

Läänemeresoomlased on rannalasid asustanud rootslastelt laenanud hulgaliselt merendussõnavara, näiteks eestirootsi murretest eesti keelde laenatud sõnadest on kolmandik seotud merenduse või kalandusega. Mõni Lääne-Eesti murretesse eestirootsist laenatud sõna on aga Eesti põhjarannikule tulnud soomerootsi murretest või kaudlaenuna soome keele vahendusel (Ariste 1933: 125). Läänemeresoomlaste ja rootslaste kontakte näitavad ka veesõidukite laenulised nimetused nagu eesti *eistuk*, *jaala*, *julla*, *kuunar*, *(s)luup*, *uup* jt, soome *kanootti*, *kuutti*, *öykki* jt, ent laenusuhted pole alati selgelt kindlaks määratavad (Itkonen 1942: 132; EEW; Neetar, Oja 2007).

Läänemere idakaldal (läänemeresoomlastel ja baltlastel) on haab iidsest ajast alates olnud soosituim paadimaterjal. Ühelt poolt on suhteliselt pehme haavapuu hõlpsasti töödeldav. Teiselt poolt on sellest valmistatud paat kerge, mistõttu lamedapõhjaline veesõiduk sobib madalas vees sõitmiseks ning vajaduse korral saab teda isegi kanda (Nikkilä 1946: 172). Haavapuu kõrval on ruhesid õõnestatud papli- või pärnatüvest, hiljem tarvitati paadiehituseks ka okaspuid – peamiselt mändi, harvemini kuuske. Lääne-Euroopas seevastu tehti ühepuupaate valdavalt tammest, Skandinaavias tamme- ja männipuust (Itkonen 1942: 137–145; Viires 2007: 259). Materjal mõjutas loomulikult paadi ehitusviisi, välimust ja sõiduomadusi, eriti algeliste tööriistade ajastul. Mingil määral väljendas paadi materjalist lähtuv nimetus seega ühtlasi sõiduriista tüüpi.

Üleminek ühepuupaadilt laudpaadile toimus järk-järgult. Vees parema tasakaalu saavutamiseks kinnitati ruhe külgedele esmalt nn tiivapuud, hiljem hakati külgi lisalaudadega kõrgemaks tegema. Mida rohkem paati täiustati, seda väiksema osa temast moodustas algne kere – õõnestatud puutüvi, kuni sellest kujunes laudpaadi kiil (Sirelius 1919: 425; Itkonen 1942: 151).

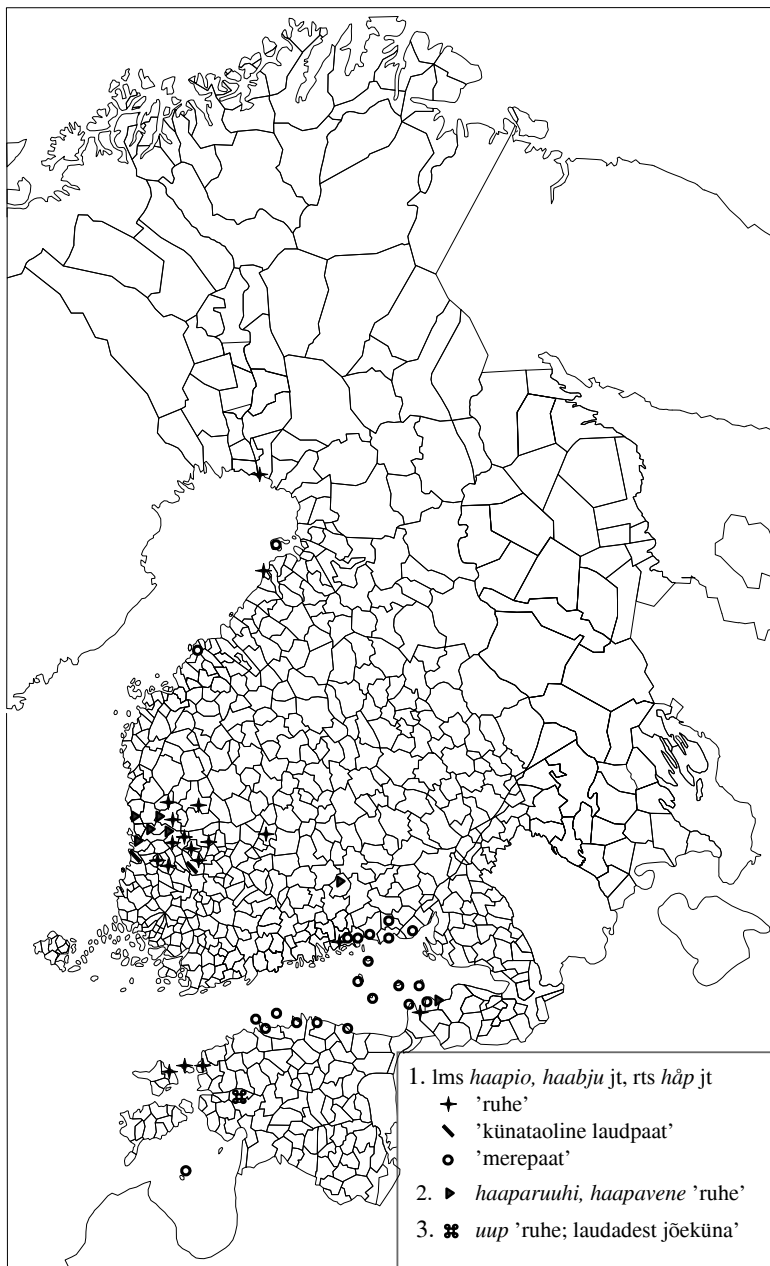
Lisaks viidatud allikatele oleme kasutanud Eesti Keele Instituudis paiknevas eesti murdesõnavara kogus ning Helsingi Kodumaa Keelte Uurimiskeskuses soome murdesõnavarakogus leiduvat keeleainest. Ühtlasi täname Anneli Hännineni soome murdesõnade tähenduste ja leviku täpsustamise eest.

Haabju

Substantiivi *haabjas* (g *haabja*) tähendust seletatakse tänapäeva eesti keeles järgmiselt: Põhja-Eesti vana paadinimetus; vana paaditüübi nimetus (EKSS 1: 381); teravapõhjaline paat (ÕS 1999; ÕS 2006). Varasemais õigekeelsussõnaraamatuis (EÕS 1925; ÕS 1960; ÕS 1976) sõna puudub. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on märksõna *hābjas* (g *hābja*), *hābias* kõrval variant *hābju* väikepaadi tähenduses (Wied: 59). Andrus Saareste toob samad variandid märksõna *haabjas* all viitega Wiedemanni, lisades Prangli ja Kuusalu *haabi* 'väike 2–4 aeruga, terava põhjaga ja teravate otstega (abi)paat, julla' (EKMS, 3: 5). Mereleksikonis on esikohale seatud nimetus *haabju*, mille paralleelvariandina esitatud ka *haabjas* tähenduses 'väike terava põhjaga ja kiiluga 3–4,5 m pikkune teravate otstega 1–2 paari aerudega paat kalapüügiks rannavees Eesti põhjarannikul' (1996: 86). Eesti rahvakultuuri leksikon annab kõige väiksema kiiluga merepaadi, *julla* sünonüümina (*h*)*aabju* (ainult Hlj), aga eesti ühepuupaadi, *vene* soomekeelse vastena *haapio* (Viires 2007: 48, 346). Arvi Rānga etnograafiasõnaraamatus räägitakse Kaberneeme hülgeküttide laevapaadist, mille nimetus *haabja* olla pärit Prangli saarelt. Kerge kitsas hülgenahkadest valmistatud paat, mida sõuti ühe aeruga, oli kasutusel 18. saj ja 19. saj algul (Ränk 1995: 16).

Kirjakeelne *haabjas* sarnaneb vormilt *jas*-tuletisega substantiivist *haab*, mis eelduste kohaselt peaks osutama paadi materjalile. Julius Mägiste seletab sõnakuju *haabjas* teket noomenisufiksi *ja* + *s* liitmisega läänemeresoome **haapa*-sõnale ning varianti *haabju* deminutiivse vormina: sufiks *-ju* < -**joi* < -**ja* + *oi* (EEW: 237). Eesti murdesõnavara kogus *jas*-lõpulist paadinimetust ei ole registreeritud, leidub aga teisi *haab*-tüvelisi nimetusi kirderannikumurde lääneosast: *aab* g *-i* Jõe (Rummu) Kuu (*h*-) (Pärispea); *aabi* g *aabja* Nai Jõe (Prangli) Kuu (*h*-) (Kolga, Tapurla) Hlj (Käsmu); n, g *aabja* Hlj (Lahe), *aabju* Hlj (Lahe) VNg (Mahu); *aabiju* VNg (Unukse); *aabin* g *-a* VNg (Männikküla). Lahe küla keelejuhi sõnul on *aabju* uuem variant, vanad inimesed öelnud *aabja*. Kirjelduste järgi on tegemist laudadest sõudepaadiga, mis otstest terav, keskelt laiem. Põhi on ühtede sõnul lame, teiste jutu järgi terav. Paadi suurus varieerub samuti, kuid enamasti räägitakse väikesest 2–4 inimese paadist, näiteks Viru-Nigula kihelkonnas on ühe teate kohaselt *aabju* pikkus poolteist ja laius pool sülga, teine on öelnud pikkuseks

Kaart 2. *haab*-tüvelised paadinimetused läänemeresoome alal 20. saj

16 jalga.¹ Sellist paati on kasutanud nii laevamehed laevalt randa sõiduks kui ka rannakalurid võrgul käimiseks (vt ka EMS, 1: 42–43). Murdesõnade kuju ja levik viitavad soome päritolule ning seda seisukohta, ehkki kaheldes, toetavad ka soome etümoloogiasõnaraamatud (SKES: 46; SSA, 1: 126). Soome *io*-sufiks on eesti murretes asendatud kodukeelele omase lõpuga *i*, *ja* või *ju*. VN*g aabin* on ilmselt *na*-liitega tuletis. Läänemeresoome **na*-sufiks esineb eesti keeles kujul *-n* : *-na* ja tuletab nimisõnu oletatavaist, enamasti tundmatutest nimisõnadest (Laanest 1975: 138).

Soome keeles tähistab *haapio* nii puutüvest õõnestatud ühepuupaati kui kerget pikka laudpaati (NS: 312). Vanas soome kirjakeeles oli sõna esmakasutaja Ericus Schroderus 1637. a. (Jussila 1998: 44), ent rootslaste vahendusel on sellenimelise veesõiduki kohta teateid juba keskajast. 1555. aastal ilmunud Olaus Magnuse Põhjamaade ajaloos räägitakse soomlaste pikkadest kiiretest haavapuust paatidest (rts pl *håpar*) Põhjalahel ning selle ranniku jõgedel (Historia de gentibus septentrionalibus IV: 10). Aastail 1320–21 kirjutatud Eriku kroonikas jutustatakse Viiburi kindluse asutaja Torgils Knutssoni vallutusretkest Neeva suudmealale, kus tema sõdurid hävitasid „karjalaste” asula Laadoga rannal, põletades muu hulgas nende haabjud (*The huggo sunder thera hapa ok brendo* – R. Hausen, Finlands Medeltidsurkunder I: 86). Kummaski ürikus ei kirjeldata täpsemalt mainitud veesõidukite konstruktsiooni. Vanades soome rahvalauludes, sealhulgas Kalevala 35. runos, on tavapärase ühendi *haapainen vene* sünonüümina kasutatud nimetust *haapio*, mis märgib siin tõenäoliselt haavapuust laudpaati (Nikkilä 1946: 168–170).

Soome murdesõnavara kogu andmetel on *haapio* enam levinud kahel alal: Lääne-Soomes Satakunta, eriti Põhja-Satakunta murdes ning Soome lahe idaosa saartel ja rannikul Kotkast kuni Viiburini (vt ka SMS, 2: 410). Soome lahe *haapio* on terava päraga laudadest sõude- või purjepaat merel kalastamiseks, Satakuntas aga tähistab sama sõna haavatüvest õõnestatud ühepuupaati, hiljem mõnikord ka künakujulist laudpaati. Lisaks neile on üksikuid teateid *haapio*-nimelisest veesõidukist emmas-kummas tähenduses Põhjalahe põhjaosa rannarahvalt, Põhja-Pohjanmaa ja Länsipohja murdeist (vt kaart 2).

Satakunta ja selle ümbrus oli Soomes tuntud haavatüvest õõnestatud ning laiaili painutatud parrastega ühepuupaadi, *haapio* ehk *haaparuuhi*

¹ 1 Vene süld = 2,13 m, 1 jalg = 0,3048 m.

valmistajate keskusena ning selline veesõiduk sobis hästi kohalikel järvedel kalastamiseks (Itkonen 1942: 61; Nikkilä 1946: 165). Satakunta ruhe tegemist on põhjalikult kirjeldanud Eino Nikkilä (1936), kelle uurimistulemused on vahendatud ja Eino Mäkinen fotodega rikkalikult illustreeritud koguteoses „Isien työ”, mille esitrükk ilmus 1943 (Vilkuna, Mäkinen 2000: 306–317). Viimased meistrid töötasid 20. saj Ahlaiste, Merikarvia, Siikaiste ja Noormarku külas, kuid eelnevatel sajanditel on haavapuust ruhe levik olnud ilmselt tunduvalt laiem (Nikkilä 1946: 167).

Läänemeresoome alal on *haab*-tüvelist paadinimetust kasutatud veel Ingerimaal isuri ja vadja keeles. Soikkola ja Kurkola poolsaare külates kuulnud isuri *haapio* on haavapuust merepaat, ühepuupaati tähistab Soikkola murdes liitsõna (Nirvi 1971: 52). Läänevadja murdest Liivtšulast on kirja pandud *haapojo* ning Luuditsa külast *-in* (< **inen*) sufiksiga tuletis *aapiain* (g *aapiaizõõ*) tähenduses 'haavapuust õõnestatud vene', mis olnud lamedapõhjaline, terava ninaga, umbes 4 meetrit pikk (VKS, 1: 68, 239). Haavapuud on paadi materjalina kasutatud ka mujal läänemeresoome alal, kuid selletüvelistest terminitest pole teateid, näiteks vepsa keeles väljendatakse seda omadus- ja nimisõna ühendiga *hapaiñe vene* 'haabne paat' (SVJ: 100).

Sarnast nimetust kandis haavapuust õõnestatud paat või teatud tüüpi väikepaat vanemas rootsi keeles, kus 1521. a on registreeritud sõnakuju *haap*, 1527 *hå(å)p* jms, 1543 *håpp*, 1552 *hop*, 1555 *haep*, 1561–1761 *håpa*. Tänapäeval võib sõna kohata rootsi murretes kose- ning jõepaadi nimetusena (SAOB). Eestirootsi murrete sõnaraamatud annavad järgmised sõnad: Hiiumaa *hóp* pl *hópar* 'ruhe'; Noarootsi *håp*, *hop* ja Vormsi *håp* pl *håpar* 'ruhe' (Danell 1951: 171; Freudenthal, Vendell 1982: 85, 89); Ruhnu *huap* 'julla' (Vendell 1982: 100). Soomerootsi sõnaraamat esitab Kronoby külast Põhjälähe idarannikul *håp* (OFSF, 3) ning Ida-Uusimaal Pyttise külas kõneldavast rootsi murdest lausa soomepärase variandi *hapio* haavatuvest õõnestatud pika kitsa ühepuupaadi nimetusena (OFSF, 2). Läänemeresoomlaste haavapuine koolutatud parrastega ühepuupaat erines näiteks taanlaste tammepuisest sedavõrd, et aastail 1521–22 käsitleti neid eraldi Stockholmi maksumäärustikus (Söderwall 1953: 288). Arusaadavalt vajati selle jaoks rootsi keeles omaette sõna.

Lääne-Eestis Vigala murrakus on väikest jõesõiduriista nimetatud *uup* g *uuba*, vanades sõnaraamatutes *h*-algulise märksõnaga: *hūp* g *hūba*, ka n, g *hūpa* (Wied: 1266); *huup*, *-a* (EKMS, 3: 5). Murdesõna on

kasutatud nii haavatüvest õõnestatud ruhe kui ka 4–5 lauast valmistatud neljanurgelise lameda põhjaga paadi kohta. Vananenud sõna *uup* asemel ütlevad nooremad tavaliselt *lootsik*, mõni inimene on väitnud, et *uup* on väiksem kui *lootsik*. Julius Mägiste arvates võis *uup* tekkida ka peadinimetuse, *haabjas* ja *ruup*, kontaminatsiooni teel (EEW: 415). Ilmselt ei pea see oletus paika. Läänemaal ja selle naabruses kasutati jõesõidukina tõepoolest väikepaati, mida nimetati *ruup*, kuid oletatava kombinatsiooni teist komponenti, *haabjas*, murretes pole. Vigala *uup* ei ole ka põhjaranniku *haab*-tüveliste sõnade häälikuline vaste ega moodusta nendega ühist levikuala. Tõenäolisem näib versioon, et tegemist on eestirootsi laenuga (Saxén 1895–98: 120; Ariste 1933: 48). Häälikuliselt vastab eesti *uup* rootsi murdesõnale *håp* (~ *hóp* ~ *hōp*). Eestirootsi pikk *o* on eesti keeles esindatud kaht moodi: *uu* ja *oo*, enamasti aga vastab sellele pikk *u* (Ariste 1933: 19–20). Sõnaalguline *h* puudub enamikus eesti murretes, sealhulgas Vigala murrakus. Ehkki rootsi päritoluga laensõnade kõige tavalisem tüvevokaal eesti keeles on *-i* (nagu nt *eistuk* g *eistuki*), esineb eestirootsi laenudes teatud sõnade puhul *-a*, analoogiliselt eestirootsi feminiin- ja maskuliinsõnade mitmuse vormidega, nii ka *uup* g *uuba* < *hōp* pl *hōpar* (Ariste 1933: 26). Teiselt poolt on rootsi keeles 16.–18. saj kasutatud sõnakuju *håpa* (SAOB).

Kaardilt 1 näeme, et rootslaste asuala jäi väljapoole Vigala kihelkonna piire, ent ulatus selle vahetusse naabruses Matsalu lahe ääres, Saastna poolsaarele jm. Vigala külad paiknesid Matsalu lahte suubuva veerikka Kasari jõe lisajõgede ääres ning siinsete elanike suhtlus välismaailmaga toimus suures osas veeteed pidi (Läänemaa: 112). Seega sobib eesti *uup* rootsi laenuks nii esinemiskoha kui ka häälikulise kuju poolest.

Semantilist aspekti silmas pidades näeme, et eestirootsi *håp* ja Vigala *uup* tähistavad vanemat tüüpi sõidukit nagu ka soome Satakunta murde sõna. Kui merepaadid asendati uute ja suurematega, kasutasid nii Satakunta järveaastiku kui ka Kasari-Vigala jõgedeäärse asustusala elanikud kuni 20. saj keskpaigani endisaegset ühepuupaati või selle järglasena lameda-põhjalist lootsikut, mistõttu säilis ka vana nimi (Nikkilä 1946: 171–172; Viires 2007: 346). Eesti põhjaranniku *haab*-tüvelised paadinimetused kuuluvad kokku Soome lahe idaosa saartel ja rannikul kasutatava soome ja isuri sõnaga *haapio*, moodustades ühise levikuala. Ingerimaal ja Põhjalahe põhjaosas märgivad *haab*-tüvelised nimetused kohati ühte, kohati teist tüüpi paati. Nii on Soomes Lääsipohjas Alatorniol ja Põhja-Pohjanmaal

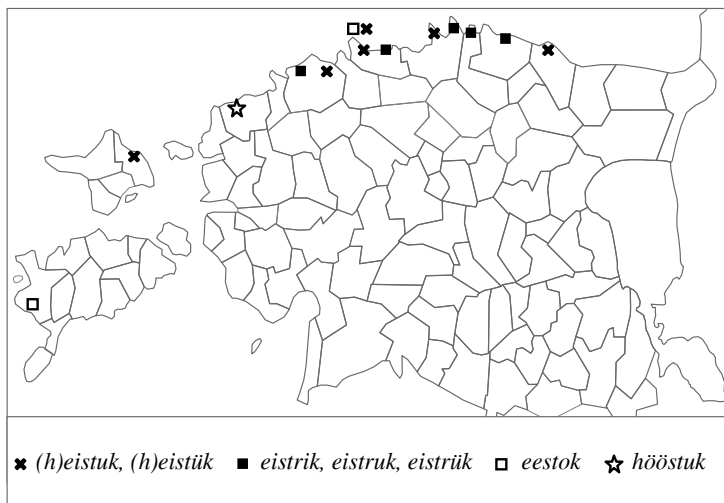
Raahe murdes *haapio* öeldud ühepuupaadi kohta, Põhja-Pohjanmaal Hailuoto murdes aga merepaadi kohta. Merepaati märgib Põhjalahel idarannikul ka soomerootsi *håp*. Küllap tingib eri tüüpi paatide kasutuse erinev otstarve – merel vajati suuremat ja sügavamat alust, väikestel siseveekogudel, kärestikulistel jõgedel ning madalas lahes sõiduks sobis paremini kerge madal lamedapõhjaline paat. Seetõttu on ka keset merd elavate Ruhnu rootslaste *huap* meresõidupaat (erinevalt samanimelisest põhjapoolsete eestirootslaste ruhest), vadjalaste *aapiain* ja *haapojo* ning Kymenlaakso kihelkonna lõunaranniku soomerootslaste *hapio* on aga haavapuust õõnestatud ühepuupaadid, vastupidi soome, isuri ja eesti sõnakasutusele selles piirkonnas.

Ehkki kõnealused murdesõnad (nagu endisaegsed veesõidukidki) on vananenud, ei ole neid unustatud, vaid esitatakse tänapäeva kirjakeele sõnaraamatutes. Eelöeldut arvestades võiks kirjakeeles paadi nimetusena eelistada mõnd murretes tegelikult kasutatud sõnakuju, nt *haabju* või *haabja*, ning loobuda tõenäoliselt analoogia põhjal tekkinud *jas*-tuletisest *haabjas*, seda enam et viimane on nii murde- kui ka kirjakeeles tuntud värviadjektiivina.

Eistuk

Eesti põhjaranniku kalurikülades ja saartel oli kasutusel lühike, kiiluta ja täävideta väikepaat *eistuk* (vt kaart 3). Selle mõlemad otsad olid tõmbid, pära laiem kui esiosa. Keskmine põhjalaud oli teistest paksem ja eesotsas üles painutatud. See muutis paadi kumeramaks ja seega lainekindlamaks. Paat oli 2,1–3,6 m pikk, ühe või kahe paari aerudega, kuid seda sai edasi lükata ka ridvaga (Luts 1974: 258). Kuusalu keelejuhi andmeil oli paat 1,5–2 m pikk, meeter lai ja kahe paari aerudega. Paati kasutati rannalähedasteks sõitudeks, lesta- või hülgepüügil ja laevapaadina. Sama tüüpi sõudepaate on tuntud Soomes ja Rootsis. Eesti etnograaf Arved Luts, kes on vaadelnud vaid Eesti põhjaranniku omi, oletab laenamist Soomest. Nimetusi endid peab ta rootsipärasteks (Luts 1974: 258). Põhjarannikul (Lahemaal) on tehtud paate kohapeal, kuid ostetud Soomestki (Tarvel 1983: 190). Paadi (*eistruki*) toomist Soomest on kinnitanud üks Prangli keelejuht. Soomlaste ja rootslaste eeskuju mainib ka Ants Viires, kelle sõnul kasutati *eistukki* Eesti põhjarannikul ja saartel (2007: 24). Arvi Ränga järgi oli see levinud vaid põhjarannikul (1995: 15).

Kaart 3. *eistuk*

Nimetused varieeruvad nii maa-alati kui ka isikuti: *eistuk* Nai Jõe (Pirita, Viimsi, Prangli, Rammu) Kuu (Salmistu, Pärispea), *heistuk* (Pärispea, Viinistu), *eistok* Jõe (Rammu), *eistokki* VNg (Mahu), *eistiük* Jõe (Rammu) Kuu (Virve), *eistruk* Jõe (Viimsi, Püünsi, Ihasalu, Prangli, Rammu) Kuu (Kaberneeme) Hlj (Lahe, Vergi) Kad (Eru), *eistriük* Kuu (Tammistu), *eestok* Nai. Samasugust paati on tuntud Tallinnast läänes: Kei *eistuk* (Kakumäe), *eistrik* (Lohusalu). Ristil on laevapaati nimetatud *hõöstuk* (Alliklepa). Hülgepüügil läks väikest paati vaja Saaremaal (*eestok* Khk Loonalaid Atla) ja Hiiumaal (*heistük* Phl Kerema). Kõik eeltoodud sõnad on 3. vältes ja *i*-tüvelised. Andrus Saareste esitab mõistelises sõnaraamatus Põhja-Harjumaa paadinimetuse *eistuk* (variandid *eistrik*, *eistruk*, Ris *öökstuk*) 'väike, lüheldane, madal, kumera põhjaga, ilma kiiluta, laia päraga, ühe aerupaariga paat'. Seda tarvitatakse meresõidul, ranna ligiduses. Ristil oli see laevaga kaasas (EKMS, 3: 5). Mereleksikoni (1996: 66) järgi on *eistuk* (< rts *ekstock*) omaette paaditüüp, levinud Eesti põhjarannikul, Hiiu- ja Saaremaal ning Soome lõunarannas ja Rootsis. Murdevariantidena on toodud *eistruk*, *eistrik*, *eestokk*, *heistükk*, *hõöstükk*, *öökstükk*.

Eesti nimetused seostuvad etümoloogiliselt rootsi liitsõnaga *ek* (ka *ök*) 'tamm, Quercus robur' + *stock* 'puutüvi, palk'. Algselt tähistas see ühest tammetüvest õõnestatud paati; vt *ekstock* ~ *ökstock* (SAOB), *ökstock* ~

ekstock (Wessén 1975: 527). Soomerootsi murretest on vähe teateid: *ekstock* 'lameda riskükilikukujulise põhjaga ja madalate, harilikult püstloodis külgedega veesõiduk' enamasti Ahvenamaal, harvem Ida-Uusimaal ja Pohjanmaal (OFSF, 1).

Häälikuline varieerumine eesti murretes johtub eelkõige soomerootsi hääldusest. Seega võiksid (*h*)*eistuk*-tüüpi nimetused olla laenatud Uusimaa või Turu ümbruse murrakuist, kus sõnas *ek* 'tamm' hääldatakse *ei*-diftong, *eestok* aga Lääne-Uusimaalt või Ahvenamaalt, kus *ek* hääldatakse pika vokaaliga: *ee* (vt *ek* ja *ekstock* OFSF, 1). Probleemseks jääb pikk *ö* Risti murrakus (*hööstuk* < *ökstock* ?), sest enamasti on siin toimunud delabialisatsioon (Ariste 1933: 21). Osa erinevusi on tekkinud eesti keelealal. Üldiselt on *kst* > *st*, erandiks Risti *öökstok* (EKMS, 3: 5), mis puudub eesti murdesõnavara kogus. Sekundaarne sõnaalguline *h* on iseloomulik Pühalepa, Risti ja Kuusalu murrakule (Ariste 1933: 21; Ariste 1939: 171; Must 1987: 87). Teise silbi algupärane *o* võib olla säilinud Jõelähtme (Rammu) ja Viru-Nigula variandis (Must 1987: 141). Kihelkonnal on harilikult *o* > *u* nagu mujalgi põhjaeesti murretes (Koit 1959: 168–169). Viru-Nigulas on laensõna *eistokki* sobitunud lõpukaota sõnadega. Pühalepa sõnas *heistük* võiks diftong osutada Turu ümbruse hääldusele (vt *ek* OFSF, 1). Sõna lõpuosa oleks eestirootsis, sealhulgas Hiiumaal levinud *stükk* 'stock' (Freudenthal, Vendell 1982: 218). Jõelähtme ja Kuusalu sõnas *eistük* on lõpuosa asemel ilmselt sõna *tükk* (< *sks Stück*). Viimane on saanud eesti keeles niivõrd omaks, et asendab sageli algupärasemat kuju, nt *kruustükk* 'kruustangid', vrd kaks *schrúfstick*, *sks Schraubstock* (Viires 2000: 414). Nimetustele, milles esineb *r*, nagu *eistruk* jt, ei leidunud soomerootsi-poolset vastet. Tõenäoliselt on seegi liitsõna, kus lõpuosa *truk* võiks ehk ühendada nüüdisrootsi sõnaga *tråg* 'küna, mold'. Viimase muinasrootsi kuju oli *troggh*, *trugh* < germ **truza*, << i-e *dru-trä* (Hellquist 1922: 1015–1016; Wessén 1975: 481). Esiosa *eis-* oleks siis (*h*)*eistuk*-sõna analoogia.

Sama etümoloogia *eistuk*-sõnaga on veel eestirootsi paadinimetusel *aike stökk* [*aike* 'tamm'] (s.v. *ekestock*, Isberg 1970: 66) ning soome Ala-Tornio sõnadel *eestokka* ja *eistokka*. Esimene neist märgib väikest praami, teine lamedapõhjalist sirgete otstega künataolist laudpaati, millega sõideti halbade jääolude ajal sügisel või kevadel (SMS 1: 685). Seda on kasutatud postipaadina, mida sai jää pealgi edasi lükata. Paat oli tehtud tugevatest plankudest, nii et kummagi küljelaua alaserv oli ühtlasi jalas

(Itkonen 1942: 97). Rootsi sõna *ek* ~ *ök* 'tamm' tuletised on ka järgmised soome murdesõnad: Länsipohja *eeikka*, harva *eeika* (SMS, 1: 683), peamiselt Kesk-Pohjanmaa *öykki*, kohati *öökki*, *öykkä* või *öykky*. Need lähtuvad rootsi sõnast *eka* (*öka*), mis algselt on märkinud tammetüvest õõnestatud paati ja millel on olnud kuuluvust märkiv sufiks *-ia* (*-ja*) (vt Hellquist 1922:115, 1233; Wessén 1975: 92, 527; SKES: 1882; s.v. *eka* SAOB). Konsonandile järgnenud *j*-i puhul on toimunud kaheksagune areng: muinasrootsi *ekia* (*ökia*) > rts *eka* (*öka*), idarootsi murretes aga lõpukadu ja *j* > *i*, seega *öykki* (Hultman 1939: 247–248). Laensõnad on hästi sobitunud soome keelde. Diftong esineb pärast häälikumuutust *eü* > *öü* paljudes omasõnadeski, nt *köyhä*, vrd ee *kehv* (Rapola 1966: 344). Pikk vokaal viitab välismõjutustele, võib-olla ehk kirjakeelepärasemale hääldusele – üle Põhjalahe suheldi ka Stockholmiga. Soome keelele omane vokaalharmoonia ilmneb sõnakujudes *öykkä* ja *öykky*.

Kõik eeltoodud paadinimetused märgivad küнатаolist lamedapõhjalist laudpaati, millel võib kohati olla pisierinevusigi. Sellega sõidetakse madalas rannavees, järvedel või jõgede suudmealadel. Mõnikord on *öykki* (*öökki*) ka raske ja kohmakas paat (Lestijärvi) või vana ja vilets paat (Kalajoki), harva mootorpaat (Kalajoki).

Kokkuvõte

Nii *haabju* kui ka *eistuk* on algupäraselt naaberrahvaste ühepuupaadi nimetused, osutades ühtlasi puuliigile, millest ürgne paat oli tehtud – rootslaste *ekstock* ~ *ökstock* tammest, soomlaste *haapio* haavast. Mõlemast on eesti murretes hulk häälikulisi variante, mida on kasutatud peamiselt kilderannikumurde lääneosas, *eistuk* esineb lisaks Keilas, Ristil, Saare- ja Hiiumaal (vt kaardid 2 ja 3). Eesti kirjakeeles käibivat paadinimetust *haabjas* murdematerjali hulgas ei leidunud. Nimetuste leviku ja häälikulise kuju põhjal võib järeldada, et need on laenatud Soome lahe põhjakaldalt – *haabju* soome murretest, *eistuk* soomerootsi keelealalt. Vigala murrakus tarvitatud *uup* pärineb ilmselt samuti soome sõnast *haapio*, ent on laenatud eesti keelde rootsi murrete vahendusel (< erts *håp*). Eristamaks läänemere-soomlaste haavapuist ühepuupaati Lääne-Euroopa tammepuisest, nimetati seda rootsi keeles soomepäraselt *håp*.

Eesti põhjarannikul tarvitati väikesi laudpaate *haabjut* ja *eistukki* rannalähedasteks sõitudeks: kala- ja hülgepüügil ning laevapaadina, kuid

need erinesid teineteisest ehituse ja suuruse poolest. *Haabju* oli teravate otstega, enamasti terava põhjaga ja kiiluga, 3–4,5 m pikk, *eistuk* aga tõmpide otstega, lamedapõhjaline, ilma kiilu ja täävida, umbes 1,5–3,6 m pikk. Vigala *uup* on märkinud nii künataolist laudpaati kui ka haavapuust õõnestatud ühepuupaati, nagu *håp* eestirootsi murretes. Et *eistuk* ja *haabju* ei ole eestlastel ühepuupaadi nimetused, vaid tähistavad väikesi laudpaate, toimus laenamine oletatavasti siis, kui need sõnad märkisid naabritelgi juba laudadest veesõidukeid. Eesti laudpaate ei saa eelmainitud puuliikidega otseselt seostada.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1933.** Eesti-rootsi laensõnad eesti murretes. (= ACUT B XXIX, 3.) Tartu.
- Ariste, Paul 1939.** Hiiu murrete häälikud. (= ACUT B XLVII.) Tartu.
- Blomqvist, Marianne 2000.** Svenska ortnamn i Estland (med estniska motsvarigheter). (= Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner. Volym 158.) Ekenäs.
- Blumfeldt, Evald 1961.** Estlandssvenskarnas historia. – En bok om Estlands svenskar I. Stockholm: Vaba Eesti, 63–178.
- Danell, Gideon 1951.** Ordbok över Nuckömålet. Estlandssvenskarnas folkliga kultur 2. (= Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 27.) Lund.
- EEW** = Mägiste, Julius 1982–83. Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS** = Saareste, Andrus. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Stockholm 1958–1968.
- EKSS** = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut, Eesti Keele Instituut. Tallinn 1988–2007.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn 1994–.
- EÕS** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus 1925–1937
- Freudenthal, A. O.; H. A. Vendell 1982.** Ordbok öfver de estländsk-svenska dialekterna. Helsingfors 1886, faksimileupplaga 1982.
- Hellquist, Elof 1922.** Svensk etymologisk ordbok. Lund: Gleerups.
- Hultman, O. F. 1939.** Efterlämnade skrifter. Utg. av Rolf Pipping och Olav Ahlbäck. (= Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 274.) Helsingfors.

- Isberg, Fridolf 1970.** Supplement till G. Danells Ordbok över Nuckömålet I. (= Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XLVII.) Uppsala.
- Itkonen, T. I. 1942.** Suomen ruuhet. – Kansatieteellinen arkisto V. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Jussila, Raimo 1998.** Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101.) Helsinki.
- KKS =** Karjalan kielen sanakirja, 1. Päätoim. P. Virtaranta. (= LSFU XVI, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: SUS 1968.
- Koit, Enn 1959.** Kihelkonna murraku keeleajalooline ülevaade. Kandidaadi-väitekiri. (Käskiri EKIs.)
- Kujola, Juho 1944.** Lyydiläismurteiden sanakirja. (= LSFU IX.) Helsinki: SUS.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV TA.
- Luts, Arved 1974.** Paadid Harju rannas ja sisevetel. – Harju rajoonis. Eesti NSV TA. Tallinn, 253–263.
- Läänemaa.** Eesti VIII. Tartu: EKS 1938.
- Makarov 1990 =** Г. Н. Макаров. Словарь карельского языка. Карельский научный центр Академии наук СССР. Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Карелия.
- Mereleksikon 1996.** Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Must, Mari 1987.** Kirderannikumurre. Häälikuline ja grammatiline ülevaade. Tallinn: Valgus.
- Neetar, Helmi, Vilja Oja 2007.** Some Swedish loanwords for boats in Estonian dialects. – Maj Reinhammar (peatoim.), Lennart Elmevik, Kristina Hageren (toim.). Från drasut till brakknut. Studier tillägnade Gerd Eklund på 65-årsdagen. (= Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 1.) Uppsala: Uppsala universitet, 147–156.
- Nikkilä, Eino 1936.** Satakuntalaisen palko- eli haaparuuhun valmistus. – Satakunta X, Helsinki, 134–155.
- Nikkilä, Eino 1946.** Satakuntalainen haapio sekä sen aikaisempi levinneisyys Suomessa. – Satakunta XIII, Helsinki, 164–176.
- Nirvi, R. E. 1971.** Inkeröismurteiden sanakirja. (= LSFU XVIII.) Helsinki: SUS.
- NS =** Nykysuomen sanakirja, 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo–Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö 1951.
- OFSF =** Ahlbäck, Olav; Peter Slotte (Ed.). Ordbok över Finlands svenska folkmål. (= Forskningscentralen för de inhemska språken skrifter 1.) Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken, 1982–.
- Raag, Raimo 1988.** *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnaded. – Keel ja Kirjandus 11, 655–664; 12, 725–732.
- Rapola, Martti 1966.** Suomen kielen äännehistorian luennot. (= SKST 283). Helsinki: SKS.

- Ränk, Arvi 1995.** Etnograafiasõnaraamat. Tallinn.
- Saaremaa, 2.** Ajalugu, majandus ja kultuur. Tallinn: Koolibri 2007.
- SAOB** = Svenska Akademiens Ordbok. <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.
- Sarv, Ain 1999.** Eestirootslased. –Eesti rahvaste raamat. Toim. Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 147–156.
- Saxén, Ralf 1895–1898.** Finska lånord i östsvenska dialekter: språkhistoriska studier. Svenska landsmål och svenskt folkliv XI 3. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Sirelius, U. T. 1919.** Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansantieteen tuloksia I. Helsinki: Otava.
- SKES** = Suomen kielen etymologinen sanakirja. (= Tutkimuslaitoksen Suomen suvun julkaisuja III. LSFU 12.) Helsinki: SUS 1955–1981.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Helsinki: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1985–.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.
- SVJ** = М. И. Зайцева, М. И. Муллонен. Словарь вепсского языка. Академия наук СССР. Карельский филиал. Институт языка, литературы и истории. Ленинград: Наука 1972.
- Söderwall, Knut 1953.** Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Vol. IV. Supplement. Lund.
- Tarvel, Enn 1983.** Lahemaa ajalugu. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vendell, Herman 1882.** Runömålet. Ljud- och formlära samt ordbok. Stockholm 1882–87, faksimileupplaga 1982.
- Viires, Ants 2000.** Tükk sõnaajaloolist tükitööd. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Toim. Jüri Viikberg. (= EKI toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 411–419.
- Viires, Ants 2007.** Eesti rahvakultuuri leksikon, 3., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Vilkuna, Kustaa, Eino Mäkinen 2000.** Isien työ. Keuruu: Otava.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat, 1. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: AE Signalet 1990.
- Wessén, Elias 1975.** Våra ord deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok. Andra, tillökade upplagan. Nacka.
- Wied** = Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest [1893]. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1960** = Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud Ernst Nurm, Erich Raiet ja Magnus Kindlam. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

- ÕS 1976** = Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud Rein Kull ja Erich Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999** = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2006** = Eesti keele sõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Haabju and eistuk

Helmi Neetar and Vilja Oja

The boat names *haabju* and *eistuk* have been used in parallel on the northern Estonian coast from Naissaar to Mahu, while *eistuk* occurs sporadically also in Keila, Risti, Saaremaa and Hiiumaa (see Maps 2 and 3). Both have been recorded in numerous dialectal variants: *haabju* – *aabju*, *aabiju*, *(h)aabja*, *(h)aabi*, *(h)aab*, *aabin*, and *eistuk* – *(h)eistuk*, *(h)eistük*, *eistrik*, *eistruk*, *eistruk*, *eestok*, *hööstuk*. The standard Estonian boat name *haabjas* has not been recorded from dialect usage. The areal spread and phonetic shape of the words suggest their being borrowed from the northern coast of the Gulf of Finland, *haabju* probably originating from Finnish dialects, and *eistuk* from the Swedish-speaking area of Finland. Evidently the *uup* of Vigala subdialect also originates in the Finnish *haapio*, but it has travelled to Estonian via Swedish dialects (< erts *håp*). With our neighbours both *haabju* and *eistuk* have originally referred to boats hollowed out of a single trunk, indicating, at the same time, the name of the tree used – oak for the Swedish *ekstock* ~ *ökstock*, and aspen (*haapa*) for Finnish *haapio*. If a Swede wanted to differentiate between such Finnic aspen boat from the West-European one made of oak, he would use a Swedish form *håp* of its Finnish equivalent. In Estonian dialects *eistuk* and *haabju* stood for plank boats of different shapes and sizes, without any association with the trees just mentioned. The smaller one, the *eistuk*, was a flat-bottomed small boat truncated at both ends, without keel or stem, about 1.5–3.6 m long, whereas *haabju* had sharp ends, in most cases also a sharp bottom and keel, its length was 3–4.5 m. Both were used in fishing and seal-hunting as well as for other offshore trips, and also as ship boats. The *uup* of Vigala was rather similar to an *eistuk*, which was a trough-like plank boat, but in addition, *uup*, like the Estonian-Swedish *håp*, has been used to refer to an aspen hollowed-out boat. As the Estonian *eistuk* and *haabju* designate small plank boats and not hollowed-out boats, the borrowing must have taken place after an analogous change of reference had taken place with the neighbouring peoples.

Keywords: *eistuk*, *haabju*, loanword, Finnic, boat, Swedish

Helmi Neetar
murdesektor
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
helmi.neetar@eki.ee

Vilja Oja
murdesektor
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
vilja.oja@eki.ee

SUPIINID KOHA VÄLJENDAJANA: LIIKUMISSÜNDMUSE KEELENDAMISE ASÜMMEETRIAST*

RENATE PAJUSALU, HEILI ORAV

Annotatsioon. Artikkel käsitleb eesti keele supiinide kasutuse ebasümmeetriat. Võime rääkida kahte tüüpi ebasümmeetriast: keelesüsteemi ja keelekasutuse ebasümmeetriast. Keelesüsteemis on supiinidel kolm vormi vastavalt eesti keele käändesüsteemi üldisele ülesehitusele: *ma*-vorm sihtkoha, *mas*-vorm asukoha ja *mast*-vorm lähtekoha jaoks. Korpuseandmed aga osutavad, et keelekasutuses, vähemalt mitte kõikides kontekstides, sellist sümmeetriat ei ole, sest lähtekohta väljendavat separatiivset *mast*-vormi ilukirjanduskeele korpuses peaaegu ei leidu, samuti on väga problemaatiline enamiku *mas*-vormide tõlgendus koha-tähenduses.

Võttesõnad: süntaks, liikumissündmus, supiin, konstruktsioonitähendus

1. Liikumissündmuse keelendamine

Tavapäraselt mõeldakse liikumissündmuse all mingi füüsilise entiteedi asukohavahetust ruumis. Liikumise taustsüsteemina käsitleb vaatleja üldjuhul jalge all olevat maapinda, mis vaatleja jaoks seisab paigal. Peale paigalseisva maa võivad liikumise väljendamiseks kasutusel olla mitmesugused teised taustobjektid ehk pidepunktid, liikumist võidakse vaadelda lähtuvalt kõnelejast või vastuvõtjast või veel kellestki/millestki kolmandast. Alati, kui tegemist on liikumisega, alustab objekt liikumist LÄHTEPUNKTIST, jõuab SIHTPUNKTI, kulgeb mingis ruumis ja mingit TEED pidi. OBJEKT võib kokku langeda AGENDIGA, kui liikuja liikumapanev jõud on temas eneses (nagu tavaliselt on elusolendite puhul), kuid AGENT ehk liigutaja võib olla ka OBJEKTIST erinev. Need liikumissündmuse kategooriad (AGENT, OBJEKT, LÄHTEPUNKT, SIHTKOHT, RUUM, TEE) kuuluvad ka Charles Fillmore'i (1977) liikumissündmuse käsitluse komponentide hulka,

* Artikli valmimist on toetanud ETFi grantid nr 7149 ja 5813.

samasugustena on neid vaadeldud ka mitmes teises uurimuses (nt Levinson 2003). Keeleliselt võidakse füüsilise liikumisega sarnaselt kirjeldada paljusid muid sündmusi, mis on kas täiesti metafoorsed või kuuluvad nn fiktiivse liikumise valdkonda.

Mõnevõrra vastuoluline on ruumi kategooria käsitlus eri lähenemiste puhul, sest ruum võib olla nähtud paigalpüsiva objekti ASUKOHANA või laiema valdkonnana, milles võib toimuda ka liikumine. Näiteks Leonard Talmy näib liikumist (MOVE) ja asukohta (BE_{LOC}) lausa vastandavat (Talmy 2000b: 25–26). Kuna eesti keeles eksisteerivad asukoha ja liikumisruumi jaoks samad grammatilised vahendid, vaadeldaksegi neid siinses artiklis ühe kategooriana.

Mõnes teises kategoriseerimissüsteemis võib liikumissündmuse komponente olla käsitletud teisiti, nt Ray Jackendoffi kontseptuaalses semantikas (Jackendoff 1990: 43) kuuluvad LÄHTEKOHT, SIHTKOHT ja TEEKOND (VIA, ROUTE) kõik TEE hulka. Lisaks eelnimetatud kategooriatele on mõnikord kirjelduse ökonoomsuse seisukohast kasulik kasutada ka kategooriaid KADUMINE (miski kaob, kuid sihtkoht pole teada ega oluline) või KAASNEJA (liikumissündmuse käigus AGENDI või OBJEKTIGA koos kulgev entiteet). Nende kategooriate üle on varem arutletud ka artiklis Pajusalu jt (ilmumas).

Eesti keeles on SIHTPUNKTI, ASUKOHA ja LÄHTEPUNKTI väljendamiseks mitu võimalust: kohakäändes nimisõnafraas, kaassõnafraas, määrsõnafraas. Nimisõnafraasi vormistamisel vastavaks liikumissündmuse kategooriaks kasutatakse kohakäändeid. SIHTPUNKTI, ASUKOHA ja LÄHTEPUNKTI asümmeetria väljendub juba käändesüsteemis: SIHTPUNKTI jaoks on peale illatiivi ja allatiivi olemas ka terminatiiv. Seega on SIHTKOHA kodeerimiseks kolm käännet, samas kui LÄHTEKOHA ja ASUKOHA jaoks vaid kaks. On räägitud sellestki, et kui translatiivi pidada latiivseks käändeks (väljendab seisundimuutuse lõpp-punkti), siis tema separatiivne vaste on samuti elatiiv (soome keele kohta vt Leino 1989). Nii arutledes on asümmeetria veelgi suurem, sest kahele separatiivsele käändeale vastab neli latiivset.

Samasugune keelesüsteemi asümmeetria ilmneb ka laiemas perspektiivis sündmuste ja seisundite puhul üldse. Kui vaatleme iga sündmust kui millegi muutumist millekski ja seisundit kui millegi püsimist, siis selgub, et suur hulk muutumist väljendavaid määrsõnu esineb ainult muutumise lõppseisundi ja kestva seisundi vormis, ilma et muutuse lähteseisundit üldse selle tüvega väljendada saaks (*sassi-sassis, norgu-norus*, vt ka EKG II: 93–94).

Talmy räägib seoses liikumissündmusega ka tähelepanu keskendumisest ühele või teisele sündmuse osale, nimetades seda akendamiseks (*windowing*) (Talmy 2000a: 257 jj, vt ka Ojutkangas 2003: 163). See võimaldab sama sündmust kirjeldada nii, et kõiki komponente eksplitsiitselt ei mainita. Tegelikult ongi just selline kirjeldusviis keelekasutuses tavaline, sest liikumissündmuse kirjeldusi, milles oleksid esitatud kõik komponendid (näiteks *Pall lendas minu käest* (LÄHTEPUNKT) *läbi õhu* (TEE) *naabri aknasse* (SIHTPUNKT)), ei esine just kuigi sageli.

Pole aga ükskõik, kas tähelepanu keskendumine sõltub keelesüsteemist või keelekasutusest. Siinses artiklis huvitab meid pigem keelekasutuse kui keelesüsteemi asümmeetria. Keeles on vahendeid, mida kasutatakse harva. Sellised on näiteks artiklis käsitletavad *mast*-supiinid LÄHTEKOHA tähen-duses: igal eestlasel on lihtne moodustada lauseid, milles nad esinevad, ilukirjanduskeelest on neid aga esinemisharulduse tõttu raske leida.

2. Liikumissündmuse põhikategooriate väljendamine eesti keeles

Kohakäänete kasutuse analüüs liikumist väljendavate verbide laiendites sõnatähenduste ühestatud eesti kirjakeele korpuses on juba esitatud artiklis (Pajusalu jt, ilmunas), siinkohal anname neist tulemustest vaid lühiülevaate. Nagu näha tabelist 1, on SIHTKOHA väljendamise sagedus umbes kolm korda suurem LÄHTEKOHA väljendamise sagedusest nii sise- kui ka väliskohakäänete sarjas. Seda tendentsi (nn *goal-bias* ehk *goal-over-source*) on märganud paljude keelte puhul (ülevaadet ja andmeid vene keele kohta vt Maisak, Rahhilina 1999). Eraldi tuleb tähele panna väga sagedast liikumisverbi *käima*, mille juurde kuulub tüüpiliselt lokatiivne kohamäärus, mis aga ei väljenda (vähemalt olevikuvormis *käima*-verbiga) mitte liikumise ruumi, vaid SIHTKOHTA (ja tagasilikumise LÄHTEKOHTA). Kui lisame verbi *käima* laiendid SIHTKOHA väljendajate hulka, siis saame tulemuseks veel tunduvalt suurema statistilise kalde SIHTKOHA väljendamise poole, kusjuures ASUKOHT osutub kõige harvemini väljendatuks. Siinkohal on oluline meeles pidada, et tabelis 1 esitatud andmed on pärit liikumist väljendavast 1168 lausest,¹ seega puuduvad sellest valimist paigalseisu

¹ Need 1168 liikumisverbiga lauset on välja võetud Tartu ülikooli sõnatähenduste ühestatud korpusest (<http://www.cl.ut.ee/korpused/semkorpus/>) automaatselt, mida võimaldas toetumine hierarhilise ülesehitusega Eesti WordNeti liikumistähendustele (<http://www.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus/>).

väljendavad laused, mille hulgas RUUMI (ASUKOHA) kodeerimine on muidugi palju tavalisem.

Tabel 1. Nimisõnafraaside esinemus kohakäänetes (1168 liikumist väljendavast lausest, morfoloogiliselt ühestatud eesti kirjakeele korpuse põhjal)

	Väliskohakääänded	Sisekohakääänded	Terminatiiv
SEPARATIIVNE KÄÄNE	19 (ablatiiv)	49 (elatiiv)	
LATIIVNE KÄÄNE	57 (allatiiv)	149 (illatiiv)	9
LOKATIIVNE KÄÄNE	19 (adessiiv)	30 (inessiiv)	
sealhulgas <i>käima</i>	7	22	

Siinses artiklis jätkame liikumissündmuse kodeerimise eripära käsitlust eesti keeles. Vaatleme lähemalt eesti keele supiinivorme, milles sama tendents on veel tugevamalt väljendunud kui nimisõnafraaside puhul. *ma-*, *mas-* ja *mast-*tarind pakuvad liikumissündmuse kirjeldamisel huvi seetõttu, et vormiliselt vastavad nad kohakäänetele ja lokatiivne tähendus on ilmselt esimene, mis emakeelsel kõnelejal nende puhul meelde tuleb. Inimene võib minna *ujuma*, olla *ujumas* ja tulla *ujumast*. Kõigil neil juhtudel nimetatakse koos liikumisverbiga küll tegevust, kuid sellega implitseeritakse ka kohta, kus see tegevus toimub. Supiini kohatähendus on tugevam, kui lauses eraldi kohamäärust ei ole (vrd nt *läks sööma* ja *läks sööklasse sööma*) (EKG II: 252–253, 255, 256). Soome supiinitarindeid uurinud Tiina Onikki-Rantajääskö (2005) on aga teisalt arvanud, et just kohamääruse olemasolu nende tarinditega lausetes on osutus sellest, et supiinid kuuluvad ruumiväljendite tähendusvälja. Oletame siinses käsitluses, et kui tõlgendame supiinivormi tähendust eraldi, eristades seda liikumisverbi ja muude kohamääruste tähendustest, varieerub kohatähenduse määr palju olenevalt sellest, mida lauses veel eksplitsiitselt esitatatakse. Nimisõnafrasiga väljendatud liikumissündmuse SIHTKOHT, ASUKOHT VÕI LÄHTEKOHT vähendavad supiinivormi tähenduse ruumilist osa, kuid ei hävita seda enamasti täielikult. On muidugi võimatu täpselt määrata, kui palju kohatähendust igas kasutusjuhus on, kuid loodame siiski, et meie intuiitiivsed otsustused selles osas ühtivad muude eesti keele kasutajate otsustustega.

Peale kohatähenduse on nende vormide puhul olulised ka ajasuhted, nimelt väljendab *ma-*vorm tüüpiliselt finiiitverbiga väljendatud sündmu-

sest hilisemat, *mas*-vorm samaaegset ja *mast*-vorm varasemat sündmust (EKG II: 251–252). Supiinitarindeid võib peale kohamäärususe kasutada ka sõltuvusmäärusena ja atribuudina, eriti tüüpiline on see *ma*-vormi puhul. Kuid ka sel juhul peab neil olema üldjoontes sama tähenduslik motivatsioon kui kohamäärusena, kuigi eri tarindid võivad muidugi tähenduse detaile muuta.

3. Ainestik

Vastukaaluks eelkirjeldatud lähenemisele, kus keeleandmete analüüsiks kasutasime liikumistähenduses verbe sisaldavaid lauseid, valisime siinse uurimuse juures teistsuguse meetodika. Nimelt põhineb selle artikli keelematerjal Tartu ülikooli morfoloogiliselt ühestatud korpusel, kus teksti automaatsel analüüsil on lisatud igale sõnavormile kõik tema võimalikud morfoloogilised tõlgendused. Sellest korpusel otsisime välja kõik supiinitarindiga laused (märgendatud kui „põhiverbi supiini personaal illatiivis/ inessiivis/elatiivis”).

Morfoloogiliselt ühestatud eesti kirjakeele korpus sisaldab üle poole miljoni sõna ja koosneb selliste tekstiliikide näidetest nagu ilukirjandus, ajalehetekst, seadused jne (lähemalt vt <http://www.cl.ut.ee/korpused/morf-korpus/>). Kasutatud materjaliallikas ei ole väga suur, kuid piisav selleks, et näidata üldisi tendentse.

4. Supiinid morfoloogiliselt ühestatud korpusel

4.1. *ma*-supiin

EKG järgi esineb *ma*-supiin koha- või sõltuvusmäärusena. Kohamäärusena laiendab ta liikumisverbe (nt *läheb jooksmas*), verbe tähenduses 'tahtma väga minna' (nt *kibeles lahkuma*), mõningaid võimalikkusele ja piisavusele osutavaid verbe (nt *mahtus vaatama*) ning kausatiiv-direktaalseid verbe (nt *viis õppima*). Mõnikord on kohamäärusena tõlgendatavad ka selliste transitiivsete ja sobivust väljendavate verbide *ma*-supiinis olevad laiendid, mille tähenduses otsene viide kohale puudub (EKG II: 252–254). Muidugi on *ma*-supiini kohatähendus alati vaieldav, kui võrdleme seda nimisõnafrasiga väljendatud kohamäärustega. Siinkohal oletame siiski, et kohatähendus on loetletud juhtudel oluline ka siis, kui ta ei ole primaarne, ja keskendume just sellele kohatähendusele. Lisaks moodustab *ma*-supiin

hulgaliselt ahelverbe, eelkõige koos algust (nt *hakkas jooksuma*) ja kau-seerimist väljendavate (nt *pani virvendama*) verbidega ja verbiga *pidama* (nt *peab jooksuma*) (EKG II: 258–259).

ma-supiin oli meie andmestikus sage: kogu morfoloogiliselt ühestatud korpuses esineb seda 3198 korral. Sellise hulga supiinide liigitamine ei ole ilmselt mõttekas ja seetõttu analüüsisime põhjalikult ilukirjanduse allkorpusest esimesed 200 lauset ja püüdsime liigitada esinenud *ma*-supiinid suurematesse tähendusrühmadesse. Liikumissündmust esindas neist ainult 29 (vt näide 1a ja b). Suuremad rühmad moodustusid supiini-dest, mis laiendasid alustamist või tulevikku väljendavat finiiitverbi, enamasti verbi *hakkama*, harvemini muud verbi (kokku 73, vt näide 2a ja b) ja deontilist modaalsust väljendavat verbi *pidama* (kokku 61, vt näide 3). Seega on *ma*-supiin rohkem kui pooltel juhtudel ahelverbi osa. Väiksemad rühmad olid kausatiivsete finiiitverbide (kokku 21, vt näide 4) ja verbi *jääma* laiendid (kokku 12, vt näide 5). Kokkuvõtlikult on need tulemused esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Finiiitverbi ja *ma*-supiini tarindite semantilised rühmad ilukirjandusteksti 200 esimeses *ma*-supiini sisaldavas lauses (kokku 221 esinemust)

<i>ma</i> -supiini tarindi tähendus	
tegevuse alustamine ja tulevik (finiiitverbiks enamasti <i>hakkama</i>)	73
tegevus deontiline modaalsuse väljas (finiiitverbiks <i>pidama</i>)	61
liikumissündmus ja selle SIHTKOHT	29 (sh 6 korda transitiivlauses)
tegevuse põhjustamine (v.a liikumise põhjustamine)	21
püsimine ja selle ASUKOHT (finiiitverbiks <i>jääma</i>)	12
omadus mingi tegevuse korral (finiiitverbiks <i>olema</i>)	7
muu	18
KOKKU	221

- (1) a. Ema käes kolksus pang, **läksime pihlakamarju korjama**.
b. Liisa **viidi** sooja tuppa **põdema**.
- (2) a. Muutusin ükskõikseks ja **hakkasin tundma** tühimust.
b. ... **pistis** kõva häälega **röökima** ja läks röökides koju.

- (3) Kord **pidin** laagri ajal treeningult **puuduma**.
- (4) Tahenenud riided said uuesti märjaks, rukkist tilkus vett kaela ja taeva-
sina **pani lõdisema**.
- (5) Hingede virvatuled **jäävad** kogu ööks **vilkuma**.
- (6) Ta oli käbe käima.

Kolm kõige sagedasemat rühma – liikumine, algus/tulevik (*saama-* ja *hakkama-*futuurumid, vt Metslang 1994) ja deontiline modaalsus – on selgelt omavahel tähenduslikult seotud. Füüsilise liikumise SIHTKOHT on ju see, mis saabub liikumise lõpuks, st tulevikus. See on ka see, mille poole püüeldakse ja mis jääb lauses väljendatud sündmuse vaatenurgast püsima, st algab ja kestab. Esmapilgul võib sündmuse algusega seostuda liikumissündmuse LÄHTEPUNKT kui liikumise algus. Tegelikult on liikumise LÄHTEKOHA puhul tähenduslikult oluline mitte niivõrd algus ise, kuivõrd lahkumine LÄHTEKOHAST. Deontiline modaalsus on liikumise sihtkohaga ja ka alguse/tulevikuga samuti tähenduslikult seotud, sest seda, mida peab tegema, tehakse tulevikus ja selle poole püüeldakse nagu sihtkoha poole. Verb *jääma*, mille laiendina *ma-*supiin samuti suhteliselt tihti esineb, võib tähistada muutust või püsimist (vt nt Pajusalu, Trägel 2007). Muutuse korral on tegemist alguse/tuleviku ühe erijuhtumiga. Kui aga *jääma* tähistab püsimist (nagu näites 5), on see püsimine teatud muutumist võimaldavas olukorras (vt ka EKG II: 258; Huomo 2007), milles selle muutusvõimaluse tõttu on ka alguse/tuleviku tähendus varjul. Koos finiidvormiga *olema* väljendab *ma-*supiin tegevust, mille täidesaatmise korral agent omab adjektiiviga väljendatud omadust (vt näide 6).

Kogu morfoloogiliselt ühestatud korpuse eesti autorite ilukirjandus-tekstide *ma-*supiinidest (937 lauset) analüüsisime eraldi liikumist väljendavaid juhtusid (välja jäeti vormid *minema* ja *tulema* tähenduses 'ära', nagu *läks minema*, *tuli tulema*). Kohatähendus on nende puhul muidugi palju vähem konkreetne kui nimisõnafraasiga kodeeritud koha puhul, kuid siiski alati suuremal või vähemal määral tõlgenduses olemas. Kuna on oletatud, et eksplitsiitse kohamäärusega *ma-*supiinidel on nõrgem kohatähendus kui ilma kohamääruseta esinevatel supiinidel, on need tabelis 3 esitatud eraldi. Kõige rohkem (57) esines lokatiivse SIHTKOHA tõlgendusega *ma-*supiine (nagu näites 1a) lausetes, kus kohamäärust eraldi väljendatud ei olnud. Kohamäärusega koos esinevaid sihtkohatähendusega *ma-*supiine (nagu näites 1b) oli 25. Eraldi on tabelis esitatud SIHTKOHTA

liikumise põhjustamist väljendavad laused (nt *sundis minema*, kokku 24), kus taas oli rohkem selliseid lauseid, milles kohamäärust eraldi ei olnud (18). ASUKOHTA väljendas *ma*-supiin verbi *jääma* laiendina (näiteks *jäi seisma*), kokku 30 korda, neist 22 ilma kohamäärusest. *Jääma* laiendid olid valdavalt *seisma* ja *ootama*, teiste rühmade puhul oli supiini tüvede valik mitmekesine.

Tabel 3. *ma*-supiinide esinemus kohatähenduses morfoloogiliselt ühestatud korpuse eesti autorite ilukirjandustekstides (kokku 937 juhtu)

<i>ma</i>-supiin lokatiivses tähenduses	
SIHTKOHT (ilma kohamäärusest)	57
SIHTKOHT (kohamäärusega)	25
SIHTKOHTA LIIKUMISE põhjustamine (ilma kohamäärusest)	18
SIHTKOHTA LIIKUMISE põhjustamine (kohamäärusega)	6
KOKKU SIHTKOHATÄHENDUST	106
ASUKOHT (ilma kohamäärusest)	22
ASUKOHT (kohamäärusega)	8
KOKKU ASUKOHATÄHENDUST	30
KOKKU KOHATÄHENDUST	136

4.2. *mas*-supiin

EKG nimetab *mas*-tarindi põhilise funktsioonina kohamäärust, mööndes küll mitut tõlgendusvõimalust (eriti meeltetaju tähistavate transitiivverbide puhul) (EKG II: 255–256).

Viimase aja eesti (ja soome) keele uurimises on *mas*-supiin olnud päevakorral eelkõige seoses tema progressiivse tähendusega ja seega kuulumisega aspektikategooria väljendajate hulka (Metslang 1993; Tommola 2000; Onikki-Rantajääskö 2005). Lokatiivsed tarindid ongi maailma keeltes tavalised progressiivi grammatiseerumislähted (vt nt Heine, Kuteva 2002: 204–205). Ka soome vana kirjakeele ja murdekorpuste materjal osutab sellele, et tänapäeva progressiivne tähendus on tugevalt seotud lokatiivse algatähendusega (Onikki-Rantajääskö 2005).

Kohatähendus on *mas*-supiini puhul harva täielikult välistatav, sest kuna see väljendab muud tegevust kui finitiivverb, siis peab see tegevus ka

kusagil toimuma. Siiski võistleb see kohatähendus alati tegevuse muude aspektidega, mida *mas*-vorm samuti võib esitada. Üldiselt ongi *mas*-vormi tähendus sõltuvuses verbi semantilise olemusest. Kohatähendus on kõige esildavam siis, kui verb tähistab kestvate tegevust. Kui aga verb tähistab protsessi (nt *soojenema* või *helisema*), puudub igasugune kohatähendus üldse. Eraldi tähendusena on välja toodud *mas*-supiini kasutused piirile (st lõpule või algusele) lähenevates situatsioonides (imminentne tähendus), nt *Ta on siia saabumas* või *Laps on alla kukkumas*, mis finiiitverbi minevikuvormi puhul tähendavad tüüpiliselt ka sündmuse mittetoimumist (Metslang 1993: 120). Eraldi on veel esile toodud näiteks seda, et kui subjekt on elutu, on *mas*-tarindi põhitähenduseks eesmärgipärasus (nt *Kook on küpsemas*, Onikki-Rantajääskö 2005: 178–179). On ka leitud, et tüüpiliselt esitatakse muu tegevus *mas*-vormina juhul, kus selle subjekt on mujal kui deiktlikes keskmes, st ära (absentiivne tähendus, Tommola 2000: 658).

mas-vormi põhifunktsioone tänapäeva eesti keeles on niisiis progressiivsuse ehk tegevuse kestvuse väljendamine. Progressiivi põhitähendusteks muudes Euroopa keeltes on peetud fookustavat (oluline samaaegsus mingi fookushetkega), duratiivset ja absentiivset kasutust (Bertinetto *et al.* 2000: 528). Need kolm esinevad ka eesti *mas*-supiini tähenduste hulgas. Kuna sinne artikkel käsitleb liikumissündmust ja seega eelkõige lokatiivset tähendust, siis on neist kõige relevantsem absentiivne ehk äraolekut väljendav kasutus, mis tüüpiliselt esitab seda äraolekut ka ajutisena (Tommola 2000: 680).

mas-supiini sagedus korpuses on väga palju väiksem kui *ma*-supiini. Morfoloogiliselt ühestatud korpuses esines see kokku 440 korral, seega umbes 10 korda harvemini kui *ma*-supiin. Täendusrühmade leidmiseks analüüsisime kõiki eesti autorite ilukirjanduse allkorpuses leidunud *mas*-supiini juhtumeid (kokku 143 juhtu 124 lauses). Need jagunesid nelja suurde ja kahte väiksesse rühma, kokkuvõtlikult on tulemused esitatud tabelis 4.

Kõige rohkem esines sellist *mas*-supiini, mida võiks tõlgendada progressiiviks (kokku 38). Nende hulgas oli valdavalt finiiitverbita abso-luuttarindeid (näide 7), vaid 8 juhul oli finiiitverb *olema* olemas, sellest omakorda 5 juhul oli see eitav (näide 8). Seega paistab silma selge tendents abiverbi progressiivi tähenduses oleva *mas*-supiiniga mitte kasutada, kui tarindi sisu on jaatav.

Tabel 4. *mas*-supiini tarindite tähendus ja esinemas morfoloogiliselt ühestatud korpuse ilukirjanduse allkorpuses (kokku 143 juhtu)

<i>mas</i> -supiini tähendus	
progressiivne tegevus	38 (sh 30 finiiitverbita juhtu)
eksistentsiaalsus (tarind <i>OLEMA</i> + <i>olemas</i>)	38 (sh 2 finiiitvormita juhtu)
tajusündmuse objektsündmus	31 (sh 2 intransitiivverbiga juhtu)
SIHTKOHT (finiiitverbiks <i>käima</i>)	28
peatselt toimuv sündmus (finiiitverbiks <i>olema</i>)	6
absentiiv (ASUKOHT)	1
verbi <i>leidma</i> laiend (ASUKOHT)	1

Eraldi rühmana on tabelis esitatud tarind *OLEMA* + *olemas*, mille tähendus on eksistentsiaalne (näide 9), neid esines samuti 38. Kuigi ka siin on verb *olema* abiverbi staatuses, on tendents aga selgelt vastupidine: abiverb *olema* on 36 juhul ka lauses *olemas*, pelk *olemas* esines vaid 2 korda.

- (7) Sadamas seisis harda olemisega poisi ema, kannad koos, selg sirge ja tulbikimp peos õied allpidi merevette **vaatamas**.
- (8) Maja kolmandal korrusel **ei olnud** õnneks hingelistki **liikumas**.
- (9) Ja kes **olemas on**, ilmub kord talukambrist Tallinna mu õhtupimedasse tuppa.

Suure rühma moodustavad ka tajupredikaatide laiendid (kokku 31), neil juhtudel väljendab *mas*-vorm seda sündmust, mida finiiitverbi subjekt tajub, enamasti on tegemist verbiga *nägeme* (näide 10). Kui finiiitverb on *nägeme* või mõni muu tajuverb, mis eeldab tajutava olekut subjekti lähedal (*märkama*, *silmama*, *kuulma*), on lauses tervikuna implitsiitselt väljendatud deiktiline asukoht, sest kuna verb väljendab tajumist, peab finiiitverbi subjekt olema nägemis- või kuulumiskaugusel. Kokku oli selliseid lauseid 27, lisaks veel kaks intransitiivse verbiga (*eralduma* ja *paistma*) lauset, mis intransitiivist hoolimata väljendavad implitseeritud agendi nägemissündmust. Seega on deiktiline asukohatõlgendus olemas 29 lauses, kaks ülejäänut on problemaatilisemad, sest väljendavad kujutletavat sündmust (nt verbid *kujutema* ja *kujutama*). Vaevalt saab aga sellist asukoha väljendamist pidada *mas*-vormi funktsiooniks, pigem on tegemist evidentsiaalsuse (antud juhul visuaalse infoallika) ja ruumisuhete omavahelise koosmõjuga. Huvitav on siiski see, et kuigi taju mõistestatakse

tihti fiktiivse liikumisena tajuja ja tajutava vahel (Talmy 2000a: 115–116, Huumo 2006), seostub supiinidega (kui üldse, siis) ainult ASUKOHA tähendus. Tajupredikaadi kohamääruslik laiend seevastu võiks ka eesti keeles (nagu soome keeleski, vt nt Huumo 2006: 50) olla eri vaatenurkade puhul nii lokatiivne, separatiivne kui ka terminatiivne (nt *nägi paraadi tänaval; nägi paraadi rõdult; paraad paistis rõdule*). Teine aspekt, mille poolest just see rühm seostub liikumissündmuse kodeerimisega, on see, et lausetest, milles finiiitverbiks oli *nägema*, on *mas*-vormideks kahel kolmandikul juhtudest (23 kontruktioonist NÄGEMA + *mas* 15) liikumisverb, st nähakse enamasti liikumissündmust.

- (10) **Näen** teda **astumas** ja vahel kaob ta puude ning kõrkjate taha, siiski näen või vähemalt aiman ta aeglast liikumist, mis meid lõpuks kokku juhatab.

Tajupredikaadi *mas*-supiiniga väljendatud laiend seega küll seostub nii mõneski mõttes asukoha tähendusega, eriti kui võrdleme seda muude progressiivsete kasutustega, millest oli juttu eespool, kuid see seos on kõigil juhtudel kaudne ega ole otseselt *mas*-vormi teene. Seega ei pea me õigeks selle rühma *mas*-supiine pidada asukoha väljendajateks.

Neljanda suure rühma moodustasid verbi *käima* (kokku 28, vt näide 11) laiendavad *mas*-supiinid. Tihti on nende puhul tegemist korduva tegevuse kirjeldamisega, milles kohatähendus on nõrgalt esil või esitatakse eraldi kohaadverbiaali abil, nagu näites 11 sõna *neil*. Kui aga lause kirjeldab ühekordset tegevust, on kohatähendus tavaliselt selgem, nagu näites 12. Neil juhtudel väljendab *mas*-supiin eelkõige liikumissündmuse SIHTKOHTA. Kuna verb *käima* sisaldab endas aga alati kahte liikumissündmust: liikumist SIHTKOHTA ja lahkumist sealt, on *mas*-vorm siin ka LÄHTEKOHA funktsioonis. Oletame siiski, et SIHTKOHT on neis lausetes olulisem ja esildavam, sest eelkõige öeldakse ju, kuhu minnakse. See, et sealt ka lahkutakse, ei ole niivõrd liikumissündmus kui väide, et subjekt ei jää sihtkohta (verbi *käima* kohta vt veel Pajusalu 2002, Pajusalu jt *ilmumas*). Mõnes pragmaatilises kontekstis võib tervikust siiski esilduda ka LÄHTEKOHT, nt kui lause (12) on vastus küsimusele „Kus te käisite?”²

- (11) ... sai endastmõistetavaks, et ta **käis** neil vahel **korda loomas**, vennale **sõnu peale lugemas**, vennatütrele üht-teist **õppamas**, mõlema selgapanu **kohendamas**

² Täname selle märkuse eest anonüümset retsensenti.

(12) **Käisime** koos lõunat **söömas**.

Tabeli 4 allosas on kolm väikest rühma. Peatselt toimuvat sündmust väljendas *mas*-supiin kuuel korral (näide 13). Metslang (1993) on need liigitanud piirile lähenevate juhtude hulka, kuid siinses materjalis muid piirile lähenemise juhtusid (tüübist *on saabumas*) ei leidunud. Esines ka kaks lauset, milles *mas*-vormil on kohatähendus, mida sellele vormile on peetud prototüüpseks. Üks neist oli absentiivi tähendust väljendav *mas*-vorm (14), teine verbi *leidma* laiend (15), milles *leidma* esineb refleksiivsena, st subjekt leiab ennast *seismas*, ja kohatähendus on seetõttu minimaalne.

(13) Ust hoidvate sõrmede küünte all **oli** veri välja **purskamas**.

(14) Ilusal ja soojal jaaniõhtul istus Nõstekivi talu noor peremees Tehvan üksinda õitsitule ääres, teised **olid** kõik pidu **pidamas**.

(15) Kõlisevad võtmed, valgus pimestab silmi ja Rein Baumann **leiab** end jälle **seismas** suletud ukse ees, ainult nüüd on tegemist väikese tagauksesega.

Mida võib siis väita *mas*-supiini ruumitähenduse kohta? ASUKOHA tähenduses esines *mas*-vorm selgelt ainult ühel korral, kuid tinglikult võib asukohta väljendavateks pidada tajuverbe laiendavaid *mas*-vorme (kokku 29 ehk 20% *mas*-supiinidest). Ka EKG väidab, et neid võib pidada nii koha- kui sõltuvusmäärusteks (EKG II: 255–256), seega võime neid pidada sekundaarseteks kohaväljenditeks. Sellise tõlgenduse puhul ilmneb teistsugune asümmeetria, kui muudes kontekstides: kui tüüpiliselt väljendavad supiinid SIHTKOHTA, siis tajupredikaatide laiendina tajutava sündmuse ASUKOHTA. Kui aga tuletada meelde, et taju-sündmus on fiktiivse liikumise erijuhtum (Huumo 2006), siis selle fiktiivse liikumise seisukohalt on lokatiivses käändes olev laiend ikkagi pigem pilgu SIHTKOHT nagu *käima* laiendidki. Verbi *käima* laiendas 28 *mas*-supiini ehk samuti umbes 20% kõikidest *mas*-vormidest. Nendes on enamasti enamal või vähemal määral esil SIHTKOHA väljendamine, kuid eri kontekstides erineval määral. Õieti on need kaks ebatüüpilist SIHTKOHTA oma olemuselt sarnased, üks fiktiivse, teine mittefiktiivse liikumise puhul, sest nagu *käima* subjekt, nii ka tajuverbi subjekti pilk ei jää ju vaadatavale pidama, vaid lahkub sealt.

mas-supiin väljendab seega enamasti sekundaarselt suhteliselt staatilist asukohta. Kuigi *mas*-vorm on enamasti moodustatud liikumistähendust sisaldavast verbist (nt *purskamas*, *liikumas*, *lehvimas*, *vajumas*) ja tegevuse

agent võib ruumis liikuda (nt *astuda*, vt 10), mõistestab *mas*-vorm selle liikumise pigem seisundina kui protsessina. Seisundilisus on aga tähenduslikult seotud kohaga. Selgelt ruumilises tähenduses esineb *mas*-supiin siiski ainult koos verbiga *käima* ja väljendab seega pigem SIHTKOHTA kui mõnda muud liikumissündmuse kategooriat.

4.3. *mast*-supiin

mast-supiin on haruldane ja esines vaadeldud korpuses kokku ainult 87 korda, sealhulgas eesti autorite ilukirjanduse allkorpuses oli vaid 21 esinemisjuhtu. Neist esines ruumilises tähenduses ainult üks (näide 16) ja kaks lauset leidmissituatsiooni tähenduses (*leidis kükitamast*). Ülejäänud 18 lauset esinesid eitavas kontekstis, eelkõige verbidega, mis omavad leksikaalses tähenduses eitavat komponenti (*keelduma*, *hoiduma*, *lakkama*, *loobuma* jms, näide 16).

(16) Smerdjakov **tuli ujumast**, sirutas keha päikesepaistes ja kasahhitarid kõnelesid Smerdjakovi poole pilke heites eesti keeles.

(17) Aga kasvõi ajalehtedesse pilku **heitmast** ei saanud ma ju täiesti **hoiduda**.

Seega on *mast*-vorm harv, selle tüüpilised esinemisjuhud on seotud eitusega, nagu elatiivi puhul ka muudes kontekstides (vt nt EKG II: 257, Pajusalu 2006).

5. Supiinid ja liikumissündmus

Eespool nägime, et liikumistähenduses esinevad supiinid järgmiselt:

- *ma*-supiin peamiselt SIHTKOHANA, kaudsemalt verbi *jääma* laiendina võib väljendada ka seisundit (*jäi tantsima*) ja olla tõlgendatav ASUKOHANA;
- *mas*-supiin verbi *käima* laiendina SIHTKOHANA, mõnikord progressiivse seisundi tähenduses on tõlgendatav ka ASUKOHANA;
- *mast*-supiin oma harvadel esinemisjuhtudel LÄHTEKOHANA ja verbidega *leiduma*, *tabama* jms ka ASUKOHANA.

Kokkuvõtvalt on arvandmed nende esinemise kohta korpuses esitatud tabelis 5.

Tabel 5. Supiinide esinemus morfoloogiliselt ühestatud korpuse eesti autorite ilukirjanduse allkorpuses

supiin	esinemusi	liikumistähenduses	püsimistähenduses
<i>ma-</i>	937	106 (SIHTKOHT)	30 (ASUKOHT verbi <i>jääma</i> laiendina)
<i>mas-</i>	124	28 (verbi <i>käima</i> SIHTKOHT)	2 (1 absentiiv, 1 <i>leidma</i> laiend) 29 (tajuverbide laiendina)
<i>mast-</i>	21	1 (LÄHTEKOHT)	2 (ASUKOHT)
KOKKU	1082	135	63

Seega ei saa öelda, et igale supiinile on kinnistunud mingi liikumissündmuse kategooria, kuid kõrvalekalded üldtendentsist on enamasti seotud kindlate verbitüvedega (*jääma/jätma* ja *käima*) või nende haruldasemate sünonüümidega. Kõnekaim statistilistest tendentsidest on see, et SIHTKOHA ja LÄHTEKOHA esinemus oli vastavalt 134 ja 1.

Kui eespool nägime, et nimisõnafraaside käändemarkeeringuna esines SIHTKOHA väljendamist 3 korda rohkem kui LÄHTEKOHA väljendamist, siis supiinide puhul on see erinevus 134-kordne. ASUKOHT on selles käsitluses kõige problemaatilisem kategooria ja sõltub tõlgendamisest. Kui aktsepteerida, et *jääma* laiendid tähistavad püsiva seisundi korral pigem ASUKOHTA kui SIHTKOHTA (nt *astusin tuppa ja jäin seisma*), nagu on tehtud tabeli 3 andmete esitamisel, ja et tajuverbide laiendid tähistavad ASUKOHTA (nt *nägin teda ajalehte ostmas*), siis on ASUKOHA ja SIHTKOHA kodeerimise suhe vaadeldud materjalis umbes 2 : 1. Kui aga vaadelda ASUKOHANA ainult täiesti selgeid juhtumeid, nagu siinses materjalis esinenud absentiiv (nt *teised olid pidu pidamas*) ja verbi *leidma* laiend (nt *leidis end seismas*), siis kahaneb väljendatud asukohatähenduste hulk kahele ega erine statistiliselt LÄHTEKOHA supiiniga esitamise sagedusest.

SIHTKOHA ja LÄHTEKOHA väljendamise asümmeetriat on püütud seletada liikumissündmuse kognitiivse tajumise seisukohalt: kui SIHTKOHT vormistab TEE, mida mööda objekt liigub, siis LÄHTEKOHT ei ütle selle raja kohta õieti midagi ja seetõttu on selle väljendamine ebainformatiivne (Ungerer, Schmidt 1996: 224–226). Samuti seostub LÄHTEKOHT separatsiooni kaudu eitusega (vt ka Onikki-Rantajääskö 2001: 202–203), eitus aga esineb alati harvemini kui jaatus.

Mis võiks olla selle põhjuseks, et supiinide puhul on SIHTKOHA ja LÄHTEKOHA asümmeetria nii palju suurem kui nimisõnafraasi puhul? Üks võimalusi on otsida põhjust keelekontaktidest. Indoeuroopa keeltes on üldiselt võimalik verbivormina esitada ainult SIHTKOHTA, st nendes keeltes on väljendunud süsteemi asümmeetria SIHTKOHA ja LÄHTEKOHA vahel. Kuid ühelt poolt peab ka indoeuroopa keelte süsteemi asümmeetrial olema oma kognitiivne põhjus ja, teiselt poolt eesti keele kasutuse asümmeetria peab olema põhjendatav ka keele(kasutuse) sisemisest loogikast lähtuvalt.

Supiinide väljendatud SIHT- ja LÄHTEKOHT ei ole samasugused kui nimisõnafraaside väljendatud SIHT- ja LÄHTEKOHT. Kui viimased on selgelt ruumilised, siis supiiniga väljendatud kohad kombineerivad endas alati kohta ja tegevust koos. Ilmselt on inimesel mõnikord küll vaja öelda, kust ta tuleb ja seega, kus teda enam ei ole, kuid tunduvalt harvemini on vaja öelda, mida tegemast keegi tuleb ja mis on see, mida ta enam ei tee. Varasemast tegevusest muidugi räägitakse, kuid hoopis teiste vahenditega, eelkõige finitverbide abil. SIHTKOHANA, mis sageli on läbi põimunud finaalse tähenduse ehk eesmärgi väljendamisega, on aga tegevus oluline ja see sisaldub ka käimasolevas tegevuses sel määral, et seda väljendatakse infiniittarindiga.

Oluline tegur võib asümmeetria põhjustamisel olla ka see, et infiniittarindid väljendavad üldiselt tagaplaani sündmust. Tausta kujutatakse aga teisiti kui esiplaanil olevat, tausta suhted ei saa olla nii detailsed kui esiplaani suhted. Seega saab tausta suhetest esitada olulisimat ja LÄHTEKOHT on olulisim, nagu näitavad kõik statistilised arvutused ka nimisõnafraasiga väljendatud kohamääruste (ehk esiplaani sündmuste) suhtes. LÄHTEKOHA ebamäärasus (st see, et LÄHTEKOHT määrab TEE kindlaks palju vähem kui SIHTKOHT) osutub tausta suhtelises ebamäärasuses samuti veel ebamäärasemaks kui esiplaani sündmuste puhul.

6. Kokkuvõte

Artiklis käsitlesime eesti keele supiinide kasutust liikumissündmuse keelendamise kontekstis. Tartu ülikooli kirjakeele korpuse morfoloogiliselt ühestatud osa andmeid kasutades jõudsime tulemusele, et SIHTKOHA, ASUKOHA ja LÄHTEKOHA asümmeetria on infiniitsete vormide puhul tunduvalt suurem kui nimisõnafraasi puhul. Sihtkohta väljendas vaadeldud korpus 106 *ma*-supiini ja 28 verbi *käima* laiendavat *mas*-supiini, lähtekohta

ainult 1 *mast*-supiin. Seega on lähtekoht supiinitarindite tähendustes väga harv. Peame selle põhjuseks eelkõige seda, et supiinitarindid väljendavad kohatähendust teise sündmuse esitamise kaudu ja on seega kognitiivselt erinevad puhtast ruumitähendusest.

Kirjandus

- Bertinetto, Pier Marco, Karen H. Ebert, Casper de Groot 2000.** The progressive in Europe. – Tense and Aspect in the Languages of Europe. Ed. by Östen Dahl. Berlin: Mouton de Gruyter, 517–558.
- EKG II** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiit Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Fillmore, Charles. J. 1977.** The case for case reopened. – Grammatical relations. Syntax and semantics 8. New York: Academic Press, 59–82.
- Heine, Bernd, Tanja Kuteva 2002.** World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huumo, Tuomas 2006.** „I woke up from the sofa”: subjective directionality in Finnish expressions of a spatio-cognitive transfer. – Grammar from the human perspective. Ed. by Lyle Campbell, Marja-Liisa Helasvuo. Amsterdam: John Benjamins, 41–65.
- Huumo, Tuomas 2007.** Force dynamics, fictive dynamicity and the Finnish verbs of ‘remaining’. – Folia Linguistica 41: 1/2, 73–98.
- Jackendoff, Ray 1990.** Semantic structures. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Leino, Pentti 1989.** Paikallissijat ja suhdesääntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma. – Virittäjä 93: 2, 161–219.
- Levinson, S. C. 2003.** Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maisak, Timur, Rahhilina, J. 1999.** Майсак, Т., Рахилина, Е. Семантика и статистика: глагол идти на фоне других глаголов движения. – Логический анализ языка. Ред. Арутюнова, Н., Шатуновский, И. Дубна.
- Metslang, Helle 1993.** Kas eesti keeles on olemas progressiiv? – Keel ja Kirjandus 7, 326–334; 8, 410–417; 9, 470–476.
- Metslang, Helle 1994.** Eesti ja soome – futuurumita keeled? – Keel ja Kirjandus 9, 534–547; 10, 603–616.
- Ojutkangas, Krista 2003.** Suuntaa ilmaisevat adverbialit, suhdesääntö ja käsin: „ikkunointiin” perustuva analyyysi. – Virittäjä 107: 2, 162–184.

- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001.** Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanimaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2005.** 3. infinitiivin inessiivi ja määräpaikkaisuuden arvoitus. – Elävä kieliooppi. Suomen infinitiivisten rakenteiden dynamiikkaa. Toim. Ilona Herlin ja Laura Visapää. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 173–193.
- Pajusalu, Renate 2002.** The polysemy of *seisma* 'to stand': multiple motivations for multiple meanings. – Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Ed. by Ilona Tragel. (= Publications of the Department of General Linguistics 2.) Tartu, 170–191.
- Pajusalu, Renate 2006.** Multiple motivations for meaning of an elative *wh*-construction in Estonian. – Trames 10: 4, 324–240.
- Pajusalu, Renate, Ilona Tragel 2007.** Words and constructions as units of categorization: the case of Estonian change predicates. – Mental States. Vol. 2: Language and Cognitive Structure. Ed. by Andrea C. Schalley and Drew Khlenzoz. Amsterdam: John Benjamins, 289–310.
- Pajusalu, Renate, Neeme Kahusk, Heili Orav, Ann Veismann, Kadri Vider, Haldur Õim (ilmumas).** Encoding of motion event in Estonian. – Motion Encoding in Spatial Language. Ed. by Mila Dimitrova-Vulchanova and Emile van der Zee.
- Talmy, Leonard 2000a.** Toward a Cognitive Semantics. Vol. I: Concept Structuring Systems. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Talmy, Leonard 2000b.** Toward a Cognitive Semantics. Vol. II: Typology and Process in Concept Structuring. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Tommola, Hannu 2000.** Progressive aspect in Baltic Finnic. – Tense and Aspect in the Languages of Europe. Ed. by Östen Dahl. Amsterdam: Mouton de Gruyter, 655–692.
- Ungerer, Friedrich, Hans-Jörg Schmidt 1996.** An Introduction to Cognitive Linguistics. London and New York: Longman.

Supine constructions encoding spatial entities: asymmetry in expressing motion event

Renate Pajusalu, Heili Orav

This paper examines asymmetry in the system and usage of Estonian supine forms. The main objective is to determine the regularities that govern the categorization of spatial characteristics of motion events in Estonian, and to describe how supine constructions are used to encode them. The analysis is based on the data drawn from a morphologically disambiguated corpus, which is compiled at the University of Tartu.

In addition to adverbial NPs and pre- and postpositions, there are also infinitival verb forms that function as the counterparts of adverbial NPs in locative cases – the illative form of the supine (*söö-ma* ‘to eat’), the inessive form of the supine (*söö-ma-s* ‘to be (somewhere) eating’), and the elative form of the supine (*söö-ma-st* ‘(come) from eating’).

After a short description of the Estonian case system and its categories of motion events, we present our results on asymmetry of GOAL, SOURCE and LOCATION in Estonian. Our data show that GOAL is the most frequent category expressed by adverbial NPs in sentences that describe a motion event.

As we expected, the use frequency of the *ma*-supine encoding GOAL is higher than that of the *mast*-supine encoding SOURCE and the *mas*-supine encoding LOCATION. The main result of this paper is, however, that the prevalence of GOAL among supine-encoded categories of motion event is very much stronger than in the case of adverbial NPs. A number of reasons may be given to explain why GOAL tends to be encoded more frequently when expressed by a complex supine (combining location and activity). For instance, this holds when comparing supine-encoded GOALS with NP-encoded ones. In any case, the data show that if GOAL, SOURCE and LOCATION contain time, place and activity at the same time (as is the case with supines), the movement toward the future is more important than when these categories express ‘simple’ location (as is the case usually with NPs).

Keywords: syntax, supine, motion event, construction

Renate Pajusalu
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
renate.pajusalu@ut.ee

Heili Orav
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
heili.orav@ut.ee

ADVERBIAALLAUSETE FUNKTSIOONIPÕHINE LIIGITUS EESTI KEELE TINGIMUS- JA PÕHJUSLAUSE NÄITEL*

HELEN PLADO

Annotatsioon. Artikkel tutvustab adverbiaallauseste liigitust selle järgi, mis ülesannet need pealause suhtes täidavad – kas nad täpsustavad pealause sisu (sisutasandi adverbiaallause), põhjendavad, mille alusel on tehtud pealauses esitatud järeldus (episteemilise tasandi adverbiaallause), või muudavad pealausega öeldu suhtlussituatsioonis relevantseks (konversatsioonitasandi adverbiaallause). Keskendutakse eesti keele tingimus- ja põhjuslause liigitusele ning vaadatakse, kas eesti keel osutab ka vormivahendite abil, mis tasandi adverbiaallausega on tegemist. Uurimus näitab, et eesti keeles on nelja tüüpi tingimuslauseid (sisulised, episteemilised, konversatsioonilised laused ja tingimuslausekujulised kinnisühendid) ning kaht tüüpi põhjuslauseid (põhjuslikud, mille alla kuuluvad sisulised ja seletavad, ning põhjendavad, mille alla kuuluvad episteemilised ja konversatsioonilised). Eesti keele tingimuslauseste puhul ei kajastu funktsioonierinevus kõrvallausest markeerivate vahendite valikus, põhjuslauseste puhul aga mõnevõrra küll. Oluliseks episteemilise kõrvallause tunnuseks on tõenäosusmarkerid (nt modaalverbid ja -adverbid, kaudne ja tingiv kõneviis).

Võtmesõnad: eesti keel, süntaks, adverbiaallause, tingimuslause, põhjuslause

Sissejuhatuseks

Eesti keele adverbiaallauseid liigitatakse tavaliselt nende tähenduse järgi aja-, koha-, põhjus-, tingimus- jm adverbiaallauseteks, st liigituse aluseks on see, millist pealause sündmuse toimumise aspekti kõrvallause konkretiseerib (Rannut 1981, EKG II, EKK). Tingimuslause (1) väljendab pealausega edasi antud sündmuse toimumise tingimust ning põhjuslause (2) pealausega tähistatud sündmuse põhjust.

* Artikli kirjutamist on toetanud ETFi grantid nr 7006 ja 6510.

- (1) Argielust teame, et kui tahame uut luua, tuleb alati midagi olemasolevat lammutada. (ILU1990\ilu0501)
- (2) Jälle kestis vaikus, sest poiss ei osanud enam midagi küsida. (ILU1990/ilu0032)

Nii prototüüpse tingimus- kui ka põhjuslause puhul valitseb kõrval- ja pealause vahel põhjuse-tagajärje suhe. Peamine erinevus nende kahe adverbiaallause vahel on aga see, et põhjuslause korral kehtib pea- ja kõrvallausega väljendatu, tingimuslause puhul aga ei tea ei kõneleja ega ka kuulaja, kas lausega edasiantu tõeks saab; on vaid teada, et kui toimub pealausega väljendatu, siis toimub ka kõrvallausega väljendatu.

Kuid mida teha adverbiaallausega, mis on küll vormiliselt tingimus- või põhjuslause, kuid sisuliselt ei konkretiseeri pealausega tähistatud sündmuse toimumise tingimust ega põhjust (3)? Näites (3) esitatud lause puhul ei ole ju see, kus soolatopsik on, kuidagi tingitud toidu magedusest ega põhjustatud sellest, et pererahvas ise on harjunud magedat toitu sööma.

- (3) kui on mage soolatopsik on seal, sest meie sööme magedat (SK)

Just selliste lausete tõttu on adverbiaallauseid lisaks tähenduse põhjal rühmitamisele liigitatud ka vastavalt sellele, millist ülesannet need pealause suhtes täidavad.

Artikli esimeses osas tutvustan enim levinud adverbiaallausete funktsioonipõhist liigitust (sisulisteks, episteemilisteks ja kõneaktikõrval-lauseteks) ning teises osas vaatan, kuidas nimetatud liigitusse sobituvad eesti keele tingimus- ja põhjuslauseid. Et kõneaktiadverbiaallausetega on tihedalt seotud metakeelelised adverbiaallauseid, toon nende katusmõisteks konversatsioonilised adverbiaallauseid.

Artiklis analüüsitan keelematerjal on võetud TÜ eesti kirjakeele korpusest, TÜ suulise kõne korpusest (SK) ja kasutatud on ka autori enda väiksemahulist korpust (AK). Tingimuslausete puhul on kasutatud 1980. aastate ilukirjanduskorpust (ILU1980), 1990. aastate ilukirjandus- (ILU1990) ja ajakirjanduskorpust (AJA1990) ning suulise kõne korpust; põhjuslausete puhul 1890. ja 1990. aastate ilukirjanduskorpust (vastavalt ILU1890 ning ILU1990), samuti autori korpust. Eestikeelsed näited, mis on jäänud tähistamata, on autor ise välja mõelnud.

1. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitamine

Adverbiaallauseste funktsioonipõhise liigituse vajalikkus tuleb selgesti esile tingimuslauseste puhul. Keeleteadlaste hulgas on tekitanud erimeelsusi tingimuslauseste seos põhjuslikkusega. Üldiselt ollakse siiski nõus sellega, et vähemalt suurema osa tingimuslauseste puhul esineb pea- ja tingimuslause vahel põhjuslik seos. Bernard Comrie (1986: 80) arvates on põhjuslikkus üks osa tingimuslauseste tähendusest. Tavaliselt väljendab tingimuslause põhjust ja pealause tagajärge, kuid Comrie (1986: 81), nagu hiljem Esa Itkonengi (2001: 334), esitab selliseid konstruktsioone, mille puhul on põhjuse-tagajärje suhe vastupidine, st pealause väljendab põhjust ja tingimuslause tagajärge. Kui aga Itkonen (2001: 334) piirdub lausetega, kus tingimuslausega väljendatud sündmusest on võimalik järeldata pealausega väljendatut (4), siis Comrie (1986: 80) näitab, et selliseid konstruktsioone on võimalik pruukida ka juhul, kus ühe osalause sündmust teise osalausega väljendatust järeldata ei saa (5). See tähendab, et leidub tingimuslauseid, millel on küll tingimuslause vorm, kuid puuduvad muud tunnused.

- (4) Jos kadut ovat aamulla märät, niin yöllä on satanut.
'Kui tänavad on hommikul märjad, siis on öösel sadanud'
- (5) If it will amuse you, I'll tell you a joke.
'Kui see sind lõbustab, siis räägin sulle anekdoodi'

Lisaks tingimuslausele toob Comrie (1986: 81) välja ka sellised kauasaallused, kus kõrvallause ei väljenda otseselt põhjust, vaid kõneleja motivatsiooni millegi väitmiseks (6).

- (6) John is a thief, because I saw him stealing.
'John on varas, sest ma nägin teda varastamas'

Lahenduseks küsimusele, kas tingimus-, aga ka isegi põhjuslause ja pealause vahel on tegemist põhjuse-tagajärje suhtega, on adverbiaallauseste ülesandest lähtuv liigitus, mille ühel tasadil esineb kõrval- ja pealause vahel põhjuse-tagajärje seos, teis(t)el aga mingit teist laadi seos.

Suhtlussituatsiooni funktsioonist lähtuvalt on kõige rohkem levinud adverbiaallauseste kolmikjaotus, kuid esineb ka kaksik- ning nelikjaotust. Järgnevalt tutvustan põhiliselt Eve Sweetseri (1990) kolmikjaotust, kuid kasutan seejuures peamiselt eesti keele näiteid. Sweetser jagab tingimus- ja põhjuslauseid (nagu mõned muudki keelenähtused) sisu-, episteemilise ja kõneaktitasandi adverbiaallauseiks.

1.1. Sisutasandi adverbiallaused

Siia rühma kuuluvad tähenduse poolest prototüüpsed adverbiallaused, st põhjuslausetest need, mis väljendavad pealause sündmuse/olukorra põhjust (7), ning tingimuslausetest need, mis väljendavad pealausega edasi antud sündmuse tingimust (8).

- (7) „Aitäh kutsumast, järsku tulengi,” vastab naine ja asutab minekut, sest buss sõidab ette. (ILU1990/ilu0504)
- (8) Kui 18 kohe tuleb, jõuab õigeks ajaks kohale küll. (ILU1990/ilu0025)

Näites (7) on naise minekule asutamise põhjus selles, et buss sõidab ette, ning näites (8) on tingimuslauses kirjeldatu realiseerumine otseseks eeltingimuseks sellele, et realiseeruks ka pealauses väljendatu, st õigeks ajaks jõuab kohale tingimusel, et 18. buss tuleb kohe.

On tunnuseid, mis on omased vaid sisuliste adverbiallausetele. Bernd Kortmann (1997: 29), kes lähtub küll kaksik-, mitte kolmikjaotusest, toob inglise keele põhjal sisuliste adverbiallausetate omadusena välja näiteks selle, et vaid need võivad esineda lohktarindina, samuti kuuluvad vaid seda tüüpi adverbiallaused pealause operaatorite (nt interrogatiivsuse ja eituse markerite) mõjualasse ning vaid nende kohta saab esitada eriküsimusi.

1.2. Episteemilise tasandi adverbiallaused

Episteemilise tasandi põhjus- ja tingimuslausete puhul ei ole pea- ja kõrvallause vahel enam põhjuse-tagajärje suhet, vaid selle asemele on tõusnud järelussuhe. Sisutasandi adverbiallausetega võrreldes mängivad siin olulisemat rolli ka kõneleja ja kuulaja teadmised (Sweetser 1990: 77). Näites (9) toodud põhjuslauset tuleb mõista nii, et kõneleja teadmised maailmast ja loodusnähtustest võimaldavad järeldada külma ilma sellest, et kaste oli maha langenud. Põhjuslause väljendab siin tagajärge ning pealause põhjust.

- (9) Aga ta ei jõudnud kaugemale kui pujusid täis kraavi serva, istus sinna jalgu puhkama. Kui ta siis ükskord üles ärkas, vaatas talle näkku lopergusevõitu täiskuu, selle sidrunkollane pale. Oli külm, sest kaste oli maha langenud. (ILU1990/ilu0669)

Sweetser (1990: 77) toonitab, et mitte vorm ei määra seda, kas tegu on sisu- või episteemilise tasandi adverbiaallausega, vaid kontekst. Lauset on võimalik tõlgendada nii ühe kui ka teisena, kui sellele tõlgendusele leida vaid sobiv kontekst. Eriti kehtib see Sweetseri sõnul just nende põhjuslausete kohta, kus esineb sidesõna *because*. Näites (10) esinevat põhjuslauset mõistetakse tüüpiliselt sisutasandi ja näites (11) esinevat episteemilise tasandi põhjuslausena. Kui aga esimese näite puhul järeldada Johni tagasitulek teadmisesest, et John armastab teda, ning teist näidet tõlgendada nii, et Johni tagasitulek põhjustas mingil moel ka tema armastuse, siis on just esimene neist lausetest episteemilise ning teine sisutasandi põhjuslause.

(10) John came back because he loved her.

'John tuli tagasi, sest ta armastas teda'

(11) John loved her, because he came back.

'John_[1] armastas teda_[2], sest ta_[1] tuli tagasi'

Ka episteemilise tasandi tingimuslause puhul valitseb tingimus- ja pealause vahel järeldusseos (Dancygier 1993: 359). Kui teame, et tingimuslausega väljendatu on tõene, siis võime sellest ühtlasi järeldada ka pealausega edasiantu tõesuse (Sweetser 1990: 116). Näiteks kui lause (12) tingimuslause on tõene ning Carola arvab, et kõnealuses paigas on halb, siis võime sellest oma teadmiste põhjal teha ka järelduse, et ta ei tea suurtootmisest midagi.

(12) Kui Carola arvab, et siin on halb, siis ei tea ta suurtootmisest midagi!

(ILU1990\ilu0017)

Episteemilist tingimuslauset võib parafraseerida sisulise tingimuslausega järgmiselt: „Kui ma tean [tingimuslause], siis ma järeldan [pealause]”, vrd näiteid (13) ja (13’).

(13) Kui Mart hilines lausa kaks tundi, siis pidi ta teelt eksima.

(13’) Kui ma tean, et Mart hilines lausa kaks tundi, siis ma järeldan sellest oma teadmiste põhjal, et ta pidi teelt eksima.

Kui sisutasandi tingimuslause on enamasti ennustav ning loob teatud kujuteldava maailma, siis episteemilise tasandi tingimuslause seda üldiselt ei tee (Dancygier, Sweetser 2006: 117, 121–124). Näitelauses (14) on sisutasandi tingimuslause, mis väljendab eeltingimust selleks, et mees naise väitekirja ümber kirjutaks. Samas aga ei tea kõneleja/kuulaja, kas lausega väljendatud sündmus ka tegelikult aset leiab. Lause (15) puhul

aga võib kõneleja/kuulaja infost, et mees naise väitekirja ümber kirjutas, oma teadmiste põhjal järeldada mehe armastust naise vastu. Seda lauset võidakse näiteks kasutada olukorras, kus vestluspartner on öelnud: „He typed her thesis” ’Ta kirjutas tema väitekirja ümber’. Sel juhul ei sisalda tingimuslause hüpoteetilisust. Tihtipeale ongi episteemilise tingimuslause ülesandeks tutvustada vestluspartnerile tausta.

(14) If he loves her, he'll type her thesis.

’Kui ta teda armastab, siis ta kirjutab tema väitekirja ümber’

(15) If he typed her thesis, he loves her.

’Kui ta kirjutas tema väitekirja ümber, siis ta armastab teda’

Enamasti ei kasutata episteemilistes tingimuslausetes hüpoteetilisusele viitavaid vorme. Kui asetada episteemilisse tingimuslausesse hüpoteetilis-
sed vormid, siis muutub lause tõenäoliselt vastuvõetamatuks või vähemalt kaotaks see oma episteemilise tõlgenduse (Dancygier 2006: 87–88). Kui asendame lauses (16) indikatiivi konditsionaaliga, saame lause (16’), mis ei ole enam episteemilise, vaid sisutasandi tingimuslause.

(16) Kui ta astus ülikooli 1995. aastal, pidi ta sooritama sisseastumiseksamid.

(16’)Kui ta oleks 1995. aastal ülikooli astunud, oleks ta pidanud sooritama sisseastumiseksamid.

Tõenäoliselt on see seotud episteemilisuses sisalduva hüpoteetilisusega. Kui midagi järeldatakse, jääb ju ikkagi õrn kahtlus, kas järeldus ka paika peab.

Võib siiski esineda ka selliseid episteemilise tasandi tingimuslauseid, mille puhul luuakse kujuteldav maailm (Dancygier, Sweetser 2006: 55).

1.3. Kõneaktiadvambiaallused

Kõneaktiadvambiaallused erinevad sisulistest advambiaallausetest nii selgelt, et need tuuakse peaaegu alati eraldi tüübina esile. Kõneaktiadvambiaallused ei ole seotud mitte pealause ega eelneva tekstiga, vaid kõneaktiga, mida pealause sooritab (Longacre, Thompson 1985: 203). Pöördume tagasi näite (3) juurde, kus on nii kõneaktitingimus- kui ka kõneaktipõhjused.

(3) kui on mage soolatomsik on seal, sest meie sööme magedat (SK)

Kui neid kõrvallauseid mõista sisutasandi adverbiallausestena, tunduksid need tõenäoliselt täiesti vastuvõetamatud (põhjuslause puhul on siiski võimalik leida ka sisutasandi tõlgenduseks sobiv kontekst: 'soolatsipik on sinna kaugele pandud, sest meie sööme magedat'), kõneaktiadveriallausestena on need aga seaduspärased. Põhjuslause esitab põhjuse, miks pealausega teatud kõneakt sooritatakse. Seega põhjendatakse näites (3) põhjuslausega, miks soola pakutakse: 'ma pakun sulle soola (väitega, et soolatsipik on seal), sest meie sööme magedat'. Samamoodi esitab kõneaktitingimuslause tingimuse, mille täitumine tagab pealauses esitatud kõneakti (palve, küsimuse, väite, ettepaneku) täitumise (Dancygier 1990: 362). Kõneaktitingimuslause ei esita niisiis mitte pealauses väljendatu toimumiseks vajalikke tingimusi, vaid muudab pealausega esitatu suhtlussituatsioonis relevantseks. Näiteks lause (3) puhul on väga raske ette kujutada konteksti, et tingimuslause saaks mõista sisutasandi tingimuslausest: ei ole ju pealauses esitatu toimumine mingilgi määral tingitud kõrvallauses esitatu toimumisest, soolatsipik on oma kohal hoolimata sellest, kas toit on vastuvõtjale mage või mitte. Küll aga muudetakse kõrvallausega relevantseks rääkimine sellest, kus soolatsipik on.

Kõneaktiadveriallausest on võimalik parafraseerida sisutasandi adverbiallausega (3').

- (3') Kui on mage, siis sa tahad soola, ja seetõttu ma teatan sulle, et soolatsipik on seal. Teatan sulle seda sellepärast, et meie oleme harjunud sööma magedat.

On arutletud ka selle üle, kas kõneaktitingimuslausestest on kadunud igasugune tingimuslikkus (vt nt Sweetser 1990: 118–119), sest kõneakt sooritatakse ju hoolimata sellest, kas tingimuslausega esitatud tingimused on täidetud või mitte. Näites (17) esitatakse küsimus igal juhul, ükskõik, kas see on lubatud või mitte, ning näites (18) esitatakse ka palve külalisraamatusse kirjutada igal juhul. Tingimuslause lisab sellistel juhtudel vaid viisakust. Sweetser (1990: 118–119) väidab aga, et siiski jätvad sel moel esitatud palved ja küsimused vestluspartnerile veidi enam ruumi ning tal on võimalik viisakamalt vastamast keelduda (nt näite (19) puhul võib partner üsna hõlpsasti vastata: „Ma parem ei vestleks sellel teemal” vms).

- (17) Kui ma küsida tohin, siis kus sa eile õösel olid?

(17') Kui ma küsida tohin, siis ma küsin: „Kus sa eile õösel olid?”

(18) If I haven't already asked you to do so, please sign the guest book before you go. (Sweetser 1990: 118)
'Kui ma ei ole seda teilt veel palunud, siis palun kirjutage külalisraamatusse, enne kui te lahkute'

(19) Kui ma küsida tohin, siis mida teie meie uuest presidendist arvate?

On ka selliseid kõneaktitingimuslauseid, mille kõneaktisus ei ole nii selge (Sweetser 1990: 119–120). Näites (20) ei ole küll eksplitsiitselt väljendatud seda, mis kõneaktiga on tegemist, kuid sellest hoolimata on tegu kõneaktitingimusega, mida võib parafraseerida nii, nagu on näidatud (20').

(20) Ega ta ei tulnud siia oma elulugu jutustama: „Kui söökla on müügil, siis palju tahate ja asi klatt?” ütles Tuhlam kindlalt. (ILU1990\ilu0057)

(20') Kui söökla on müügil, siis öelge, kui palju te selle eest tahate.

Ka selle näite puhul on pealause relevantne ainult juhul, kui kõrvallausega tingimus on täidetud, st ainult siis, kui söökla müügis on.

Mõnikord (nt Dancygier, Sweetser 2000, Dancygier, Sweetser 2006, Dancygier 2006) on eraldi adverbiallauseste põhitüübina esitatud ka metakeelelised adverbiallauseid, mille abil kõneleja kommenteerib oma sõnakasutust pealauses, vt näited (39)–(41) ja (70)–(72); teinekord (nt Sweetser 1990) on need aga esitatud kõneakti adverbiallauseste hulgas.

1.4. Kas keeled eristavad eri tasandite adverbiallauseid ka eksplitsiitselt?

On keeli, mis eristavad sõnavara abil üsna selgelt, mis tasandi adverbiallausega on tegu. Põhiliselt eristatakse siiski konjunktsioone, mis kuuluvad sisutasandi adverbiallauseste juurde, konjunktsioonidest, mis markeerivad episteemilise tasandi adverbiallauseid ja kõneakti adverbiallauseid. Näiteks inglise keeles võib *because* väljendada kõigi kolme tasandi kausaalauseid, kuid konjunktsioonil *since* on tugev kalduvus markeerida episteemilisi või kõneaktikausalauseid. Kuid prantsuse keeles on see eristus veelgi selgem: sidendiga *parce que* väljendatakse sisutasandi kausaalauseid ning konjunktsiooni *puisque* tuleks kasutada episteemiliste ning kõneaktipõhjused korral (Sweetser 1990: 82).

Sama tendentsi kinnitab ka Ilona Herlin (1997), kes on uurinud soome keele konjunktsiooni *koska* tähendust ja arenemist kausaalseks sidesõnaks.

Herlin jagab *koska* kasutuse põhjuslikuks ja põhjendavaks, millest viimase alltüüpideks loeb ta nii episteemilise kui ka kõneaktitasandi kasutuse. Herlini käsitluses hõlmab põhjendava *koska* ala lisaks episteemilisele ja kõneaktikasutusele ka laiemalt kas pealauses öeldu või sellega edasi antava tegevuse põhjenduse.¹ Kuigi Herlini ja Sweetseri uurimistulemused ei ole küll seetõttu päris võrreldavad, näitab Herlin siiski ilmekalt, et sidesõna *koska* kasutatakse kõnekeeles ainult põhjendavas tähenduses, kuid kirja- ja ühiskeeles ka põhjuslikuna.

2. Eesti keele põhjus- ja tingimuslausete funktsioonipõhine liigitus

Kirjutise teises osas uurin, kas eeltoodud kolmikjaotus kehtib ka eesti keele tingimus- ja põhjuslausete puhul ning kas mõni eesti keele põhjuslauset markeerivast sidesõnast kaldub esinema teatud funktsiooniga kõrvallausetes.

2.1. Tingimuslausete funktsioonipõhine liigitus

Eesti keele sisutasandi tingimuslaused. Eesti keeles võib tingimuslauseid vormistada kahel moel: 1) sidesõna *kui* abil (21) ning 2) verbialgulisusega (22) (vt nt EKG II: 308), kusjuures *kui*-lauseid esineb tunduvalt sagedamini kui verbialgulisi.

(21) Eile rääkis ta mulle, et hoiab alles mehe kallima saadetud kirju, et kui lahutuseks läheb, jääb mees süüdi. (ILU1990\ilu0218)

(22) Lähed vasakule, saad surematuks. (ILU1980\stkt0025)

Eesti keeles ei ole üksühest vastavust tingimuslause öeldisverbi vormi ja tingimuslause modaalse sisu vahel. Indikatiivse ja *da*-infiniitivis öeldisverbiga tingimuslausete puhul on varieeruvus üsna suur. Kuigi need annavad enamasti edasi madalat hüpoteetilise astet² (23), võidakse

¹ Herlin lähtub Ivan Lowe'i (1987) käsitlusest. Lowe eristab põhjuslike suhete hulgas põhjust ning põhjendust. Põhjuse korral esineb kõrval- ja pealause sündmuse vahel otsene põhjuse-tagajärje ahel, põhjenduse korral ei ole seos nii otsene. Põhjenduse jagab Lowe kõneaktide, tegevuse ning seisukohavõtude põhjenduseks.

² Toetun siin Comrie artiklile „Conditionals: a typology” (1986: 88–93), kus ta väidab, et hüpoteetilisus on kontiinum, mille sees ei saa eristada selgepiirilisi rühmi, vaid keeled eristavad selle kontiinumis hüpoteetilise astmeid. Saab rääkida suuremast ja väiksemast hüpoteetilisusest, mis tähendavad vastavalt väiksemat ning suuremat tõenäosust.

nende abil siiski väljendada ka kõrgemat hüpoteetilisuse astet (24), st lausega väljendatava teostumist peetakse kaheldavaks. Tingivas kõneviisis öeldisverbiga tingimuslausead on modaalsuselt ühtlasemad. Need annavad edasi kujutletavaid tingimusi (neid, mis kõnehetkel ei eksisteeri). Tingimuslausead, mille öeldisverb on konditsionaali olevikus, võivad väljendada nii tingimusi, mille toimumine tulevikus jäetakse lahtiseks (25), kui ka tingimusi, mille puhul teame, et väga suure tõenäosusega need ei täitu või ei saagi täituda ka tulevikus (26). Modaalsuselt on kõige ühtlasem ja selgem see rühm tingimuslauseid, kus öeldisverb on tingiva kõneviisi minevikus. Need väljendavad alati tingimusi, mis ei täitunud (on kontrafaktiivsed) (27) (vt täpsemalt Koks 2006).

- (23) Kui nüüd toda vägitegu seostada teatripõldu hariva Jüriga, tekib küsimusi. (AJA1990\kl0234)
- (24) „Ma mitte ainult ei kahtle selles,” teatas teine tüür veendunult, iroonia hääles, mis Günterit ärritas, „vaid isegi annan teile kasti konjakit, kui te midagi saavutate.” (ILU1990\ilu0051)
- (25) Küllap ka president kaasa tuleks, eriti kui etendus pakuks poliitilist huvi. (ILU1990\ilu0075)
- (26) Kui iga inimene piibli pähe õpiks, siis jõuaks jumalariik maa peale. (ILU1990\ilu0180)
- (27) See oli meie meelest hiiglama tore, me oleksime päevas kas või kümme korda siit üle traavinud, kui ainult ema oleks lasknud. (ILU1990\ilu0601)

Eesti keele episteemilised tingimuslausead. Episteemilise tingimuslause ja pealause vahel on järelussuhe, st varasemate teadmiste põhjal võib tingimuslausega esitatust järeldata pealausega esitatu. Kõrge hüpoteetilisusega episteemilisi tingimuslauseid käsitletud materjali hulgas ei leidunud. Näitelause (28) puhul teab kõneleja, et kuulajale on määratud toimkond, ning oma teadmiste põhjal on tal võimalik sellest järeldata, et kuulaja oli toimkonda määramise ka ära teeninud.

- (28) Kui sulle toimkonna määras, olid selle ära teeninud. (ILU1990\ilu0006)

Järeldata võidakse nii minevikulisest (29, 30) kui ka olevikulisest (31) olukorrast.

- (29) Kui temast kõik asjad välja tulid, pidi ta väga suur olema. (ILU1990\ilu0014)
- (30) Kui ma seda suutsin, siis suudan kõike! (ILU1990\ilu0251)
- (31) Aken peab lahti olema, kui nii vali müra kuulda on. (ILU1990\ilu0287)

Et rõhutada järelaluslikkust ja tõenäosust, kasutatakse sageli pealauses tõenäosusmarkereid, milleks on modaalverbid (32), modaaladverbid (33) ja tingiv kõneviis (34).

- (32) Kanged mehed pidid need Aruka mehed olema, kui nad veel lautsilt või isegi kirstust oma sihte seirata püüdsid. (ILU1990\ilu0197)
- (33) Tabasin end ebaviisakalt mõttelt, et kui nad ise seda süües ellu jäävad, küllap jään minagi. (ILU1990\ilu0650)
- (34) R: tea kas su vanaema juba sai sünnipäevakaardi kätte.
M: millal sa posti panid.
R: laupäeva hommikul siis kui sides käisin.
M: kui laupäeva omikul posti pani siis ta peaks täna kätte saand olema. (SK)

Eesti keele konversatsioonilised tingimuslauseid. Konversatsiooniliste tingimuslauseite hulka kuuluvad kõneakti- ja metakeelelised tingimuslauseid. Et kõneaktitingimuslauseitel ja metakeelelistel tingimuslauseitel on nii ühisjooni kui ka erinevusi, pean neid konversatsiooniliste tingimuslauseite samaväärseteks alltüüpideks, kuigi metakeelelisi tingimuslauseid on peetud ka tingimuslauseite neljandaks tüübiks (vt nt Dancygier, Sweetser 2000, Dancygier, Sweetser 2006, Dancygier 2006). Metakeelelisi tingimuslauseid on sarnaselt käsitlenud varem Dancygier (1990). Nii metakeelelised kui ka kõneaktitingimuslauseid kommenteerivad pealausega esitatut, väljendades selle sobivust, mitte aga kõrval- ja pealause vahelist tingimuslikku sõltuvussuhet (Dancygier 2006: 105).

Eesti keeles on selgeid kõneaktitingimuslauseid (35, 36), kuid on ka selliseid, millel on küll kõik muud kõneaktitingimuslauseite tunnused, kuid ei ole selget kõneakti, mida pealausega sooritatakse (37).

- (35) Olin kroonuikka jõudes pikk Märjamaa poiss, eesnimeks Siimon, talukoha järgi Peeter – nõnda must Siimon Peetrus saigi, kui see sind huvitab. (ILU1990\ilu0600)
- (35') Kui see sind huvitab, siis ma ütlen sulle, et nõnda must Siimon Peetrus saigi.

(36) See on alatu, kui teada tahad! (ILU1990\ilu0032)

(37) M: et et lööks selle tule natuke suuremaks jah. (0.5)

A: tont seda tiab. sest tegelikult jumala hallide süte peal küpseb väga hästi ära.

M: no tegelt seda kuumust on sin küll ku vaata ku käsi kohale panna.
(SK)

Näidete (35–37) puhul ei tulene tingimuslauses esitatud tingimuste täitmisest otseselt pealausega edasiantu täitumine: ei sõltu ju Siimon Peet-ruse nime saamise lugu sugugi sellest, kas see kuulajat huvitab; millegi alatu olemine sellest, kas kuulaja teada tahab; kuumus käe süte kohale panemisest. Tingimuslauset kasutatakse toodud näidetes selleks, et muuta pealausega väljendatu suhtlussituatsioonis relevantseks.

Eesti keeles on kõneaktitingimuslause öeldisverb sageli (korpus-näidetest 48%-l) *da*-infinitiivi vormis, ajakirjanduskeeles veidi rohkem kui ilukirjanduskeeles (38).

(38) Kui rääkida kunsti energiast, jõust ja emotsionaalsest kogemusest, siis võib sellele kasulik olla just vastaspooluste kasutamine. (AJA1990\si0280)

Metakeeleliste tingimuslausete abil kommenteerib kõneleja oma sõnakasutust ning seega pole ka siin tingimus- ja pealause vaheline seos otsene. Näitelauses (39) ei ole kartmine tingitud mitte ilusate sõnade kasutamisest, vaid kõneleja selgitab tingimuslause abil oma sõnavalikut. Samasugune on sõnavaliku selgitus lauses (40).

(39) Minul seda muret ei olnud ja seepärast võingi teile öelda, et olin elus ainult üks kord nii suurt pelgu adunud, kui ilusaid sõnu kasutada, esimesest juhtumist pole mul võimalik isegi jutustada, sest ma ei mäleta seda, seda ei mäleta keegi... (ILU1990\ilu0584)

(40) Ta on teravam, tänapäevasem, moodsam – kui niisugune sõna on siin omal kohal. (ILU1990\ilu0612)

(40') Kui niisugune sõna on siin omal kohal, siis ma ütlen, et ta on teravam, tänapäevasem, moodsam.

(41) Ma olen lugejale võlgu autobiograafia ja autokarakteristika (kui sellist sõna on). (ILU1990\ilu0660)

Kui kõneaktitingimuslauseid kasutatakse nii ilu- kui ka ajakirjanduskeeles, siis metakeelelised tingimuslauseid on mõistetavalt põhiliselt ilukirjanduskeele nähtus, sest just ilukirjanduskeeles püütakse dialoogides,

sisemonoloogides ja teadvuse voolus imiteerida suulist keelt (Hennoste 2000: 1144–1145) ning see on tugevama emotsionaalsusega.

Tingimuslausekujulised kinnisühendid. Nendeks on kinnistunud konstruktsioonid, mille hulka kuuluvad tingimuslausekujulised vormelid ja kinnitavad-toonitavad tingimuslauseid.

Tingimuslausekujulistel vormelitel on teatav ühisosa metakeeleliste tingimuslauseetega. Dancygier (1990) käsitlebki neid ühe metakeeleliste tingimuslauseete tüübina.

Vormelid erinevad sisulistest tingimuslauseetest selle poolest, et kui viimased määravad tingimused, mille täitmise korral kehtib ka pealausega väljendatu, ning kuuluvad seega kogu pealause juurde, siis tingimuslausekujuline vormel kuulub vaid osalause teatud osa juurde ning seab sellega väljendatu kahtluse alla.

Eesti keeles esineb kolme liiki tingimuslausekujulisi vormeleid: sidesõnale *kui* markerite *üldse* (42) ja *mitte* (43) lisamisel moodustatud vormelid ning ilma lisamarkerita vormelid (44).

(42) Kui üldse toimus, siis viletsasti. (ILU1990\ilu0033)

(43) Lugesed neis linnades valituks osutunute nimesid, peaks ka kõige juhmimale plokkpeale selge olema, et tegemist on kui mitte just katastroofi, siis igal juhul millegi äärmiselt jälgiga. (AJA1990\stak0237)

(44) Eks siis tuleme tagasi. Kui tuleme. (ILU1990\ilu0075)

Ilukirjandus- ja ajakirjanduskeeles kasutatakse küll samu vormeleid, kuid ilukirjanduskeeles esineb neid palju sagedamini kui ajakirjanduskeeles – TÜ 1990. aastate ilukirjanduskorpuses oli vormeleid kasutatud 2,4 korda enam kui sama aastakümne ajakirjanduskorpuses.

Kinnitavate-toonitavate tingimuslause puhul korraldatakse nii pea- kui ka tingimuslause mingit eelnevast tekstist olulisena esile tõusnud infot; kordamisega rõhutatakse seda infot, näidatakse, et info on vastu võetud ja/ või sellega on lepitud (45–47). On juhtumeid, kus sellist konstruktsiooni enam ei tajutagi tingimus- ja pealausest koosnevana ning kus seetõttu ei ole vahemärgistust, nt (46).

(45) „Me leppisime üheksa tuhande peale kokku. Dollarites.”
„Kui dollarid, siis **dollarid**,” ümises Patric. (ILU1990\ilu0054)

(46) Tapavad siis tapavad, mis seda surma nõnda karta. (ILU1980\stkt0072)

- (47) Me: noo noo mida keegi vaatab, ja kes see kolmas tüüp siis lõpuks on.
 A: no ma ütlen see on see Elvar või Elmar või kes.
 Me: aa Elmar mhmh. Elmar pidi sõbraga tulema, aga noh kui ei ole siis ei ole.
 Ma: ei aga keegi igastahes kirjutas kaarti all. mina ei tea kes see oli.
 (SK)

Ka kinnitavad-toonitavad tingimuslauseid on omased kõnekeelele ja seda matkivale ilukirjanduskeelele.

2.2. Eesti keele põhjulause ja selle funktsioonipõhine liigitus

Põhjulauset markeeritakse eesti keeles sidesõnaga *et*, korrelaatidena on kasutusel *sellepärast*, *seepärast*, *seetõttu*, *seeläbi* või *siis*; *sest* (*et*) või *kuna*. Järgnevalt näitan, kuidas eesti keele põhjulauset funktsioonipõhiselt liigitada, ning vaatan, kas ka eesti keel eristab konjunktsiooni abil, mis tasandi põhjulausega on tegemist.

2.2.1. Põhjulausete funktsioonipõhine liigitus

Kui tingimuslausete puhul tõusis esile neli põhitüüpi (vt joonis 1), siis põhjulausete puhul on oluline eristada kaht tasandit (vt joonis 2): põhjuslikke lauseid (sisutasandi põhjulaused) ning põhjendavaid lauseid (episteemilised ja konversatsioonilised põhjulaused). Esimesed (48, 49) väljendavad pealausega tähistatud sündmuse põhjust, teised (50, 51) aga põhjendavad pealausega esitatut – miks on võimalik pealausega esitatut järeltada, või miks pealause kõneakt sooritatakse.

- (48) Ja meelde jäi ta sellepärast, et võtnud mult mantli vastu, ei pannud ta seda varna, vaid surus selle hetkeks oma rinnale. (ILU1990\ilu0217)
 (49) Õnneleid antud saia külge ei puutunud, aga theed jõi tema isuga, sest et tal kange janu oli. (ILU1890\pro0015)
 (50) Ta kangus oli korraga kadunud, kuna ta paluvalt ütles: „Oh kallid ja armas sugulane! Unusta seda kõik, mis on olnud ja juba mööda läinud, ning ole mu wastu armuline, et ma veel võiksin oma pattu kahjatseda ja ükskord Jumala ees armu ja andeksandmist leida!” (ILU1890\pro0013)
 (51) Vististi hakkasid meeste matsud mõjuma, sest korraga lipsas ta oma latrisse. (ILU1990\ilu0022)

Episteemiliste ja kõneaktipõhjuslausete käsitlemises kahe täiesti eraldi seisva liigina, mis on sisuliste põhjuslausetega samatasandilised, kahtleb ka Herlin (1997: 25–26) ning toob episteemilisuse ja konversatsioonilisuse vahealasse jäävatena esile põhjuslaused, mille pealauseks on hinnang või retooriline küsimus. Kolmikjaotuse kaheldavusse pakub kinnitust ka Sweetser (1990: 82) ise, kes näitab, et sama konjunktsioon kaldub markeerima episteemilist ja kõneaktipõhjuslauset ning eri konjunktsioon sisutasandi põhjuslauset. Seetõttu liigitangi põhjuslaused kõigepealt kaheks – põhjuslikeks ja põhjendavaiks.

Põhjuslausekujulisi kinnisühendeid käsitletud keeleainese hulgas ei olnud.

Põhjuslikud põhjuslaused. Peale lausete, kus kõrval- ja pealause vahel valitseb otsene põhjuse-tagajärje suhe (vt nt (48)), pean põhjuslike põhjuslausete hulka kuuluvaiks ka kõrvallauseid, mis seletavad pealausega väljendatut, kuid millest pealausega edasiantu otseselt ei tulene (52, 53). Siiski on seletavate põhjuslausete puhul tegemist sammukesega põhjendavate põhjuslausete poole. Seletavaid põhjuslauseid saab parafraseerida rindlausega (53'), milles on kaks osalauset ühendatud seletava kooloniga.

(52) Loomulikult olin esimene kord segaduses ja puiklesin vastu, kui minu juurde istus äkki keegi vanem mees, kes hakkas vestlema ja siis tahtis kostitada, kuid edaspidi otsisin üksikuid napsitajaid juba ise ning ainult harva eksisin, sest alati tahtsid nad seltskonda, kedagi, kellega koos veini rüübata ja kellele oma muresid kurta. (ILU1990\ilu0230)

(53) Kuid pikad pruunid juuksed segasid teda, sest kui ta kummardus, et vitriinist liha võtta või et juustu lõigata, siis langesid juuksed silmadele ja ta lükkas neid vasaku käega tagasi. (ILU1990\ilu0507)

(53') Kuid pikad pruunid juuksed segasid teda: kui ta kummardus, et vitriinist liha võtta või et juustu lõigata, siis langesid juuksed silmadele ja ta lükkas neid vasaku käega tagasi.

Põhjuslike ja põhjendavate põhjuslausete vaheline piir ei ole selge, vaid kahe selge tuumala vahel on hajus üleminekuala. On põhjuslauseid, mida võib tõlgendusest sõltuvalt mõista nii põhjuslike kui ka põhjendavaina. Näiteks lauset (54) võib mõista nii, et kõneleja järeldab haige tervistumishuvi puudumisest, et asjad on räbalasti; või ka nii, et asjad on räbalasti just sel põhjusel, et haigel puudub tervistumishuvi.

- (54) Asjad on räbalasti, sest haige südametunnistus ei ole nüüd tervistumisest huvitatud. (ILU1990\ilu0296)

Põhjendavad põhjuslaused. Põhjendavate põhjuslausete hulka kuuluvaiks pean Sweetseri liigituse episteemilisi ja kõneaktipõhjuslauseid. Ka põhjuslausetes esineb metakeelelisi kõrvallauseid, mis on tihedalt seotud kõneaktipõhjuslausetega. Seetõttu liigitan põhjendavad põhjuslaused episteemilisteks ja konversatsioonilisteks (vt joonis 2).

Episteemilisi põhjuslauseid sisaldavad laused on nii need, kus põhjuse-tagajärje suhe on ümber pööratud (55), st pealause väljendab tegelikku põhjust ja kõrvallause tagajärge, kui ka laiemalt järelduslikku suhet väljendavad laused (56). Episteemiline põhjuslause põhjendab pealausega tehtud oletust. Näiteks lauses (55) esitatakse pealauses oletus, et kõneleja püüdis kirjutada liiga tõetruult, ning kõrvallauses põhjendatakse, miks ning millest lähtudes selline oletus tehti.

- (55) Kuid ma püüdsin kirjutada vist liiga tõetruult, sest toimetajad tegid mu juttudes nii palju parandusi, et ainult austus vanemate inimeste vastu hoidis mind tagasi nende halvasti ütlemast. (ILU1990\ilu0163)

- (56) Minul peab vaikse pehme loomuga naine olema, sest kaks kõwa kiwi ei jahvata head jahu. (ILU1890\pro0056)

Episteemilise põhjuslausega liituva pealause oletuslikkust rõhutatakse sageli tõenäosusmarkeriga, milleks võivad olla nii leksikaalsed (adverb (57–58), modaalverb (59–60) vm oletuslikkust rõhutav verb (61)) kui ka morfoloogilised vahendid (kaudne (62) või tingiv kõneviis (63)) või ka eri vahendid kombineeritult (64–65).

- (57) Tal on vist palavik alla läinud, sest ta kuulab üsna vaikselt ettekannet. (ILU1990\ilu0001)

- (58) Ilmselt ei saanud ta haiget, sest kui ema ta jalule tõstis, kippus väikemees uuesti sadulasse. (ILU1990\ilu0644)

- (59) Wuntsid tulewad alati hoolega ära keerutada, sest kui nad üle suu alla ripuwad, siis tunnistawad purjes olekut, ehk näitawad, et pankrot majasse tulemas on. (ILU1890\pro0032)

- (60) Midagi pidi siin asjalikku olema, kuna marssijate hulgas oli küllaga tõsiseid, haritud ja positsiooniga inimesi. (ILU1990\ilu0079)

- (61) „Jah, see asi võib hädapärast kohtus isegi läbi minna,“ arvab Klaar, „sest kokkusattumised on liialt suured, kuid siis jääb tegelik tapja karistamata.“ (ILU1990\ilu0029)
- (62) Ema hädaldab nüüd ühtelugu, et suur rahasumma nagu wette olla wisatud: sest kõik need pidulikud ettevalmistused polnud millegiks muuks määratud, kui et seeläbi Linsinhoffi tema mõtete kordasaatmisele ahwatleda. (ILU1890\pro0069)
- (63) Olgu peale, et kasu sellest poleks olnud midagi, sest mees armastab teisiti, kui ta üldse armastab. (ILU1990\ilu0567)
- (64) Kuna meievaheline jutt oli pisut imelik ja lapsik, siis vaevalt see sind huvitaks. (ILU1990\ilu0018)
- (65) Bugatti sõidumasinaid peaks Lääneski vähe olema, sest too konstruktor tegi oma tehases võidusõiduautosid ja lennukimootoreid, rahvaautot pidas ta liiga tühiseks asjakeseks. (ILU1980\stkt0065)

Pealause oletuslikkust või tõenäosuslikkust võidakse rõhutada ka vahenditega, mis muul juhul väljendaksid pigem pealausega väljendatu toimumise kindlust – adverbiga *kindlasti* (66) ja verbiga *teadma* (67). Lauses (66) ei saa olla kindel, et mäng tuleb võitluslik ja põnev, kuid seda oletatakse ja peetakse tõenäoseks seetõttu, et eelnevad mängud on olnud tasavägised.

- (66) Mäng Tartuga tuleb kindlasti võitluslik ja põnev, sest eelnevad mängud on olnud tasavägised ja vaadates tabeliseisu on eelolev nädalavahetus Sylvesterile olulise tähtsusega. (AK)
- (67) Ma tean, et see kõik oli üks suur vale, sest minu ja meie käest ei küsinud keegi. (AK)

Nii nagu on kaht tüüpi konversatsioonilisi tingimused, on ka kaht tüüpi **konversatsioonilisi põhjuslauseid**: kõneakti- ja metakeelelised põhjuslauseid.

Kõneaktipõhjuslauseid põhjendavad seda, miks pealausega teatud kõneakt sooritatakse (68), või oma õigust kõneakt sooritada (69).

- (68) Sina jää koju, sest järsku saab Luule vahepeal tulema ja siis on keegi teda kodus ootamas. (ILU1990\ilu0003)
- (68') Palun sind: „Jää koju!“ Palun seda sellepärast, et järsku saab Luule vahepeal tulema ja siis oleks keegi teda kodus ootamas.
- (69) „Jäta oma hirmsad ähvardused iseendale, Medeia, sest niikuinii ei usu sind keegi, eriti pärast sinu viimast veretööd.“ (ILU1990\ilu0160)

Metakeelelise põhjuslause abil põhjendab kõneleja oma sõnavalikut (70–72).

- (70) Mitte posti tõttu, vaid posti kaudu sigines ka pahandusi, pigem küll äpardusi, sest härra Ajao polnud hoopiski tülitseja. (ILU1990\ilu0080)
- (71) Läksin pidulikult läbi pargi, sisenesin ülikooli peahoonesse, andsin üleriided (koos ülirietega, sest nii minu kodukohas räägiti – visalt, õigekirjareeglitest hoolimata) garderoobi ning suundusin aula rõdule. (ILU1990\ilu0185)
- (72) Just nimelt tassitakse, sest teen end alati hästi raskeks ja lõdvaks, kui nad mind „hospitaliseerivad” või miilitsasse veavad. (ILU1990\ilu0578)
- (72') Kasutan just nimelt sõna *tassitakse*, mida pean sobivamaks, sest teen end alati hästi raskeks ja lõdvaks, kui nad mind „hospitaliseerivad” või miilitsasse veavad.

2.2.2. Konjunktsioonide kasutus eesti keele põhjuslauseis

Põhiliselt 20. sajandi jooksul on eesti keelde lisandunud uus põhjuslik sidesõna – *kuna* (vt Koks 2002). Käesolevas jaotises vaatan, kas eesti keeles on konjunktsiooni, mis väljendaks põhiliselt kas põhjuslikke või põhjendavaid põhjuslauseid, ning kas sidesõna *kuna* lisandumine on mõne teise konjunktsiooni kasutuses midagi muutnud. Vaadeldava keelematerjali olen võtnud TÜ eesti kirjakeele korpuse 1890. ja 1990. aastate ilukirjandustekstidest. Ühtekokku leidsin 1636 põhjuslauset (vt tabel 1).

Tabel 1. Põhjuslused TÜ kirjakeele korpuse ilukirjandustekstides

	ILU1890	ILU1890	ILU1990	ILU1990
<i>sest</i>	279	84,3%	1060	81,2%
<i>kuna</i>	3	0,9%	126	9,7%
<i>et, sh</i>	49	14,8%	119	9,1%
<i>Et..., (siis)</i>	36		41	
<i>sellepärast, et</i>	13		63	
<i>seepärast, et</i>	0		11	
<i>seetõttu, et</i>	0		4	
<i>seeläbi, et</i>	0		0	
KOKKU	331	100%	1305	100%
korpuse maht	155 000 sõnet		602 000 sõnet	

Et-sidesõnaga markeeritud põhjuslauseid esineb korpuses rohkem, kui siin toodud on, sest võtsin tehnilistel põhjustel vaatluse alla vaid need *et...*, (*siis*)-laused, mis algavad sidesõnaga *et*. Analüüsist jäid seega välja kõik laused, kus *et...*, *siis*-lausele eelneb nt osalause või lauselaiend. *Sellepärast*, *et* puhul on arvestatud ka erinevaid ortograafilisi variante: nii seda, kui on kirjutatud *selle pärast*, *et*, kui ka seda, kui koma eelneb korrelaadile.

Vaadeldava saja aasta jooksul on sidesõna *sest* kasutamissagedus jäänud enam-vähem muutumatuks, küll aga on tunduvalt sagenenud kauasaalse *kuna* kasutamine ning ka sidesõna *et* kasutamine koos korrelaadiga *sellepärast*. Sidesõna *et* kasutuse kohta üldiselt ei maksa ülaloleva tabeli põhjal järeldusi teha, sest nagu juba öeldud, ei ole tabelis toodud kõik põhjusliku sidesõna *et* esinemisjuhud.

Kui 1890. aastate ilukirjanduskorpuses oli *sest*-algulisi põhjuslikke põhjuslauseid 56% ja põhjendavaid 44%, siis sada aastat hiljem, 1990. aastatel oli põhjuslikke 65%, põhjendavaid veidi üle 33% ning neid, mida võis mõista kas põhjuslike või põhjendavaina, ligi 2%. Seega on *sest*-põhjuslausete kasutus muutunud saja aasta jooksul küll üsna vähe, kuid muutumistendents on siiski selgesti märgatav.

Korpusainestiku põhjal paistab, et *et*-konjunktsiooni juurde on möödunud sajandi jooksul lisandunud kaks korrelaati (*seepärast* ning *seetõttu*). Kui võtta vaatluse alla *et*-põhjuslaused vaid nende korrelaatidega, mis on esindatud ka 1890. aastate korpuses (*siis*, *sellepärast*), siis selgub, et selle konjunktsiooniga markeeritud põhjuslausete kasutamine on saja aasta jooksul muutunud vähe. Sidesõnaga *et* markeeriti nii 1890. kui ka 1990. aastatel valdavalt põhjuslikke põhjuslauseid.

Konjunktsiooni ja korrelaadi ühendeid *seepärast*, *et* (73) ning *seetõttu*, *et* (74) ei esinenud 1890. aastate ilukirjanduskorpuses, ka 1990. aastate korpuses oli nende abil markeeritud lauseid väga vähe.

(73) Samuti oli eruleitnant parun Eduard von Ungern-Sternberg pottsepp-meistrile Riemerile, nuut käes, ägedaid etteheiteid teinud seepärast, *et* viimane kahjulikke tunnistusi oli andnud. (ILU1990\ilu0024)

(74) Sügisel tellisin ma mõnikord klaasi veini, kuid peagi loobusin sellest, ei, mitte raha pärast – ma elasin kokkuhoidlikult ja vahel oleksin seda endale küll lubada võinud, vaid hoopis seetõttu, *et* niikuinii tegid laua-naabrid mulle välja. (ILU1990\ilu0230)

EKG II köites (1993: 307) samuti põhjuslause markerina toodud *seeläbi*, *et* abil markeeritud põhjuslauseid ei leidunud aga ei 1890. ega ka mitte

1990. aastate korpuses. Küll aga esines 1900. aastate ajakirjanduskorpuses *seeläbi*, et abil markeeritud lauseid (75) ning üks lause, kus põhjusliku konjunktsiooni *et* korrelaadiks on *selleläbi* (76).

(75) Meie jõud nende vastu seisab selles, et meie vähem tarvitame, kui nemad, s.o. et meie vähema palgaga tööd teeme. Ja seda võime meie seeläbi, et meie vajadused mitte nende omadega ei ole kasvanud, vaid koguni langenud. (AJA1900\aja0095)

(76) Järgmine maakogu 1648. aastal on selleläbi tähtis, et seal seadusekogu välja anda otsustati, et igal pool riigis nii suurele kui väikesele õigust sünniks. (AJA1900\aja0111)

Kuna-konjunktsioon võib üsna samaväärselt alustada nii põhjuslikku kui ka põhjendavat põhjuslauset. Seega võib väita, et *kuna* areng kausaal-konjunktsiooniks ei ole eesti keele põhjuslikke suhteid väljendavate konjunktsioonide süsteemi oluliselt muutnud.

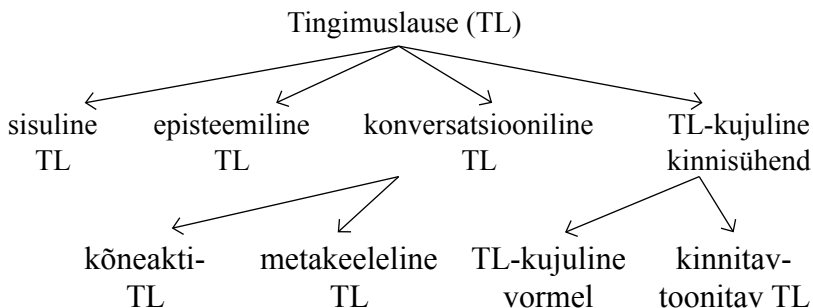
Kokkuvõte

Kui eesti keele adverbiaallauseste käsitus on olnud senini ühetasandiline, siis käesolevast artiklist selgus, et adverbiaallauseid tuleks käsitleda mitmetasandiliselt. Ei piisa sellest, kui adverbiaallauseid jagatakse tingimus-, põhjus-, mõondus-, tagajärje- jm adverbiaallauseiks, vaid tuleks vaadata ka kihistusi igas adverbiaallausetüübi sees.

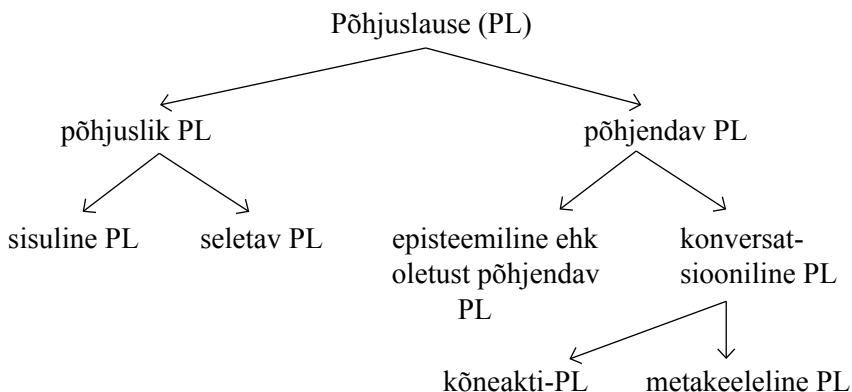
Eesti keeles on nelja tüüpi tingimuslauseid: sisulised, episteemilised, konversatsioonilised tingimuslauseid ja tingimuslausekujulised kinnisühendid. Konversatsioonilised tingimuslauseid jagunevad omakorda kõneakti- ja metakeelelisiks tingimuslauseiks ning kinnisühendid tingimuslausekujuliseks vormeleiks ja kinnitavaiks-toonitavaiks tingimuslauseiks.

Eesti keele põhjuslauseid jagunevad põhjuslikeks ja põhjendavaiks. Põhjuslike põhjuslausetega alla kuuluvad lisaks nendele, mis väljendavad otseselt pealausega edasiantu toimumise põhjust, ka kõrvallauseid, mis seletavad pealausega väljendatut. Põhjendavad põhjuslauseid jagunevad episteemiliseks ja konversatsiooniliseks põhjuslauseiks, mille hulka kuuluvad kõneakti- ja metakeelelised põhjuslauseid. Põhjuslausekujulise vormeleid käsitletud ainestiku hulgas ei olnud, kuid see ei välista nende esinemist eesti keeles.

Joonis 1. Eesti keele tingimuslausete liigitus

Joonis 2. Eesti keele põhjuslausete liigitus

Eesti keele tingimuslausete puhul ei kajastu funktsioonierinevus kõrvallauset markeerivate vahendite valikus, põhjuslausete puhul aga mõnevõrra küll. *Et*-sidesõna kasutatakse valdavalt põhjuslike põhjuslausete markeerimiseks. *Kuna* areng kausaalkonjunktsiooniks ei ole aga (oluliselt) muutnud teiste eesti keele põhjuslikke suhteid väljendavate konjunktsioonide kasutust. Konjunktsiooni *et* abil markeeriti nii 1890. kui ka 1990. aastatel valdavalt põhjuslikke põhjuslauseid. Märgatavad muutused on toimunud aga konjunktsiooni *sest* kasutuses: 1990. aastatel kasutati sidesõna *sest* põhjendavana 11% võrra vähem kui sada aastat varem, 1890. aastatel. Kuid käsitletavast materjalist ei selgu, kas muutuse on esile kutsunud *kuna* lisandumine põhjuslike konjunktsioonide süsteemi või on muutus toimunud sellest sõltumatult.

Oluliseks episteemilise tasandi kõrvallause tunnuseks on ka mitmed tõenäosusmarkerid (nt modaalverbid ja -adverbid, kaudne ja tingiv kõneviis).

Kirjandus

- Comrie, Bernard 1986.** Conditionals: A Typology. – On Conditionals. Ed. by Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, Judy Snitzer Reilly, Charles A. Ferguson. Cambridge: Cambridge University Press, 77–99.
- Dancygier, Barbara 1990.** Conditionals: Sequence of events and sequence of clauses. – Further Insights into Contrastive Analysis. Ed. by Jacek Fisiak. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 357–373.
- Dancygier, Barbara 2006.** Conditionals and prediction. Time, knowledge and causation in conditional constructions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, Barbara, Eve Sweetser 2000.** Constructions with *if*, *since*, and *because*: Causality, epistemic stance, and clause order. – Cause – Condition – Concession – Contrast: Cognitive and Discourse Perspectives. Ed. by Elizabeth Couper-Kuhlen, Bernd Kortmann. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 111–142.
- Dancygier, Barbara, Eve Sweetser 2006.** Mental Spaces in Grammar: Conditional constructions. Cambridge: Cambridge University Press.
- EKG II** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK** = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hennoste, Tiit 2000.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. Taust ja uurimisobjekt. – Akadeemia 5, 1115–1150.
- Herlin, Ilona 1997.** Suomen kielen *koska*-konjunktion merkitys ja merkityskehitys. (= Suomi 183.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Esa 2001.** Maaailman kielten erilaisuus ja samuus. 2., uudistettu ja laajennettu painos. (= Yleisen kielitieteen julkaisuja 4.) Turku: Turun yliopisto.
- Koks, Helen 2002.** Kuidas aega väljendavast sidesõnast *kuna* sai põhjuslik. – Oma Keel 2, 42–48.
- Koks, Helen 2006.** Tingimuskonstruksioonid tänapäeva eesti keeles. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- Kortmann, Bernd 1997.** Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages. (= Empirical

Approaches to Language Typology 18.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Longacre, Robert E., Sandra A. Thompson 1985. Adverbial Clauses. – Language Typology and Syntactic Fieldwork. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 171–234.

Lowe, Ivan 1987. Two ways of looking at causes and reasons. – Grammar in the Construction of Texts. Ed. by James Monaghan. London: Frances Pinter, 37–46.

Rannut, Lehte 1981. Põimlause eesti keeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

Sweetser, Eve E. 1990. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge: Cambridge University Press.

Classification of adverbial clauses, based on Estonian conditional and causal clauses

Helen Plado

In general, Estonian adverbial clauses tend to be classified according to their function (for example, conditional clauses, concessive clauses, causal clauses etc.), in this article the author introduces a classification of adverbial clauses based on the function they have regarding the main clause: whether they specify its content (content adverbial clause), give reasons for the conclusion made in the main clause (epistemic adverbial clause) or make the utterance of the main clause relevant in the communicative situation (conversational adverbial clause). The paper focuses on the classification of Estonian conditional and causal clauses, and examines whether it is also revealed in the language – by means of some markers – in which function the adverbial clause is used. The analysis shows that there are four types of conditional clauses in Estonian (content, epistemic, conversational conditional clauses and conditional-like formulas) and two types of causal clauses: causal (content and explanatory clauses) and reason clauses (epistemic and conversational clauses). In case of conditional clauses, one does not indicate by means of adverbial markers whether one uses content, epistemic or conversational conditionals. In causal clauses, however, the function of the clause is, to a certain extent, marked by causal conjunction (a content causal clause usually begins with *et*-conjunction). Various markers, such as modal verbs and particles, quotative and conditional mood, are important features of the epistemic adverbial clause.

Keywords: Estonian language, syntax, adverbial clause, conditional clause, causal clause

Helen Plado
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
helen.koks@ut.ee

TSUHH-TSUHH!*

TIIT-REIN VIITSO

Annotatsioon. Eesti keele onomatopoeetiline sõna *tsuhh-tsuuh* on laen baltisaksa keelest, kus lähtesõna *Zug* 'rong' hääldus kui [tsūχ].

Võtmesõnad: eesti keel, etümoloogia, baltisaksa laenud, onomatopoeetilised sõnad

Paljud eestlased tunnevad Ellen Niidu luuletust „Rongisõit” sellest, kuidas piilupart juhtis rongi:

Rong see sõitis tsuhh-tsuuh-tsuuh,
piilupart oli rongijuht.
Rattad tegid rat-tat-taa,
rat-tat-taa ja tat-tat-taa.

Kuni:

Rong see sõitis tsuhh-tsuuh-tsuuh,
kuni kraavi läks – karpuhh!

Vähem on neid eestlasi, kes mäletavad, kuidas rongi veduri korstnast tõusid rütmiliselt suitsupahvakad, mida saatis sama rütmiliselt hääli *tsuhh-tsuuh* ... Sõidu kiirusest olenevalt tulid suitsupahvakad ja tsuhhid kas kiiremini või aeglasemalt. Ja vahel lasi seisev vedur auru välja ühest madalamast torust, vist suure surve all, ja see kõlas ššššš! Nüüdsel ajal neid hääli enam naljalt ei kuule. Lähim koht, kus seda veel kuuleb, on Kuramaal Ventspilsis koduloomuuseum, kuhu liivlasest maalikunstnik ja muuseumide rajaja Aņdrōks Šults ehk Andrejs Šulcs suutis Nōukogude ajal vanaraualaost päästa Esimese maailmasõja ajal Kuramaale sakslaste poolt ehitatud ja 1962. aastal likvideeritud väga kitsarööpmelise raudtee auruveduri ja vagunid, ning see rong liigub nüüd külastajate lõbuks.

* Artikkel on valminud ETFi grandis nr 6528 toel.

Ellen Niidu lastelaul sisaldab riimi- ja rütmielementidena helijäljenduslikke sõnu. Sellena mõjub ka *tsuhh* kolmekordses korduses. Reaalse helijäljendusena mõjus *tsuhh-tsuuh* ka auruvedurijastu keeletarvitajale. Ja millekski muuks kui helijäljenduseks ehk onomatopoeetiliseks sõnaks me seda pidada ei saagi. Eesti keeles on muidki pika *h*-ga lõppevaid hüüdsõnu, nt *ah, oh, noh, uh*, mille kirjaviisi eesti õigekirjutuse üldiste alustega sugugi ei ühildu. Probleemsem on sõnaalguline *ts*, mis on eesti kirjakeele alusmurde jaoks ebatavaline. Nii ebatavaline, et Kunda tsemendivabriku n-õ külje alt pärit Jüri Parijõe esimene jutukogu kandis veel 1926. a pealkirja „Semendivabrik”. Seepärast tuleb küsida, kas selle helijäljenduse esmaesitajaiks võisid olla teravakõrvalised lõunaeestlased või on eesti kirjakeele alusmurde jaoks ebatavalise häälikuühendi taga mingi onomatopöade üldine iseärasus.

Paraku ei paista ei Tartu ja Valga ega Tartu ja Petseri vahelise raudtee ümbrus silma eesti kirjakeele ega ühiskeelee mõjustajatega. (Ning *tsuhh-tsuuh* ei kuulugi vist kirjakeele sõnavarasse: seda ei leia ei õigekeelsussõnaraamatust ega eesti kirjakeele seletussõnaraamatust.)

Helijäljendustel on kaks huvitavat omadust. Esiteks, nende häälikkoosseis võib tõepoolest olla eriline, seda aga tänu jäljendatavale helile või mürale. Küllap võinuks *tsuhh-tsuuh* vabalt olla ka *suh-suh* või *soh-soh*. Teine huvitav omadus on näitlikustatav asjaoluga, et kukelaul kõlas eestlasele *kukeleegu*, venelasele *kukariku* ja sakslasele *kikiriki*; Paul-Eerik Rummo õpetas ühes oma näitemängus eesti lastele, et koerad teevad *auh-auh*, aga vene koerad teevad *gaf-gaf*. Niisiis ei ole põhine helijäljendused ei globaalsel ühiskuulmisel ega iga üksikisiku spontaansel sõnaloomel, vaid needki õpitakse kelleltki selgeks ja vaid üliharva õnnestub mõnel isikul ümbruskonna helijäljendust oma maitse järgi kergelt kohendada. Samas võib esineda isikupäraseid kõikumisi. Näiteks oli üks eesti keeleteadlane 2007. a veendunud, et õige pole mitte *tsuhh-tsuuh*, vaid *tšuhh-tšuhh*. Näen sellise häälikukuju taga kas unustamist, peenutsemist või vene *tšuhnaa* tõmmet. Siis kui *tsuhh-tsuuh* eesti keelde ilmus, oli väga paljudel eestlastel ületamatuidki raskusi *š*-hääliku moodustamisega. Kuid ka *tsuhh-tsuuh* puhul tuleb otsida laenuandjat.

Eestlased ei olnud ei rongi ega veduri leiutajad. Kui raudtee 1870. a Eestis avati, leiti rongi jaoks varsti sõna oma keelest, laiendades varem tuntud sõna tähendust. Veduri jaoks laenati sõna soome keelest. Huvitaval kombel sai aga võõrkeelne ronginimetuse eesti keeles enesele uue funktsiooni.

siooni. Rong on saksa kirja pildis *Zug*. See nimisõna on seotud tegusõnaga *ziehen* 'tõmbama, vedama' (ipf. 3a *zog*, II pts. *gezogen*). Läänemeremail, st Eestis ja Lätis räägitud baltisaksas hääldati sõna *Zug* [tsūχ]. Samuti oli *Tag* 'päev' [t^hāχ], *genug* 'küllalt' [jenūχ], kuid teiselt poolt *Berg* 'mägi' oli [berç] ja *Georg* [j(e)orç], st seal oli sõna lõpul palataalne frikatiiv, häälik, mis kõigi Eesti telediktorite jaoks on saavutamatu raske. Kui siis baltisakslane ütles *Der Zug kommt* 'rong tuleb', võis ka eestlane veenduda, et *tsuhh-tsuhh* tuleb küll. Eesti keelde laenamisel asendati sõnas [tsūχ] velaarne frikatiiv [χ] eesti larüngaalse *h*-ga, millele tagavokaali järel kaasneb mõningane velaarne kõrvalkahin. Et eesti keeles *h* ei esine pika täishääliku järel, asendati pikk täishäälik lühikesega.

Mõneti huvitav on ka saksa sõna *Zug* sellisena. Selle sõna tähendusväli on väga avar, olgu siin mainitud vaid 'tõmme, tõmbejõud; hingetõmme; mahv; sõõm; tõmbus; rida, rodu, voor, kolonn; rongkäik; kure- või hane-parv'. Enne kui sündis *Eisenbahnzug* 'raudteerong', oli olemas *Wagenzug* 'vankrite vm veokite või sõidukite kolonn'; *Wagen* võib olla nii vanker, auto kui ka vagun. *Eisenbahnzug* või lihtsalt *Zug* kui üksteisega kindlalt ühendatud veokite rida põhineb sõna *Wagenzug* teataval tähendusnihel saksa keeles (Kluge 2002, sub *Zug*), mis kordus ka eesti sõna *rong* puhul. Soome ronginimetuse *juna* varasem tähendus 'rida, rivi' (SSA 1 sub *juna*) oli kitsam kui saksa sõnal *Zug* ning abstraktsem ja avaram kui eesti sõnal *rong*. On huvitav, et soome *veturi* oli 1770. a esmamainimisel '[järel veetav] jalasteta kelk' (Jussila 1998 sub *veturi*) ja muutus vedavaks liiklusvahendiks 1853. a (vrd SSA 3 sub *vetää*).

Nii saadi saksa keele nimisõnast raudteerongi auruveduri kujundatud helitausta väljendav eesti keele onomatopoeetiline sõna *tsuhh-tsuhh*.

Kirjandus

Jussila, Raimo 1998. Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymä. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101.) Helsinki.

Kluge 2002. KLUGE. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin/New York : Walter de Gruyter.

SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki 1992–2000.

Tsuhh-tsuhh!

Tiit-Rein Viitso

It is demonstrated in this paper that the Estonian sound imitation *tsuhh-tsuhh* of a steam locomotive is a borrowing from the former Baltic German based on the Baltic German pronunciation [tsūχ] of the word *Zug* 'train'.

Keywords: Estonian, etymology, Baltic German borrowings, onomatopoeic words

Tiit-Rein Viitso
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
tiit-rein.viitso@ut.ee

FERDINAND JOHANN WIEDEMANN VÄIKESTE LÄÄNEMERESOOE KEELTE UURIJANA*

EBERHARD WINKLER

Annotatsioon. Ferdinand Johann Wiedemann tegeles läänemeresooe keelte alal peale eesti keele sellele lähedaste vadja (sh kreevini keeletava) ja liivi keelega. Artiklis käsitletakse kriitiliselt filoloogilisi ja lingvistilisi meetodeid, mida Wiedemann kasutas neile mõlemale keelele pühendatud töödes. Meetoditest tuleneb, et mitmed uurimistulemused on suhteliselt kiiresti vananenud, kuigi need tööd on teetähiseks vadja, sh kreevini, ja liivi keele uurimisel.

Võttesõnad: Ferdinand Johann Wiedemann, läänemeresooe keelte uurimise ajalugu, kreevinite keel, vadja keel, liivi keel

Ferdinand Johann Wiedemann astus läänemeresooe keelte uurijana esile oma suuremahuliste ja oluliste töödega, mis käsitlevad eesti keelt. Meenutatagu siinkohal vaid tema eesti-saksa sõnaraamatut või eesti keele grammatikat. Ka lõunaeeesti keelega tegeles Wiedemann intensiivselt, mainitagu tema tööd „Versuch über den werroehstnischen Dialekt” või ka uurimust leivude keele kohta „Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland”. Huvi teiste läänemeresooe keelte vastu jäi eesti keelega võrreldes selgelt tagaplaanile, kuigi tema selleteemalistki tööd tähelepanu väärivad.

Mõlemad teised läänemeresooe keeled, millele Wiedemann on pühendanud põhjalikumad uurimused, on eesti keelega lähisuguluses – nimelt vadja ja liivi keel. Vadja keele kohta avaldas Wiedemann 1856. a ulatuslikuma artikli „Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen”, mis tugines August Ahlquisti samal aastal ilmunud vadja keele grammatikale „Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförtecking”.

* 1. aprillil 2005 Tallinnas konverentsil „Ferdinand Johann Wiedemann 200“ peetud ettekanne.

Wiedemanni artikkel kujutab endast sisuliselt Ahlquisti raamatu põhjalikku retsensiooni, kus autor käsitles selle senini üpris tundmatu keele iseloomulikke jooni, pidades silmas tema kohta läänemeresoome keelte süsteemis ja eriti tema lähedust eesti keelele. Võrdluseks kasutas ta põhjaeesti keelt (das Reval-Ehstnische), kuigi ta ise kohe alguses nendib vadja keele ilmset lähedust just lõunaeesti keelele (das Dörpt-Ehstnische). Säärase üllatava menetlusviisi põhjusena nimetab Wiedemann seda, et ta ise põhjaeesti keelt paremini tundvat, see eesti keele variant paremini uuritud olevat ja et põhjaeesti keeleala vadja keelealaga piirnevat. Nendes Wiedemanni seletustes tuleb ilmsiks läänemeresoome keeleteaduse piiratus 19. sajandi keskpaigas. Wiedemann on siinkõneleja teada ka esimene, kes sõnastas vadja keele erilise läheduse eesti keelele, mille all ta põhjaeesti keelt silmas pidas – tees, mida iseäranis 20. sajandi teisel poolel eriti selgelt toetas Paul Ariste.

Samal ajal kui Wiedemanni kirjutis vadja keelest leidis hiljem vaid piiratud vastukaja, omandas tema aastal 1871 ilmunud teos pealkirjaga „Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland” palju suurema tähtsuse ja oli veel kümne aasta eest standardteoseks vadja keele selle haru kohta. Teose ilmunuse ajaks olid küll aset leidnud ägedad vaidlused Bauska lähedal Lõuna-Lätis elavate kreevinite üle, kelle päritolu ja keelesuguluse kohta oli esitatud arvukaid teooriaid. Oletati kreevinite keele sugulust kas eesti või liivi keelega ning isegi need, kes kreevinites Nestori kroonikas mainitud krivitšeid näha tahtsid, kuulutasid nende keele pikalt mõtlemata läänemeresoome keeleks. Analüüsida kreevinite keelt, mille kohta 19. sajandi alguseks kõik olulised üleskirjutused juba olemas olid, polnud selle küsimuse selgitamiseks kunagi üritatud – see tulenes tollasest üldisest läänemeresoome keelte uurimistasemest.

Võib arvata, et Wiedemann puutus kreevinite probleemiga kokku seoses Andreas Johan Sjögreni pärandiga. Sjögren reisis 1846. a Vene Geograafiaseltsi ülesandel mööda Liivi- ja Kuramaad „zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewinen” [„et täpsemalt uurida liivlaste ja kreevinite jääneid”]. Sama aasta juulis kohtas ta Jaunsaules seitset kreevinist, kes aga vaevalt veel oma emakeelt oskasid. Samalt reisisilt pärineb ka põhiosa Sjögreni liivi keele sõnaraamatu materjalist, mis pärast Sjögreni surma anti üllitamiseks Wiedemanni kätte. Wiedemann hakkas asjaga tegelema 1870. a paiku, st umbes üheksa aastat pärast liivi

keele sõnaraamatu ja liivi grammatika ilmumist. Ta kogus kokku kõik ajaloolised teated kreevinite kohta ja keeleproovid ning külastas ise 1870. a suvel Vecsaulet, et kohapeal olukorraga tutvuda. Selleks ajaks oli seal vaevalt veel võimalik midagi kreevinite kohta teada saada ja oma kogutud keelematerjali kohta ütles Wiedemann, et see polevat „nicht der Rede Wert” [„mitte kõneväärtki”]. Aga ka teiste üleskirjutajate märkmed olid piisavad, et võimaldada Wiedemannil ära tunda kreevinite keele lähisugulus vadja keelega, kusjuures talle tegelemine viimati nimetatuga 15 aastat varem kindlasti kasuks tuli.

Sjögreni tulemustest lähtudes uuris Wiedemann välja kreevinite ajaloo: nimelt toodi nad 1450. a paiku Vadjamaalt sõjavangidena Semgalliasse (Zemgale), et kasutada nende tööjõudu Bauska kindluse ehitamisel ja nende asulaid Leedu piiri ääres kaitseks leedulaste vastu. Olemaks kindel selle ajaloolise rekonstruktsiooni õigsuses, külastas Wiedemann isegi Saksa Ordu arhiivi Alüksnes, kuid ilmselt ei õnnestunud tal sealt rohkem teavet saada. Ent ka ilma selleta on Wiedemanni ajaloorekonstruktsioon siinkõneleja meelest piisavalt põhjendatud, kuigi see pooleteistkümnenda aasta eest väljaandes „Jahrbuch des baltischen Deutschtums” siinkõneleja meelest täiesti põhjendamatult kahtluse alla seati. Wiedemanni teene kreevinite ja nende keele uurimisel seisneb niisiis eelkõige selle rahva ajaloolise ja keelelise kuuluvuse õiges määramises. Väga tänuväärne töö oli ka kõigi allikate ja keeleproovide koondamine. Wiedemanni keeleteaduslikest meetoditest tuleb juttu hiljem.

Wiedemanni uurimistöö teiseks raskuspunktiks läänemeresoome keelte alal oli liivi keel. Ka see osa tema tegevusest on tihedalt seotud Sjögreni nimega, kes oli esimene tõeline liivi keele uurija. Varasemast ajast, perioodist 1767. ja 1842. a vahel, on säilinud 14 enamasti käsikirjalist liivi keele allikat (kui jätta varaseim, Rootsi-aegne, umbes 1665. a paiku Thomas Hiärnei poolt ülestähendatud keeleproov arvestamata). Need allikad pole kuigi ulatuslikud ja on sageli üles kirjutatud n-ö möödaminnes. Enamik neist oli kuni viimase ajani teadusmaailmale tundmatu ega omanud lingvistikas mingit tähtsust. Sjögreniga algas liivlaste ja liivi keele süstemaatiline uurimine. Selleks võttis Sjögren ette kaks reisi: Liivimaale, kus ta viibis vaid esimese reisi käigus 1846. a, ja Kuramaale, mida ta külastas ka oma teisel reisil 1852. a. Nagu teada, suri Sjögren enne, kui ta oma tööd liivi keele sõnaraamatu ja grammatika kallal õieti alustada jõudis. 1856. a andis Peterburi akadeemia tema liivikeelse pärandi

töötlemiseks üle Wiedemannile. Aasta pärast oli Wiedemannil töö valmis, aga ta palus, et selle trükkimine edasi lükataks. Ta tahtvat reisida Liivi randa ja täita veel olemasolevad lüngad vormi- ja häälikuõpetuses. Reisi sügavamaks põhjuseks oli aga ehk see, et Sjögren oli kasutanud erinevaid märkimissüsteeme: osalt läti kirjaviisi, osalt mingeid muid kirjaviise, mida kirjutaja ise oskas dešifreerida, aga mitte keegi teine. Liivi keele täpne hääldus oli seega jäänud Wiedemannile ilmselt arusaamatuks. Seepärast reisis Wiedemann 1858. a Kuramaale, jättis sealjuures aga Liivimaa liivlaste juures käimata. Põhjenduseks tõi ta asjaolu, et ta polevat sellelt retkelt uusi tulemusi oodanudki, sest juba Sjögreni ajal 12 aasta eest olevat liivi keele oskajate arv väga väike olnud. Hilisemad uurijad on seda otsust õigusega veaks pidanud, sest see ei olnud mingil juhul kindel, et Wiedemann poleks saanud uut informatsiooni, eriti liivi keele selle variandi häälikusüsteemi kohta. Nii lõpeb Sjögreni tegevusega Liivimaa liivi keele kirjalik fikseerimine. Kui materjal Liivimaa liivi keele kohta Sjögreni kirjaviisi jääma pidi, õnnestus Wiedemannil Kuramaal „die noch nöthige Aufklärung über die Sprache zu verschaffen” [„veel tarvilikku selgitust selle keele kohta saada”]. Sjögreni materjalidega kõrvutamise tulemusena andis Wiedemann 1861. a välja liivi keele sõnaraamatu ja grammatika. Need on siiani liivi keele uurimisel teetähiseks, mis ei ole ka pärast Lauri Kettuse teose „Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung” ilmumist 1938. a oma tähtsust minetanud.

Kuna Paul Ariste ja Eduard Vääri on Wiedemanni osa kreevinite ja liivi keele uurimise ajaloos juba põhjalikult käsitlenud, on siinse ettekande teemaks tema meetodika ja tema uurimistulemuste tähtsus järeltulevate põlvkondade keeleteadlaste jaoks. Asi ei ole mitte hiljem sündinu odavas kriitikas 19. sajandi suure teadlase arvel, kes tegutses ajal, mil meetodid polnud veel nii kaugele arenenud – seepärast ei saa talle nende kasutamist ka süüks panna –, vaid asi on kriitilises hinnangus sellele, milleks Wiedemanni-aegne meetodika suutlik oli ja mis osas hilisemad meetodid sellest varem või hiljem ette jõudsid ning tollastel uurimistulemustel vananenutena paista lasid.

Esimene valdkond, mida siinkohal mainima peab, on filoloogiline, st valdkond, mis tegeleb andmete kättesaadavaks tegemisega. Kreevinite keele puhul tuli Wiedemannil ju tegemist teha väga erinevate üleskirjutustega, mis sisaldasid erisuguseid kirjaviise, pärinesid mitte-emakeele kõnelejailt ja olid kirja pandud täiesti erinevate kavatsustega.

Wiedemanni-poolne töötlus ja ka tema kommentaarid lubavad tulla järel-
dusele, et ta võttis neid allikaid ainult suurte mööndustega tõsiselt ja asus
põhimõtteliselt seisukohale, et kogu materjal on täis vigu, sest üleskirjuta-
jate jaoks ei olnud see emakeel. Sama seisukohta esindab Paul Ariste veel
sada aastat hiljem. See vaateviis ei pööra üldse tähelepanu sellele, millises
kontekstis kõnealuste allikate üleskirjutajad tegutsesid, niisiis kas tegu oli
sakslasest autoriga, kes kasutas saksa või tollast läti ortograafiat, või kas
töö oli ette võtnud soomlasest autor, kes tegi märkmeid soome ortograafia
järgi; kas üks või teine autor tegi oma üleskirjutusi kellegi ülesandel ja
vastava juhendi järgi või mitte, ja millist keelt kasutas ta üleskirjutamise
situatsioonis. Mõned näited.

1. Lutzau allikas esineb kirjaviis *nohre*, Sjögreni omas – *nuor*. Kirja-
viiside erinevusest tehti järeldus, et kas on Lutzau sõna valesti üles
märkinud või on Sjögren teinud üleskirjutuse lähtudes teooriast ja
soome keelest, või ka et kreevinite keel ei olnud pikkade vokaalide
osas (nagu eesti keelgi) ja diftongide osas (nagu soome keelgi) igal
pool ühesugune. Nagu siinkõneleja näidanud on, seisneb mõistatuse
lahendus selles, et Lutzau kasutas vana läti ortograafiat, mis lähtus
saksa omast ja diftongi *uo* kirjapildis *oh*-na edasi andis.
2. Eelkõige esimeses, 1774. aastast pärinevas allikas sisalduvatele mär-
kustele kreevinite keele häälduse kohta ei pööra Wiedemann mingit
tähelepanu. Näiteks on üleskirjutaja sõna *mees* kohta märkinud, et
„*ee* ist gleich franz. *é*, doch so dass, das zweite *e* sich unvermerkt in
ein *e ouvert* zieht, z.B. *méès*” [„*ee* on võrdne prantsuse *é*-ga, aga nii,
et teine *e*, ilma et see oleks eraldi tähistatud, avatud *e*-ks venib, nagu
näiteks sõnas *méès*”] – see tähendab, et on juttu diftongist. Wiedemann
seevastu märgib hääldusena [mēs], niisiis peab ta üleskirjutaja, kes
erinevalt Wiedemannist kreevinite keelt kuulnud oli, selgitusi tähtsu-
setuiks.
3. Samas allikas esineb sõnakuju *ihsa*, mis on saksa vaatekohast väga
ebatavaline. Wiedemann interpreteerib *h* ja pikenduskriipsu kasutamist
kui vahendit lühikese vokaali tähistamiseks ühekordse konsonandi
ees, kuigi Bacmeister, kelle ülesandel see keelenäidis oli kirja pandud,
oma juhendis selgesõnaliselt sellele viitab, et rõhtkriipsu kasutatakse
pikkade silpide tähistamiseks. Wiedemann toob säärase notatsiooni
põhjuseks asjaolu, et üleskirjutajail, kes „keine Sprache des finnischen
Stammes kannten” [„kes ühtegi soome hõimu keelt ei osanud”], olevat

olnud ülisuuri raskusi neile võõra vältesüsteemi kirjanemisel, mis saksa vaatenurga alt – see puudutab esimest silpi – õige pole. Siinkõneleja on seda tähelepanuväärset notatsiooni, mis muide ka ühes varases Kuramaa liivi keele allikas ette tuleb, interpreteerinud kindla tõendina katketooni olemasolu kohta kreevini keeles.

4. Sama hästi kui mitte kunagi ei pööra Wiedemann tähelepanu sellele, et keelenäidiste kogumine toimus läti keele kaudu, et läti keel funktsioneeris sel kombel – vastavalt olukorrale ka omapoolset mõju avaldava – filtrina. Nii omistab Wiedemann sõnale *kui*, mis läänemeresoome keeltes tähendusi 'nagu, siis' kannab, ka tähenduse 'et'. Seda on lihtne seletada läti sõna *ka* kaudu, mis tähendab ühelt poolt 'et, selleks et' ja teiselt poolt 'nagu, siis'.

Selliseid näiteid leiab palju rohkemgi; siinkõneleja on neid oma töös kreevinite keele kohta põhjalikult käsitlenud. Need näited tõestavad, et Wiedemann asus allikate filoloogilise töötlemise käigus seisukohale, mis allutas tingimusteta kõik kõrvalekalded kirjaviisis või keelelistes andmetes juba enne valmisolnud pildile. Et seesuguste meetoditega vaid olemasolevale arvamusele kinnitust leiab, on iseenesest mõistetav. Siinkõneleja on seevastu arvamusel, et just need ülestähendused, mida peetakse ebatäpseiks, võimaldavad eelnimetatud faktorite kaasamise ja vastava tõlgenduse korral tegelikule olukorrale jälile jõuda. Sest nende autorid, kel polnud aimugi sellest keelest ja tema läänemeresoome sugulastest, olid vabad teoretiseerimisest ja üritasid vaid üles kirjutada seda, mida nad kuulsid. Et nende võimalused piiratud ja ebatäpsed olid, ei iseloomusta mitte ainult neid konkreetseid märkmeid, vaid käib laias laastus kõigi 19. sajandi teise poole keeleliste üleskirjutuste kohta – meenutagem kas või ungari matusekõnet, mis muidugi tänase ungari keele mõistes ka ebatäpne on. Liialdamisi võiks öelda, et Wiedemann kuulub ajastusse, mil teadlane seisis faktidest kõrgemal, ja mitte veel ajastusse, mil faktid on selleks, mis teadlast juhivad ja suunavad.

Ka liivi keele sõnaraamatu puhul ei tulnud Wiedemanni töötlus asjale kasuks. Ariste on 1954. a kirjutanud, et Sjögreni materjalid said Wiedemanni interpretatsiooni ja teoretiseerimise läbi rikutud. Vääri konstateerib, et „käsikirja lõplikul vormistamisel tegigi Wiedemann mõnel määral ühtlustamistööd, millega ilmselt kärpis [Kuramaa liivi] murrakute erinevusi”. Küll oli juba Sjögren üleskirjutusi tehes toiminud teatud määral

teoretiseerivalt, nagu siinkõneleja Liivimaa liivi materjale analüüsides tuvastanud on, aga Wiedemann rakendas sellist tõlgendamist veel palju ulatuslikumalt. Eriti saatuslikuks võib pidada Wiedemanni otsust Liivi- ja Kuramaa kahe murraku märkimisel, mis ei ole üldse selge ja ühetähenduslik. Kui Sjögren iga sõna kohe mõlemas murrakus üles märkis, jättis Wiedemann selle tegemata, mille tulemusena sõnaraamatu kasutaja võib arvata, et vastava sõna olemasolu Liivimaal polegi tuvastatud. Murrakute selge tähistamine oleks olnud hädavajalik selles mõttes, et alles liivi keele mõlema murraku ja nende iseloomulike joonte tundmise teel on võimalik selle keele ajalugu täpselt rekonstrueerida. Wiedemanni toimetamisviis on niisiis hilisemat uurimistööd oluliselt raskendanud.

Võib-olla oli peale tollase ebapiisava metoodika selles oma osa ka Wiedemanni „kiiremal ja kergemal tööstiilil” (nii on väljendunud Eduard Vääri), tänu millele ta aga suutis – arvestades tolle aja viletsaid tehnilisi võimalusi – väga lühikese aja jooksul esitada muljetavaldava, umbes 1000 kvartleheküljest koosneva tulemuse.

Teiseks faktoriks, mis lasi juba varsti Wiedemanni uurimistulemustel vananenutena paista, olid foneetika ja keeleteaduse tollane uurimistase ja meetodid nagu ka neist tulenevatena Wiedemanni enda ja tema ajastu arusaam keeleajaloost ja keelte ajaloolisest arengust. Kui võrrelda Kettuse ja Sjögreni-Wiedemanni töid liivi keele kohta, siis võtab Kettunen neilt kahelt üle vaid selle, mida ta ise ei saanud enam üles kirjutada; kõik muu on uus. Wiedemannil, kes töötas Peterburis ja seega kaugel eemal ülespürgiva indogermanistika keskustest ja noorgrammatikute revolutsioonilistest meetoditest, ei olnud veel õiget ettekujutust keelte arengu seaduspärasustest ning vastavalt sellele ei kasutanud ta ka süstemaatilist diakroonset metoodikat. Võrdluseks olgu näiteks toodud põlvkonna võrra nooremad Josef Budenz, Villem Thomsen või Arvid Genetz, kelle tööd tänaseks küll ka osaliselt vananenud on, kuid kellel oli kasutada juba palju arenenum metoodiline instrumentarium. Wiedemann kuulub nagu Matias Castréngi fennougriistide viimasesse põlvkonda, kes kasutasid metoodikat, mida põhimõtteliselt oli rakendanud juba Leibnitz 17. sajandil: See oli sünkroonne, st vastakaid nähtusi ei taandatud ajaloolise arengu astmetele ega seletatud neid sel teel, vaid nad olid peamiselt süstemaatilise võrdluse objektiks välise mulje põhjal – tegu on niisiis tüpoloogia ühe varase vormiga. See ilmneb selgelt ülaltoodud esimese näite juures: kuna vadja keeles olid säilinud poolavatud pikad vokaalid nagu eesti

keeleski, omistas Wiedemann ka kreevinite keelele sama nähu – täiesti vastupidi Sjögreni andmetele, ülalnimetatud esimesele kreevinite keele allikale ja teistele selgetele tõenditele. Ilmselgelt ei arvestanud Wiedemann kreevinite keele edasiarenguga, mis läti keele mõju all aga ometigi loogiline oli, nagu liivi keel seda väga selgelt näitab. Selle, juba mõne aja pärast vananenud meetoodika üheks tunnusjooneks nii Wiedemanni kui ka Sjögreni puhul on suur materjalirohkus, millega teatud fenomene näitlikustati, ilma et sellele hiiglaslikule vaevale sama tähelepanuväärne tulemus oleks vastanud – niisiis materjaliküllus napi seletuse ja vähese näitematerjali asemel. See asjaolu muudab Wiedemanni, aga ka Sjögreni tööde retseptsiooni tänapäeval nii vaevaliseks. Samuti näib, et foneetika oli niisama vähe Wiedemanni tugevaks küljeks, kui et tal oleks olnud suurepärane kuulmine.

Kui tahta nüüd anda kokkuvõtvat hinnangut Wiedemannile kui väiksemate läänemeresoome keelte uurijale, siis pole ühes asjas mingit kahtlust, nimelt tema töökuses, tema produktiivsuses ja tema kogumisinnus. Kui mõelda teiste agarate üleskirjutajate päranditele soome-ugri keeleteaduses – nimetagem siin vaid Heikki Paasose mordva keele ja Ödön Beke mari keele pärandit –, siis kujutab Sjögreni liivi keele materjalide nii kiire üllitamine endast erandit ja ühtlasi suurt saavutust. Et selline töötempo nõudis ohvrit meetoodika osas ja Wiedemann küllap ka selle pärast ei olnud valmis laskuma filoloogilistesse detailidesse, on arusaadav, vähendab aga tema tulemuste kestvust olulisel määral. Ja et Wiedemann lõppeks elas ajal, mil toimus keeleteaduses otsustav murrang, mis temani enam ei ulatunud, oli paratamatu ja seda ei saa teadlasele endale süüks panna. Wiedemann seisis veel kahe jalaga kindlalt vana teadusparadigma pinnal. Samal ajal näitavad tema materjalist tulvil tööd, kui käegakatsutav oli vajadus uue, korrastava ja seletava meetoodika järele, mis mõnda aega hiljem ju ka fennougristikasse jõudis. Wiedemanni looming kehastab niisiis olulist vaheetappi teel uute teaduslike tulemuste poole – teaduse ajaloo seisukohalt hädavajalik, aga samas tänamatu roll, kuna aeg selliste tulemuste juures kauaks ei peatu.

Kirjandus

- Ariste, Paul 1954.** К вопросу о развитии ливского языка. – Труды Института языкознания IV, 254–307.
- Ariste, Paul 1971.** Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu.
- Ahlquist, August 1856.** Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae V: 1.)
- Pabst, Erich 1990.** Die Kriewinen in Kurland. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1991, 150–157.
- Sjögren, Joh. Andreas 1849.** Bericht über eine im Auftrag der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernements Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewingen. – Denkschriften der russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg. Erster Band. Weimar, 453–605.
- Sjögren, Joh. Andreas 1861.** Gesammelte Schriften. Band II, Teil 1: Livische Grammatik nebst Sprachproben; Teil 2: Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrag der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg.
- Vääri, Eduard 1989.** Ferdinand Johann Wiedemann liivi keele uurijana. – Suhonen, Seppo (Hg.). Ferdinand Johann Wiedemannin muisto. Suomalais-virolainen Wiedemann-seminaari Helsingissä 5.–6.10.1987. Helsinki, 64–68.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1856.** Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen. – Bulletin de la classe des sciences historiques, philologiques et politiques de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, Tome XIII, 300–304, 327–336–346.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1858ff.** Nachrichten und Aufzeichnungen von und über Personen meiner Verwandtschaft. Erinnerungen aus meinem Leben, zusammengetragen St. Petersburg. – Aufbewahrt in der Handschriftenabteilung des Kreutzwald-Literaturmuseums der Estnischen Akademie, Tartu (Fond 169, M. 20:1).
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Die Ehsteninseln in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland. – Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, Tome 13, 497–524.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1871.** Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland. (= Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe Série, Tome XVII, No. 2.)
- Winkler, Eberhard 1994.** Salis-Livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München. 443 S.

- Winkler, Eberhard 1997.** Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprache. Wiesbaden. 468 S.
- Winkler, Eberhard 1998.** Über die Anfänge der Erforschung des Livischen. – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Reihe A, 52: 3, 46–55.

Ferdinand Johann Wiedemann als Erforscher der kleineren ostseefinnischen Sprachen

Eberhard Winkler

Ferdinand Johann Wiedemann hat sich auf dem Gebiet der ostseefinnischen Sprachen neben dem Estnischen auch mit dessen nahe verwandten Sprachen Wotisch (einschließlich Krewinisch) und Livisch beschäftigt. Seine Hauptwerke zu diesen beiden Sprachen sind einerseits seine 1871 erschienene Arbeit "Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland" und andererseits die Herausgabe der livischen Grammatik und des livischen Wörterbuchs Sjögrens (1861), deren Daten er selbst noch vor Ort überprüft und ergänzt hatte. Obwohl beiden Arbeiten, in kurzer Zeit entstanden, Meilensteine der Ostseefennistik sind, waren deren Ergebnisse bald überholt. Grund dafür war, dass sowohl die philologischen als auch die sprachwissenschaftlichen Methoden gerade zu dieser Zeit weiter entwickelt und verfeinert wurden, Wiedemann selbst aber noch fest im alten Wissenschaftsparadigma stand. Dieses ist zum einen dadurch gekennzeichnet, dass der Forscher über den Daten steht, sie seinem vorgefertigten Bild unterordnet, und zeigt sich zum anderen darin, dass er auf der Grundlage einer enormen Materialfülle hauptsächlich synchron-deskriptiv argumentiert: Mit den explizit historischen Analysemethoden, die gerade in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in der Indogermanistik aufkamen, war Wiedemann nicht vertraut.

Der vorliegende Artikel exemplifiziert anhand einiger Beispiele diese Unzulänglichkeit der Methodik Wiedemanns.

Stichworte: Ferdinand Johann Wiedemann, Forschungsgeschichte des Ostseefinnischen, Krewinisch, Wotisch, Livisch

Prof. Dr. Eberhard Winkler
Finnisch-Ugrisches Seminar
Georg-August-Universität
Theaterstr. 14
D-37073 Göttingen
eberhard.winkler@phil.uni-goettingen.de

ÜLEVAATEID

JOKO LINGVISTIN NOJATUOLI JOUTAISI KAATOPAIKALLE? INTROSPEKTIOLINGVISTIIKAN ASEMASTA KOGNITIIVISESSA KIELITIETEESSÄ*

TUOMAS HUUMO

Tiivistelmä. Etenkin ei-formalistisessa kielitieteessä on viime aikoina saanut kasvavaa kannatusta näkemys, jonka mukaan kielentutkimuksen tulisi perustua ennen kaikkea aidon kielenkäytön tarkasteluun. Klassinen tapa põhjata argumentaatio tutkijan itse tuottamiin esimerkkeihin eli ns. *laboratoriolauseisiin* on samalla joutunut kritiikin kohteeksi. Tällaista leikillisesti joskus *nojatuolilingvistiikaksi* kutsuttua tutkimusta on yritetty leimata vanhanaikaiseksi. Irrallisia laboratoriolauseita on moitittu niiden mielivaltaisuudesta, epäluontevuudesta ja kontekstittomuudesta sekä siitä, että ne usein poikkeavat aidossa kielenkäytössä esiintyvistä ilmauksista. Kirjoituksessani tarkastelen kahta aihepiiriin liittyvää keskustelupuheenvuoroa ja näiden kautta aiheesta kognitiivisen kielitieteen piirissä käynnissä olevaa keskustelua. Keskustelussa on yhtäältä esitetty vaatimuksia tutkimuksen viemisestä yhä enemmän empiiriseen suuntaan, toisaalta puolustettu laboratoriolauseita ja niiden avulla tapahtuvaa, tutkijan oman kielitajun käyttöön eli *introspektioon* perustuvaa tutkimusta. Koska kritiikin kohteena on juuri introspektiometodi, tarkastelen kirjoituksessani laajemmin introspektion puolesta ja sitä vastaan esitettyjä argumentteja. Lopuksi pohdin itse tuotettujen lauseiden avulla operoivan kielentutkimuksen vahvuuksia ja heikkouksia.

Avainsanat: korpustutkimus, introspektio, empiria, kognitiivinen kielitiede

1. Taustaa

Viime vuosikymmenellä vauhtiin päässyt ja edelleen jatkuva tietotekniikan vallankumous on mullistanut myös kielentutkimuksen. Tutkijoiden käyttöön on tullut yhä tehokkaampia tietokoneita ja yhä suurempia tietokonekoodattuja aineistoja, joista tarkastelun kohteena olevat ainekset voidaan etsiä automaattisesti. Kehitys koskee niin puhutun kuin kirjoitetun kielen

* Tätä tutkimusta on rahoittanut Viron Tiedesäätiö (Eesti Teadusfond, grant 7552).

tutkimusta ja jälkimmäisen osalta sekä menneiden aikojen että nykyisen kirjakielen aineistoja. Aineistojen saatavuus ja käyttökelpoisuus on paitsi helpottanut tutkijain työtä myös lisännyt aineistojen käyttöä tutkimuksissa. Vaikka esimerkiksi suomen kieliopin tutkimuksessa aineistoja on käytetty hyödyksi aiempinakin vuosikymmeninä, niiden käyttö ja tutkimusten perustaminen niihin on selvästi lisääntynyt viime vuosina. Esimerkiksi sopii hiljattain ilmestynyt Iso suomen kielioppi (Hakulinen ym. 2004), joka hyödyntää laajoja tekstikorpuksia ja sisältää myös niiden avulla saatuja uusia tutkimustuloksia vaikkei varsinainen korpustutkimus olekaan. Myös suomen kielen väitöskirjat perustuvat nykyään lähes aina aineistoihin. Pelkästään tutkijan itse tuottamilla esimerkeillä operoivat väitöskirjat ovat fennistiikassa varsin harvinaisia.

Vaikka aineistojen käyttö on fennistiikassa tietokoneiden myötä monipuolistunut ja systemaattistunut, ei varsinaisesta vallankumouksesta voi puhua. Kuten edellä totesin, suomen kielen tutkimus on vanhastaankin käyttänyt runsaasti aineistoja. Fennistiikan voimavaroja on käytetty laajojen aineistojen kokoamiseen, mistä tunnettu esimerkki ovat 1900-luvun puolenvälin jälkeen toteutetut murteenkeruuhankkeet. Fennistiikkaa on tästä syystä myös arvosteltu liiallisesta keskittymisestä aineistojen keruuseen sen sijaan, että olisi tehty teorialähtöisempää tutkimusta (Karlsson 1975).

Myös suomen kieliopin tutkimus on perinteiltään vahvasti aineistopohjaista. Ison suomen kieliopin edeltäjä, Aarni Penttilän Suomen kielioppi (1963) perustui sekin laajoihin aineistoihin, joihin kuului lähinnä suomalaista kaunokirjallisuutta. Fennistiikan kannalta tietojenkäsittelyn vallankumous on näin ollen merkinnyt enemmänkin aineistojen käytön helpottumista ja tutkimuksen systemaattistumista kuin laadullista siirtymää aineistopohjaisen tutkimuksen pariin.

Myös itse keksittyihin esimerkkeihin eli ns. laboratoriolauseisiin perustuvaa tutkimusta fennistiikassa on tehty, mutta se on useimmiten ollut vähemmistönä. Tyypillistä on myös ollut käyttää argumentoinnin tukena sekä aineistoista poimittuja esimerkkejä että laboratoriolauseita. Vahvimmin laboratoriolauseisiin ja niiden muunteluun nojautui transformaatioteoriaan pohjautunut tutkimus, joka fennistiikassa kuitenkin jäi ohimeneväksi 1970-luvun ilmiöksi. Tämän suunnan tärkein ja kestävin saavutus on epäilemättä Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin (1979) Nykysuomen lauseoppia -teos.

Fennistiikkaan nähden hyvin erilainen tilanne on vallinnut kielitieteessä „suuressa maailmassa”, etenkin angloamerikkalaisissa maissa, joissa 1960-luvulla tapahtuneen generatiivisen vallankumouksen myötä kieliopin tutkimus alkoi operoida yksinomaan laboratoriolauseilla. Menettelyn perustana oli tutkijan asema kielensä syntyperäisenä äidinkielenä puhujana, joka saattoi *kompetenssinsa* varassa tuottaa esimerkkejä ja arvioida mm. niiden kielenmukaisuutta (ks. Chomsky 1965). Laboratoriolauseiden käytön ei siis ajateltu jollain tavoin korvaavan aidon kielenkäytön tutkimista, vaan aidon kielenkäytön tutkimiseen suhtauduttiin periaatteessa toisarvoisena asiana. Kielen käyttö nähtiin *performanssina*, jossa esiintyy mm. sellaisia häiriötekijöitä kuin redundanssi, toisto, epäröinti ja suoranaiset kielivirheet. Kielen systeemin ja käytön erottaminen toisistaan ja päähuomion keskittäminen edelliseen ei sinänsä ollut mikään generativismin uudennos. Olihan jo de Saussuren tekemä jako kielisysteemiin (*langue*) ja puheen (*parole*) välillä tuominut kielenkäytön kielisysteemiin nähden toissijaiseksi ilmiöksi. Niinpä aidon kielenkäytön tutkimus jäi angloamerikkalaisen lingvistiikan valtavirrassa, etenkin kieliopin tutkimuksessa, pitkäksi aikaa toissijaiseen asemaan.

Käytäntöä alkoivat vähitellen arvostella funktionalistinen ja sittemmin myös kognitiivinen kielentutkimus. Nämä suunnat esittivät, että kielisysteemi *perustuu* kielenkäyttöön ja käyttötilanteen vaatimuksiin ja että systeemi muuttuu käytön myötä. Käyttö nostettiin nyt toissijaisen ilmiön asemasta keskeisen huomion kohteeksi, tärkeäksi tutkimuskohteeksi kielisysteemin rinnalle ja jopa sen yläpuolelle. Koska systeemi riippui käytöstä, oli käyttöä syytä tutkia ja siihen oli syytä suhtautua tutkimuskohteena vakavasti.

Kun nämä nuoret tutkimussuunnat 1980-luvulta lähtien ryhtyivät yhä vakavammin haastamaan generativismia, alistettiin myös generativistien tutkimusaineistoa koskevat näkemykset kritiikille. Samaan aikaan käynnistyneen tietojenkäsittelyn vallankumouksen myötä mahdolliseksi tullut korpusten entistä tehokkaampi käyttö sopi hyvin yhteen uusien tutkimussuuntien tavoitteiden kanssa. Aidosta kielenkäytöstä tehdyt havainnot ovatkin asettaneet monenlaiset itse keksityillä lauseilla saadut tutkimustulokset kyseenalaisiksi. Kategoriset, muutaman laboratoriolauseen perusteella esitetyt väitteet vaikkapa jonkin rakenteen kielenmukaisuudesta tai -vastaisuudesta törmäävät aineiston monipuolisuuteen, vaihtelevuuteen, rikkauteen ja kieliopillisuuden jatkumoluonteeseen. Tätä moninaisuutta

vasten tutkijan itse sepittämät pelkistetyt, usein jäykän oloiset laboratoriolauseet tuntuvat keinotekoisilta ja fragmentinomaisilta. Transformaatio-teorian valtakauden kompetenssilähtöisyydestä heiluri näyttää – ainakin joissain tutkimussuuntauksissa – päätyneen toiseen ääriasentoon, kun johtavat tutkijat (ainakin Geeraerts 2006) lausuvat ääneen toivomuksen laboratoriolauseita käyttävän tutkimuksen lopullisesta väistymisestä.

Kirjoituksessani tarkastelen meneillään olevaa korpuspohjaisen ja introspektiolingvistiikan vastakkainasettelua kognitiivisen kielitieteen kentällä. Olen valinnut kumpaakin ajatussuuntaa edustamaan yhden tuoreen puheenvuoron. Korpuspohjaista, empiiristä kielentutkimusta edustaa Geeraerts (2006), joka esittää yksityiskohtaista kritiikkiä introspektiopohjaista tutkimusta vastaan. Introspektiolingvistiikkaa taas edustaa Talmy (2007). Käsittelen ensin metodologista vastakkainasettelua empiirisen ja introspektiopohjaisen (kielitajuun perustuvan) metodiikan välillä. Kirjoitukseni toinen pääteema on laboratoriolauseilla operoivaan lingvistiikkaan kohdistettu kritiikki ja toisalta ne argumentit, joilla laboratoriolauseita voidaan puolustaa. Johdatuksena asiaan käsittelen kuitenkin aluksi kompleksisten laboratoriolauseiden ongelmallisuutta Dabrowskan (1996) tutkimuksen pohjalta. Aineistopohjaisen fennistiikan näkökulmasta samaa ilmiökenttää käsittelee perusteellisesti Ojutkangas (tulossa).

2. Laboratoriolauseiden joutsenlaulu?

Etenkin formalistisen kielentutkimuksen keskeinen metodi on ollut testata kieliopillisten systeemien rajoja irrallisilla lause-esimerkeillä: millaisia ilmauksia kielessä voi muodostaa, millaisia ei. Kieliopillisen ja epäkieliopillisen tarkkojen rajojen hakeminen on väistämättä vienyt huomion rajatapauksiin, mm. kompleksisiin rakenteisiin, joissa esiintyy moninkertaisia upotuksia. Useat tutkimusaineistona käytetyt laboratoriolauseet ovat tästä syystä mutkikkaita ja marginaalisia – ilmauksia, joita ei normaalissa kielenkäytössä esiinny. Asiaa havainnollistavat Dabrowskan (1996) poimimat lauseet (1)–(6), jotka ovat peräisin formalistista lingvistiikkaa julkaisevan *Linguistic Inquiry* -aikakauslehden artikkeleista.

- (1) The manager knew that the fact that taking good care of herself was essential upset Alice.
- (2) That dog will be difficult to persuade the little girl to play with.

- (3) John thought that the fact that criticizing himself was hard surprised Mary.
- (4) John will be easy to get his wife to vouch for.
- (5) It was King Louis who I convinced that this slave might speak to.
- (6) Sandy will be easy to get the president to vote for.

Dabrowska (1996) halusi selvittää, miten kielitieteellistä koulutusta vailla olevat syntyperäiset englannin kielen puhujat ymmärtävät lauseet (1)–(6). Tehtävään valittiin koulutustaustaltaan erilaisia informanteja, jotka ammatiltaan edustivat yliopiston opiskelijoita sekä henkilökuntaa siivoojista yliopistonlehtoreihin. Kukaan informanteista ei ollut lingvistiikan opiskelija eikä opettaja. Heidän tuli vastata sentyyppisiin kysymyksiin kuin „kuka lauseen kuvaamassa tilanteessa tekee mitä ja kenelle”. Tarkoitus oli näin selvittää, ymmärsivätkö informantit lauseen kieliopillisen rakenteen tarkoitetulla tavalla. Dabrowskan tutkimustulos oli varsin murskaava sellaisen lingvistiikan kannalta, joka pohjaa argumenttinsa lauseiden (1)–(6) varaan. Kyky ymmärtää tällaisia lauseita riippui suuresti informantin koulutustaustasta, vaikka generativistisen mallin mukaan kielikompetenssin pitäisi olla puhujille yhteinen. Toiseksi lauseiden ymmärtäminen vaati myös akateemisen tutkijakoulutuksen saaneilta informanteilta suurta ponnistelua, eikä suinkaan sujunut automaattisesti ja tiedostamattomasti, kuten generativistisen näkemyksen mukaan tulisi.

Tulos todistaa Dabrowskan mielestä ennen kaikkea sen, ettei informanteilla ollut kognitiivisia rutiineja tämäntyyppisten lauseiden tulkitsemiseen. Tämä puolestaan johtuu ainakin osaksi siitä, ettei esimerkkien (1)–(6) kaltaisia lauseita esiinny todellisessa kielenkäytössä. Lisäksi Dabrowska katsoo tutkimuksensa osoittaneen, että lauseiden tulkinta ei pohjautunut ainoastaan niiden kieliopilliseen rakenteeseen, vaan informantit käyttivät tulkinnessa apunaan myös semanttisia ja pragmaattisia seikkoja. Esimerkiksi lauseessa 6 kieliopillisen rakenteen mukainen tulkinta olisi se, jossa äänestämisen suorittaa presidentti ja se, jota äänestetään, on Sandy. Kun pragmaattiset seikat (maailmantieto) taas puhuvat sellaisen tulkinnan puolesta, jossa äänestämällä valitaan juuri presidentti, olivat useiden informanttien vastaukset ristiriidassa lauseen kieliopillisen rakenteen antaman, periaatteessa yksiselitteisen informaation kanssa.

Dabrowskan tutkimat esimerkit kertovat havainnollisesti, millaisia ongelmia laboratoriolauseiden käyttöön voi liittyä. Kun kielentutkija

venyttää kielisysteemiä ja samalla kielitajuaan äärimmilleen todistellakseen teorian kannalta kiinnostavan mutta kielen kannalta marginaalisen ilmauksen kielenmukaisuutta, on vaarana päätyä lauseisiin, jollaisia kukaan ei todellisuudessa käytä, joita useimmat puhujat eivät edes ymmärrä tai joita he ymmärtävät vain vaivoin ja joiden kielenmukaisuus on vähintäänkin kyseenalaista. Juuri tämantapaisilla lauseilla operointi heikentäne monien tutkijoiden luottamusta itse tuotettujen esimerkkien luotettavuuteen ylipäätään.

3. Korpuspohjaisuus ja empiirisyys

Kognitiivisen kielitieteen piirissä keskustelu aineistopohjaisen ja itse tuotettuja lauseita käyttävän tutkimuksen heikkouksista ja vahvuuksista on vellonut ainakin 1990-luvulta. Korpuspohjaisen, itseään empiiriseksi kutsuvan tutkimussuunnan näkyvimmäksi puolestapuhujaksi on ryhtynyt Dirk Geeraerts (mm. 1999, 2006), joka on laajasti argumentoinut sen puolesta, että kognitiivista kielentutkimusta tulisi kehittää yhä enemmän empirian suuntaan. Introspektiopohjaisen, itse tuotetuilla esimerkkilauseilla operoivan suuntauksen puolustajaksi taas on viime aikoina ryhtynyt Leonard Talmy. Krakovassa vuonna 2007 järjestetyssä kymmenennessä kognitiivisen kielitieteen maailmankonferenssissa (ICLC) pitämässään plenum-esitelmässä Talmy (2007) esitteli laajasti introspektiometodin vahvuuksia mutta arvioi myös kriittisesti sen heikkouksia. Talmy korosti mm. sitä, että introspektio on väistämätön osa kaikkea kielentutkimusta, joka tarkastelee merkitystä, sillä merkitykseen tutkija pääsee käsiksi ainoastaan kielitajunsa kautta.

Keskustelun yksi ongelma näyttää olevan, että siinä menevät päällekkäin toisaalta tieteenfilosofinen kysymys kielitieteen ja sen eri tutkimus-suuntien empiirisyydestä ja toisaalta kysymys tutkimuksessa käytettävästä aineistosta, korpuksista tai laboratoriolauseista. Korpustutkimuksen puolestapuhuja Geeraerts (2006) yhdistää nähdäkseni melko huolettomasti korpusten ja erilaisten (psykolingvististen) testien käytön tutkimuksen empiirisyyteen ja korostaa samalla, ettei introspektioon pohjautuva lingvistiikka ole empiiristä. Geeraerts toisaalta myöntää, ettei pelkkä korpusaineiston käyttö vielä tee tutkimuksesta empiiristä, sillä korpuksista otettuja esimerkkejä voidaan käyttää myös klassiseen tapaan pelkkänä esimerkkiaineistona sen sijaan, että jo tutkimuskysymykset asetettaisiin niin,

että niiden avulla voidaan empiirisesti testata hypoteeseja korpusta vasten. Omassa introspektiolingvistiikkaa puolustavassa puheenvuorossaan Talmy (2007) taas ei suoraan kommentoi kysymystä kielitieteen empiirisyydestä. Asiaa on laajasti käsitelty etenkin Esa Itkonen (yhteenvetona 2003), joka on useissa kirjoituksissaan korostanut kielitieteen, myös aineistoilla operoivan (kvalitatiivisen) tutkimuksen ei-empiiristä luonnetta ja argumentoinut sen näkemyksen puolesta, että kaikki tutkijan omaan kielitajuun perustuva lingvistinen tutkimus on luonteeltaan ei-empiiristä.

Geeraerts (2006) katsoo, että kognitiivisessa kielitieteessä on meneillään vallankumous, joka tulee vähitellen johtamaan empiirisen tutkimussuunnan voittoon ja kognitiivisen kielitieteen kehittymiseen todelliseksi empiiriseksi tieteksi. Kaikista lingvistiikan suuntauksista juuri kognitiivinen kielitiede sopii Geeraertsin mukaan parhaiten empiiristettäväksi, mikä johtuu kolmesta seikasta: 1) kognitiivinen kielitiede kytkeytyy osaksi ihmismieltä tutkivaa kognitiotiedettä; 2) kognitiivinen kielitiede katsoo kielen käyttöpohjaiseksi systeemiksi, joka elää ja muuttuu jatkuvasti käytön mukana; 3) kognitiivinen kielitiede korostaa kielen kontekstuaalisuutta eli sen yhteyttä kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Empiirisen tutkimuksen vastakohdaksi Geeraerts ottaa „perinteisen” tutkimuksen, jolla hän tarkoittaa lähinnä laboratoriolauseilla operoivaa introspektiolingvistiikkaa. Introspektiolingvistiikka on Geeraertsin mielestä kielenkäytöstä irrallista ja „subjektiivista”, millä hän näyttää tarkoittavan mielivaltaisuutta.

Tarkastelemalla kahden vuoden välein järjestettävien ICLC-konferenssien ohjelmia Geeraerts (2006) toteaa, että empiirisen tutkimuksen osuus kognitiivisessa kielitieteessä on kasvussa. Lähes puolet Souliissa vuonna 2005 pidetyn ICLC-konferenssin esitelmistä oli hänen mukaansa (otsikon ja abstraktin perusteella) joko korpuspohjaisia tai eksperimentaalisia. Tosin Geeraerts toteaa, että mainituista korpuksiin perustuvista tutkimuksista suurin osa käytti korpuksia perinteiseen tapaan, lähinnä havainnollistukseen, eikä siksi täytä empiirisen tutkimuksen kriteerejä. Varsinaista empiiristä kielentutkimusta Soulin konferenssin esitelmistä edusti siksi vain noin 10–15 prosenttia. Geeraerts valittelee määrän vähäisyyttä ja syyttää asiasta mm. sitä, että lingvistien peruskoulutukseen ei yleensä kuulu empiiristen menetelmien käytön opettelua. Lisäsyitä empiirisen tutkimuksen vähäisyyteen ovat hänen mukaansa sellaisten kognitiivisen kielitieteen johtavien (ja siten muiden esikuvana toimivien) tutkijoiden kuin Ronald W. Langackerin (1987, 1991), Leonard Talmy (2000) ja George Lakoffin (1987) tapa

käyttää itse keksittyjä esimerkkilauseita, sekä se, että monet keskeiset ja tunnetuimmat kognitiivisen kielitieteen tutkimussuunnat (esimerkkinä mainitaan metaforateoria) ovat perinteiltään ei-empiirisiä. Geeraerts esittääkin haasteen: „The primary step will be for Cognitive Linguistics to make its mind up: in which direction is it going to develop?”.

Kuten edellä lainatuista kohdista käy ilmi, Geeraertsilla on selvä käsitys siitä, mikä on hyvää ja mikä huonoa (kognitiivista) lingvistiikkaa. Kuitenkin sellainen lähtökohta, jonka mukaan kognitiivinen kielitiede olisi niin yhtenäinen koulukunta, että sen voi odottaa kokonaisuutena „lähtevän liikkeelle” ja siirtyvän tietyn yhtenäisen metodiikan alle, on ongelmallinen. Kognitiivinen kielitiede tunnetaan koko ajan kasvavana ja puitteiltaan väljänä lingvistiikan suuntauksena, joka laajenee eri suuntiin niin metodien kuin tutkittavien aiheidenkin puolesta ja on siksi vähitellen kattamassa yhä suuremman osan koko kielitieteen kentästä. Alan monipuolistumisen ja kehittymisen kannalta eksperimentaalisten ja korpusmenetelmien mukaantulo on tietysti mitä ilahduttavinta. Vaatimus, jonka mukaan kaiken kognitiivisen kielitieteen olisi otettava lähtökohdakseen ns. empiirinen metodi, sulkisi kuitenkin sen piiristä pois monta hedelmällistä ja jo pitkät perinteet luonutta tutkimussuuntaa. Vaikka kognitiivinen kielitiede korostaakin kielen käytön asemaa ja koko kieliopin käyttöpohjaisuutta, sen juuret ovat syvällä introspektiolingvistiikassa. Kuten Geeraerts itsekin toteaa, juuri introspektiometodia ja laboratoriolauseita ovat käyttäneet alan ns. perustajaisät Langacker, Lakoff ja Talmy. Lienee kiistatonta, että sellaiset introspektiometodilla saavutetut tulokset kuin Langackerin kielioppiteoria, Lakoffin metaforateoria tai Talmyn kuvaukset kielessä vaikuttavista kognitiivisista systeemeistä ovat yhä kognitiivisen lingvistiikan kulmakiviä ja samalla sen korkeatasoisinta antia.

Kognitiivisen kielitieteen käsitystä kieliopin käyttöpohjaisuudesta ei nähdäkseni voi käyttää perusteluna empiirisyysvaatimukselle aivan niin suoraan kuin Geeraerts tekee. Vaikka mm. Langacker (esim. 1991) korostaa kieliopin käyttöpohjaisuutta, hän ei esitä asiaa tutkimusaineiston valintaa tai tutkimusmenetelmää rajoittavana periaatteena. Päinvastoin: Langackerin omat keskeiset työt perustuvat yksinomaan laboratoriolauseisiin. Tätä kautta käyttöpohjaisuus voidaankin ymmärtää kielisysteemin ominaisuutena koskevana luonnehdintana, josta ei seuraa velvoitetta perustaa kaikki tutkimus todellista kielenkäyttöä edustaviin aineistoihin. Onhan myös kielentutkijan kielitaju, hänen sisäistämänsä käsitys äidinkieltensä

kieliopista, syntynyt ja kehittynyt käyttöpohjaisesti eli vuorovaikutuksessa muiden puhujien kanssa, ja samalla tavoin sekin elää ja muuttuu jatkuvasti. Tätä käyttöpohjaisesti syntynyttä ja elävää systeemiä edustavat myös kielentutkijan kielitajunsa varassa muotoilemat lause-esimerkit.

Eniten voi nähdäkseni arvostella Geeraertsin implikoimaa näkemystä, jonka mukaan ns. empiirinen (korpuspohjainen tai eksperimentaalinen) kielentutkimus olisi lähtökohdiltaan jollain tavoin aidompaa tiedettä kuin introspektiolingvistiikka. Esa Itkonen (mm. 2003) on perustellut laajasti näkemystä, jonka mukaan kielitiede ei ole perusluonteeltaan empiiristä vaan normatiivista, sillä sen perimmäisenä tutkimuskohteena oleva kielioppi on puhujille yhteinen, kollektiivinen normijärjestelmä. Itkosen keskeinen sanoma on, että aineistolöydöstenkään avulla ei voida falsifioida normia, sillä aineistoa analysoidaan normin kautta. Konkreettisemmin: vaikka kielivirheitä esiintyisi aineistossa, ne eivät toimi vastaesimerkkinä normille eikä kieliopeja kirjoiteta niiden pohjalta. Tässä kielitiede eroaa aidosti empiirisistä luonnontieteistä, joissa vastaesimerkki kumoaa hypoteesin.

Kielisysteemin sosiaalinen perusluonne on argumentti, jota voi käyttää myös introspektiolingvistiikkaan kohdistetun subjektiivisuuskritiikin torjumiseksi. Kun syytös kohdistetaan laboratoriolauseiden mielivaltaisuu-teen, voi siihen vastata, että juuri kielisysteemin normiluonne pitää viime kädessä huolen siitä, että introspektiota ja itse keksittyjä lauseita käyttävä lingvisti ei voi esittää mielivaltaisia väitteitä kielisysteemistä (tai jos esittää, tiedeyhteisö ei niitä hyväksy). Laboratoriolauseet toimivat lingvistisen argumentaation pohjana niin kauan, kuin niiden hyväksyttävyydestä voidaan olla yhtä mieltä. Se, että esimerkkien (1)–(6) hyväksyttävyys on kyseenalaista, kertoo vain siitä, että ne ovat *huonoja* laboratoriolauseita.

4. Introspektio lingvistin työkaluna

Klassista, tutkijan kielitajuun pohjautuvaa lingvistiikkaa on ryhtynyt puolustamaan kognitiivisen lingvistiikan tunnetuimpiin tutkijoihin lukeutuva Leonard Talmy (2005, 2007). Introspektion Talmy (2005) määrittelee tietoiseksi huomioksi, jonka kielenkäyttäjä kohdistaa kielenpiirteisiin sellaisina kuin ne ilmenevät hänen kognitiossaan. Introspektioilmiöiden yksityiskohtaisessa analyysissään Talmy (2007) lähtee siitä, että (äidin-)kieltä koskeva introspektio ei ole pelkästään lingvistiikan tutkimusmetodi vaan arkipäiväinen ja kaikille ihmisille yhteinen kyky, jota jokainen

harjoittaa jatkuvasti monella eri tasolla. Tätä kykyä lingvisti käyttää hyväkseen harjoittaessaan introspektiota. Talmy vertaa lingvistiä urheiliijaan, joka on kehittännyt ja harjoittanut motorisia kykyjään paremmiksi kuin ne ihmisillä keskimäärin ovat. Introspektiota harjoittava lingvisti on vastaavalla tavalla kehittännyt kielitajuaan ja opetellut tarkastelemaan sen avulla kieltä tieteellisen täsmällisesti ja samalla tuomaan mahdollisimman paljon tiedostamatonta kielitietoa tietoiselle tasolle.

Talmyn mukaan introspektio toimii tietyillä kielen alueilla paremmin ja toisilla huonommin, ja eräät kielenilmiöt ovat käytännössä sen ulottumattomissa. Talmy erottaa toisistaan kielenkäyttötilanteessa tapahtuvan introspektion (*online introspection*) ja kielenkäytöstä irrallaan tapahtuvan introspektion (*offline introspection*). Näiden tehtävät eroavat toisistaan, ja niiden avulla voidaan myös tarkastella erilaisia kielenilmiöitä.

Offline-introspektiolle helposti avautuvia seikkoja ovat Talmyn mukaan esimerkiksi tietyn (leksikaalisen) ilmauksen merkitys, ilmauksen edustama rekisteri (*minä menen* vs. *mä meen*), sen tyylillinen sopivuus tiettyyn kontekstiin, kieliopillisuus tai kielenvastaisuus (*sinä menet* vs. **sinä menen*), synonymia, samaan merkityskenttään kuuluminen (esim. työkalujen nimitykset) ja vastakkaismerkityksisyys (*matala* – *syvä*). Luettelosta voi huomata, että siihen kuuluu ennen kaikkea merkitykseen liittyviä kielenilmiöitä, Talmy (2005) korostaakin, että juuri merkityksen tutkimus on kielitieteen ala, jota ei voi harjoittaa käyttämättä introspektiota. Ilmiöinä, jotka avautuvat jossain määrin offline-introspektiolle, Talmy mainitsee kieliopillisten morfeemien merkitykset, sanaluokkajaon sekä ilmauksen muodon tai merkityksen salienssin. Huonosti tai ei ollenkaan offline-introspektion tavoitettavissa taas ovat mm. useiden kieliopillisten elementtien semanttiset komponentit (esim. englannin *across*), polyseemisen ilmauksen *kaikki* merkitykset, syntaktiset säännöt ja muodot ja vaikkapa sanat, joissa on tietty fonologinen piirre (esim. kolmantena ääntenä *r*).

Vastaavalla tavalla Talmy jaottelee tekijöitä, jotka avautuvat aidossa kielenkäyttötilanteessa tapahtuvan ns. online-introspektion avulla joko helposti, jossain määrin tai eivät ollenkaan. Helposti avautuvia ilmiöitä ovat mm. keskustelun aihepiiri, keskustelun koherenssin taso, puhujan parhaillaan ilmaisema käsitesisältö, (puhujan kannalta) sanottavan sisällön vielä ilmaisematta oleva osa, (puheenvuoroa suunnittelevan kannalta) sisältö, joka aiotaan ilmaista, (kuulijan kannalta) puhujan poikkeamat tyylistä ja hyvämuotoisuudesta sekä virheet ja takeltelu. Jossain määrin avau-

tuvia seikkoja ovat sellaiset paralingvistiset seikat kuin puheen korkeus, voimakkuus, nopeus ja (puhujan kannalta) poikkeamat, jotka mahtuvat käytössä olevan rekisterin sisälle. Seikkoja, jotka eivät lainkaan avaudu online-introspektiolle, ovat mm. käynnissä olevat, puheen tuottamiseen tai ymmärtämiseen liittyvät kognitiiviset prosessit.

Talmy luettelo on epäilemättä melko satunnaisen oloinen valikoima kieleen ja sen prosessointiin liittyviä ilmiöitä. Silti sen voi sanoa toimivan vakuuttavana todisteena kolmesta seikasta, nimittäin 1) että introspektio on arkipäiväinen kognitiivinen kyky, joka ilmenee kaikessa kielenkäytössä, 2) että on perusteltua erottaa toisistaan online- ja offline-introspektio ja 3) että kielessä on ilmiöitä, jotka introspektio tavoittaa helposti, ja ilmiöitä, joita se ei tavoita. Talmyn pohdinta on arvokasta siksi, että se on kunnianhimoinen yritys täsmentää introspektiolingvistiikan metodologiaa tuomalla eksplisiittisesti ilmi introspektion eri puolet ja osoittamalla, millaisia alueita introspektion avulla ylipäättään voi tutkia.

Talmy (2007) kommentoi myös introspektiotutkimusta vastaan esitettyä kritiikkiä, jonka hän jakaa toisaalta *kontekstualismin* ja toisaalta *empirismin* lähtökohdista esitettyyn kritiikkiin. Kontekstualismikritiikin perusväite on, että kielellinen merkitys ilmenee ja on todella olemassa vain käynnissä olevassa diskurssissa. Näkemys haastaa erityisesti offline-introspektion ja haluaa kieltää kielentutkimuksessa kontekstittomien laboratoriolauseiden käytön. Talmy vastaa kontekstualismikritiikkiin sanomalla, että introspektio (sekä online- että offline-introspektio) on mukana kielen prosessoinnissa jatkuvasti, ja se on siksi “luonnollista, välttämätöntä ja funktionaalisesti mukautunutta”. Normaali diskurssi ja esimerkiksi kielen omaksuminen eivät onnistuisi ilman introspektiota. Myös offline-introspektio on Talmyn mukaan välttämätöntä ja luonnollista, esim. muisteltaessa käytyä keskustelua jälkeenpäin (*mitä se sanoikaan?*) tai suunniteltaessa tulevaa sanottavaa etukäteen.

Toinen Talmy mainitsema introspektiokritiikin lähde on ns. empirismikritiikki. Siihen kuuluu mm. ajatus, jonka mukaan introspektiota koskevat raportit ovat epäluotettavia, sillä ne vaihtelevat jo saman yksilön sisäisesti tilanteittain ja yksilöiden välillä erityisesti. Talmyn mukaan kuitenkin introspektiota koskevien raporttien sekä yksilön sisäinen että yksilöiden välinen konsistenssi riippuu nimenomaan siitä, onko tarkasteltava ilmiö helposti vai vaikeasti introspektion avulla avautuva. Informantit ovat varsin yhtä mieltä esimerkiksi ilmausten (perus)merkityksestä

ja kieliopillisuudesta (selvissä tapauksissa). Talmy korostaa myös, että introspektion tuloksen tajuaminen ja siitä raportointi ovat kaksi eri kognitiivista kykyä. Tutkimusmetodina introspektiota pystyy parhaiten käyttämään lingvisti, jolla molemmat kyvyt ovat hyvin kehittyneitä.

Empirismikritiikki on myös esittänyt, etteivät introspektion avulla saadut tulokset olisi falsifioitavissa eivätkä toistettavissa, mikä ei Talmyn mukaan pidä paikkaansa. Talmy huomauttaa, että introspektion tuloksia on voitu esim. tulkita väärin, ja kysymällä uudestaan ja eri puhujilta ilmauksen merkitystä tulos voidaan toistaa. Talmyn mukaan introspektio on ainoa keino tarkastella tiettyjä kielenpiirteitä, ennen kaikkea merkitykseen liittyviä. Empiristiseen kritiikkiin kuuluu myös väite introspektion subjektiivisuudesta. Tähän Talmy vastaa, että myös empiiriseen tarkasteluun liittyy subjektiivisia puolia kuten datan valinta, sen tarkastelu, tulosten arviointi ja teorianmuodostus.

5. Laboratoriolauseiden käyttö tutkimusaineistona

Introspektiolingvistiikan kritiikki kohdistuu erityisen terävänä ns. laboratoriolauseiden käyttöön. Geeraertsin (2006) lähtökohtana on, että laboratoriolauseita käyttävä tutkimus ei missään nimessä voi olla empiiristä, koska se perustuu puhtaasti tutkijan introspektioon. Geeraerts (2006) luettelee laboratoriolauseiden pääongelmia, joita ovat niiden subjektiivisuus, mielivaltaisuus, usein esiintyvä vaikeus ratkaista niiden kieliopillisuutta (vrt. esimerkkeihin 1–6) sekä irrallisuus aidosta kielenkäytöstä, joka nähdään käyttöpohjaisen kielioopin perustana ja siten ensisijaisena tutkimuskohteena.

Kritiikistä voi huomata, että se olettaa laboratoriolauseita käyttävän kielentutkimuksen tavoitteet enemmän tai vähemmän samoiksi kuin korpus tutkimuksen tavoitteet, nimittäin että päämääränä olisi kuvata kieltä *sellaisena kuin se esiintyy todellisessa käytössä*. Muuten olisi mahdotonta ymmärtää ainakaan sitä kritiikkiä, joka kohdistuu laboratoriolauseiden kontekstittomuuteen. Niillä siis *pitäisi* tämän ajattelun mukaan olla konteksti, mutta koska sellaista ei ole, laboratoriolauseet ovat kielentutkijalle vähintäänkin epäilyttävää aineistoa.

Laboratoriolauseilla operoivan introspektiotutkimuksen tavoite ei kuitenkaan ole, eikä sen tulisi yrittää olla, kielen todellisen käytön kuvaus. Sen tarkoitus on esittää tietoa kielisysteemistä, siitä, millaisia ilmauksia

kielen sääntöjen avulla on mahdollista muodostaa ja millaisia oppositi-osuhteita ilmausten välillä vallitsee. Irrallinen laboratoriolause edustaa kieltä nimenomaan *langue*- eikä *parole*-tasolla. Kontekstittomuudesta lähtevä kritiikki näyttääkin edellyttävän sellaista kielinäkemyistä, jonka mukaan mitään käytön ulkopuolella olevaa abstraktia kielisysteemin tasoa ei tulisi olettaa. Tällöin kieli ei siis olisi muuta kuin käyttöä. Tällaisessa ajattelussa heiluri näyttää päätyneen toiseen ääriasentoonsa: kun 30 vuotta sitten transformaatiokielioppi halusi keskittyä pelkästään kompetenssiin ja väheksyi performanssin (kielen käytön) arvoa tutkimuskohteena, ovat eräät empiristilingvistit nyt siirtyneet aivan vastakkaiselle kannalle, jossa kielentutkimuksen kohteena nähdään pelkästään performanssi.

Osa laboratoriolauseita vastaan esitetystä kritiikistä on nähdäkseni perusteltua, ja introspektiolingvistiikan on syytä ottaa se huomioon. Laboratoriolauseita käyttävien tutkijoiden olisi aiheellista pohtia enemmän metodinsa ongelmia ja tiedostaa sen rajoitukset. Juuri tästä syystä Talmyn (2007) puheenvuoro on merkittävä avaus: se erittelee introspektiometodin vahvuuksia ja heikkouksia yksityiskohtaisesti ja pohtii, mihin kaikkeen metodia voi kielitieteessä käyttää. Laboratoriolauseilla operoivan tutkimuksen kiistatta epäonnistuneimpia puolia edustavat yritykset vetää yksiselitteisiä rajoja mutkikkaiden mutta marginaalisesti hyväksyttävien ja toisaalta epäkieliopillisen ilmausten väliin. Etenkin kielenvastaisiksi väitettyjen ilmausten perusteella esitetyt argumentit ovat usein osoittautuneet kyseenalaisiksi. Ongelmana on, että kontekstiton laboratoriolause voi tuntua kielitajun perusteella mahdottomalta mutta osoittautua luontevaksi sopivan kontekstin ilmestyessä tai esim. muunneltaessa hieman lauseen leksikaalista ainesta (huolimatta siitä, että hyväksyttävyyden „tulisi” perustua vain rakenteeseen eikä leksikaaliseen sisältöön).

Mainitut ongelmat eivät nähdäkseni kuitenkaan kerro laboratoriolauseiden kelvottomuudesta tutkimusaineistoksi vaan pelkästään niiden väärinkäytöstä. Laboratoriolauseiden käyttäminen kieliopillisuuden tarkkojen rajojen hakemiseen on tutkimusta, johon laboratoriolauseet sopivat vain varauksin. Kiistatta korrektin ja kiistatta epäkorrektin väliin jää yleensä jatkumo epäselviä tapauksia, joista kielitaju ei anna selvää tulosta. Mitä kompleksisemmasta ja marginaalisemmasta rakenteesta on kysymys, sitä epävarmempia kieliopillisuusintuitiot ovat.

Toisaalta on syytä painottaa, ettei kysymys kieliopillisen ja epäkieliopillisen tarkasta rajasta selviä korpuslingvistiikankaan avulla. Korpushan

sisältää (satunnaisia kielivirheitä lukuun ottamatta) lähtökohtaisesti pelkkää kielenmukaista ainesta eikä rajatapauksia välttämättä ollenkaan. Jonkin ilmaistyyppin puuttuminen korpuksesta ei siten todista sen kielenvastaisuudesta vaan matalasta frekvenssistä. Ääritapauksessa kielenmukainen voi olla jopa ilmaus, jota ei todellisuudessa käytetä ollenkaan ja jota siksi ei esiinny laajassakaan korpuksessa. Esimerkiksi sopii Pentti Leinon (1991) käyttämä lause *Lähes koko elämänsä Pekka luki lehteä vuodessa viikon ajan tunnin päivässä*, jonka tarkoitus on demonstroida aspektuaalisen rajattuuden ja rajaamattomuuden kerroksittaisuutta. Lauseen ytimenä oleva SVO-rakenne *Pekka luki lehteä* on objektin sijansa perusteella aspektiltaan rajaamaton. Siihen liittyvä keston osma (*Pekka luki lehteä tunnin*) rajaa tilanteen. Tähän kokonaisuuteen kytkeytyvä inessiivimuotoinen, toistuvaa ajanjaksoa ilmaiseva adverbiaali *päivässä* taas tuo tilanteen korkeammalle iteratiiviselle tasolle, jossa se on rajaamaton (*Pekka luki lehteä tunnin päivässä*), osma *viikon ajan* rajaa jälleen (iteratiivisen) tilanteen, adverbiaali *vuodessa* avaa sen korkeammalla iteratiivisella tasolla (,kunakin vuonna’), ja viimein uloimmalla kehällä oleva osma *lähes koko elämänsä* tekee tilanteesta rajatun. Näin ollen lause merkitsee ,Melkein koko Pekan elämän ajan vallitsi tilanne, jossa kunakin vuonna oli yksi sellainen viikko, jonka aikana Pekka luki lehteä tunnin päivässä’. Lause on epäilemättä kompleksinen ja aivan varmasti sellainen, ettei sitä aidossa kielenkäytössä esiintyisi. Korpuksesta tällaista lausetta olisi turha hakea. Kielitajun mukaan lause kuitenkin tuntuu hyväksyttävältä (vaikkakin sen tulkinta vaatii jonkin verran ponnistelua) ja täyttää mainiosti tehtävänsä rajattuuden ja rajaamattomuuden kerroksittaisuuden demonstraationa. Laboratoriolauseiden onnistuneinta käyttöä onkin juuri tämäntapainen tutkimus, jossa esitetään *myönteisiä* väitteitä kielisysteemistä ja siinä vallitsevista erilaisista suhteista.

Lopuksi on syytä pohtia sitä, saavutetaanko laboratoriolauseiden käytöllä jotain sellaista, mitä aitoa kielenkäyttöä edustavilla korpuksilla ei voitaisi saavuttaa. Onko toisin sanoen *syytä* käyttää tutkimusaineistona laboratoriolauseita, kun korpuksinkin nykyään ovat jokaisen tutkijan ulottuvilla? Nähdäkseni eräät sellaiset seikat, joista laboratoriolauseita käyttävää tutkimusta on arvosteltu, ovat itse asiassa sen vahvoja puolia. Laboratoriolauseiden etuna korpuslauseisiin nähden on ensinnäkin niiden (ihannetapauksessa) yksinkertainen ja pelkistetty rakenne, jonka avulla tarkasteltava kielenpiirre saadaan korostuneesti esiin. Niiden etuna on myös

niiden muunneltavuus, sillä niille voi vapaasti muodostaa minimipareja, joissa tutkija tiettyä tekijää vaihtelemalla pystyy eristämään juuri kyseisen tekijän tehtävän lauseen kieliopillisessa rakenteessa tai merkityksessä. Korpuksessa minimipareja ei ole, ja lisäksi konteksti vaikuttaa tulkintoihin korostaen ilmauksen tiettyjä piirteitä ja häivyttäen toisia. Korpuslauseiden avulla todennettu merkitysero on siksi käytännössä aina epämääräisempi ja kontekstisidonnaisempi kuin pelkistettyjen laboratoriolauseen avulla todennettu. Se, että myös korpuksesta poimitulle ilmaukselle *voi* muodostaa minimiparin, on tietysti toinen asia, sillä näin muodostettu minimipari on sekin jo laboratoriolause.

5. Päätelmiä

Edellä on käynyt ilmi, että introspektiolingvistin lähtökohdat ja tavoitteet ovat varsin toisenlaiset kuin korpusta käyttävän lingvistin, eikä introspektiolingvistiikan onnistuneisuutta siksi tulisi arvioida korpuslingvistiikan lähtökohdista. Korpusta käyttävä lingvisti haluaa perustapauksessa selvittää, miten tiettyä ilmausta käytetään aidossa kielenkäyttötilanteessa, ja käy tätä varten läpi aitoa kielenkäyttöä edustavia aineistoja, jotka voivat koostua puhutusta tai kirjoitetusta kielestä ja edelleen näiden kielimuotojen eri rekistereistä. Korpuksesta nousee usein esille paljon sellaista tietoa, jota tutkija ei ole osannut ennakoida ja jota laboratoriolauseita käyttävä introspektiotutkimus ei mitenkään voisi paljastaa (ks. Ojutkangas tulossa). Korpusta käyttävä lingvisti haluaa usein myös tarkastella ilmauksen kontekstuaalisia rajoituksia ja kytköksiä, sitä, millaisissa konteksteissa ilmaus tavallisesti esiintyy (kollokaatiot), millaisia seikkoja sillä erilaisissa konteksteissa ilmaistaan ja millaisia piirteitä konteksti siitä korostaa.

Introspektiolingvisti lähtee liikkeelle kielisysteemin sisäisestä kysymyksenasettelusta ja tuottaa äidinkielensä ilmauksia, jotka täyttävät tietyt ehdot. Hän muuntelee ilmauksia vapaasti (kielisysteemin rajoissa) nostakseen niistä esille merkityspiirteitä ja -oppositioita. Introspektiolingvisti on vahvimmillaan pohtiessaan vastauksia sentyyppisiin kysymyksiin kuin “onko kielessä ilmausta, jossa esiintyisi piirre X (tai piirteiden X ja Y yhdistelmä)”: keksiessään esimerkin hän tulee samalla jo osoittaneeksi, että sellainen on kielessä mahdollista muodostaa. Itse tuotettujen lauseiden avulla operoiva lingvisti on myös vahvoilla pohtiessaan kielellisiä

oppositioita minimipariasetelmien kautta: mitä ilmauksen merkitykselle tapahtuu, jos siinä elementin A sijasta onkin elementti B?

On valitettavaa, että introspektiolingvistiikkaa on niin paljon yritetty käyttää kielisysteemin äärimmäisten rajojen testaamiseen, johon se sopii vain varauksin. Tämä on johtanut tilanteeseen, jossa hyväksyttävyydeltään marginaalisten laboratoriolauseiden avulla on yritetty osoittaa, mikä kielessä on (periaatteessa) vielä mahdollista ja mikä ei. Tuloksena on ollut mutkikkaita, rakenteellisesti raskaita ja hyväksyttävyydeltään kyseenalaisia lausehivriöitä, joita edustavat Dabrowskan (1996) poimimat esimerkit (1)–(6). Tällaista introspektiolingvistiikkaa voi syystä arvoitella: miksi käyttää niin paljon energiaa marginaalisiin ilmauksiin, jotka saattavat ehkä olla kielisysteemin mukaisia mutta joiden hyväksyttävyys on kyseenalainen? Meneekö teorian kehittely tällöin kielestä itsestään lähtevän ongelmanasettelun edelle? Voiko teoriaa testata tai sen pätevyydestä osoittaa oikeastaan mitään sellaisten lauseiden kuin (1)–(6) avulla? Kielisysteemin äärirajoja koettelevan introspektiolingvistiikan ongelmaksi eivät siten osoittautu ainoastaan heiveröisin perustein epäkieliopillisiksi leimatut lauseet vaan myös monet (marginaalisesti) hyväksyttävinä pidetyt lauseet.

Nähdäkseni Talmy (2007) on oikeassa katsoessaan, että introspektio on erottamattomampi osa sekä kielenkäyttöä että lingvistiikkaa kuin sen kriitikot haluavat myöntää. Kielellisen merkityksen tutkimus perustuu aina introspektion käyttöön, eikä se voi olla aidosti empiiristä tutkimusta, mikäli tällä ajatellaan tutkijasta riippumattomien ulkoisten tosiasioiden havainnointia. Korpusten lisääntynyt ja entistä systemaattisempi käyttö merkitsee lingvistiikalle edistysaskelta ja uusien mahdollisuuksien avautumista, mutta siitä ei seuraa lingvistiikan tieteenteoreettisen luonteen muutosta „empiiriseksi tieteeksi”. On hyviä perusteita katsoa Itkosen (2003) tavoin, etteivät väitteet empiirisyydestä tee oikeutta kielitieteen ominaisluonteelle (lukuun ottamatta sen eräitä alueita, kuten tilastollista ja kokeellista tutkimusta). Kielitiede tutkii luonteeltaan ennen kaikkea sosiaalista normijärjestelmää, jota koskeva tieto on puhujille yhteistä ja samalla jokaisen puhujan sisäistämää. Lisäksi puhujalla on tieto siitä, että sama systeemi ohjaa myös muiden kielenkäyttöä – juuri tämä yhteisyys on seikka, joka tekee kielestä toimivan viestintävälineen.

Lähteet

- Chomsky, Noam 1965.** Aspects of the theory of syntax. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Dabrowska, Ewa 1996.** The LAD goes to school. A cautionary tale for nativists. *Linguistics* 35, 735-766.
- Geeraerts, Dirk 1999.** Idealist and empiricist tendencies in Cognitive Linguistics. – Cognitive linguistics: foundations, scope, and methodology. Cognitive linguistics research. Vol. 15. Ed. by Theo Janssen, Gisela Redeker. Berlin: Mouton de Gruyter, 163–194.
- Geeraerts, Dirk 2006.** Methodology in Cognitive Linguistics. – Cognitive linguistics: current applications and future perspectives. Ed. by Gitte Kristiansen, Michel Achard, René Dirven, and Francisco J. Ruiz de Mendoza Ibáñez. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hakulinen, Auli, Fred Karlsson 1979.** Nykysuomen lauseoppia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, Esa 2003.** What is language? A study in the philosophy of linguistics. (= Turun yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 8.) Turku.
- Karlsson, Fred 1975.** Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjausvaikutuksesta. – *Virittäjä* 79: 1, 179–193.
- Lakoff, George 1987.** Wome, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987.** Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991.** Foundations of cognitive grammar. Vol. 2: Descriptive application. Stanford: Stanford University Press.
- Leino, Pentti 1991.** Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia. (= Suomi 160.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojutkangas, Krista (tulossa).** Kielentutkijan mielikuvituksen puute eli mihin todelliseen kielenkäyttöön perustuvaa aineistoa tarvitaan. – *Virittäjä*.
- Penttilä, Aarni 1963.** Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- Talmy, Leonard 2000.** Toward a cognitive semantics. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Talmy, Leonard 2005.** Foreword. – Methods in cognitive linguistics. Ed. by Monica Gonzalez-Marquez, Irene Mittelberg, Seana Coulson, Michael J. Spivey. Amsterdam: John Benjamins.
- Talmy, Leonard 2007.** Introspection as a methodology in cognitive linguistics. – The 10th International Cognitive Linguistics Conference. Krakow, Poland 15.–20.7.2007. (Plenaarettekanne.)

On the debate about introspection as a research method in cognitive linguistics

Tuomas Huumo

The article discusses an ongoing methodological debate concerning introspection and its use in cognitive linguistics. Introspection is a classical linguistic method where the linguist uses his/her native speaker intuition to make up examples and to give judgements concerning the grammaticality and meaning of linguistic expressions. This methodology is usually taken for granted in generative and other formalist schools of linguistics, which emphasize the distinction between an abstract linguistic system (considered the primary research object of linguistics) and concrete language usage (considered a secondary research object). Recently this view has been challenged by functional and cognitive linguists, who emphasize the central role of language use in the development of the linguistic system and also the usage-based nature of grammar. Within cognitive linguistics, corpus linguists like Dirk Geeraerts (1999, 2006) have challenged the classical methodology and argued that to develop into an „empirical science”, cognitive linguistics needs to give up the classical method altogether and to start using empirical methods only. On the other hand, Leonard Talmy (2007) has recently defended the introspective method and argued for its ubiquitous nature in the study of linguistic meaning. Talmy discusses the method in detail and evaluates its strong and weak sides. He also evaluates the degree of accessibility through introspection of many linguistic phenomena. The current author makes the point that introspective data based on fabricated examples should not be taken to represent language use but the linguistic system itself (de Saussure's *langue*). In spite of certain drawbacks that admittedly go with fabricated examples, such data has certain advantages over corpora. For instance, fabricated examples are structurally simple and context-free, and can be freely manipulated to form minimal pairs and to test the specific function and semantic contribution of a particular element for the whole expression. However, the present author is also skeptical towards the common (formalist) practice of using extremely complex and unnatural fabricated examples as the basis of linguistic argumentation.

Keywords: corpus research, empirical, introspection, cognitive linguistics

Tuomas Huumo
eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu ülikool
Ülikooli 18
50090 Tartu
tuomas.huumo@ut.ee

„EESTI KIRJAKEELE SELETUS- SÕNARAAMATU” VIISKÜMMEND AASTAT

MARGIT LANGEMETS

Ilukirjandus on sõnaraamat ilma korrata.

Jean Cocteau

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse ükskeelse seletussõnaraamatu olemust üldisemalt, eri keeltes ja aegadel esilduvate iseloomulike tahkude kaupa. Keele esimest ükskeelset seletussõnaraamatut on suhestatud keele ühiskondliku staatuse, keelekorralduse ja keelepoliitikaga. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” ajaloo taustal vaadeldakse sõnaraamatu koostamisega seotud üldisi probleeme: kartoteegi *resp.* korpuse suurust ning mõningaid tähenduse seletamise põhimõtteid. Arutletakse kahe ükskeelse sõnaraamatu põhitüübi üle eesti leksikograafia näitel.

Võtmesõnad: kirjakeel, riigikeel, ükskeelne leksikograafia, seletussõnaraamat, õigekeelsussõnaraamat

2007. aasta lõpul sai valmis eesti keele, teaduse ja kultuuri üks tähtteoseid – „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat”. Seletussõnaraamat kuulub kindlasti keele kolme vaala hulka koos grammatika ja esindusliku tekstide koguga (rahvajuttudest tänapäevase suhtluskeeleni). Siinses artiklis mõtisklen seletavat tüüpi sõnaraamatu üle üldisemalt. Teen seda üksikute, mõneti harali jäävate teemaringide kaupa, vaadeldes mõningaid tahke, mis tõukusid võtmesõnadest *seletussõnaraamat ja kirjakeel*.

Keel ja kiri

Suuri murranguid inimkonna ajaloos on iseloomustatud mitmel viisil. Keelele kui suhtlussüsteemile mõeldes on kõige tuntumad Marshall McLuhani loetletud verstapostid: tänapäevasega sarnaneva keele teke umbes 50 000 aastat tagasi koos sellega kaasnenud muutustega kõris, kirja teke umbes 5000 aastat tagasi koos aina kasvava seotusega käest ja silmast, trükikunsti

teke nüüdseks rohkem kui 500 ja arvuti kasutuselevõtt üle 50 aasta tagasi – viimased kaks koos püsisõltuvusega masinast. Keeleline suhtlemine on põhimõtteliselt ikka üks ja seesama – mõtete edasiandmine ja nende vastuvõtmine –, aga meediumid erinevad oluliselt, mõjutades keelt omalt poolt ja võimendades vahendatavat vähemal või suuremal määral. Uued vahendid sünnitavad alati uusi tarbeid: kui hakati jäädvustama inimkeelt ennast, tekkis aja möödudes vajadus eraldi kirja panna ja selgitada keele vähemaid üksusi, sõnu.

Ei ole täpselt teada, kus koostati maailma esimene sõnaraamat, aga näiteks Andrus Saareste mainib „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” eessõnas hiina, india, sumeri ja akadi sõnastikke, mis pärit III ja II aastatuhandest eKr, edasi egiptuse, araabia ning kreeka ja ladina sõnaraamatuid, mis kõik – nagu Saareste omagi – on üles ehitatud sisust, mitte tähtede järjekorrast lähtudes. Seega kirjeldasid maailma vanimad ükskeelsed sõnaraamatud eelkõige pilti inimesest endast teda ümbritseva maailma sees, andes ühtlasi kirjakuju, mille abil ühele või teisele asjale osutada. Idamaade esimesed leksikonid keskendusid sageli luulekeelele, haruldaste ja poeetiliste väljendite esitamisele, samuti rahvaluulele (Hausmann 1991: 2438). Tähestiku järgi korrastatud sõnaraamat on tunduvalt hilisem nähtus. Siin artiklis on seletussõnaraamatu kui tüübi all silmas peetud nn moodsat ükskeelset sõnaraamatut, kus sõnad või sõnatüved – mõnedes keeltes ka sümboliühendid – on korrastatud tähestiku järgi ja kus sõnaraamat sisaldab n-ö kõiki sõnu, mitte kitsendatud valikut (näiteks laen- või võõrsõnu). Idamaadel hakkasid seda tüüpi sõnaraamatud ilmuma umbes alates 11. sajandist.

Kirjakeel ja riigikeel, normiv ja kirjeldav sõnaraamat

Koos rahvuse ja riigi tekkega sünnib vajadus keelt kodeerida, normistada ühtsesse õigekirjutusse, piiritleda kirjakeelt (mida mõnel rahval võib olla mitu), kirjeldada keelt kõige laiemas mõttes. Korda loovatel ajastutel koostatud akadeemilised sõnaraamatud peegeldavad üldiselt oma aja vaimu, varieerudes valjust normimisest ja keeldudest-käskudest vabamat laadi suunamise ja soovitamiseni. Normida võidakse nii seletus- kui ka õigekeelsussõnaraamatu tüüpi leksikoni toel. Eestis ollakse üldiselt harjunud kirjakeele normi järele vaatama õigekeelsussõnaraamatust, mis tähenduse seletamisele ei keskendu. Meie õigekeelsussõnaraamatute

ajalugu on ka juba ligi 100 aastat pikk. Mitmel pool mujal on sama rolli täitnud (esimene) seletussõnaraamat, nagu 17. sajandi Prantsusmaal või 19. sajandi Ameerikas. Ka meil on varem Rudolf Karelson (1972: 51) väitnud, et „... seletussõnaraamatud on oma laadilt normatiivsed”. „Eesti keele käsiraamatu” (EKK 2007: 700) järgi „püüab [eesti kirjakeele seletussõnaraamat] jääda kuhugi kirjeldava ja normatiivse piirimaile”, ja küllap see nii on. Tiia Valdre, üks seletussõnaraamatu peatoimetajaid, on kaht eesti tüüpi võrrelnud nõnda: „Seletavat ja õigekeelsussõnaraamatut võrreldes on tegelikult olulisim vahe see, et need on oma tüübilt täiesti erinevad sõnaraamatud: esimene on kirjeldav, sõnade ja väljendite tähendusi avav ning näitlikustav autorisõnaraamat, teine õigekeelsuslikke juhiseid andev ja suunav toimetajasõnaraamat” (Valdre 2007).

Euroopa esimest seletussõnaraamatut hakati koostama 17. sajandi klassitsistlikul Prantsusmaal, absoluutse monarhia, kuningavõimu kindlustamise ja üldise prantsuse keele reformi ajastul. 1635. aastal asutatud akadeemia sai ülesande kehtestada kohustuslik kaanon, mis oleks puhastatud tänavakeele halvast mõjust. Neli aastat hiljem (1639) alustati akadeemilist, seletustega varustatud sõnaraamatut, mis pidi seda õiget, puhast ja selget keelt kirjeldama. Nagu ajaloost teada, kulges töö üle kivide-kändude: probleeme põhjustasid eri asjaolud, millest mitmetega on kokku puutunud kõik esimeste ükskeelsete seletussõnaraamatute tegijad. Olgu nimetatud näiteks tegijate paljus ning sellest johtuv ebaühtlus, koostamiseks kuluv pikk aeg, pidevalt muutuv keel jpm. Prantslased pidid toona pead murdma ka selle üle, kuidas tsiteerida autoriteetsete kirjanike loomingut, kus siiski esines küllalt palju kaanoniga vastuolus olevaid arhaisme, neologisme ja termineid (Schiller 1941: 31). Ka ei olnud veel kasutusele võetud tähestikuline kord – sõnad olid esitatud suguluse järgi –, mistõttu raamatut ei olnud sugugi hõlpus kasutada. Üks akadeemia liikmeid, Antoine Furetier, ei kannatanud seda olukorda välja ja üllitas 1690. aastal oma erasõnaraamatu, mis „oli ühtlane, tähestikuline ja võrdlemisi tarvituskõlbulik”, aga tema teguviisi hinnati kui ebalojaalset ning ta heideti akadeemiast välja (Anttila 1938: 44). Akadeemia sõnaraamat, mis 1690ndateks ei olnud jõudnud *A*-st kaugemale, jäigi sinnasamasse pooleli.

Ka Ameerika inglise keele esimene, Noah Websteri välja antud seletussõnaraamat (1828), on väga normiv, keelekasutaja igakülgsel harimisele keskendunud teos. Kuuldavasti polevat teist teatmeteost, kus piibli tsitaate nõnda rohkesti sisse võetud on, nii et omamoodi kujutab see

endast peaaegu nagu piibli sõnaraamatut. Näiteks on sõna *woman* 'naine' seletuse juures ('täiskasvanud naissoost inimene') esimesena toodud tsiitaat 1. Moosese raamatust (eesti keeles kõlab see kirjakoht nii: *Ja Issand Jumal ehitas küljeluu, mille ta inimesest oli võtnud, naiseks ja tõi tema Aadama juurde*), teisena toodu on samuti õpetliku sisuga (*Women are soft, mild, pitiful, and flexible* – 'Naised on õrnad, leebed, kaastundlikud ja järeleandlikud').¹

Eesti ükskeelsete sõnaraamatute traditsioon sündis koos ühiskondliku murranguajaga – Eesti riigi algusajal –, aga teist tüüpi sõnaraamatuna. 1918. aastal ilmunud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” keskendus õigekeelele, mitte niivõrd tähenduste seletamisele. Eesti Vabariigi ühiselus oli sõnaraamat hädavajalik, sest see aitas ühtlustada kirjakeele normi, kinnistada eesti keele arenguks vajalik keelekuju. Hilisemad, võõrvõimu aegsed õigekeelsussõnaraamatud kujutasid endast keelelist vastupanu nõukogude totalitarismile. 1999. aastal ilmunud ÕS 1999 ja selle ümber töötatud väljaanne ÕS 2006 on omakuvandis hoopis leebemad, kirjakeele kasutust suunavad ja soovitavad sõnaraamatud, mis vaba keelekasutust ei ahista. Samas on ikka ja jälle näha, kui raske on demokraatiat kanda, ise otsustada: nii riik kui ka rahvas pörkuvad elujuhtumitega, mil nad igatseksid „midagi, kus oleks üheselt kirjas, kuidas õige või vale on”.

Kirjakeelel on mitu sisu. Riiklusega seondub kirjakeel kui ühtne, üldrahalikult kasutatav keelekuju, ühes riigis või piirkonnas võib olla mitu kirjakeelt (nagu Mordvas ersa ja mokša, Indias on koguni 15 riigikeelt). Riigikeel (üks või mitu) on enamasti seadusega kindlaks määratud. Umbes pooltel maailma riikidel on oma riigikeel, paljudes riikides on mitu riigikeelt, mis võivad omakorda olla veidi erineva kasutusala. Sõnaraamatus mõistetakse kirjakeele all ennekõike kirjalikke tekste, kirjutatud keelt, mis seletussõnaraamatu puhul hõlmab ka suulist keelt, niivõrd kuivõrd seda kirjalikest tekstidest on üles tähendatud. See, et kirjakeele normi aluseks on muuhulgas seadusega määratud ka teatav sõnaraamat (nagu Eestis Eesti Keele Instituudi uusim õigekeelsussõnaraamat), on maailmapraktikas vist päris haruldane.

Kuigi mitme rahva esimesed seletavat tüüpi sõnaraamatud on kandnud – ja kannavad ka edaspidi – poliitilist rolli, pean ometi just seletussõnaraamatut rahva, keele ja kultuuri teatava küpsuse, iseolemise

¹ Vt „Webster’s American Dictionary of the English Language” (1928) Internetis: <http://1828.mshaffer.com/> (20.02.2008).

väljendajaks. Umbes nagu saadakse täiskasvanuks. Kahjuks pole kuskilt täpseid andmeid võtta, kui palju on riigikeeli, millel on olemas omakeelne seletussõnaraamat, või kas on kirjakeeli, aga mitte-riigikeeli, millel see on. Soome-ugri keelte kohta on teada, et kui riigikeele staatuses keeli on kaheksa (ungari, soome, eesti, komi, udmurdi, mari, ersa ja mokša), siis seletussõnaraamat on neist kolmel: kõige varem soomlastel, seejärel ungarlastel ja nüüd ka eestlastel.² Ja pole midagi parata: see korreleerub täielikult omariiklusega.

Rahvaarv

Riigikeele staatuses keelte üle arutlemine viis mõtted ka rahvaarvu ja seletussõnaraamatu suhteni. Kas on mingi kriitiline piir, alla mida ei tasu seda tüüpi sõnaraamatut eeldada? Kui soome-ugri rahvaid vaadata, siis võiks kriitiliseks rahvaarvuks pakkuda 1 miljoni (vrd ungarlasi on 14 mln, soomlasi 5 mln, eestlasi 1 mln) (FU 2007: 9). Suuruselt järgmised oleksid juba poole väiksemad rahvad: udmurdid (464 000) ühe riigikeelena ning mordvalased (615 000), marid (488 000) ja komid (311 000) – igaüks esindatud kahe riigi- või kirjakeelena (FU 2007: 9). Jaanuaris 2008 e-posti teel kogutud andmete järgi on komidel murdesõnaraamat (Nikolai Kuznetsovi teade). Algul saabunud teade, nagu maridel oleks oma seletussõnaraamat olemas, ei leidnud lähemal uurimisel kinnitust: tegemist on siiski seletavat tüüpi tõlkesõnaraamatuga, kus „kõik üksused, sh seletused, on tõlgitud vene keelde”, nagu eessõnas on öeldud (Galkin 1990: 8). Selline tänapäeva mari keele sõnaraamat on ka mahult üsna väike (sisaldab umbes 25 000 märksõna), kuigi välja antud 6 köites (1990–2003). Udmurtidel on hiljuti ilmunud mõisteline sõnaraamat (Nasibullin, Semjonov 2006), mis on samuti kakskeelne, aga kus toimetajate sõnutsi on vene keelel vaid metakeele roll, mis tähendab, et udmurdi maailmapilti (ja seda tähistavat põhisõnavara) on kirjeldatud vene keele vahendusel (kokku ligi 14 000 mõistet ja 18 000 udmurdi sõna). Igal juhul on toimetajad eessõnas mitu korda rõhutanud, et tegemist on udmurdi keele sõnaraamatuga (lk VI, XI).³

² Soomlastel „Nyky-suomen sanakirja” (1951–1961), ungarlastel „A magyar nyelv értelmező szótára” (1959–1962), eestlastel „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” (1988–2007). Soomlastel ja ungarlastel on nende kõrval juba ka uued väljaanded olemas.

³ Tänan Szilárd Tóthi info eest.

Otse loomulikult on oma keele sõnaraamat olemas maailma suurimatel keeltel: hiina (1 mld kõnelejat; esimene oluline tänapäevane sõnaraamat ilmus 18. saj algul), hindi (200 mln, esimesed trükitud 16. ja 18. saj), araabia (150 mln; esimesed katsetused 10.-11. saj), bengali (150 mln, ilmunud 19. saj algul), sealhulgas suurtel meile tuttavamatel keeltel, nagu vene (150 mln), prantsuse (70 mln) või saksa (100 mln). Mitme keele puhul, nagu inglise (350 mln), hispaania (250 mln) ja portugali keel (135 mln), on emakeelsete kõnelejate suure arvu tagapõhjaks koloniaalvallutused, st ka muud riigid peale emamaa. (Andmed kõnelejate kohta vt Comrie jt 2000: 10; sõnaraamatute kohta vt Hausmann jt 1991.)

On ka keeli, mille kõnelejaid on vähem kui miljon, kuid ükskeelne seletav sõnaraamat on olemas: näiteks islandi keel, mille rahvaarv on 300 000 (Böðvarsson 1963). Seda, kas malta keelel on lisaks paljudele malta-inglise-malta kakskeelsetele sõnaraamatutele olemas ka ükskeelne seletav sõnaraamat, ei õnnestunud välja selgitada (Maltal on 400 000 elanikku, riigikeelteks malta ja inglise).

Ükskeelsete sõnaraamatute maania

Sellise väljendiga on Robert Early (2004) iseloomustanud Vaikse ookeani keelte leksikograafiat, ent säärane hirmu, kire ja meeleheiteliga segatud seisund võib ette tulla ka igal pool mujal – peamiselt ühenduses väikeste, eriti aga ohustatud keeltega. Kui keel on dokumenteeritud, siis on ta olemas, siis ei saa seda ignoreerida. Ajaloos on sageli väikeste või alistatud maade keelte esimeseks jäädvustajaks olnud misjonärid, ka kolonisaatorid, ning esimesed sõnaraamatud seetõttu kakskeelsed. Ükskeelset sõnaraamatut võib pidada keele leksika kõrgemaks kirjeldustasemeks, teistel juhtudel, nagu eespool mainitud, omamoodi küpsuse märgiks. Early (2004) ja Mosel (2004) on ükskeelsete sõnaraamatute puhul välja toonud järgmisi ühiseid asjaolusid.

Esiteks, kuigi nende sõnaraamatute peamisi sihte on dokumenteerida ohustatud keelt, tuleb lähtuda ikkagi n-ö tavalistest küsimustest: mis on sõnaraamatu funktsioon? kes on mõeldud seda kasutama? Väikeste ja/või ohustatud keelte sõnaraamatute (elektrooniliste andmebaaside) puhul püütakse sageli silmas pidada kaht väga erinevat sihtrühma: oma keele kõnelejat, kes sooviks võimalikult lihtsa ülesehitusega „rahva poolt ja

rahva jaoks” tehtud trükitud raamatut, ja (läänemaist) keeleuurijat, kes sooviks võimalikult rikkaliku infoga varustatud materjali, sageli pigem grammatikat kui sõnavara. Ja kaks sedavõrd lahknemat huvigruppi ei pruugi mahtuda ühe projekti sisse, liiati kui raha tuleb peamiselt läänest. Isegi kakskeelset sõnastikku pole niivõrd tarvis oma keele ja inglise (või mõne muu suure) keele jaoks, vaid – nagu näiteks Vaikse ookeani piirkonnas – pigem oma ja selle naaberkeel(t)e jaoks.

Teiseks, keelevariandi valiku ja ortograafia ühtlustamise probleem. Kui leksikograaf või muu lingvist peab eelistama üht keelekuju paljudest, seisab ta muuhulgas eetilise otsuse ees: kas tuleks arhiveerida hääbuvat, ja mitte rahuldada suuremat kõnelejaskonda, või toita elujõulis(ema)t keelt, teades, et teistele keeltele võidakse seeläbi anda surmahoop?

Kolmandaks, alatine aja- ja rahanappus, mis on mujalt tulnud leksikograafe ja muid lingviste sundinud välja mõtlema vähema kuluga töid, millest siiski oleks kohalikel võimalikult palju kasu, kui nad mõne aja pärast ise päris sõnaraamatu kallale asuvad. Kui 10 000 Austraalia dollariga (Eesti vääringus umbes 100 000 krooni) ei ole võimalik koostada samoa üldkeele seletussõnaraamatut, siis selle väiksemaid osi on. Mosel (2004: 44) mainib sellisel moel tehtud samoa arhitektuuri-, toidu-, kalandus- jm temaatilisi väikesõnastikke, mille koostamise käigus on koolitatud leksikograafiks ka mõni kohaliku keele valdaja.

Neljandaks, defineerimise probleem. Seletussõnaraamatu üks põhiüksusi on teatavasti tähenduse seletus. Selliste keelte sõnaraamatute eripära on, et seletused peaksid olema kakskeelsed: enne oma keeles, siis tõlge mõnes muus (suures) keeles. Mosel (2004) on põhjendanud seda ühelt poolt vajadusega säilitada algne, kohalikus keeles käibiv tõlgendus, teiselt poolt keeleuurijate, antropoloogide ja keeleõppijate tarbega seda keelt ja kultuuri võimalikult täpselt mõista. Mari keele sõnaraamatus (Galkin 1990), mida eespool oli mainitud, on olemas see teine – vene keel, aga esimene, see põhitähtis, puudub tähenduse seletuse positsioonist sootuks. Tõsi, illustreerivad näited on kahes keeles.

Muud sisulised, sõnavalikut ja mikrostruktuuri, sõnaraamatu aluseks olevaid allikkogusid, samuti üldist töökorraldust puudutavad probleemid on väga sarnased meie, nagu iga muu keele esimese seletussõnaraamatuga. Mõnest tahust tuleb juttu allpool, aga enne siirdugem veel korra Vaikse ookeani ala vallanud maania juurde.

Vaikse ookeani piirkonnas on keeli loetletud üle 1000 (umbes kuue- dik kõikidest maailma keeltest), millest enamik ei ole kirjakeeled ning mille kõnelejaid on kokku umbes 5 miljonit (vaimusilmas võib kujutleda Soome rahvast kõnelemas 1000 eri keelt). Neist paljusid ähvardab oht hääbuda, jäädes leksikograafiliselt (ja/või lingvistiliselt) kirjeldamata. Maania ilmneb selles, et alates 1970–1980ndatest on töös mitu ükskeelset sõnaraamatuprojekti.

Fidži keele sõnaraamat on esimene, mida sealkandis alustati (1971). Esialgne käsikiri (24 000 märksõna) valmis 1996, siis tekkisid probleemid. Kui Early (2004) kahetses, et 2004. aastaks ei olnud sõnaraamat veel trükki jõudnud, siis 2007. aasta juunis ilmunud rõõmusõnum teavitab fidži oma sõnaraamatu ilmumisest.⁴ Fidži keele kõnelejad asustavad Melaneesia paljusid saari, kokku on neid veidi vähem kui eestlasi – umbes 800 000. 2008. a ilmub ka teine ükskeelne sõnaraamat, nimelt Fidži inglise keele sõnaraamat (18 000 märksõna).⁵

Early (2004) andmetel alustati 1980ndatel väiksemate keelte, tonga (Polüneesia, ca 100 000 kõnelejat) ja kiribati (Mikroneesia, ca 100 000 kõnelejat) sõnaraamatute koostamist. Kui tonga projekt on olnud igati teo- kas, saades tuge Briti Nõukogult ning tehes koostööd Cobuildi kirjastuse ja nüüdseks siitilmast lahkunud John Sinclairiga (2002. a toimus tonga leksikograafia õpikoda), siis kiribati sõnaraamatutöö on ettevalmistusjär- gus, tegeldes esialgu ortograafia ühtlustamise probleemidega. Rohkem või vähem algsuajärgus on maoori (Uus-Meremaa, ca 350 000 kõnelejat) ja samoa (Samoa saartel 150 000 kõnelejat, väljaspool seda ala teist sama palju) sõnaraamat.⁶

Mis puutub Aafrikasse, siis näiteks Zimbabwes on alates 1990ndatest koostöös Norraga koostatud 9 ükskeelset sõnaraamatut – esimene oli šona (1996), siis ndebele (2001) jt.

Olukorda 1950ndate Eestis ei saa muidugi sellega päriselt võrrelda, aga väited, mida Ernst Nurm on omal ajal esitanud, et sõnaraamatutööd

⁴ Fijian Monolingual Dictionary – Na ivalovosa vakaviti. South Pacific Books Ltd, 2007. Vt <http://www.topix.com/fj/suva/2007/06/first-fijian-dictionary-launched> (20.02.2008).

⁵ „Macquarie Dictionary of English for the Fiji Islands” ilmunisest teatab Fiji Times Online 03.02.2008.

⁶ Võrgu vahendusel on teavitatud 2006. a ilmunud lastele mõeldud maoori õppe- sõnastikust, vt <http://www.huia.co.nz/books/496> (20.02.2008). Samoa minisõnas- tikest, millest oli eespool juttu, on kirjutanud Mosel (2004).

algatada, kõlavad niisamuti veidi ükskeelsete sõnaraamatute maania moodi. Nurm (1958: 317–318) loetleb paljusid keeli, mille sõnaraamatud parasjagu pooleli on: gruusia, leedu, kasahhi, turkmeeni, aseri, läti, kirgiisi, tadžiki, tatari, usbeki ja ukraina keel. Vene ja armeenia keele puhul ollakse juba n-ö teisel ringil (st esimene seletav on juba ilmunud). Tema seisukoht on: „Enamikus meie liiduvabariikides on seletava sõnaraamatu koostamise küsimus juba ammu päevakorrale võetud ja õigeeaaegselt asutud vastavate eeltööde tegemisele. [...] Kahjuks on aga Eesti NSV selle tähtsa rahvuskultuurilise ürituse suhtes teistest liiduvabariikidest tõsiselt maha jäänud ja praegusel momendil puuduvad isegi väljavaated mahajäämuse likvideerimiseks”. Kas kõik eelnimetatud tööd on tänaseks valminud, selle kohta autoril andmed puuduvad. Küll on 2002. a ilmunud „Leedu keele sõnaraamatu” viimane, 20. köide – sada aastat pärast selle alustamist ja viiskümmend pärast esimese köite ilmumist (Loodus 2002).

Kartoteegi *resp.* korpuse suurus

1950. aastate teises pooles pidas Nurm silmas just kartoteegi olemasolu, õigemini selle puudumist, kui märkis, et „puuduvad isegi väljavaated” sõnaraamatutööd alustada. Ta soovinuks 2 miljoni sedeli suurust kartoteeki, aga soostus 1961. a koostamist alustama ka vähema, 1-miljonilise sedeldatud keelenäidete koguga. Kui 1 mln suurust sedelikogu võrrelda tänapäevase tekstikorpusega, st kui seda oleks võimalus kasutada *iga*, mitte ühe sõna järgi sedeli päises, siis võiks see vastata umbes 8–10 mln suurusele tekstikorpusele (kui võtta lause keskmiseks pikkuseks 8–10 sõna). Nüüdisaja keeletehnoloogia võimalustest rääkides on arvatud, et mõistlik tekstikorpuse suurus, millele on võimalik keeleuurimisel toetuda, on umbes 20 miljonit tekstisõna, samas on viimastel leksikograafiakonverentsidel juba mõnda aega mõõduks arvatud 100 miljonit tekstisõna, kui peetakse silmas ükskeelse seletussõnaraamatu vajadusi.

1958. a Keeles ja Kirjanduses pöördus Nurm lugejate poole üleskutsega kaasa aidata kirjakeele kartoteegi kui seletava sõnaraamatu baasi loomisele: „Kui kümmekondki keele- ja kirjandusehuvilist iga nädal paar tundi ohverdaks kirjanduse, näit. ajakirjanduse sedeldamisele, siis lähendaks see ikkagi mõnevõrra .. esimese köite ilmumise tähtpäeva” (Nurm 1958: 318). Siinkirjutajal pole andmeid, kui palju sedeleid nõnda koguti. Nurm on ise samas nukralt nentunud, et õpetajate lehes

kaks aastat varem ilmunud samasisulisel palvele reageeris üksainus kooliõpetaja.

Igatahes oli asutud päris hoogsalt sedeldama ka oma jõududega: esimene miljon täitus 1961. a, mil hakatigi sõnaraamatut koostama. 2000. a, kui sedeldamine ametlikult lõpetati, oli kirjakeele arhiivis 4,3 miljonit sedelit (vastaks tänapäeval umbes 40 mln sõnega korpusele). Teiste keelte kartoteekide suurused varieeruvad ligikaudu samas vahemikus: napimad, millega töötatakse, sisaldavad umbes 2 mln sedelit, väga rahul ollakse 4-miljoniliste kogudega, lausa erakorraline tundub venelaste kasutada olev 10-miljoniline kartoteek (Nurm 1958). Ka näiteks Mari instituudi mari sõnavarakartoteegis on 2 mln sedelit (Galkin 1990: 8).

Ühine probleem nii nüüdsele tekstikorpusele kui ka varasemale sedelkartoteegile on tekstiliikide võrdne esindatus. Eesti seletussõnaraamatuga seoses on sellest kirjutanud Rein Nurkse (1959), esimeste tekstikorpuste – nt Browni korpuse, Eestis 1980ndate korpuse (mõlemad 1 mln) – kooslust on arvestatud lausa täppisteaduslikul meetodil (vt Hennoste jt 1993). Praegu on Tartu ülikooli keelevara hulgas tekstikogu nimega Tasakaalus korpus, mis koosneb võrdses mahus ajalehe-, ilukirjandus- ja teadustekstidest (à 5 mln), pakkudes materjali kolme tähtsama tekstiliigi võrdlevaks uurimiseks.⁷

Mida ja kuidas seletada

Defineerimise probleemist kahes keeles rööbiti oli eespool juttu ühenduses Vaikse ookeani ala sõnaraamatutega. Meie tüüpi sõnaraamatu puhul seostub seletustega kaks põhiküsimust.

Esiteks, mida, mis sõnu seletada? mida valida märksõnaloendisse? Eestis, ja võib-olla mujalgi, on näiteks arutatud selle üle, kas on üldse mõtet seletada n-õ kõige tavalisemaid sõnu. 1961. aasta nõupidamisel teemal „Missugune peaks olema seletav sõnaraamat” on muuhulgas arutatud, kas seletada kõiki sõnu (Ahven 2006: 280). Mart Mäger on hiljemgi arvanud, et algmõistete, nagu *inimene*, *istuma* jt, „seletamine viiks koomikasse” (Mäger 1971: 41). Hiljem on Rudolf Karelson eravestluses kinnitanud, et tõesti nii arutleti. Sõnaraamatutüpoloogias iseloomustab seletussõnaraamatut lingvistiliselt just tema üldine makrostruktuur, mille all mõeldakse seda, et lisaks leksikaalsetele ehk sisuga sõnadele sisaldab märksõnastik ka

⁷ Vt <http://www.cl.ut.ee/korpused/grammatikakorpus/> (20.02.2008).

„ilma sisuta” funktsioonisõnu: grammatilisi abisõnu, suhtluses osalevaid täitesõnu jne. Sisuga sõnade väljajätmist ei kaalu keegi, pigem vastupidi, just need n-õ kõige tavalisemad sõnad talitlevad keeles mingis mõttes eriliselt ja huvitavalt: sõna tähendus on seda paindlikum, mida tavalisem ja levinum sõna on (Raukko 1994).

Ka kõnealused *inimene* ja *istuma* on eesti seletussõnaraamatus sees, esimene 2, teine 5 põhitähendusega. Jäägu lugeja otsustada, kas need kõlavad „imelikult” või mitte (esitatud on kummagi 1. põhitähendus):

inimene 1. mõtlemis- ning kõnevõimeline ühiskondlik olend, kes valmistab tööriistu ja kasutab neid keskkonna mõjustamiseks ja muutmiseks; üksikisik

istuma 1. asendi kohta, kus istmiku ja reitega toetutakse mingile alusele (vahel liitub sellega mingi tegevus)

Olen kuskilt lugenud (kahjuks allikat ei mäleta), kuidas seletussõnaraamatute seletusi on testitud sedapidi, et inimene peab seletuse põhjal otsustama, mis sõnaga on tegu. Kuna olen sedasama proovinud üliõpilaste peal, siis võin kinnitada, et läks nagu iga sellise testiga: kui nipp ära tabatakse, hakkavad tulema õiged vastused.

Omaette küsimus on märksõnavalik. Kuigi püütakse kaasata eelkõige tavatähendusi, mitte juhutähendusi, on seda üldiselt võimatu mõõta. Tänapäeval on küll pakutud erisuguseid valemuid, millest enim olen kuulnud niisugust: sõna registreeritakse sõnaraamatus, kui ta esineb 100 mln suuruses korpuses vähemalt 5 korda. Oxfordi inglise keele sõnaraamatus kehtib samuti nn viie reegel, aga pisut teises sõnastuses: sõna võetakse sisse, kui on esinenud 5 korda (st 5 eri trükitud allikas) 5 aasta jooksul.⁸ Mõni seletussõnaraamat, näiteks leedu oma (20 köidet), on põhimõtteliselt sisse võtnud *kõik* sõnad, mis keeles on, nii murde- ehk rahvakeele kui ka kirjakeele sõnad – kokku arvatakse märksõnu olevat 500 000 (Loodus 2002). Võrdluseks: vast valminud eesti sõnaraamatus on ligi 140 000 märksõna. Täieliku sõnaraamatu idee võimatust on kirjeldanud Arno Pikamäe (1961) soome „Nykysuomen sanakirja” (1951–1961) näitel: sõnavarakartoteegi umbes 840 000 sõnast on sisse võetud iga viies – kokku on soome sõnaraamatus umbes 180 000 märksõna.

Teiseks, kuidas seletada? See puudutab üldisi nõudeid seletusele. Nurm on omal ajal eeskujuks toonud venelaste seisukohti, mille järgi

⁸ Vt www.askoxford.com (20.02.2008).

seletustes peaks vältima võõrsõnu ja et üldiselt tuleks seletuste andmisel orienteeruda „7-klassilise haridusega inimeste passiivsele sõnavarale” (Nurm 1960: 574). Uuemat ajal toetab seda spetsiaalse ehk nn kontrollitud definitsioonisõnavara idee, mis näeb ette, et seletustesse on valitud vaid niisugused sõnad, mis kuuluvad tavalise inimese põhisõnavarasse. Niiviisi koostatud seletused peaksid olema lihtsad ja selged, igäihele arusaadavad. Moodus on Longmani kirjastuses kasutusel juba paar aastakümnet. Kasutatud definitsioonisõnade loend (neid on vahemikus 2000–3000) on harilikult ära trükitud sõnaraamatu lisa, ühtlasi on see kasulik materjal keeleõppetunnis (vt lähemalt Langemets 2003). Kui võrrelda neid arve näiteks Eesti riigikeele oskustasemetega, siis jääb 3000 sõna valdamine alg- ja kesktaseme vahele,⁹ st isegi madalamale kui Nurme vahendatud tase.

Muud uuemat ajal sündinud ettepanekud seletussõnaraamatu jaoks on mõjutatud kakskeelsest, st tavakäsituses lihtsamaks peetud sõnaraamatust. Näiteks on pikkade seletuste juures kasutatud lühivihjeid (fraase või sõnu), et hõlbustada paljudes tähendustes orienteerumist. Või on seletuses kasutatud täislauset (Cobuildi kirjastuse uuendus, vt lähemalt Langemets 2003).

Tähenduste hulga mõttes on kurioossemaks peetud Oxfordi inglise sõnaraamatu verbi *set* 'panema, asetama' artiklit, kus on esitatud 430 (!) eri tüüpi tähendusnüansi.¹⁰ Eesti sõnaraamatus on kõige enam põhitähendusi (22) eristatud verbidel *käima* ja *tõmbama*, koos alltähendustega tuleb *käima* tähenduste arvuks 56, sõnal *tõmbama* veelgi rohkem (65).

Aeg

Seletussõnaraamatuga seostub aeg kahes mõttes: esiteks aeg, mil sellega on alustatud, teiseks aeg, mis selle valmimiseks on kulunud.

Eespool oli juba juttu Euroopa esimesest, prantsuse seletussõnaraamatust, mida alustati rohkem kui 300 aastat enne meie oma. Inglise kuulus Johnsoni sõnaraamat ilmus 1755, st meist umbes 200 aastat varem, tänapäevasem, Oxfordi inglise sõnaraamat hakkas ilmuma 19. sajandi lõpu-

⁹ Tasemetestide nõuete järgi valdab algtaseme oskustega isik umbes 1500–2000 tarbekeele sõna, kesktaseme oskustega isik umbes 5000 sõna. Vt <http://www.ekk.edu.ee/65824> (20.02.2008).

¹⁰ Vt <http://www.oed.com/about/facts.html> (20.02.2008).

poole (1884), 100 aastat enne meie esimest vihikut (1988). Põhjamaadel algatati sõnaraamatutegu 100 aastat varem kui meil. Tõenäoliselt ei saa küsida, kas meie oma ilmus liiga hilja. Usun, et mingis mõttes ilmubki esimene seletussõnaraamat siis, kui aeg on selleks küps, kui just ei ole tegemist n-ö hädaabiprojektiga, nagu mõnede ükskeelsete sõnaraamatute maania lainesse kuuluvate sõnaraamatute puhul võib oletada.

Valmimiseks kulunud aja poolest kuulub „Eesti keele seletussõnaraamat”, nagu pealkirigi ütleb, nende hulka, mida on tehtud pool sajandit. Ajaleheveergudel on seda nimetatud „mammuteoseks” ja „inimpõlvepikkuseks sõnaraamatuteoks” (Hanson 2007, Laurisaar 2007), mille üle võib imestada või hämmelduda tavainimene, aga mitte leksikograaf. Seletussõnaraamatute ajaloos, tuleb tunnistada, on viiskümmend aastat üsna keskmine aeg. Sellega ei saa muidugi välja vabandada seisakuid, mis eri põhjustel ka meie sõnaraamatu saamisloo sisse kuuluvad – mille eest on nuheldud nii tegijaid kui ka instituuti –, aga minu meelest iseloomustab see üsna täpselt ajaühikut, mis põhimõtteliselt sellise suure töö peale kulub. Kõrvalekaldeid leidub muidugi kummaski suunas: nobedamalt on valminud näiteks ungari sõnaraamat (ilmumiseni kulus 12–13 aastat) (Langemets 1993), samas on sada aastat kulunud leedu sõnaraamatu jaoks (Loodus 2002), kui lugeda alguseks esimeste sedelite kogumist. Prantsuse Akadeemia sõnaraamatu puhul polnud 60 aasta möödudes jõutud kaugemale esimese tähe aruteludest jne.

40–60 aastat on koguteose ilmumiseks aega läinud esimesel Oxfordi inglise keele sõnaraamatul (ilmus 1884–1928) ja soomlaste „Nykysuomen sanakirjal” (algatati 1927, ilmus 1951–1961), näiteid leiab veel ja veel. Eesti sõnaraamatu puhul koguti esimesed sedelid 1950ndate teises pooles, enam-vähem pidev sõnaraamatutöö algas 1961, esimene vihik ilmus 1988. a – seega umbes 25 aastat hiljem.

Esialgsed plaanid, kui tagantjärele targana instituudi kroonikat (Ahven 2007) lugeda, olid selle tõdemusega võrreldes nagu õhust võetud: akadeemia presiidiumi 1957. a otsusel pidi I köite koostamine lõppema hiljemalt 1964, II köide 1968 ja III köide 1970. a (Ahven 2007: 200). Kaks aastat hiljem (1959) manitsetakse: „viia kogu töö viie köitega lõpule 1970-ndate alguses” (Ahven 2007: 231). 1983. a on Ernst Nurm meenutanud, kuidas ta oli lootnud, et „saab valmis umbes 10 aastaga” (Nurm 1983). Mulle on tundunud, et kõige hullem tagasilöökk tuligi 1970ndatel, kui tegelikult *oldi* valmis sõnaraamatu esimest otsa trükkima. Seeasemel aga satuti ühe

toonase võimumehhanismi, trükikoja kaudu, toimetamise lõpmatusse ringi, mis käsikirja kuidagi valminuks ei tunnistanud.

Nimesid, arve ja fakte

Seletussõnaraamatu heaks on 50 aasta jooksul oma panuse andnud väga palju inimesi: sedeldajad, kartoteegihoidjad, koostajad, masinakirjutajad ja arvutisse sisestajad, korrektuurilugejad, tehnilised toimetajad, arvutispetsialistid, küljendajad, kirjastajad jpt – vähemalt paarsada. Kõiki nimesid siin üles lugeda ei jõua, aga olgu kõik tänatud! Nimetan vaid toimetajaid, keda on mainitud köidete või vihikute päises. Sõnaraamatul on olnud 6 peatoimetajat: Rudolf Karelson, Erich Raiet, Valve Kullus (end Põlma), Mai Tiits, Tiia Valdre ja Leidi Veskis. Toimetajaid on olnud 13: Rudolf Karelson, Leena Kiivit, Ilse Kont, Helga Laanpere, Tiina Lias, Arno Pikamäe, Valve Põlma, Erich Raiet, Mai Tiits, Feliks Vakk, Tiia Valdre, Leidi Veskis ja Piret Voll. Vihikute tegevtoimetaja on olnud Margit Langemets.

Väljaandmise aeg: 1988–2007, kokku 26 vihikut.

Sõnaraamatu maht: ligi 140 000 märksõna, 5000 lk, 30 cm raamatu-riiulil.

Sõnaraamat sisaldab (ümardatult): 1800 ühendverbi, 240 tsitaatmärksõna, 900 homonüümi, 14 400 polüseemset üksust, 4000 fraseologismi, 1400 vanasõna, ligi 50 000 tsitaatnäidet.

Lõpetuseks: kuidas edasi ehk eesti keele põhisõnaraamatust

Briti leksikograaf Patrick Hanks on oma loengul kasutanud fraasi *leksikograafilised korrused*, et kujundlikumalt väljendada mõtet, kuidas leksikograafia kasvab astmeliselt, korrus korruse haaval, nii nagu keeles need korrused *resp.* sõnaraamatud, esindatud on. Mida rohkem korruseid, seda uhkemat ehitist võiks eeldada.

Eesti ükskeelses leksikograafias on nüüd lausa kaks maja, kui samas võtmes jätkata: üks on üheksakümmend aastat ehitatud õigekeelsussõnaraamat, millel praeguseks juba ligi 10 korrust, teine on viiskümmend aastat ehitatud seletussõnaraamat – seni ühe korrusega. Tiiu Erelt on eestlaste põhisõnaraamatuks nimetanud normiva, suunava ja keelekorraldusliku iseloomuga sõnaraamatu, sarnase „ainult sakslaste klassikalise ühekõitelise

Dudeniga” (Erelt 2007: 5). Seletussõnaraamatu tüüpi, kirjeldavat, seletustega varustatud teost on ta nimetanud teist tüüpi, indoeuroopa põhisõnaraamatuks. Eesti keele sees on ta seletussõnaraamatu kvalifitseerinud koguni spetsiaalsõnaraamatuks, ühes murde-, fraseoloogia-, slängi-, vormi-, sagedussõnastiku ja sadade oskussõnastikega, kinnitades taas, kuidas „universaalne on ainult ÕS” (Erelt 2007: 30).

Muude maade leksikograafias, nagu nägime, on normimisülesannet kohati täitnud ka seletussõnaraamat. Normivat ja kirjeldavat suunda ühes allikas ühekorraga viljelda on üsna raske, aga eeskuju võib leida õige lähedalt: soome „Kielitoimiston sanakirja” (2006) kujutab endast n-õ kolmandat korrust seletussõnaraamatumajas, millele eelnesid „Perussanakirja” (1990–1994) ja esimesena „Nykysuomen sanakirja” (1951–1961).

Eesti õigekeelsussõnaraamatu tüüpi põhisõnaraamatul on hulk kokkulangevusi sõnaraamatu prototüübiga ehk sellega, millised tunnusjooned tulevad esmalt esile, kui inimestel palutakse kirjeldada sõnaraamatut. (Prototüüpi on kirjeldanud Dirk Geeraerts – viidatud Béjoint 2000: 41 kaudu.) Prototüüp on a) pigem ükskeelne kui kakskeelne, b) pigem lingvistiline kui entsüklopeediline, c) pigem standard- ehk normkeele kui erikeele kirjeldus, d) pigem pedagoogiline kui akadeemiline. Ainus, mis vajaka, ongi seletused – prototüüpseks loetakse sõnaraamatut, mis on e) pigem seletustega kui ilma.

Mis võiks olla eesti sõnaraamatu prototüüp või teisisõnu põhisõnaraamat? Kas äsja valminud seletussõnaraamat või õigekeelsussõnaraamat (nt ÕS 2006)? Esimene ei sobi, sest on pigem akadeemiline, teine ei sobi, sest annab vähe seletusi. Kuivõrd seletussõnaraamatu järgmiseks „korruks” on plaanitud ühekõitelist sõnaraamatut, mis järgiks just indoeuroopa seletussõnaraamatu tüüpi – kus põhirõhk on tähenduste seletusel, näiteid on vähem kui praegu, läbimõeldult on esitatud süntaktilist infot, võimaluse korral ka infot sõna päritolu kohta (vt Valdre 2007) –, siis sellest võiks saada teine eesti põhisõnaraamat õigekeelsussõnaraamatu kõrval, mis mõlemad võiksid koha leida iga kodu raamaturiulil.

Kirjandus

- Ahven, Eeva 2007.** Pilk paberpeeglis. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Anttila, Aarne 1938.** Sissejuhatus uus-aja kirjanduse peavooludesse. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Béjoint, Henri 2000 [1994].** Modern lexicography: an introduction. Oxford University Press.
- Böðvarsson, Árni 1963.** Íslenzk Orðabók. [Islandi keele sõnaraamat.] Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Comrie, Bernard, Stephen Matthews, Maria Polinsky 2000.** Keelteatlas. Maaailma keelte päritolu ja areng. Tallinn: Koolibri.
- Early, Robert 2004.** Monolingual mania: current trends in Pacific dictionary making. – The Second Asian lexicography Conference, Thailand, 2004.
- EKK = Erelt, Mati, Tiit Erelt, Kristiina Ross.** Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.
- Erelt, Tiit 2007.** Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. – ÕSi lätted. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 5–34.
- FU 2007 = Fenno-Ugria.** Horisondi lisaväljaanne 2007.
- Galkin, I. S. 1990 (toim).** Slovar' marijskogo jazyka I. = Marij muter I. Joškar-Ola: Marij Kniga Izdatel'stvo.
- Hanks, Patrick.** English monolingual lexicography. – Internetis: http://ucnk.ffi.cuni.cz/doc/English_Monolingual_Lexicography.ppt (20.01.2008).
- Hanson, Raimu 2007.** Inimpõlvepikkune sõnaraamatutegu jõudis lõpule. – Postimees 15.XII.
- Hausmann, Franz Joseph, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta (eds.) 1991.** Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexicographie = Dictionaries = Dictionnaires. 3. Bd. [1. Bd. 1989, 2. Bd. 1999]. Berlin: de Gruyter.
- Hennoste, Tiit, Kadri Muischnek, Helen Potter, Tarmo Roosimaa 1993.** Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpus: ülevaade tehtust ja probleemidest. – Keel ja Kirjandus 10, 587–600.
- Karelsen, Rudolf 1972.** Koostamisel on eesti kirjakeele seletussõnaraamat. – Kodumurre 10–11, 44–52. Tallinn.
- Langemets, Margit 1993.** Kirjakeele sõnaraamat poole peal. – Keel ja Kirjandus 10, 601–604.
- Langemets, Margit 2003.** Kas ükskeelne või kakskeelne sõnaraamat? – Toimiv keel I. Tõid rakenduslingvistika alalt. Toim. Margit Langemets, Heete Sahkai, Maria-Maren Sepper. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 12.) Tallinna Pedagoogikaülikool, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 151–177.

- Laurisaar, Riho 2007.** Pool sajandit küpsenud eesti keele seletav sõnaraamat sai valmis. – Eesti Päevaleht 22.XII.
- Loodus, Mihkel 2002.** Leedu sõnaraamatu sada aastat. – Eesti Ekspress, 21.VIII.
- Mäger, Mart 1971.** Eesti kirjakeele sõnaraamatu proovivihiku puhul. – Keel ja Kirjandus 1, 39–46.
- Mosel, Ulrike 2004.** Dictionary making in endangered speech communication. – Language documentation and description. Vol. 2. Ed. By Peter Austin. Endangered Languages Project. London: School of Oriental and African Studies, 39–54.
- Nasibullin, Rif, Vasili Semjonov 2006.** Sistemno-tematičeski russko-udmurtškij slovar' = Udys'joc'ja rad'jam zuč-udmurt kysluz'et. Iževsk: Izdatel'stvo Associacija Naučnaja Kniga. 350 lk.
- Nurkse, Rein 1959.** Mõningaist bibliograafilistest aspektidest materjalide kogumisel eesti kirjakeele seletava sõnaraamatu jaoks. – Keel ja Kirjandus 12, 754–758.
- Nurm, Ernst 1958.** Keele ja Kirjanduse Instituudi sõnaraamatute sektori tööst. – Keel ja Kirjandus 4–5, 316–319.
- Nurm, Ernst 1960.** Läti keele seletav sõnaraamat teoksil. – Keel ja Kirjandus 9, 574–575.
- Pikamäe, Arno 1961.** Tänapäeva kirjakeele seletav sõnaraamat ja selle koostamise põhimõtteid. – Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VI. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 21–45.
- Raukko, Jarno 1994.** Polysemia: merkitysten verkosto – merkitysten verkko. – Kieli 8. Näkökulmia polysemiaan. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2. Toim. Pentti Leino, Tiina Onikki. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Schiller, Franz 1941.** Lääne-Euroopa uue aja kirjandusajalugu. Tartu: RK Teaduslik Kirjandus.
- Valdre, Tiia 2007.** 50 aasta keel pakitud. – Sirp 14.XII.

Peale artiklis tsiteeritud vt veel:

- Karelson, Rudolf 1990.** „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” tegija pilgu läbi. – Keel ja Kirjandus 1, 24–34.
- Karelson, Rudolf 1991.** Mure. [Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu väljaandmisest]. – Looming 4, 562–564.
- Karelson, Rudolf 1997.** Ernst Nurm ja „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat”. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 294–307.
- Karelson, Rudolf 1999.** Seletussõnaraamat ja teised kirjakeele sõnaraamatud. – Keel ja Kirjandus 12, 865–873.

- Kont, Ilse 1968.** Eesti kirjakeele seletav sõnaraamat. – Keel ja Kirjandus 7, 385–394.
- Kont, Ilse, Arno Pikamäe 1962.** Sõnade tähenduste avamisest eesti kirjakeele seletavas sõnaraamatus. – Emakeele Seltsi aastaraamat VIII. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 122–131.
- Nurm, Ernst 1983.** Seletava sõnaraamatu algusaegadest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27 (1989/1981). Tallinn: Eesti Raamat, 143–146.
- Raiet, Erich 1976.** Mõnda eesti kirjakeele sõnaraamatust. – Keel, mida me uurime. Tallinn: Valgus, 150–153.
- Raiet, Erich 1983.** „Eesti kirjakeele sõnaraamat” ilmumisjärgus. – Keel ja Kirjandus 3, 134–136.

Fifty years of the Defining Dictionary of Standard Estonian

Margit Langemets

Abstract. First, the essence of a monolingual defining dictionary is considered, analysing its different aspects rising to the fore in different languages at different times. The first monolingual defining dictionary of a language is related to the social status of the language, to language planning and to language policy. Against the background of the history of the Defining Dictionary of Standard Estonian some general issues of dictionary compilation are discussed, such as corpus size and certain principles of meaning definition. On the example of Estonian lexicography, two main types of monolingual dictionaries are compared.

Keywords: literary language, state language, monolingual lexicography, defining dictionary, orthological dictionary

Margit Langemets
leksikoloogiasektor
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
margit.langemets@eki.ee

PIIRKONDLIKE KEELEKUJUDE TUNNUSTAMISEST EESTIS JA PRANTSUSMAAL EUROOPA LIIDU KEELEPOLIITIKA TAUSTAL

MAARJA SIINER, TÖNU TENDER,
TRIIN VIHALEMM

Annotatsioon. ELi keelepoliitilisi eesmärke on keelelise mitmekesisuse edendamine liikmesriikides ja ELi kodanike keeleoskuse suurendamine vähemalt kahe võrkeeleni.¹ Esimene eesmärk kajastub ELi lepingus² ning rõhutab, et liit austab oma rikkalikku kultuurilist ja keelelist mitmekesisust. Sellega vastandub EL oma identiteedi ja eripära kujundamisel teadlikult Ameerika Ühendriikidele,³ mille moto *E pluribus unum* järgi on riiki ja kodanikke ühendavaks elemendiks just ühine keel (Wawra 2006). Teine eesmärk, kodanike võrkeeleoskuse suurendamine, tuleneb praktilisest vajadusest tagada ELi kodanike liikuvus ja liidusiseses suhtlemise lihtsus, nt töö- ja huvialased kontaktid liikmesriikide ja nende kodanike vahel. Kuidas haakuvad need eesmärgid ELi liikmeks olevate riikide keelepoliitikaga? Artiklis uurime kahe ELi liikme – Eesti ja Prantsusmaa – näitel keelelise mitmekesisuse probleemi riigikeele ja murrete (piirkondlike keelekujude) vaatepunktist.

Võttesõnad: Euroopa Liidu mitmekeelsuspoliitika, Eesti keelepoliitika, Prantsusmaa keelepoliitika, riigikeel, keele piirkondlikud erikujud, regionaalkeel ~ piirkonnakeel

¹ Vt EK tegevuskava 2003, EK uus mitmekeelsuse raamstrateegia 2005, Commission of the European Communities 2007 ja Kõrgetasemeline mitmekeelsuse töörühm 2007.

² Euroopa Liidu Teataja 17. detsembril 2007, 2007/C 306/01 Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamislepingut, sõlmitud Lissabonis 13. detsembril 2007, <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:ET:HTML>.

³ USAle vastandub EL mitmes teiseski dokumendis, vt nt EK uus mitmekeelsuse raamstrateegia 2005: 2, kus on rõhutatud ELi omapära: see ei ole „sulatusahi”, vaid mitmekeelsust väärtustav ühiskodu.

1. Sissejuhatus

Sotsiolingvistikas eristatakse keelt kui suhtlusvahendit ja keelt kui mingi etnilise rühma (rahvuse) identiteedi kandjat (Edwards 1985). Ühtne, normitud riigikeel, milleks rahvusriigis⁴ on tihti riigi põhirahvuse keel, on oluline nii riigisisese suhtlemise lihtsustajana ning kiirendajana kui ka ühtse rühmaidentiteedi loojana: mida ühtsem ja normivam keel, seda tugevam on ühisidentiteet – kõik riigi kodanikud räägivad sama keelt ja eristuvad seetõttu teiste riikide kodanikest (Lodge 1993, Hyldenstam 1999). Riigikeele standardimine⁵ võib olla osa riigi teadlikust keelepoliitikast ja keelekorraldusest⁶ eesmärgiga luua ja tugevdada ühtset riigiidentiteeti. Juhul, kui poliitiline eliit tunnetab ohtu rahvuskeele staatusele ja vormile, muutub keelepoliitika normivamaks ja teeb palju ettekirjutusi. Kuna riigi keelepoliitika tegeleb riigisisese suhtluse ühtlustamise ja riigikeele staatuses normikeele⁷ ehk standardkeele (kirjakeele⁸) kaitsmisega, võib liigne riigisisene keeleline varieerumine – nt palju (riigi)keele piirkondlikke erikujusid või vähemuskeelte rääkijaid – tähendada ohtu normikeele positsioonile ja säilimisele ning viia keelepoliitika karmistamiseni (Spolsky 2002, Oakes 2001, Siiner 2006). Rahvusriikide keelepoliitikas avaldub küllalt sageli hoiak, mis rõhutab riigikeele tähtsust, omistades sellele kõrgema staatuse ning jättes vähemusrühmade keeltele ja/või murretele⁹ madalama staatuse.

⁴ Rahvusriik – geopolitiiline moodustis, mis annab ühele rahvusele poliitilise suveräänsuse mingil kindlal territooriumil. Tegelikuses on enamik – kui mitte kõik – rahvusriigid mitmekultuurilised ja mitmekeelelised.

⁵ Keele standardimine toimub ka reguleerimatult, nt massimeedia ja linnastumise mõjul.

⁶ Keelepoliitika (*language policy*) ja keelekorralduse (*language planning*) defineerimine on eri autorite puhul erinev: mõned jätavad täpse piiri tõmbamata ning käsitlevad mõlemaid koos, põhjuseks nende tegevuste samaaegsus (nt Hornberger 1994, 1996 – tsitaat Rannut jt 2003: 194). Keelepoliitikat viivad ellu poliitikud, s.o valitud isikud, kelle kätte on valijaskond usaldanud võimu kindlaks perioodiks. Keelt korraldavad vastava valdkonna asjatundjad, kes kannavad vastutust selle teadusliku kvaliteedi eest (Rannut jt 2003: 194). Tiiu Erelt (2002: 17) on eristanud, et ingl *corpus planning* tähendab eesti keeles 'keelekorraldust' ja *status planning* 'keelepoliitikat'.

⁷ Normikeel – ingl *standard language* (Pajusalu jt 2002: 20).

⁸ Kirjakeel on eesti keeles mitmetähenduslik termin, vt EKK 2007: 30; Hennoste 2000: 22–30, Kerge 2000: 75–86.

⁹ Murde all mõistetakse tavaliselt normikeelest erinevaid keelevorme, mida enamasti räägitakse äärealadel ja millel on normikeelega võrreldes madalam staatus. Kuna

Euroopas esineb rohkesti näiteid sellest, kui raske on ellu jääda neil piirkondlikel keelekujudel, mis on vormilt normikeelega kõige sarnasemad. Näiteks Prantsusmaa põhjaosas räägitavat *langues d'oïl* keelekuju on vormilise läheduse tõttu prantsuse keelele peetud ka „vigaseks prantsuse keeleks”, mida pruugivad madalama haridustasemega inimesed (Ager 1996, Oakes 2001). Sellise sotsiaalse stigmatiseerimise tulemusena on *langues d'oïl* keelekuju pruukijate hulk drastiliselt vähenenud ja alles viimase kümne aasta jooksul on hakatud sellest rääkima kui omaette keelest, mitte vigasest prantsuse keelest, mida peaks hābenema (Judge 2007). Eestigi puhul võib täheldada Põhja-Eesti murrete nivelleerumist ja kadumist, samas kui nendest ning eesti kirjakeelest märgatavalt erinevad Lõuna-Eesti mured (Võru ja Setu) on paremini säilinud.

Ka võõrkeelte oskus ja rohke kasutamine võib rahvusriigi keelepoliitikute arvates kujutada potentsiaalset ohtu normikeelele (riigikeelele). Nt „Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010” märgib, et kirjakeelele ja eriti selle kasutamisele avaldavad ühe taustategurina negatiivset mõju kogu suhtluse muutumine mitmekeelsemaks ja teiste keelte (eriti inglise keele) mõju (EKAS 2004: 18).¹⁰ See mure pole Eestile ainuomane, enamik ELi liikmesriike, isegi need, kus keelepoliitikale erilist tähelepanu ei pöörata, nt Taani, tunnevad muret inglise keele pealetungi pärast (Sprogpolitisk redegørelse 2004). Inglise keele kasutamine ELis ja mujal maailmas on nii valdav, et mitmed tegevusvaldkonnad on täielikult ingliskeelsetumas, st valdkonna omakeelne terminoloogia puudub osaliselt või täiesti (Philipson 1992). Inglise keele sage kasutamine töö- ja erialakeelena mõjutab aga paratamatult inimeste emakeelt (süntaksit, oskussõnavara jms).

ELi mitmekeelsuse¹¹ poliitika eesmärgiks on säilitada liidu keeleline mitmekesisus kui oluline osa liidu identiteedist. Kuid vastavalt ELi tavale jätta kultuuri ja keelt puudutavad otsused liikmesriikide endi teostada,¹²

paljudel murretel puudub kirjalik traditsioon ~ kirjalik kuju ja nende sõnavara on piiratum (normikeelega võrreldes), on ka murrete kasutatavus piiratud (Chambers ja Trudgill 1980: 3–4; Tender 1996; Pajusalu jt 2002: 19–20).

¹⁰ Samas on EKAS pidanud oluliseks Eesti võõrkeelepoliitika väljatöötamist ning kvaliteetset keeleõpet (EKAS 2004: 37).

¹¹ Mitmekeelsuse kohta vt Raamdokument 2007: 20, Tender 2006: 164–165.

¹² ELi aluslepingutes määratakse kindlaks liidu pädevused eri valdkondades. Liidu toimimise seisukohalt kõige olulisemates valdkondades on liidul ainupädevus (nt toll, siseturu konkurentsieskirjad, rahapoliitika eurotsoonis, kaubanduspoliitika). Jagatud pädevus on liidul ja liikmesriikidel nt siseturu, põllumajanduse ja kalanduse,

on ka keelepoliitiliste eesmärkide elluviimine jäetud liikmesriikide korraldada (EK tegevuskava 2003: 6). Käesoleva artikli laiem küsimus on, kas ja kuidas rahvusriigi (riigi)keelepoliitika ja ELi keelelise mitmekesisuse arendamise eesmärgid on tegelikult ühitatavad. Selleks vaatleme lähemalt nii ELi mitmekeelsuspoliitika kui ka rahvusriikide keelepoliitika tekke tagamaid.

2. ELi mitmekeelsuspoliitika¹³ tagamaadest

Euroopa Liidu poliitilises diskursuses väärtustatakse nii ühiskonna kui ka inimese mitmekeelsust ning võõrkeelte õpetamist ja õppimist,¹⁴ kusjuures võõrkeelte õppimist peetakse Euroopa kodanike üheks põhioskuseks

keskkonna, tarbijakaitse, transpordi, energeetika ja veel mitmes liidu toimimiseks olulises valdkonnas. Keelepoliitika valdkonnas, mida ei ole aluslepingutes eraldi nimetatud, kuid mis kuulub kultuuri ja hariduse alla, saab EL võtta meetmeid liikmesriikide tegevuse toetamiseks, koordineerimiseks või täiendamiseks, kuid ühtseid reegleid liikmesriikide keelepoliitika kujundamiseks kehtestatud ei ole (vt nt Tomusk 2002, 2001).

¹³ Keelelise mitmekesisuse edendamine tähendab Euroopa poliitilises diskursuses võimalikult laia valikut keeli, mida koolides, ülikoolides, täiskasvanute koolituskeskustes ja ettevõtetes on võimalik õppida. Tervikuna peaksid õpetatavad-õpitavad keeled hõlmama nii väiksema kui ka suurema kõnelejaskonnaga Euroopa keeli, regionaal-, vähemus- ja sisserändajate keeli, kuid samas ka riigikeele staatusega keeli ning neid keeli, mida räägivad ELi peamised kaubanduspartnerid kogu maailmas (EK tegevuskava 2003: 9).

ELis puudus palju aastaid järjekindel ja terviklik keelelise mitmekesisuse poliitika – määruste, tavade ja algatuste raamistik. EK president José Manuel Barroso lisas keelelise mitmekesisuse EK voliniku (Ján Figel) tööülesannete hulka ning määras ta vastutama mitmekeelsuse eest hariduses, kultuuris, tõlketöös ja väljaannetes. See oli järjepidevama ning terviklikuma ELi keelepoliitika loomise signaaliks. Keeleline mitmekesisus sai 1. jaanuaril 2007 eraldi poliitikavaldkonna staatuse, mille eest määrati vastutama üks uutest volinikest – Leonard Orban (Kõrgetasemeline mitmekeelsuse töörühm 2007: 1).

¹⁴ Pärast Maastrichti lepingu sõlmimist (1992) sai ELi hariduspoliitika nurgakiviks keeleõppe edendamine ja üksikisikute mitmekeelsus, asetades rõhu keelelisele mitmekesisusele. Kui 1990. aastatel keskendus ELi toetus ametlike keelte õppimisele, siis 21. sajandi esimesel kümnendil on kasutusele võetud kõikehõlmav keeleõppepoliitika, mille eesmärk on soodustada kõikide keelte, sh regionaal- või vähemuskeelte, sisserändajate keelte ja suurimate maailmakeelte õppimist (Kõrgetasemeline mitmekeelsuse töörühm 2007: 1).

(vt nt EK tegevuskava 2003: 4, 9; EK ettepanek KOM(2005) 548 lõplik; Tender 2007b). Kuigi ELi mitmekeelsuse poliitika tekkel on mitmeid tagamaid, nt ELi laienemine, ühtne turg, ELi piires suurenenud liikuvus, piirkondade taaselustumine, teadmisteühiskonna teke, ELi sisseränne ja üleilmastumine (Kõrgetasemeline mitmekeelsuse tööühm 2007: 1), võib ühe olulisema põhjusena esile tuua ELi liikmesriikides üha enam tunnetatud ohu, et inglise keele jätkuv pealetung võib vähendada liikmesriikide keelte oskust, elujõudu ning hulka (Oakes 2002). ELi passiivsust mitmekeelsuse valdkonnas on kritiseerinud mitmed eksperdid, väites, et inglise keele pealetung on ühise ELi majandusruumi tingimustes hoogustunud ning see muudab väikese kasutajaskonnaga keeled veelgi haavatavamaks (vt nt Caviedes 2003, Lenaerts 2001, Christiansen 2006). Kuna EL on end määratlenud eeskätt majandusliku institutsioonina, on paljude kriitikute arvates tema moraalseks kohustuseks aidata leevendada majandusprotsessidest tulenevat kahju nii looduskoskkonnale (mida EL ulatuslike keskkonnaprojektide kaudu teeb) kui ka kultuurikeskkonnale, sh keelelisele mitmekesisusele. Kuna paljude ELi kodanike võõrkeeleoskus piirdub inglise keelega, on ka ELi keelepoliitika ühe eesmärgina määratud, et ELi kodanikud oskaksid peale emakeele vähemalt kaht võõrkeelt (st lisaks inglise keelele veel vähemalt ühte ELi ametlikku keelt). Tegelik olukord keelteoskuse valdkonnas ei vasta veel kaugeltki soovitule. Kõigepealt on keelteoskus riikide ja sotsiaalsete rühmade lõikes ebaühtlaselt jaotunud. Eurobaromeetri uuring näitab, et võõrkeelte oskus on suhteliselt elitaarne, näidates kõrget staatust ja sotsiaalset liikuvust. Võõrkeeli rääkivad eurooplased on peamiselt noored, kõrgema haridusega kodanikud, kes on kas töö või õppega seoses viibinud teistes ELi riikides (Eurobaromeeter 2005; Eurobaromeetri eriuuring 243). Kuna suur osa keelepoliitilistest meetmetest on suunatud formaalharidusele, siis võiks tulevikus olukord paraneda ning suurenedagi inglise, prantsuse, saksa ja hispaania keele võõrkeelena oskajate osakaal. Kuid see väljavaade puudutab üksnes suure kasutajaskonnaga keeli. Valdavalt neid õpetatakse ja õpitakse ka koolides (vt Andmed 2005: 44–56; EK tegevuskava 2003: 23; EK keeleoskuse näitaja 2005: 3–4) ning valikuvõimalus eri keelte õppimiseks järjest väheneb. Samuti jäävad liikmesriikide ja ELi keelepoliitikas varju regionaal- ja vähemuskeelte kõnelejate võimalused õppida, säilitada, arendada oma emakeelt, kuna need on kulukad ettevõtmised. Suurema kõnelejaskonnaga keeled (riigid) võivad endale lubada oma keelt ja kultuuri tutvustavaid

kampaaniaid, nt pakub Prantsusmaa ELi riikides euroametnikele tasuta või madala hinnaga prantsuse keele kursusi. Aktiivse kampaania abil on Saksamaal õnnestunud suurendada saksa keele õppijate arvu Prantsusmaal mitme protsendi võrra. Väiksematel riikidel puudub raha säärase suurejooneliste ettevõtmiste finantseerimiseks. ELi mitmekeelsuse poliitika ei püüa neid vastuolusid lahendada.

Seda paneb pahaks näiteks Euroopa Parlament, kes kritiseerib EK uut mitmekeelsuse raamstrateegiat 2005 just seetõttu, et see jätab ELi kohustuseks peamiselt seadusandliku jms dokumentatsiooni liikmesriikide riigikeeltesse tõlkimise. Euroopa Parlament leiab, et mitmekeelsuse säilitamiseks ja arendamiseks oleks vaja selgemat keelepoliitikat ning prioriteetide seadmist. Euroopa Parlamendi töödokumendis tuuakse esile, et vaatamata paljudele määrustele ja eeskirjadele pole ELi institutsioonide ega liikmesriikide tasandil legaalselt siduvat, terviklikku keelepoliitikat (Working Document 2006: 9). Samuti heidetakse ette, et otsetoetuste kaotamine (nn B-eelarve kaudu) märgistab mõtteviisi nihet „avatud turu” poole, kus väikese kõnelejaskonnaga keeltele tuleb konkureerida „suurte keeltega” (Working Document 2006: 5).

Euroopa Komisjoni tegevuskavast selgub, et nii laialdasema võõrkeelte oskuse tagamine kui ka ELi keelelise mitmekesisuse (sh murded ja vähemuskeeled) säilitamine on jäetud liikmesriikide valitsuste hooleks, ELi roll on piiritletud koostöö ja kogemuste vahetamise korraldajana (EK tegevuskava 2003: 6). See annab edumaa suurematele riikidele, kelle majanduslikud võimalused on suuremad.

EK tegevuskava kriitikud on õigustatult küsinud, kas kava eesmärk – ELi keeleline mitmekesisus – ei ole mitte suurriikide suitsukate oma keele positsiooni parandamiseks rahvusvahelisel areenil (inglise keele kõrval) (Oakes 2002). Kriitikud on rõhutanud sedagi, et tuleks pakkuda sihttoetusi just väikese kõnelejaskonnaga keeltele, murretele ja murrakutele, ning heitnud ette, et selle asemel on EK toetuste andmisel üle läinud vaba turumajanduse printsiibile.¹⁵ Võib arvata, et need diskussioonid pole veel lõppenud ning ELi keelepoliitika võib tulevikus muutuda tegelikkuseski

¹⁵ „The Communication on Multilingualism signals a final clean break with any notion of ring-fenced. Funding for lesser used language (LUL) projects. LUL projects are now meant to compete with bigger, well funded language organisations for the same funds. How they are meant to achieve this remains unclear” (Working Document 2006: 8).

mitmekeelsust soosivamaks. Selles on oluline roll liikmesriikide aktiivsusel. Eestil väikese riigina võib olla hea võimalus neid avalikult sõnastatud vastuolusid ja etteheiteid ära kasutada, toetamaks enda piirkondlike keelekujude arengut Eesti keelelise ja kultuurilise jätkusuutlikkuse alusena.

3. Eesti ja Prantsusmaa keelepoliitika

Siinses artiklis oleme ELi mitmekeelsuspoliitika rakendamise võimaluste uurimiseks rahvusriikides valinud Eesti ja Prantsusmaa. Lugejal võib tekkida küsimus, miks just need riigid. Pealiskaudsel vaatlusel paistavad silma vaid erinevused. Eesti ühines ELiga mais 2004 ning on nii pindalalt kui ka rahvaarvult ELi väiksemaid liikmesriike. Eesti keel on olnud aastasadu madala sotsiaalse staatusega maarahva, vaesema elanikkonna keel, mis saavutas riigikeele staatuse alles 1918. a Eesti Vabariigi välja kuulutamisega. ELi asutajaliige Prantsusmaa on suuremaid liikmesriike. Prantsuse keel on olnud aastasadu mainekas ning suhteliselt arvuka kõnelejaskonna kõrgkultuuri keel. Ometi on nende kahe liikmesmaa riigikeele poliitikat kujundavates hoiakutes ning keele staatuses võimalik lähemal vaatlusel leida mitmeid ühisjooni. Näiteks mõlemad suhtuvad alalhoidlikult oma riigikeelde kui kultuurkeelde, mida tuleb kaitsta teiste keelte ja keelekasutajate kahjustava mõju eest. Nii eestlased kui ka prantslased suhtuvad taunivalt või teatava üleolekuga neisse välismaalastesse, kes riigikeelt väga hästi ei oska ja selle n-ö ära lörtsivad. Mõlemas riigis torkab silma mahukas keelepoliitiline tegevus, mis on keskendunud peamiselt oma riigikeele kui kultuurkeele kaitsmisele ja arendamisele. Hoolimata aktiivsest keelepoliitikast ja keelekorraldusest on mõlemal maal raskusi võõrkeelsete sisserändajate lõimumisega (Spolsky 2002, Judge 2007, Oakes 2001, Lauristin ja Heidmets 2002, Siiner 2006).

Erinevalt paljudest teistest ELi liikmesriikidest on nii Eestis kui ka Prantsusmaal olemas institutsioonid ja organisatsioonid, samuti hulk õigusakte, mis tegelevad riigikeele korraldamise ja hooldamise, kaitsmise ja arendamisega. Prantsusmaa põhiseadusesse 1992. a viidud muudatus sätestab § 2 lõikes 2: „Vabariigi keeleks on prantsuse keel”. Murde, piirkondliku keelekuju või mõne sisserännanute keele kasutamine on lubatud inimeste erasuhtluses, kogu ametlik suhtlus ja inimeste kodanikuidentiteet on prantsuskeelne. Kõigil teistel kehtel, ka murretel ja piirkondlikel keelekujudel puudub siiani ametlik staatus ja need on juriidiliselt võõrkeeled.

Eesti põhiseaduse § 6 sätestab eesti keele (kui ainsa) riigikeele staatuse riigis. Eesti keeleseaduse § 2 lg 1 järgi on iga muu keel peale eesti keele ja eesti viipekeele võõrkeel, mille „toetamise meetmed ei tohi kahjustada eesti keelt” (Keelseadus 2007: § 2 lg 3). „Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010”¹⁶ rõhutab samuti, et eesti keel on eesti identiteedi kandja (EKAS 2004: 10).

Proteksioonilist suhtumist riigikeelde näitab ka mõlemas riigis levinud hoiak, et keele normitud (standarditud) kuju (ortograafia) valdamine ning suulise keele lähedus kirjakeelele on märk haritusest ja kõrgest sotsiaalsest positsioonist (Ager 2001, Judge 2007, Lodge 1993, Tomusk 1999, Vare 1998). Näiteks on eestlaste seas kirjakeele rääkimine olnud ikka prestiižikas kui harituse indikaator. Veel päris viimase ajani on domineerinud arusaam, et kõnelema peab nõnda, nagu on õige kirjutada (Keevallik 1994: 5).

Prantsusmaal võeti 1994. a vastu tänaseni kehtiv Touboni seadus, mis väljendab riigi ametlikku hoiakut keeleküsimustes, reguleerides keelekasutust avalikus sfääris, nt siltidel, reklaamides, töölepingutes, suhtluses ametiisikutega jms. Lisaks tarbijakaitsele (st teabe kättesaadavuse tagamine neile, kes võõrkeeli ei oska) põhjendab Touboni seadus Prantsusmaa suunitlust keelelise ühtlustumise poole vajadusega kaitsta prantsuse keelt kui prantslaste identiteedi alust: „Vastavalt põhiseadusele on prantsuse keel vabariigi riigikeel, [---] prantsuse keel on prantslaste olemuse ja pärimuse põhiline element [---] Prantsuse keele hea oskus on hariduse põhieesmärk” (§ 11, lg 11). Ühekeelse hariduse idee ulatub Prantsusmaal juba Suure Prantsuse revolutsiooni aega ning selle juured on jakobiinlikus filosoofias, mille järgi ühekeelne riik ja haridus tagab kõigile kodanikele võrdsed õigused ja võimalused. Ühtse prantsuskeelse hariduse kohustuse kogu riigis sätestas juba 1850. a vastu võetud Falloux’ seadus.

Sarnasel seisukohal on Eesti haridus- ja keelepoliitika. Nii sätestab „Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava” (RÕK 2002, 5. ptk)¹⁷ gümnaasiumi lõpetaja soovitud õpitulemused eesti keeles: „Gümnaasiumi lõpetaja valdab eesti kirjakeelt ja väärtustab korrektset keelekasutust”. Uue, veel kinnitamata riikliku õppekava koostajad on põhimõtteliselt samasugusel seisukohal: „Eesti keele õpetus tagab eesti kirjakeele ja

¹⁶ EKAS 2004 on kinnitatud Vabariigi Valitsuse protokollilise otsusega 5. augustil 2004. a.

¹⁷ RÕK on vastu võetud Vabariigi Valitsuse 25. 01. 2002. a määrusega nr 56.

kirjanduse kui rahvuskultuuri oluliste komponentide järjepidevuse ning jätkusuutlikkuse. Emakeel on rahvusliku identiteedi kandja ning tema valdamine kõnes ja kirjas on vaimse ja emotsionaalse arengu alus, suhtlemissuutlikkuse, mõtlemisoskuse kujundamise ning sotsialiseerumise alus ja eeldus” (Riiklike õppekavade materjale 2006: 50–51). Kuigi terminid „kirjakeel” ning „emakeel” paiknevad eri lausetes, kasutatakse neid esitatud katkes samatähenduslikena. Välistatud on mitmikidentiteedid: kirjakeelega seotud riigi-identiteedi ja murdel põhineva kultuurilise identiteedi samaaegsus.¹⁸ Näiteks Võru murre, mida inimene võib pidada oma emakeeleks, ei saa olla aluseks rahvusliku identiteedi kujunemisele. See kõik on sarnane Prantsusmaa Touboni seadusega.

Ühel konkreetsel juhul on Prantsusmaa olnud Eesti seadusloomes ka otseseks eeskujuks. Nimelt võttis riigikogu 8. veebruaril 2007 vastu keeleseaduse muutmise seaduse.¹⁹ Selle menetlemisel riigikogu kultuurikomisjonis viidati mõne sätte puhul otseselt Prantsusmaa keeleseadusele. Kultuurikomisjoni arutelul esitas riigikogu liige Mart Nutt järgneva muudatusettepaneku, täiendades § 2 lõiget 3 sõnastuses: „Meetmed võõrkeelte toetamiseks ei tohi kahjustada eesti keelt.” Oma põhjenduses viitas Mart Nutt sellele, et säte on pärit Prantsusmaa keeleseadusest,²⁰ mis on üks oma keele kesksemaid ning et see säte on oma otstarbekust juba tõestanud, võimaldades vähemalt ühel konkreetsel juhul astuda kohtulikul teel prantsuse keele positsiooni kaitseks välja olukorras, kus üks teine keel (inglise keel) oli avalikus suhtluses seatud eelisolukorda prantsuse keele ees. Seega on oluline, et ka Eesti keeleseaduses oleks selline kaitsemehhanism sees

¹⁸ Vt ka siinse artikli 5. ptk.

¹⁹ Keeleseaduse muutmise seadus sätestab Keeleinspektiooni pädevuse, muudab keeleoskuskõuetestamise korda, täpsustab eesti keele oskuse hindamise korda, näeb ette tasemeeksameid korraldava asutuse õigused tööalase eesti keele oskuse kategooriatunnistuse või eesti keele oskuse tunnistuse kehtetuks tunnistamisel ja menetlemisel, täpsustab vähemusrahvuste keele kasutamist omavalitsusüksustes ja täiendab keeleseaduse § 2, mille kohaselt riik soodustab lisaks eesti keelele ka viipekeele ja viibeldud eesti keele kasutamist ja arengut. Seadus lubab avaliku teabe „siltide, viitade, kuulutuste, teadaannete, reklaami jms” eestikeelse teksti kõrvale lisada eesti keele piirkondliku erikuju või tõlke võõrkeelde tingimusel, et eestikeelne tekst peab olema esikohal ning ei tohi olla halvemini vaadeldav.

²⁰ Ka harta 1992 preambulis on öeldud: „rõhutades kultuurivahetuse ja keelte paljususe väärtust ning pidades silmas, et regionaal- või vähemusekeelte kaitse ja soodustamine ei tohiks kahjustada riigikeele kasutamist ega vajadust seda õppida”.

(Riigikogu kultuurikomisjoni istungi protokoll nr 236, 12. oktoober 2006, päevakorrapunkt nr 3).

4. Prantsusmaa keelepoliitika kujunemine ja perspektiivid

Prantsusmaa keelepilt on mitmekesine, kuid keeruline. Prantsusmaa puhul on tegu ainulaadse tsiviilühiskonnaga, kus etnilisus ja vähemuskeelsus on igauhe eraasi ja avalikkuse ees on kõik võrdsed prantsuse keelt rääkivad Prantsuse kodanikud (Schnapper 1998). Kuna keelevalik (erasuhtluses) kuulub isiklikku sfääri ja seda ei pea avalikkusele kuulutama, puudub ametlik statistika selle kohta, kui palju on piirkonna- ja vähemuskeelte kõnelejaid. Prantsusmaal räägitakse tavaliselt kaheksast piirkonna- ~ kohalikust keelest, milleks on baski, bretooni, elsassi, flaami, katalaani, korsika, franko-provansaali ja oksitaani keel (Grünthal-Robert 2007). Peale selle on veel *langues d'oïl*, mida paljud prantslased peavad vormilise sarnasuse tõttu standardkeelega veel tänaseni prantsuse keele erivormiks, mitte eraldi piirkondlikuks keelekujuks (Judge 2007). Kuid neil puudub seniajani ametlik staatus ja alles hiljuti nimetati neid *patois* 'ks (murdeks),²¹ kuigi tegemist on sedavõrd erinevate keelekujudega, mille hulgas on nii germaani (flaami, elsassi), keldi (bretooni) kui ka romaani keelte hulka kuuluvaid keeli. Ka väljend piirkonnakeeled võeti kasutusele alles 1960ndail (Tabouret-Keller 1999).

Prantsuse keel on aastasadu olnud seotud tugeva keskvõimuga ning see seotus ulatub tagasi Rooma impeeriumi ja Karl Suure valitsusaega, mil iga uus piirkond, mis Prantsuse kuningriigiga ühendati, pidi kohalduma selle seadustega ja üle võtma prantsuse keele kui valitsuskeele. Prantsusmaa keelepoliitika alguseks võib pidada kuningas François I poolt 1539. a allkirjastatud seadust l'Ordonnance de Villers Cotterêts, mis määras oma 110. ja 111. peatükis prantsuse keele kasutuse riigi seadus- ja õiguskeelena. Kuna ladina keele staatus seaduste ja ametliku suhtluse keelena oli visa kaduma, oli seaduse eesmärk seda poliitiliselt kõrvale tõrjuda. Prantsuse keele positsiooni riigis tugevdas ka Prantsuse revolutsioon. Revolutsiooni võitsid jakobiinid, kes pooldasid võrdsusel põhinevat demokraatiat, mis

²¹ Mõnikord tehakse vahet terminitel *patois* ja murre e dialekt. Prantsusmaal on *patois* tavaliselt tähistanud maal kõneldavat, madalamate sotsiaalsete rühmade ja kitsama geograafilise levikuga allkeelt. Dialektil võib olla oma kirjatraditsioon, kuid *patois* 'l mitte (Wardhough 1996: 25, 41, tsiteeritud Hennoste 2000: 11 kaudu).

eeldas ühtset ja tsentraliseeritud riiki. Et kõik kodanikud saaksid võrdselt demokraatlikes protsessides osaleda, eeldas see ühtset haridussüsteemi ja ühtset standarditud riigikeelt. 1850. a vastu võetud Falloux' seadus tagas üleriigilise prantsuskeelse hariduse. Selle tänaseni kehtiva seaduse eduka rakendamise tulemusena on piirkonnakeelte rääkijate hulk viimase paarisaja aastaga drastiliselt kahanenud, ulatudes 1980ndail vaid u 1/30-ni elanikkonnast. Alates 1950ndaist võidi uhkusega öelda, et kõigi vabariigis sündinud laste esimeseks keeleks on prantsuse keel (Judge 2007). Vabariigi alustalaks olev *liberté* tähendas enese vabastamist „piirkondlikust” päritolust: „etnilisus” oli harimatuse, mahajäämuse ja separatismi, „ühtsus” harituse ja valgustatuse näitaja (Kymlicka 1995). Revolutsiooniga loodi poliitiline diskursus, mille järgi piirkonna- ~ kohalike keelte rääkimine on vastuolus Prantsusmaa kodanikuks olemisega (Schnapper 1994: 189). Selline hoiak kestab tänaseni: poliitikute visa kihutustöö tulemusena on igasugune etniline ja vähemusidentiteet – vastandina edumeelsele ühtsele prantsuskeelsele identiteedile – seotud (suurlinnade) äärealade, getode, alamate klasside ning sotsiaalsete konfliktidega (Haddad ja Balz 2006). Enamik prantslasi eelistab seetõttu pidada end esmalt prantslaseks ja alles seejärel mingisse vähemusrühma kuuluvaks, mitmik- või kaksikidentiteedid on – nagu Eestigi puhul – sisuliselt välistatud (Oakes 2001, 2002).

Piirkonnakeelte eemaldamine ametlikust diskursusest on muutnud need osaks arhailisest folkloorist, millel puudub tänapäevane sõnavara, sh oskussõnavara (Baggioni 1997). Kuigi nii 1951. a Deixonne'i seadus kui ka 1994. a Touboni seadus soodustab piirkonnakeelte õppimist, ja viimane sisaldab ka väidet, et seaduse eesmärk ei ole piirata nende kasutust avalikus suhtluses, on ometi hulgaliselt juhtumeid, kus kohus on keelanud piirkonnakeelte kasutamise avalikus suhtluses, viidates põhiseaduse ülimuslikkusele, mille järgi prantsuse keel on ainus ametlik keel riigis (Judge 2007). Tänapäeval õpib vaid 3% Prantsusmaa lastest koolis kas alam- või keskastmes mõnda piirkonnakeelt (Oakes 2002, Judge 2007). Prantslased eelistavad rääkida prantsuse keelt. Viimase kõrgem sotsiaalne staatus tuleneb asjaolust, et see on alati olnud seotud kõrgkultuuriga, kuna selles on suhelnud eliit. 1635. a loodi l'Académie française, mille ülesandeks on siiani prantsuse normikeele kaitsmine, säilitamine ja arendamine, puhastades seda laen- ja murdesõnadest. Kuigi akadeemia on tänapäeval suure osa oma endisest mõjuvõimust kaotanud, toimib see

endiselt keelelise kvaliteedi kontrollina: akadeemia soovitusi järgivad nii poliitiline, kultuuriline kui ka sotsiaalne eliit. 1992. a põhiseaduse §-s 2 tehtud muudatus, mis esmakordselt riigi ajaloos andis prantsuse keelele riigi ainsa ametliku keele staatuse, tulenes küll poliitikute kartusest inglise keele pealetungi ees, ent paradoksaalsel moel on see säte osutunud oluliseks takistuseks just piirkondlikele keelekujudele õigusliku staatuse andmisel, s.o nende tunnustamisel piirkonnakeelena. Juriidilises mõttes on need endiselt võõrkeeled.

Olulisemate Euroopa institutsioonide (EL ja EN) mitmekeelsuse poliitikat on Prantsusmaal seni pigem tõrjutud. Näiteks on Prantsusmaa 1999. a allkirjastanud Euroopa regionaal- või vähemuskeelte harta,²² kuid selle senini ratifitseerimata jätnud. Poliitikud põhjendavad seda argumendiga, et etnilisus ja vähemused identiteet kuuluvad inimese eraellu. Mingitele keelerühmadele teistest erineva staatuse andmine oleks ka põhiseaduse mõttes diskrimineerimine: Prantsusmaal lähtutakse ühtsuse ja võrdsuse, mitte vähemuse printsiibist, seaduse ees on kõik vähemusrühmused võrdsed, st prantslased (Bernard 1998). Põhiseaduslik kogu (Conseil constitutionnel) leidis 1999. a, et harta 1992 sõnastus on vastuolus Prantsusmaa põhiseaduse 1. peatükiga, mille järgi „Prantsusmaa on jagamatu vabariik”.²³ Prantsusmaal kehtiva territoriaalsuse printsiibi ehk *ius soli* järgi on piirkonna- ~ kohalikud keeled kogu Prantsuse riigi, mitte piirkondade omand: „Keeled on seotud inimeste ja institutsioonide, mitte mulla ja loodusega” (Carcassonne 1998).

On üsna tõenäoline, et Prantsusmaa, tuginedes oma traditsioonidele ja ajaloolisele pärandile ning suhteliselt mõjukale positsioonile ELis ei muuda oma keelepoliitilisi põhimõtteid või toetab piirkonnakeeli pigem formaalselt, deklaratiivselt, mitte sisuliselt. Kuidas peaks toimima Eesti, mille ajalooline, kultuuriline ja sotsiaalne pärand on Prantsusmaast erinev, kuid mis on keelepoliitikas üritanud järgida Prantsusmaa eeskuju?

²² Nimetatud harta on Euroopa Nõukogu, mitte Euroopa Liidu dokument. Kuna mitmekeelsuspoliitika valdkonnas teevad EK ja EN mõningast koostööd, on siinse artikli autorid pidanud vajalikuks ka hartale viidata.

²³ Otsus nr 99-412 DC, 15.06.1999, www.conseilconstitutionnel.fr/decision/1999/99412/99412dc.htm.

5. Eesti keelepoliitika ja piirkondlikud keelekujud: poliitika kujunemine ja perspektiivid

Nagu ülal mainitud, on Eesti keelepoliitikatki kujundanud arusaam, et rahva või rahvuse²⁴ määrab ära keel. Seda kinnitab eesti keele käsitlemine seadusloomes: eesti keel on eesti identiteedi kandja (EKAS 2004: 10) ja Eesti (ainus) riigikeel (põhiseadus, keeleseadus), Eesti Vabariik peab „tagama eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise läbi aegade” (põhiseaduse preambul). Eesti seaduste tekstides väljendub arusaam, et eestlastel on üks keel ja kultuur (põhiseadus, keeleseadus). Vähemusrahvuse kultuuriautonomia seaduse (1993) kohaselt saab Eestis oma kultuur olla vaid vähemusrahvustel, viimased ei ole eestlased ning kõnelevad keeleseaduse määratluse kohaselt võõrkeelt (Kama 2004: 217–218).

Riigi keelepoliitika eesti keele piirkondlike erikujude (murrete) tunnistamisel on samuti olnud vastuoluline. Ühelt poolt on leitud võimalusi toetada rahaliselt Võru Instituudi ning Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liidu (ERVL) tegevust,²⁵ toimivad riiklikud programmid „Lõuna-Eesti

²⁴ Eestikeelsed terminid *rahvas* ja *rahvus* ei ole väga selged, vahetegemine on küllaltki keeruline (Kama 2004: 217). Veelgi probleemsem on nende selgitamine väljaspool Eestit: paljud poliitikud ja teadlased on nii angloameerika kui ka romaani keele- ja kultuuriruumis olnud kimpus selgitamisega, et eesti keele- ja mõttemaailmas puudub (erinevalt Prantsusmaast) kodakondsust tähistav poliitiline mõiste „eestlane” – seda märgib väljend *Eesti kodanik* – ning et *eestlane* tähistab etnilist kuuluvust (nt Hint 2001: 42–44). Seega ei saa Eesti venelane olla „eestlane”. Vastupidine lähenemine on võõras, vt marginaalse Konstitutsioonierakonna programmi põhialuste projekti: „Eesti rahvas pole mitte kitsas etniliselt piiritletud grupp elanikke, vaid kõik Eestimaa alalised elanikud.” <http://www.kpartei.ee/index.php?area=2>.

²⁵ Võru Instituudi (VI) asutamise idee pakkusid välja 1980. aastate lõpul hoogustunud nn võru liikumise aktiivsemad tegelased, kuid instituudi asutas Vabariigi Valitsus 1995. a. Praegu asub VI Kultuuriministeeriumi valitsemisalas, seda finatseeritakse riigieelarvest, raha taotletakse juurde fondidest ja programmidest, vt <http://www.wi.ee/>.

Mittetulundusühing Eesti Regionaal- ja Vähemuskeelte Liit (ERVL, ingl *Estonian Bureau of Lesser Used Languages* ehk EstBLUL) on asutatud 2004. a. ERVL kuulub üle-euroopalisse organisatsiooni Euroopa Vähemkasutatud Keelte Büroo (*European Bureau for Lesser Used Languages* – EBLUL). ERVL kaitseb ja arendab Eesti põliseid regionaal- ja vähemuskeeli. Kaitstavad vähemuskeeled on jidiš, mustlaskeel (romi keel), rootsi, saksa, soome, tatari ja vene keel; regionaalkeeled on setu ja võru keel. ERVLi liikmeteks on vastavate keelekogukondade organisatsioonid kui juriidilised isikud, vt <http://www.estblul.ee/EST/index.shtml>.

keel ja kultuur (2005–2009)” ja „Setomaa riiklik kultuuriprogramm (2006–2009)”²⁶ (Tender 2007a). Teisalt on murrete propageerimist, eriti murretele piirkonnakeele ehk regionaalkeele staatuse omistamise taotlusi peetud eesti rahvusliku ühtsuse lõhestamiseks ning eesti (kirja)keele arendamisele vastutöötamiseks. Tõrjuvat hoiakut on enamasti põhjendatud Eesti riigi suhteliselt piiratud inim- ja rahaliste võimalustega (Valge 2007),²⁷ mõnikord ka separatismiohuga.

Jäik ja protektsiooniline riigikeelepoliitika võib ruineerida oma „allikad”, tekitada protesti ning kibestumist, mis lõppkokkuvõttes pole kasulik ka riigikeele arengu seisukohalt. Eesti keele arendamise strateegia rõhutab, et eesti keele piirkondlikud erikujud (murded) on kirjakeele arendamise üks allikas ja kohaliku identiteedi kandja (EKAS 2004: 34). Strateegia järgi tuleb luua tingimused eesti keele piirkondlike erikujude (murrete ja neist lähtuvate kirjalike keelekujude) kasutamiseks ja säilitamiseks kultuuriväärtusena, eesti kirjakeele arendamise ühe allikana ja kohaliku eesti identiteedi kandjana. Muu hulgas on seatud ülesandeks luua võimalusi murrete õpetamiseks üldhariduskoolis ja teistes õppeasutustes, murrete kasutamiseks kohalikus asjaajamises ning meedias ja muus kultuuris (EKAS 2004: 34). Seega soosib strateegia murdeid ja mitmikidentiteeti, kuid see mõtteviis pole jõudnud teistesse olulistesse poliitilistesse ja juriidilistesse dokumentidesse. Tinglikult võib sellist olukorda pidada konserveerivaks strateegiaks: olemasolevat püütakse säilitada, kuid kuna see tegevus pole lõimitud üldisesse ühiskonna sotsiokultuurilise taastootmise süsteemi, siis on ära lõigatud murrete edasised n-ö loomulikud arenguper-spektiivid. Tänapäeval puudub suurel osal noortest murdekeele kasutamise kogemus, kuna see ei ole osa meie igapäevaelust ega meediapildist. Seega on reaalseks muutunud oht, et murded omavad nende jaoks tulevikus vaid museoloogilist väärtust. Probleemi möönavad ka EKASe koostajad: strateegia elluviimise ülevaates on täidetud ja täitmisel ülesannete²⁸ kõr-

²⁶ Vt Kultuuriministeeriumi „Kultuuripärandi programmid“ <http://www.kul.ee/index.php?path=0x214>.

²⁷ Nt on öeldud, et kahte kirjakeele staatuses keelt väike eesti rahvas välja ei vea (Valge 2007).

²⁸ Täidetud: on korraldatud murrete õpetamist üldhariduskoolides (riigi toel eelkõige Kagu-Eestis), kõrgkoolides ja mõnel omaalgatuslikul suvekursusel; on välja antud Kihnu ja Mulgi murde lugemikud (2004); on toetatud Lõuna-Eesti murdekeelsete ajakirjandusväljaannete ilmutumist, vastavateemalisi kultuuriajakirjade erinumbreid, raadio- ja telesaateid; on toetatud hoogustunud murdekeelsete näidendite kirjutamist

val mainitud, et õigusaktides on veel sätestamata eesti keele piirkondlike erikujude kasutamine kohalikus asjaajamises; regionaalkultuuri riiklikke programme ei ole laiendatud kogu Eestile. Raskusi on ka murrete õpetamisega, kuna riiklik õppekava ei soodusta piisavalt murrete õpetamist; puudub võimalus anda murdeõpetajatele lisakvalifikatsioon, raskendatud ja valdavalt riiklikult koordineerimata on õppematerjalide väljaandmine. Murrete kasutamist meedias takistab asjaolu, et puudub võimalus koolitada murdekeeles kirjutavaid ajakirjanikke ja et Eesti Rahvusringhääling ei toeta murdekeelsete saadete tegemist omavahendeist. Peamiseks takistuseks on aga murdeprobleemidega tegelemise nõrk riiklik koordineerimine, mis piirdub peaausjalikult Lõuna-Eestiga, samuti jätab soovida riiklike programmide rahastamine (EKASe elluviimine 2006: 25–26).

Keelekuju säilimine oleneb palju sellest, kui kõrge on selle maine. Murret ei peeta nii prestiižikaks kui piirkonnakeelt. See on üks põhjusi, miks on nt Võru murdele taotletud piirkonnakeele ehk regionaalkeele staatust. 2004. a moodustati Vabariigi Valitsuse korraldusel²⁹ asjatundjate komisjon ülesandega määrata kindlaks lõunaeesti keele õiguslik staatus. Paraku ei leidnud komisjon üksmeelt. Eestigi ei ole allkirjastanud Euroopa regionaal- või vähemuskeelte hartat.³⁰ Riigikogu liige Mart Nutt on seda põhjendanud hirmuga täiendavate kulutuste ees, võimaliku separatismi-ohuga³¹ ning võimalusega, et hartat tahetakse poliitilisil kaalutlusil ka immigrantkeeltele laiendada (harta viimaseid ei kaitse) (Nutt 2004: 227). Harta allkirjastamise pooldajad, nt mõned võru liikumisega seotud arvamuslimidrid, on olnud seisukohal, et kui Eesti riik tunnistaks võru keelekuju piirkonna- e ~ regionaalkeelena ja allkirjastaks harta, siis kaasneks sellega

ja lavastamist, ilukirjanduse avaldamist ja murdeluule ning kodumurde päevade korraldamist; kohanimeseadusega on sätestatud kohanimed piirkondlike erikujude kasutamine.

Täitmisel: viiakse ellu programmi „Lõuna-Eesti keel ja kultuur (2005–2009)” ja „Setomaa riiklikku kultuuriprogrammi (2006–2009)”.

²⁹ Vabariigi Valitsuse 15. jaanuari 2004. a korraldus nr 27-k; komisjoni esimees oli toonane kultuuriminister Urmas Paet.

³⁰ Samas on Eesti allkirjastanud Euroopa vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni.

³¹ Huvitav on siinkohal märkida, et Eesti 2000. a rahvaloendusel ei tehtud vahet eestlastel ja võrukestel-setudel (ei esitatud küsimusi paikkondliku lisaidentiteedi kohta) ega tehtud vahet eesti ja võru/setu keelekujul, samas Venemaa 2001. a rahvaloendusel eristati (rahvusena) eestlasi ja setusid (Verschik 2005).

võimalus taotleda selle viljelemiskes ja arendamiseks ELi rahalist toetust, kuna Euroopa regionaal- või vähemuskeelte hartaga tunnustatakse keeli, mitte murdeid (vt ka Brown 2004, Kama 2004).

6. Kokkuvõtteks

Eesti ja Prantsusmaa keelepoliitikat analüüsid järeldusele, et vähemalt murrete ja piirkonnakeelte osas on nende liikmesriikide keelepoliitika ning ELi keelelise mitmekesisuse eesmärkide vahel vastuolusid või pingekohti. Normikeele teke, kaitse ja arendamine on riigi arengus loomulik nähtus ning hädavajalik riigi ühtsuse, turvalisuse ja toimimise tagamiseks. Teisi keeli (nii murdeid ~ piirkondlikke keelekujusid kui ka vähemuskeeli) tolereeritakse niivõrd, kuivõrd need ei kahjusta normikeelt (riigikeelt) ja selle positsiooni. Normikeele kõrge staatus mõjutab kõige enam keele piirkondlikke erikujusid ehk murdeid, nende säilimist ja kasutamist.

Nii Eesti kui ka Prantsusmaa koostatud aruannetest EK tegevuskava 2003 täitmise kohta (Follow-Up of the Action Plan 2006, Suivi de Plan 2006) selgub, et kuigi EK tegevuskava eesmärk on parandada nii võõrkui ka vähemus- ja piirkonnakeelte kasutamist ja õppimisvõimalusi, on põhiohk poliitika rakendamisel võõrkeelte õppel. Riikidel on riigikeele toetamise kõrval lihtsam soodustada suure kõnelejaskonnaga võõrkeelte õpet (tihti nende riikide endi toel), selmet tegeleda regionaal- või vähemuskeelte õppimis- ja arenguvõimaluste tagamisega. Vähemuskeelte ja/või piirkondlike keelekujude ~ murrete toetamine on kulukas, samas ei suurenda nende oskus sageli inimese väärtust tööjõuturul erinevalt (suure kõnelejaskonnaga) võõrkeele oskusest (Tender, Vihalemm).

ELi mitmekeelsuse poliitika ei sea mingeid piiranguid ega anna soodustusi. Samas propageerib see siiski keelelist mitmekesisust, pakkudes aktiivsetele tegutsejatele ka võimalusi. Kuna EL jätab liikmesriikidele vabad käed keelelise mitmekesisuse elluviimisel, võiks Eesti kaaluda, kas järgida selle rakendamisel suurriikide (näiteks Prantsusmaa) eeskujut või mingit muud strateegiat. Meie arvates peaks alternatiivina vaagima ELi raames pakutavate programmide aktiivset ärakasutamist. See tähendaks senise konserveeriva (murde)keelepoliitika asendamist arendava poliitikaga, st aktiivsemat ja julgemat toetust piirkondlikele keelekujudele ~ murretele. Suuremat rahastamist väärisksid Lõuna-Eesti keelt ja kultuuri

toetavad riiklikud programmid, samuti vajaks taas põhjalikku kaalumist piirkondlike keelekujude õiguslik tunnustamine³² – see tõstaks nende mainet ning võimaldaks toetuste taotlemist ka ELi struktuuridest.

Kirjandus

- Ager, Dennis 1996.** Language Policy in Britain and France: The Processes of Policy. London/New York: Cassell.
- Ager, Dennis 2001.** Motivation in Language Planning and Language Policy. Clevedon: Multilingual Matters.
- Andmed 2005** = Key Data on Teaching Languages at School in Europe. 2005 Edition. Eurydice: Brussels.
- Baggioni, Daniel 1997.** Langues et nations en Europe. Paris: Éditions Payot.
- Bernard, Philippe 1998.** L'immigration: Les Enjeux de l'intégration. Paris: Le Monde.
- Brown, Kara 2004.** Riigi rollist regionaalkeelte toetajana Euroopa Liidus. – Kiil' ja hindätiidmine. Keel ja identiteet. Toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. (= Võro instituudi toimõndusõq 16.) Võro, 211–216.
- Carcassonne, Guy 1998.** Étude sur la compatibilité entre la Charte européenne des langues régionales ou minorités et la Constitution, www.ladocfrancaise.gouv.fr/cgi-bin/multitel/CATALDO/accueil_df
- Caviedes, Alexander 2003.** The Role of Language in Nation-Building within the European Union. – Dialectical Anthropology 27: 3–4.
- Chambers, Jack K., Peter Trudgill 1980.** Dialectology. Cambridge: University Press, 3–14.
- Christiansen, Pia V. 2006.** Language policy in the European Union. European/ English/ Elite/ Equal/ Esperanto Union? – Language Problems & Language Planning 30: 1, 21–44.
- Commission of the European Communities 2007.** Final Report. High Level Group on Multilingualism. ISBN 978-92-79-06902-4, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multireport_en.pdf
- Edwards, John 1985.** Language, Society and Identity. Oxford: Oxford University Press.
- Eesti Vabariigi põhiseadus.**
- EK ettepanek KOM(2005) 548 lõplik** = Euroopa Parlamendi ja nõukogu soovitus võtmekompetentsuste kohta elukestvas õppes.

³² Siinses ülevaates ei ole ruumi käsitleda regionaalkeelte tunnustamise õiguslikke võimalusi ega tagajärgi. Teema vajaks analüüsimiseks põhjalikku artiklit. Märkimist väärib, et eesti keele piirkondlike erikujude (nt Võru) tunnustamine regionaalkeelena ei ole üksüheselt seotud harta 1992 võimaliku allkirjastamisega.

- EK keeleoskuse näitaja 2005** = EK teatis KOM(2005) 356 lõplik versioon. „Euroopa keeleoskuse näitaja”.
- EK tegevuskava 2003** = EK teatis KOM(2003) 449 lõplik versioon. „Keeleõppe ja keelelise mitmekesisuse edendamine: tegevuskava aastateks 2004–2006”.
- EK uus mitmekeelsuse raamstrateegia 2005** = EK teatis KOM(2005) 596 lõplik versioon. Komisjoni teatis nõukogule, parlamendile, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Uus mitmekeelsuse raamstrateegia”.
- EKAS 2004** = Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Tartu, <http://ekn.hm.ee/keelestrateegia>
- EKASe elluviimine 2006** = Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010 elluviimine 2004–2006. Tartu.
- EKK** = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu 2002**. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Eurobaromeeter 2005** = Europeans and languages – Special Eurobarometer 237 – Wave 63.4. European Commission. This survey was requested and coordinated by Directorate-General Press and Communication. Fieldwork: May–June 2005. Publication: September 2005. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_237.en.pdf
- Eurobaromeetri eriuuring 243** „Eurooplased ja keeled” kokkuvõte. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_et.pdf
- Euroopa vähemusrahvuste kaitse raamkonventsioon 1995**. http://www.coe.int/t/files2/euroopa_nk_docs/konvetsioonid/zip/ets146en/ets157.html
- Follow-Up of the Action Plan 2006** = Follow-up of the Action Plan on Language Learning and Linguistic Diversity. National Report Template, country: Estonia. EXP LG 5/2006/EN.
- Grin, François 2003**. Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages. New York: Macmillan.
- Grünthal-Robert, Tiiu 2007**. Kohalikud keeled Prantsusmaa koolis. – Sirp 16. XI.
- Haddad, Yvonne Yazbeck, J. Michael Balz 2006**. The October Riots in France: A Failed Immigration Policy or the Empire Strikes Back? International Migration. Vol. 44 (2).
- Harta 1992** = Euroopa regionaal- või vähemuskeelte harta. http://www.coe.int/t/ee/portal/Legal_affairs/EE_Charte_langues.asp?L=EE
- Hennoste, Tiit 1999**. Eesti keele arengud: totalitaariast polüloogiasse. – Keel ja Kirjandus 2, 88–96.
- Hennoste, Tiit 2000**. Allkeeled. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 9–56.

- Hint, Mati 2001.** Eestikeelne raamat riikluse eeldusena. – Raamatu osa Eesti arengus. Toim. Tõnu Tender. Tartu, 41–45.
- Hyltenstam, Kenneth 1999.** Begreppen språk och dialekt – om meänkielis status som eget språk. – Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv. Red. Kenneth Hyltenstam. Lund: Studentlitteratur, 98–137.
- Judge, Anne 2007.** Linguistic Policies and the Survival of Regional languages in France and Britain. Palgrave Macmillan.
- Kama, Kaido 2004.** Võrokeisi hindätiidmine ja Eesti keelepoliitiga. – Kiil' ja hindätiidmine. Keel ja identiteet. Toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. (= Võro instituudi toimõndusõq 16.) Võro, 217–222, 246.
- Keeleseadus 2007** = Keeleseadus, vastu võetud 21.02.1995. a seadusega (RT I 1995, 23, 334), jõustunud 1.04.1995. Viimati muudetud järgmise seadusega (vastuvõtmise aeg, avaldamine Riigi Teatajas, jõustumise aeg): 8.02.2007 (RT I 2007, 17, 82) 1.03.2007, § 5 lõike 4 osas 1.07.2008, vt <http://ekn.hm.ee/seadused/keeleseadus>
- Keevallik, Leelo 1994.** <nud> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. Magistritöö. Tartu Ülikooli eesti keele õppetool.
- Kerge, Krista 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu, 75–110.
- Kõrgetasemeline mitmekeelsuse töörühm 2007.** Lõpparuanne. Lühiversioon. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/doc/multishort_et.pdf
- Kymlicka, Will 1995.** Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press.
- Lauristin, Marju, Mati Heidmets 2002.** The Challenge of the Russian Minority. Tartu: Tartu University Press.
- Lenaerts, Gilberte 2001.** A failure to comply with the EU language policy: A study of the Council archives. – Multilingua 20: 3, 221–244.
- Lodge, Anthony, R. 1993.** French: From Dialect to Standard. London/NY: Routledge.
- Nutt, Mart 2004.** Vähemuskeelte kaitse õiguslikud aspektid. – Kiil' ja hindätiidmine. Keel ja identiteet. Toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. (= Võro instituudi toimõndusõq 16.) Võro, 223–230, 247–248.
- Oakes, Leigh 2001.** Language and National Identity: Comparing France and Sweden. Amsterdam: John Benjamins.
- Oakes, Leigh 2002.** Multilingualism in Europe: An Effective French identity Strategy? – Journal of Multilingual and Multicultural Development 23: 5, 371–387.
- Pajusalu jt 2002** = Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2002. Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Phillipson, Robert 1992.** Linguistic Imperialism. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, Robert, Tove Skutnabb-Kangas 1999.** Englishisation: one dimension of globalization. – English in a changing world. Eds. David Graddol, Ulrike H. Meinhof. (= Aila Review 13.) 19–36.
- Raamdokument 2007** = Euroopa keeleõppe raamdokument: õppimine, õpetamine ja hindamine. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- Rannut, Mart 2004.** Language Planning in Estonia: Past and Present. Working Paper 16. CIEMEN/Mercator. <http://www.ciemien.org/mercator/index-gb.htm>
- Rannut jt 2003** = Rannut, Mart, Ülle Rannut, Anna Verschik. Keel. Võim. Ühiskond. Tallinn: TPÜ kirjastus.
- Riigikogu kultuurikomisjoni istungi protokoll nr 236**, 12. oktoober 2006, päevakorrapunkt nr 3.
- Riiklike õppekavade materjale 2006.** Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.
- RÕK 2002** = Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava. (Vastu võetud Vabariigi Valitsuse 25. 01. 2002. a määrusega nr 56.) Riigi Teataja I osa, nr 20, 22. veebruar, vt <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=1008388>
- Schnapper, Dominique 1994.** La Communauté des citoyens: Sur l'idée moderne de nation. Paris: Gallimard.
- Schnapper, Dominique 1998.** La Relation à l'autre: Au Coeur de la pensée sociologique. Paris: Gallimard.
- Siiner, Maarja 2006.** Planning Language Practice: A Sociolinguistic Analysis of Language Policy in Post-Communist Estonia. – Language Policy 5, 161–186.
- Spolsky, Bernard 2002.** Language Policy, Practice and Ideology. – Identity, Culture and Globalisation. Ed. by Eliezer Ben-Rafael, Yitzhak Sternberg. The Annals of the International Institute of Sociology. Vol 8, 319–325.
- Sprogpolitisk redegørelse 2004.** [Statement of Language Policy], published by the Ministry of Cultural Affairs, Denmark, Copenhagen.
- Suivi de Plan 2006** = Suivi du Plan d'action sur l'apprentissage des langues et la diversité linguistique. Rapport national de la France.
- Tabouret-Keller, André 1999.** Western Europe. – Handbook of Language and Ethnic Identity. Ed. by J. A. Fishman. Oxford: Oxford University Press, 334–349.
- Tender, Tõnu 1996.** Võru keelepruuk – keel või murre? – Akadeemia 4, 643–651.
- Tender, Tõnu 2006.** Eesti mitmekeelsusest Euroopa taustal. – Mitmekeelsus ja keelevahetus Läänemeresoome piirkonnas. Toim. Külli Eichenbaum ja Kadri Koreinik. (= Võro instituudi toimõndusõq 18.) Võro, 164–174.

- Tender, Tõnu 2007a.** Sustaining Minority Language Communities: The Case of Estonia. – Ettekanne 08.11.2007. Queen's University Belfast, 7th Language & Politics Symposium „Sustaining Minority Language Communities”.
- Tender, Tõnu 2007b.** Eesti formaalharidussüsteemi võõrkeeleeõppepoliitika suundumusi. – Emakeel ja teised keeled V. Toim. Raili Pool. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 227–241.
- Tender, Tõnu, Triin Vihalemm.** Two languages in addition to mother tongue – Will This Policy Preserve Linguistic Diversity in Europe? (käsikiri toimetamisel).
- Tomusk, Ilmar 1999.** Eesti keel vajab kaitset ka eestlaste endi eest. – Eesti Päevaleht 09.II.
- Tomusk, Ilmar 2001.** Eurointegratsioon ja Eesti keelepoliitika. Magistritöö. Tallinna Tehnikaülikooli humanitaarteaduskonna humanitaar- ja sotsiaalteaduste instituudi haldusjuhtimise õppetool.
- Tomusk, Ilmar 2002.** Eesti keelepoliitika põhimõtted ja dünaamika eurointegratsiooni ning rahvusvaheliste inimõiguste kontekstis. Doktoritöö. Tallinna Tehnikaülikooli humanitaar- ja sotsiaalteaduste instituut. Tallinn: TTÜ kirjastus.
- Valge, Jüri 2007.** Eesti keel rahvusvahelistumise ja murdeliikumise elavnemise tingimustes. – Emakeel ja teised keeled V. Toim. Raili Pool. (= Tartu Ülikooli eesti keele (võõrkeelena) õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 287–295.
- Vare, Silvi 1998.** Eesti keel teise keelena vene õppekeelega koolis. – Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Toim. Marju Lauristin, Silvi Vare, Tiia Pedastsaar, Marje Pavelson. Tartu: Tartu Ülikool, 99–124.
- Verschik, Anna 2005.** The Language Situation in Estonia. – Journal of Baltic Studies 36: 3, 283–316.
- Vähemusrahvuse kultuuriautonomiam seadus 1993.** <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=182796>
- Wawra, Daniela 2006.** United in Diversity: British and German Minority Language Policies in the Context of an European Language Policy. – Language and Intercultural Communication 6: 3/4, 219–233.
- Working Document 2006** = Working Document of the European Parliament on the Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a New Framework Strategy for Multilingualism. COM(2005) 596 final <http://www.eurolang.net/files/WORKING%20DOCUMENT.doc>

About recognition of regional language varieties in Estonia and France on the background of European Union language policy

Maarja Siiner, Tõnu Tender,
Triin Vihalemm

The objectives of EU language policy are promoting linguistic diversity in Member States and improving the language skills of EU citizens, who should master at least two foreign languages. The first objective is enshrined in the Treaty on European Union underlining that the European Union respects its rich cultural and linguistic diversity. By shaping its identity and distinctiveness the European Union is contrasting itself consciously with the United States of America; according to the motto of USA *E pluribus unum* common language is the element uniting the country and its citizens. The second objective – improving foreign language skills of EU citizens – arises from a practical necessity to ensure the mobility of EU citizens and to make communication within the Union, e.g. work and leisure related contacts between Member States and their citizens, easier. How compatible are these objectives with the language policies of nation states? This article provides a comparative study of linguistic diversity issues in official language policies of two member states: Estonia and France.

Keywords: EU multilingualism policy, Estonian language policy, French language policy, official language, regional varieties of a language, regional languages ~ regional language

HUNO RÄTSEP KEELEKORRALDUSES*

TIIU ERELT

Annotatsioon. Eesti keele ajaloolise morfoloogia ja leksikoloogia ning tänapäeva verbisüntaksi uurija Huno Rätsep on 1970. aastate teisel ja 1980. aastate esimesel poolel tegus olnud ka keelekorralduses. Sel ajal avaldas ta mitu keelekorralduslikku kirjutist, uuris tänapäeva eesti keele sõnavara rikastumise üldprobleeme, juhtis keelekorralduse ja keeleõpetuse komisjoni ning vabariikliku õigekeelsuskomisjoni III koosseisu tööd. Aastail 1979–1983 võeti VÕKis vastu kaalukad muutmisotsused morfoloogias, ortograafias ja nimekorralduses.

Võtmesõnad: Huno Rätsep, keelekorraldus

Akadeemik Huno Rätsep kuulub nende väheste keeleteadlaste hulka, kes on alati eesti keelekorraldusele kaasa elanud, kaasa aidanud ja keelekorralduses kaasa tegutsenud. Ometi on ta nii palju tähtsamaks peetavat korda saatnud, et temale pühendatud kirjutistest on keelekorralduslik tegevus harilikult kõrvale jäänud. Ka ta ise jätab oma töid kokku võttes keelekorralduse mainimata (Rätsep 2002: 5–7). Üksnes Ellen Uuspõld pole seda unustanud (Uuspõld 1997) ning soovin järgnevate ridadega meenutada minagi.

Kõige viljakamaks ajajärguks Huno Rätsepa keelekorraldustegevuses hindan 1970. aastate teist ja 1980. aastate esimest poolt. Varem oli ta küll olnud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni I koosseisu liige aastail 1960–1965, kuid sel ajal tegi komisjon ära õige vähe. II koosseisu liige aastail 1972–1978 ta ei olnud. Tollel ajavahemikul tehti üsna palju, ent siiski mitte piisavalt (VÕKi tegevuse ülevaade vt Erelt 2002: 225–243). Tollased „Õigekeelsussõnaraamatu” tegijad tahtnuksid muutusi, kuid VÕKi mõjukam, ent alalhoidlik osa seisis vastu. ÕS 1976 ilmus ning sai palju kriitikat, suuresti just seepärast, et jäi keele muutumisele jalgu. ÕSi

* Kirjutatud ettekande alusel, mille pidasin 18. XII 2002. a Emakeele Seltsi koosolekul Huno Rätsepa 75. sünnipäeva puhul. Artikkel on pühendatud tema 80. sünnipäevale 28. XII 2007.

autorite seisukord polnud kiita: nad olid vanameelsete poolt käsist-jalust seotud ja samal ajal pidid vastu võtma uuendusmeelsete süüdistusi.

Ajakirja Keel ja Kirjandus keeleteaduse osakonna juhataja Joel Sang korraldas toimetuse ringküsitle pealkirjaga „Õigekeelsussõnaraamat 1976”. Vastuseid tuli tublisti: 1977. ja 1978. a numbrites kokku kümme. Oli ette antud neli ühesugust küsimust, kuid vastused said muidugi erinevad. Ühtmoodi oli see, et ÕS sai sarjata, aga n-õ näkitsuse korras: kes avaldas rahulolematust sõnaraamatu sabas oleva reeglistiku ühe-kahe reegli või üksnes mõne sealse näite pärast, kes otsis mõnda tarvilikku sõna seda leidmata, kes uuris mõnda tuletist, kes mõne liitsõna moodustust jne. Kõik see oli ÕSi autoritele tarvilik, aga avarama vaate poolest paistis teiste hulgast silma siiski vaid üks kirjutis.

Huno Rätsepa vastus ringküsitlele oli midagi muud (Rätsep 1977). Ta vaatles ÕSi kui Eestis kujunenud universaalsõnaraamatu tüübi voorusi ja puudusi. Arutles, mis ÕS on ja mis ta võiks olla, kui Eestis oleks veel teist tüüpi sõnaraamatuid: kui edeneks seletussõnaraamat, oleks sünonümisõnastik, uudissõnastik, palju oskussõnastikke, kohanimesõnastik, lühendisõnastik, kooli-ÕS. 30 aastat on möödas ja need kõik meil ongi. Uudissõnastike tegemist võiks muidugi korrapäraselt jätkata. Uudissõnu sai rohkesti lisatud 1999. ja 2006. a ÕSi ning praegu on Internetis ülevälja ja täieneb EKI keelekorraldajate peetav „ÕSi uued sõnad” (tööversioon järgmise ÕSi tarvis aadressil www.eki.ee/keelebabi). H. Rätsep kavandas veel haruldaste või harvade ilukirjanduse sõnade sõnastikku, hääldussõnaraamatut, liitsõnade ja sõnaühendite vahekorda kajastavat erisõnastikku, stiilisõnastikku – neid raamatuid pole nüüdki. Millegipärast ei maininud H. Rätsep reksioonisõnastikku, millega ta siis ometi juba tegeles. ÕS asendas tol ajal kõiki nimetatud sõnaraamatuid ning siples mahu võimaluste ja vajatava info rohkuse vahel. H. Rätsep mõistis ülesannete rohkust ja suurust ning tunnustas tehtud tööd. Paraku oli selline suhtumine ebatavaline. (Kui veel kord juubelitele tähelepanu juhtida, siis ilmus kirjutis just siis, kui H. Rätsep sai 50-aastaseks, s.o 1977. a detsembris.)

1978. aastal kriitikatulv ÕSi ja selle tegijate pihta jätkus. Peale Keele ja Kirjanduse ringküsitle vastuste ilmusid suurejoonelised artiklid teisteski väljaannetes: Henno Rajandi ja Joel Sanga „Filoloogia suurus ja viletsus” Sirbis ja Vasaras (Rajandi, Sang 1978), Mati Hindi „Keelekorralduse küsimärgid” Loomingus (Hint 1978). Oktoobris tõi Tapa keelepäev esile noorema põlvkonna nõudmised (ülevaade ja analüüs vt Saari 1979). Kui

ÕSi halvustamine oli käinud üle pooleteise aasta, avaldas Huno Rätsep ajalehes Edasi artikli „Mõtteid õigekeelsuspoleemikast” (Rätsep 1978), mis oli taas nii põhjalik kui ka avar. Tema seisukoht on kirjutise lõpus sõnastatud järgmiselt: „Praegu ei vaja me mitte niivõrd permanentset poleemikat, diskussioonikoosolekuid lindistustega ja lindistusteta, arvutuid nõupidamisi, kuivõrd asjalikku töömeeleolu.”

H. Rätsepa artiklis olid keskeks keelereeglid ja nende muutmine: „On muidugi selge, et liiga keeruliseks kujunenud keelereegleid tuleks püüda lihtsamaks teha. Oleks otse keele olemuse vastane väita, et kõik, mis on normina kunagi fikseeritud, peab alati selliseks jääma, et kirjakeeles ei maksa midagi muuta. Eesti kirjakeel nagu iga elav keel areneb ja muutub, see on paratamatu.” Ta arutleski, kuidas muuta, kuidas veenduda uue paremuses: „Kõige hõlpsam on öelda, et reegel ei kõlba, et reegel on liiga keeruline, palju raskem on uue, parema reegli formuleerimine ja veelgi raskem on selle reegli kontrollimine, selle kontrollimine, kas reegel meie kirjakeele eri kasutus sfääris [p.o -sfäärides] normaalselt funktsioneerib, kas lihtsustamisel ohverdatud tähenduse eristamise võimalused ja esituse täpsus ei osutu liiga oluliseks ega ohusta lausetest õiget arusaamist.” Ta töötas ise parajasti ühend- ja väljendverbide kokku- ja lahkukirjutamise uue reeglistiku kallal ja teadis, mida selline töö tähendab: tuli teha mitu varianti, enne kui tulemuseks sai praegune reeglistik ja VÕK selle heaks kiitis (KT 1985: 39–44). H. Rätsep ütles, et ükski ÕSi kritiseerija pole veel esitanud õigekeelsuskomisjonile ühtki normimuutmisettepanekut (s.o 1978. a novembri seisuga). Pärast, kui ta juba ise VÕKi juhtis, õnnestus Mati Hindilt ja Udo Uibolt kahe morfoloogiareegli muutmise esildised siiski saada. Kuid ees seisis ka nurjumiskogemus reeglite uuendamisel: üsnagi äraotsustatud š õigekirja reegli muutmine läks nurja, sest rahuldavat lahendust ei leitud (otsinguid ja takistusi on kirjeldatud: Kasik 1987).

Kõnesolevas ajaleheartiklis oli veel oluline selgitus, et „ÕS kui kõiki kirjakeele kasutus sfääre hõlmav sõnaraamat ei saa olla õpilase tööde hindamise aluseks”. ÕS on küll kirjakeele normi alus (nagu seisab ka ÕS 2006 kaanel), kuid **vigade** määramine ja seejärel hindamine on ise asi. H. Rätsep selgitab: „ÕS on eesti kirjakeele kasutajate kollektiivi ühise varanduse korrastatud varamu. [---] ÕS-ist ei aita, .. õpetajad vajavad hädasti konkreetseid juhtnööre, missuguste reeglite vastu eksimused tunnistada õpilase töös arvestatavateks vigadeks. On ju iseenesest selge, et kõik ÕS-is esitatud normid ja soovitusel ei ole koolis sama kaaluga.” Ta

kasutab väljendit „veaväärtuse diferentseerimine”. Küllap on eesti keele metoodikud järgnenud aastate jooksul selle kõige kallal töötanud ning abiks peaks olema ka „Õpilase ÕS” (Erelt, Leemets 2004), aga tagasiside keelenõutelefoni kaudu paneb pahatihti veel rohkemat ootama. Pahatihti jääb mulje, et selgete juhtjoonte asemel pööratakse liialt palju tähelepanu kõrvalistele seikadele.

1978. a lõpuks oligi saabunud muutuste aeg. Teotahtelised olid nii keelekorraldajad kui ka keelekorralduse kriitikud. Kaks suurt vastuolu olid küpsenud viimase piirini: tegeliku keeletarvituse ja konservatiivse VÕKi vahel ning keelekorralduse ja keeleõpetuse vahel. Samal ajal oli koostatud uus eesti keele ainekava, haridusministeeriumis ja eesti keele õppekirjanduse komisjonis oli jõutud õpikute väljavahetamise otsuseni, uus ÕS ja keelekorralduspoleemika olid kooliringkonnad äratanud arutlema keelekorralduse ja -õpetuse vahekorra üle. Teaduste akadeemia ja haridusministeerium panid lahenduste otsimiseks tööle keelekorralduse ja keeleõpetuse komisjoni Huno Rätsepa juhtimisel. Seda kutsutigi lühidalt Rätsepa komisjoniks. Ülesandeks sai ette valmistada keelekorralduse ja emakeeleõpetuse nõupidamine ning aega anti peaaegu aasta.

Mõne aasta eest tahtsin sellest komisjonist kirjutada ühe lõigu oma raamatusse „Eesti keelekorraldus” ja lugesin selle tarvis vanu protokolle, mis olin komisjoni sekretärina jäädvustanud. Hakkas kahju, et kõik see pinev tegutsemine jääb unustusse. Kirjutasin hoopis 27-leheküljelise artikli, kus püüdsin näidata, mida kõik tehti, aga samavõrra ka, kuidas tehti (Erelt 2001). See on lausa põnevuslugu, kuidas heterogeenne komisjon, mis koosnes nii enne kui ka pärast seda üürikest koostegutsemist üksteist päris ägedalt karvustanud inimestest, suutis kümme kuud üksmeelselt ja tulemusrikkalt töötada. Üks põhjusi oli komisjoni meisterlik ohjamine, mida imetlen seni ajani. Mul on tulnud istuda paljudes komisjonides, aga tõhususe pingereas seaksin Rätsepa komisjoni esikohale.

Oktoobris 1979 toimuski suur nõupidamine, ühendas hetkeks puhta keeleteaduse, keelekorralduse ja emakeeleõpetuse juhtivad jõud ning pani aluse 1980. aastate alguses teostunud suurtele muutustele keelekorralduses ja emakeeleõpetuses. Huno Rätsep on sellest kirjutanud kokkuvõtlikus artiklis „Vabameelne, ent mitte käremeelne. Keeleõpetuse ja keelekorralduse nõupidamiselt” (Rätsep 1979).

VÕKi III koosseis, mis tollal kokku pandi, sai Rätsepa komisjonilt juba üsna kohustusliku nimestiku normikaalumise ettepanekutest (Saari

jt 1980), mida ei saanud enam arutelust välja lükata. III koosseisu tööd juhtis tegelikult komisjoni esimene aseesimees Huno Rätsep, mitte niivõrd esimees Arnold Kask. Aastail 1979–1983 võeti vastu kaalukad muutmisotsused morfoloogias, ortograafias, nimekorralduses.

Seoses nende muudatustega tuleb peatuda morfoloogilistel rööpvormidel ja Huno Rätsepa suhtumisel nendesse. 1953. a VÕS ja 1960. a ÕS olid tugevasti piiranud rööpvorme: lühikest mitmuse osastavat, *i*-mitmust, geminaatillatiivi. Normitud oli sõnuti, aga norminguid oli raske meeles pidada ning tulemus polnud ühtlane ega praktiline. Vastukaaluks sellele tahtsid 1976. a ÕSi koostajad pöörduda tagasi Johannes Voldemar Veski eelistatud tüübiti normimise juurde. Suuresti tänu Paul Alvrele, kes oli II koosseisu ajal VÕKi liige, said nad oma probleemi õigekeelsuskomisjonis 1973. a arutusele võtta. Morfoloogia üldesitus õigekeelsussõnaraamatus arutati läbi ja VÕK andis oma õnnistuse tüübiti esituseks. Selline esitus näitab kasutajale, mis on keele struktuuris võimalik. Kas mingis tüübis üldiselt võimalik vorm selle või teise üksiksõna puhul realiseerub või mitte, oleneb teatavasti paljudest teguritest. Nii sai keeletarvitaja taas suurema vabaduse kasutada võimalikke lühemaid rööpvorme. Keegi ei kohustanud neid kasutama. Kui Mati Hint oli varem kritiseerinud üksiksõnuti normimist, siis pärast 1976. a ÕSi illumist kritiseeris ta kibedalt tüübiti normimist (Hint 1978: 680–684). Oli ka kõhklejaid: keeletarvitaja ei oskavat otsustada, kas vorm sobib.

Nagu eespool öeldud, Huno Rätsepat VÕKi II koosseisus ei olnud. Oma seisukoha avaldas ta eelkirjeldatud ringküsitle vastuses: „Võrreldes eelmise ÕS-iga on 1976. a trüki morfoloogiavormide normeerimisel oldud kenasti liberaalsemad. Jäiga sõnahaaval normeerimise asemel näeme taas J. V. Veski poolt praktiseeritud tüübiti normeerimist, mis jätab teatavate paralleelvormide kasutamise keeletarvitaja enda otsustada. Kirjakeeles ei pea kõik olema piasjadeni ära määratud. Tuleb silmas pidada, et iga norming, mis tavakeelest erineb, nõuab eraldi õpetamist ja õppimist. Süsteemitu sõnuti normeerimise puhul osutub õigete vormide õpetamine ja õppimine (ka kõrgkoolis) üle jõu käivaks tegevuseks” (Rätsep 1977: 740).

VÕKi III koosseisu ajal jätkas Huno Rätsep sama tüübitist joont. Tema juhitud õigekeelsuskomisjonis võeti aastail 1980–1982 vastu tervete muuttüüpide rööpkäänamise või -pööramise otsused: *muuseum*-tüüp kahte moodi, III-värtelised omastavas 3-silbilised *ne-* ja *s*-sõnad kahte moodi,

tegelema-tüüp kahte moodi, *õppima*- ja *muutuma*-tüübi vaheala verbid kahte moodi. Protokollid näitavad, et H. Rätsep soovis selgeid tüübitisi otsuseid ega pooldanud lahendusi, mis oleksid jätnud tüübi vanaviisi ja võimaldanud kahetist muutmist erandlikuna ainult sagedamates muutusaltimates üksiksõnades. Loomulikult pooldas ta ka seda, et tingivas kõneviisis oleksid õiged nii pöördelõppudega kui ka pöördelõppudeta vormid.

Üks olulisi keelekorraldusdokumente on kogumiku „Kirjakeele teataja” saatesõna, mille Huno Rätsep kirjutas 1983. a oktoobris. Esimene „Kirjakeele teataja” ilmus 1985. a ja sisaldab VÕKi III koosseisu otsused. Saatesõna on lühike tekst, kuus lehekülge, ent sisutihe (KT 1985: 3–8). Kõigepealt on juttu töökorrast: kuidas materjal ette valmistatakse, kuidas arutatakse, kuidas otsustatakse. H. Rätsep seadis õigekeelsuskomisjonis sisse teistsuguse töökorra, kui see oli olnud varem. III koosseisu ajal tuli otsuse eelnõu koostada inimesel, kes oli seda probleemi põhjalikult uurinud, nt Jaak Peebo *muuseum*-tüüpi sõnade käänamist (KT 1985: 10–20), Mati Hint *ne*- ja *s*-sõnade käänamist (KT 1985: 21–29), Rein Kull muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutamist (KT 1985: 45–51). Aruteludel olid **kõik** komisjoni liikmed kohustatud oma arvamust avaldama, seda põhjendama, teiste tahtmistest aru saama ning kõige paremat lahendust otsima. Lõpuks tuli lahtine hääletamine, millest selgus, kas muudatus võetakse vastu või lükatakse tagasi.

Edasi käsitles professor Rätsep oma saatesõnas muutusi XX sajandi II poole eesti keele olukorras: kirjakeele ja murrete vahekorra muutumist, kirjakeele demokratiseerumist, oskuskeele osatähtsuse kasvu, argikeele vaba varieeruvust jm. Uudne keelesituatsioon oli kahtlemata mõjustamas keelekorraldajate ja neid ergutanud keeleavalikkuse taotlusi. Veel kirjutas H. Rätsep: „.. on aktuaalsemaks muutunud keeleerinevused eri põlvkondade vahel .. Eriti silmatorkavad on olnud noorema põlvkonna sõnamuutmise kõrvalekalded vanema põlvkonna keelepruugist .. ” (KT 1985: 5–6). See on olulisi tegureid normimuutuste mõistmisel. H. Rätsepale oli selge, et korrapäraseid muutusi, nt korrapäraseid kõnetaktimuutusi, mida oli põhjalikult uurinud eelkõige Mati Hint, ei saa eitada. Need ei hakka enam ialgi tagurpidi arenema. On ilus, kui vanem põlvkond jätkab oma joont ja räägib seda kaunist eesti keelt, mida kunagi koolipõlves õpetas armas emakeeleõpetaja. Aga kui nooremad räägivad pisut teisiti ning kui VÕKi III koosseis üht-teist sellest läbimõeldult ja põhjendatult aktsep-

teeris, siis pole enam tarvis kogu ühiskonda nende rööpvormide kui vigade eest hurjutada („Kohutav – kõik kohad on vigu täis: *endiseid, põhjuseid, tegeleda, tekkib*. Kus korrektorite silmad on!”). H. Rätsep on meile sedagi õpetanud, et „.. tuleb end harjutada mõttega, et kuigi enda keelepruuk on meie arvates kõige õigem, kõige sobivam, siiski on see nii ainult meie endi jaoks, mitte aga alati keeleüldsuse tarvis” (KT 1985: 8).

Veel on saatesõnas juttu tsentri (tunnusekindla keskosa) ja perifeeria (ebakindlamate siirdealade) eristamise põhimõtte rakendustest keelekorralduses. „Ilmselt on sellise tüüpilise ja ebatüüpilise arvessevõtt oluline ka kirjakeele paralleelvormide fikseerimisel. Niisugune süsteemimõistmine, aga samuti argikeele ja keelepühholoogia senisest suurem hindamine on sünnitanud ka VÕKi seisukohtades ilmneva avarama tolerantuse” (KT 1985: 6). Sellega seostas H. Rätsep arutelu küsimuse üle, mida peab rangelt normima ja mida mitte: „.. mõnedes keelevaldkondades tuleb ettekirjutustega ettevaatlik olla ja leppida keeles kehtivate loomupäraste normidega, olgugi need vähem kindlapiirilised ja täpsed. Nii toimides säilitatakse normaalsed siirdealad keelendite ümber ja välistatakse liigseid pingeid kirjakeele normistikus” (KT 1985: 7). Eelkõige mõtles ta siin VÕKi III koosseisu ajal teist moodi käsitluse saanud *muutuma-* ja *õppima-*tüübi piiriala, kus pole enam valte tuupimist: *kasvab, õitseb, haiseb, küpseb, suitseb* jts verbivormid on õiged nii II kui ka III vältes ning pole enam vaja mnemotehnilist tubakareeglit.

Üks Huno Rätsepa teemasid läbi terve elu on olnud eesti sõnavara kujunemine – kaugest minevikust tänapäeva protsessideni välja. See tähendab, et peale ajaloolise leksikoloogia on ta jälginud ka sõnavara rikastumist tänapäeval. Olulisim kirjutis selle kohta on „Eesti kirjakeele sõnavara rikastamise päevaprobleeme” (Rätsep 1983; taastrükk Rätsep 2002: 191–204; Veski päeval 1979 peetud ettekanne). 25 aastat on möödas, ent see pole oma aktuaalsust kaotanud. Mõningat võimalust paralleeli tõmbamiseks tollaste ja praeguste probleemide vahele pakub see, et 1972. a oli Emakeele Selts korraldanud sõnavõistluse ning 2002. a peeti taas mitme asutuse koostöös samalaadne uute mõistete tähistamise võistlus. Esimene neist kahest oli pika järellainetusega sündmus ning teistki märgati kogu eesti ühiskonnas. Ka praegu, 2008. a kevadel korraldab Emakeele Selts sõnakogumisvõistluse: õpilasi kutsutakse üles kirja panema sõnu, mis pole seni sõnaraamatuis esinenud või millel on seal teine tähendus. Haare on seekord laiem – slängist kirjakeeleni. Arvata võib, et õpilased

saadavad ka omaloomet. Nii et tasub järele mõelda – kes kus millal kuidas eesti sõnavara arendab.

Üldkeeleteadust hästi vallates alustas H. Rätsep toonast kirjutist sellest, mis toimub laias ilmas. Generatiivses grammatikas oli leksika enamasti perifeerne komponent, kus moodustusreeglite osa pisike, generatiivses semantikas aga paigutus sõnamoodustus pindstruktuuri, mis uurijaid üldiselt vähe huvitas. Kuid 1970. – 1980. aastate vahetusel võis täheldada, et sõnaloomeprotsessid said üldkeeleteaduses aktuaalseks, neid püüti uurida sotsiolingvistikalisest, semantilisest ja morfoloogilisest aspektist.

Edasi joonistas H. Rätsep välja Eesti tollase olukorra pildi, kus oli kaks leeri: ühed rääkisid kirjakeele (nii üld- kui ka oskuskeele) sõnavara täiendamisest ja tegelesidki sellega, teised põlastasid seda tegevust – olevat keeleuuenduse teine noorus, terminoloogia vorpimine ei tea milleks, vanameestel polevat muid eneseteostuse võimalusi kui uudissõnade tegemine jne. H. Rätsep pooldab sõnavara teadlikku arendamist. Kuid ta selgitas ühtlasi täiesti erinevaid keelesituatsioone, kus keelearendajail tuli tegutseda: XX sajandi alguse keeleuuenduse aegne eesti keel ja 1970ndate lõpu eesti keel ning lisame praeguse – XXI sajandi alguse eesti keel. Igatähis on praegu keelesituatsioon, kus keeleuuendusest enam küll rääkida ei sobi, kuigi seda sõna vahel kiputakse kasutama.

Samaks on jäänud siiski probleemid: kes on kutsutud ja seatud teadlikult täiendama eesti kirjakeele sõnavara?, missugune on professionaalide ja diletantide vaherkord? Ei saa kuidagi piirduda usuga, et keelt rikastavad ainult keeleteadlased ja kirjanikud. Terve XX sajandi jooksul aina suurenes ajakirjanduse osatähtsus. Nüüd XXI sajandi algul on kõik tegelikult läinud ülivõimsa instrumendi – meedia kätte, ka keelerikastus ja keelerisustus. Ent rahvas tahab kangesti keelearenduses osaleda. Paljud saavad seda teha oma eriala oskussõnavara arendades, aga paljudgi on meie kõigi asi, nagu näiteks eurosõnad. Olen 2002. a sõnavõistluse žürii liikmena teinud läbi rahvaliku sõnavõistluse vaevad ja rõõmud, olen 600 inimese saadetud keeleainest nii kiitnud kui ka laitnud (Erelt 2003). Kokku võttes on selline võistlus siiski mõttekas üritus: 1) annab värskeid ideid tarvilike uudissõnade loomeks; 2) annab kaasalöömisvõimaluse paljudele, kes on muidu lausa sõnaloomisvaevas ja otsivad kohta, kuhu oma loomet saata; 3) annab keeleteadlastele, aga ka eesti keele õpetajatele pildi, kuidas sõnaloomemehhanisme tegelikult vallatakse. Igaühe oma asi, kuidas ta saadud pilti hindab, saadab teda seejuures lõbu või norg.

Ent tulgem tagasi H. Rätsepa sõnavarakirjutise juurde. Ta analüüsib sellise laiapiinnalise tegevuse häid ja halbu külgi, ning jääb ettevaatlikuks: „uudissõnade loomist eraldi taidlusharuna välja arendada pole küll mingit mõtet” (Rätsep 1983: 10). Ja veidi edasi: „Mulle tundub aga, et niisugused võistlused annavad rohkem positiivset, kui neid organiseeritakse keelelise eriharidusega kollektiivis, näiteks eesti filoloogia üliõpilaste hulgas või Emakeele Seltsi liikmeskonnas” (Rätsep 1983: 11). Olgem siiski demokraatlikud, las osalevad mittefiloloogidki. Pealegi on palju erandeid – keeletundlikke mittefilolooge ja keeletundetuid filolooge.

Palju huvi pakub H. Rätsepa kirjutise lõpposa, kus ta toetudes prantsuse keeleteadlasele Louis Guilbertile, jagab eestigi neologismid nelja suurde rühma – fonoloogilised, laenulised, süntagmaatilised ja semantilised – ning analüüsib neid rühmi.

Kokku võttes. Olen olnud usku, et keelekorraldaja peab liikuma mõistlikul keskteel, kuulates eri põlvkondade ja mitmesuguseid ameteid pidavate inimeste keelt ning tahtmisi, jälgides keelekorralduse kriitikuid – nii radikaalseid uuendajaid kui ka konservatiive ja neokonservatiive. Peab olema tundlik tahtmistele ärakuulamisele ning tundetu aluseta süüdistuste vastu. Aga keelekorraldaja vajab püsivat kindlat tuge, et vastu pidada. Oleme seda aastakümnete vältel saanud akadeemik Huno Rätsepalt – nii tema keelekorraldusvaadetest, sellealaseist tegutsemisest kui ka alati konstruktiivsetest hinnangutest.

Kirjandus

- Erelt, Tiiu 2001.** Keelekorralduse ja -õpetuse komisjon 1979. – Emakeele Seltsi aastaraamat 46 (2000). Tartu, 88–115.
- Erelt, Tiiu 2002.** Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu 2003.** Sõnavõistlus andis uued eesti sõnad. – Oma Keel 1, 5–19.
- Erelt, Tiiu, Tiina Leemets 2004.** Õpilase ÕS. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hint, Mati 1978.** Keelekorralduse küsimärgid. – Looming 4, 673–685; 5, 844–863.
- Kasik, Reet 1987.** š ortograafiast. – Kirjakeel 1985. Eesti NSV TA Emakeele Selts. Tallinn: Valgus, 82–88.
- KT 1985.** Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koostanud T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus.

- Rajandi, Henno, Joel Sang 1978.** Filoloogia suurus ja viletsus. – Sirp ja Vasar 23. VI.
- Rätsep, Huno 1977.** Õigekeelsussõnaraamat 1976. („Keele ja Kirjanduse” ringküsitus.) – Keel ja Kirjandus 12, 739–741.
- Rätsep, Huno 1978.** Mõtteid õigekeelsuspoleemikast. – Edasi 25. XI.
- Rätsep, Huno 1979.** Vabameelne, ent mitte käremeelne. – Edasi 21. XI.
- Rätsep, Huno 1983.** Eesti kirjakeele sõnavara rikastamise päevaprobleeme. – Kirjakeel 1983. Eesti NSV TA Emakeele Selts. Tallinn: Valgus 1983, lk 3–17.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Saari, Henn 1979.** Taimelavakeelepäeva kõnedest (Tapa, 19. X 1978). – Keel ja Kirjandus 3, 155–166.
- Saari, Henn, Mati Hint, Virgi Jalakas, Rein Kull, Huno Rätsep 1980.** Reeglistus keelekorralduses ja kooligrammatikas. – Nõukogude Kool 1, 19–26.
- Uuspõld, Ellen 1997.** Huno Rätsep 70. – Keel ja Kirjandus 12, 864–867.
- ÕS 1976.** Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull ja E. Raiet. Koostanud T. Erelt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999.** Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud T. Erelt. Koostanud T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, T. Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2006.** Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud T. Erelt. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Huno Rätsep in language planning

Tiiu Erelt

In addition to research on diachronic morphology and lexicology in Estonian and verbal syntax in contemporary Estonian, academic Huno Rätsep has also made a large contribution to Estonian language planning. This article surveys his work in the second half of the 1970s and the first half of the 1980s. During this period he published many articles on language planning, in which he examined the relative importance of the dictionary of correct usage, language rules and changing them, the democratisation of written language, the relation between language planning and teaching of the mother tongue, the problem of morphological parallel forms, enrichment of the vocabulary of contemporary Estonian, and more. During these years, he led the Commission on Language Planning and Language Teaching and the work of the 3rd National Commission of Correct Usage. In the years 1979-1983, important decisions were made by the *VÕK* (National Commission of Correct Usage) to make changes in morphology, orthography and name planning.

Keywords: Huno Rätsep, language planning

Tiiu Erelt

keelekorralduse ja grammatika sektor

Eesti Keele Instituut

Roosikrantsi 6

10119 Tallinn

RINGVAADE

EMAKEELE SELTSI

88. TEGEVUSAASTA (2007)

Üritused

I. Konverentsid, keelepäevad, ettekandekoosolekud

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas aruandeaastal 2 konverentsi, 6 ettekandekoosolekut ja 7 väliskeelepäeva.

27. juunil toimus Tartus traditsiooniline J. V. Veskile pühendatud keelekonverents. XL Veski päeva teema oli „Sõna on sõnavarauurijal”, kavas oli kuus ettekannet. Avaettekande „Kuidas tüpoloog kirjeldaks eesti keele sõnavara” pidas Urmas Sutrop. Margit Langemets kirjeldas oma ettekandes „Leksikograafi unistus” ideaalset sõnaraamatut leksikograafi ja kasutaja seisukohalt. Enn Veldi kõneles teemal „Pejoratiivsus ja häälikusümboolika informaalses sõnaraamatus”. Anneli Baran käsitles ettekandes „Intensiivistavate väljendite kujundist – kas metafoorne võrdlus või hüperboolina kasutatav metonüümia?” eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis sisalduvaid liialdavaid ütlemissi, mille sisuks on rumaluse karikeerne rõhutamine. Katre Õim selgitas oma ettekandes „Metafoor ELU ON TEEKOND ebaõnne väljendite näitel” mõistemetafoori rolli mentaalset ebaõnnestumist tähistavate keelendite tekkimisel. Sirli Parm esines teemal „Sõnade *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* ajaline tähendus”.

Traditsiooniline üliõpilaskonverents, millega Emakeele Selts tähistas ühtlasi Euroopa keelte päeva, toimus 26. septembril Tallinna Ülikoolis. Oma keeleuurimistöödest rääkisid Tallinna, Tartu ning Helsingi ülikooli bakalaureuse- ja magistriõppe üliõpilased, kes pidasid 12 ettekannet. Konverentsipäeva lõpetuseks esitles Mark Soosaar oma filmiprogrammi „Filmikeel – üks Euroopa keeli”.

2. Ettekandekoosolekud, väliskeelepäevad ja keelepäevad Eestis

Ettekandekoosolekutel peeti 18 ettekannet, mis tutvustasid teoreetilisi ja rakenduslikke suundumusi Eesti keeleteaduses ning eesti keele uurimisel. Teemal „Eesti keel võõrfiloloogi pilguga” kõnelesid 19. veebruaril Reeli Torn-Leesik, Daniele Monticelli ja Helju Ridali. Kognitiivsest lingvistikast rääkisid 9. aprillil Ilona Tragel, Tuomas Huumo ja Heete Sakhai. Keelelisest viisakusest kõnelesid 18. mail Krista Vogelberg ning Renate Pajusalu (viimase kaasautorid Birute Klaas, Karl Pajusalu, Virve Vihman). Emakeele Seltsi sügised koosolekud olid pühendatud eesti keele elektroonilistele ressurssidele. Esimesel koosolekul 18. oktoobril pidasid ettekande Pille Eslon, Jaak Vilo, Kadri Muischnek ja Margit Langemets, teisel koosolekul Asta Õim, Liina Lindström, Andriela Rääbis ja Külli Habicht.

Emakeele Seltsi aastakoosolekul 30. märtsil 2007 pidas akadeemilise ettekande teemal „Grammatikalisatsioonist eesti ja soome keeles ja selle uurimisest” seltsi esimees Helle Metslang, seltsi 87. tegevusaasta (2006) aruande esitas teadussekretär Terje Potter.

Väljaspool Eestit peeti haridus- ja teadusministeeriumi ning koha-pealsete eesti seltside kaaskorraldusel keelepäevi Peterburis, Petseris, Hamburgis, Moskvas, Helsingis, Tampere ja Turus. Peterburi VII eesti keele ja mälupäeva ettekanded olid mitmekülgse temaatikaga. Traditsiooniliselt on ettekannete hulka kuulunud ülevaade Eesti keelepoliitikast; kõneldi uuest õigekeelsussõnaraamatust ja praegusest eesnimetasutusest ning eestlaste viisakuskoodist. Keelepäeva raames tutvustati kuues ettekandes Eesti arhiive ning nende uurimistööd. Ettekandeid on peetud ka keele omandamisest, eesti keele ja eestikeelse suhtluse võrdlusest muude keeltega, eesti keele õppevarast jne. Kokku peeti väliskeelepäevadel 34 ettekannet.

2006. aastal algatasid HTM ja ES koostööprojekti „100 aastat eestikeelset keskharidust”, mille eesmärk on korraldada 2006/2007. õppeaastal kõigis maakondades ja neljas suuremas linnas kõigile keelehuvilistele mõeldud keelepäev. 2007. aastal toimusid maakondlikud keelepäevad Võrus ja Haapsalus.

19. aprillil toimus Väike-Maarjas Wiedemanni keeleauhinna keelepäev. Traditsiooni kohaselt esines 2007. aasta laureaat Kristiina Ross ettekandega „Vana keele uus nägu” ja istutas tamme keeletammikusse.

II. Muu tegevus

2007. a emakeelepäeval tunnustati 2006. aasta keeleteo auhinnaga Eesti koolinoorte üleskutset „Kroon eesti keelele!”, millele oli korralduslikku tuge pakkunud ka Emakeele Selts. Koos oma õpetajatega kogusid ja andsid õpilased Wiedemanni fondi üle 12 747 krooni ja 70 senti, allkirjastatud nimekirjad saadeti Emakeele Seltsi, kust need novembris 2006 edastati Eesti Kirjandusmuuseumile.

Selts on pidanud vajalikuks aktiviseerida tööd noortega ning Eesti eri piirkondadega; selle ülesande raames peeti 14. septembril Kihnu põhikoolis seltsi infopäev.

III. Kirjastamine

Trükis on 2007. aastal ilmunud:

- Emakeele Seltsi aastaraamat 52 (2006). Peatoimetaja Mati Erelt, toimetaja Tiiu Erelt. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn 2007. 252 lk.
- Estonian Language. Linguistica Uralica. Supplementary Series / Volume 1. Second Edition. Edited by Mati Erelt. Estonian Academy Publishers. Tallinn 2007. 414 p.
- keeleajakiri Oma Keel nr 1. 84 lk.
- keeleajakiri Oma Keel nr 2. 88 lk.

2007. aastal valmistati kirjastusele loovutamiseks ette Mulgi murdetekstide kogumik „Ennemustitsel Mulgimaal” (340 lk).

Emakeele Selts jätkas projektiga, mille eesmärk on Wiedemanni „Grammatik der Ehstnischen Sprache” (1875) faksiimile (ilmus 2005. a) ja kommenteeritud tõlke avaldamine kahe köitena. Wiedemanni grammatikat tõlgib ja kommenteerib seltsi liige Heli Laanekask.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 2007. aastal 72 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Raamatukogus on arvel 5900 inventeeritud trükist.

Raamatukogu hoiab ja juhatab Helju Kaal.

V. Keeleainestiku kogumine

2007. aastal keeleainestiku kogumise võistlust ei toimunud ega laekunud keeleainest ka Emakeele Seltsi korrespondentidelt.

Noortetöö raames alustati ettevalmistusi Interneti-põhiseks sõnakogumism Võistluseks, mis on suunatud igas vanuses õpilastele ja mille käigus kavandatakse seminare noorte keeletegevusest huvitatud osapooltega.

VI. Keeletoimkond

Keeletoimkonna vanem on Peeter Päll, keeletoimkonda kuuluvad Külli Habicht, Reet Kasik, Krista Kerge, Katrin Kern, Einar Kraut, Urve Pirso, Maire Raadik ja Tiit-Rein Viitso.

Keeletoimkonna ettepanekul täiendati seltsi põhikirja punktiga 27¹, mis täpsustas keeletoimkonna staatust ja ülesandeid. Selles punktis lähtutakse Vabariigi Valitsuse määrusest kirjakeele normi kohta. Keeletoimkonna kinnitab ESi juhatus.

Emakeele Seltsi keeletoimkond pidas 2007. a kolm koosolekut, millel arutati läbi ja kiideti heaks ettepanekud Emakeele Seltsi juhatusele ESi põhikirja täiendamiseks ja keeletoimkonna kodukorra kinnitamiseks; muud arutatud teemad olid võõrnimede häälduse probleemid (Einar Kraudi esil-dise alusel), jaapani sõnade vormistamise juhised ning ärinimede reeglistik, ent soovitusi nende alusel veel vastu ei võetud.

VII. Annetused

2007. aastal tegi Emakeele Seltsile annetuse Ene Sepp.

VIII. Liikmeskond

Emakeele Seltsi kuulus 31. detsembri 2007. a seisuga 338 tegevliiget ja kümme auliiget: Eeva Ahven, Paul Alvre, Meinhard Laks, Eduard Leppik, Mari Must, Valdek Pall, Huno Rätsep, Ülo Tedre, Helmi Neetar ja Uno Liivaku.

Tegevusaasta jooksul võeti vastu kolmteist uut tegevliiget: Katrin Hiitam, Vahur Laiapea, Mari Allik, Øivind Rangøy, Piret Joalaid, Virve-Anneli Vihman, Maigi Vija, Helen Koks, Reeli Torn-Leesik, Eva Velsker, Tuuli Tuisk, Mervi Kalmus, Karin Soodla.

Surma läbi lahkus 2007. aastal kaheksa liiget: Liina Lään († 17.02.2007), Helgi Allik († 17.03.2007), Elna Adler († 22.03.2007), Jaan Toomla († 08.06.2007), Rita Tasa († 16.07.2007), Juhan Peegel († 06.11.2007), Harald Rajamets († 12.11.2007), Jaan Kross († 27.12.2007).

IX. Juhatus

Seltsi juhatusse kuuluvad esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning liikmed Mati Erelt, Asta Õim, Annika Kilgi ja Pire Teras.

Seltsi juhatus käis 2007. aastal koos neli korda. Juhatuse koosolekule olid ühel korral kutsutud Jüri Valge ja Maria-Maren Sepper.

X. Töötajad

Teadussekretärina töötas kuni 31. juulini Terje Potter, augustis täitis teadussekretäri kohuseid Maria-Maren Sepper. Alates 1. septembrist on selles ametis Annika Hussar. Raamatukogu juhatajana töötab Helju Kaal ning raamatupidajana töövõtulepingu alusel Tiia Vajak. Seltsi kodulehekülge kujundab Maria-Maren Sepper.

XI. Üldiseloostus

Emakeele Seltsi tegevusaasta on olnud ettevõtmisterohke. On korraldatud konverentse, ettekandekoosolekuid, infopäev, väliskeelepäevi, jätkunud on keeleajakirja ja aastaraamatu väljaandmine, algatati noorte sõnakogumisvõistlus. 2007. aastal peeti Emakeele Seltsi üritustel 73 ettekannet.

Seltsi juhatus liikmed Helle Metslang, Karl Pajusalu ja Mati Erelt on jätkuvalt osalenud Eesti keelenõukogu töös. 2006. aastast esindab Emakeele Seltsi juhatus Eesti Keele Instituudi teadusnõukogus Helle Metslang, Wiedemanni keeleauhinna komisjonis Jüri Viikberg.

Rahaliselt oli 2007. aasta Emakeele Seltsile soodne. Teaduste Akadeemia tegevustoetusele lisandus haridus- ja teadusministeeriumi toetus Emakeele Seltsi aastaraamatu ja Oma Keele väljaandmiseks ning väliskeelepäevade korraldamiseks. Publitseerimist on toetanud ka kultuuriministeerium ja Eesti Kultuurkapital.

ANNIKA HUSSAR

2007. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. Alas, Marit – Kohanimede muutumine Põide vallas Saaremaal. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
2. Argus, Reili – Kuidas eesti lapsed rääkima õpivad ja kas viga on ikka viga. Eesti keele päeval Hamburgis 24. märtsil.
3. Baran, Anneli – Intensiivistavate väljendite kujundist – kas metafoorne võrdlus või hüperboolina kasutatav metonüümia. XL J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
4. Erelt, Mati – Lause õigekeelsusest. Moskva 4. eesti keele päeval 14. aprillil.
5. Erelt, Mati – Muutusi eesti lauses. F. J. Wiedemanni keeleauhinna keelepäeval Väike-Maarjas 19. aprillil.
6. Erelt, Tiit – Uus õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Moskva 4. eesti keele päeval 14. aprillil.
7. Eslon, Pille – Õppijakeelekorpused ja keeleõpe. Kõnekoosolekul Tartus 18. oktoobril.
8. Habicht, Külli – Tartu ülikooli vana kirjakeele korpus(t)est. Kõnekoosolekul Tallinnas 29. novembril.
9. Hassinen, Sirje – Lapse kakskeelsuse kujunemise protsess. Eesti keele päeval Hamburgis 24. märtsil.
10. Hinrikus, Rutt – Ajalugu ja mälu eesti rahva elulugudes. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
11. Hussar, Annika – Eesnimed sajandivahetuse Eestis. /Eesti/ keele ja mälu päeval Peterburis 17. märtsil.
12. Hutukka, Sirpa – Deontilisest modaalsusest eesti naisteajalehtede armastus- ja seksuaalteemalistes artiklites eri aegadel. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
13. Huumo, Tuomas – Fiktiivne liikumine. Kõnekoosolekul Tallinnas 9. aprillil.
14. Ivanov, Nikita (õpil) – Oskar Luts armeeteenistuses Venemaal. Petseri Keskkooli 6. keelepäeval 21. märtsil.
15. Juhkanson, Grethe – Verbiliited vanemates murdetekstides ja tänapäeva võru kirjakeeles. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.

16. Jürine, Anni – Eesti kaassõnaühendite norminguvastases kokkukirjutamisest grammatiseerumisteooria taustal. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
17. Kibal, Birgit ja Kravtsev, Tiit – Väliseestlaste dokumentide kogumine ja kasutamine Rahvusarhiivis. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
18. Kiipus, Merike – Arhiivraamatukogu kogumistööst. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
19. Kingisepp, Leelo – Uuemaide eesti keele kui teise keele õppematerjale. Moskva 4. eesti keele päeval 14. aprillil.
20. Kivimäe, Liina – Presidendikõned: metafoore ja hoiakuid. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
- Klaas, Birute – vt Pajusalu, Renate.
21. Korb, Anu – Eesti kogukonnad Venemaal: asustusajaloost ja tänapäevast. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
- Kravtsev, Tiit – vt Kibal, Birgit.
22. Kulakov, Dmitri – Tähelepanekuid eesti ja vene keele tegusõnade kahekordse rektsiooni kohta. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
23. Laanesoo, Kirsi – Kõneline funktsioonid suulises argivestluses. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
24. Langemets, Margit – Leksikograafi ühistus. XL J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
25. Langemets, Margit – EKI elektrooniline keelevara. Kõnekoosolekul Tartus 18. oktoobril.
26. Lindström, Liina – Eesti murrete korpusest. Kõnekoosolekul Tallinnas 29. novembril.
- 27.–29. Metslang, Helle – Eesti ja soome keel – sarnased ja erinevad. Eesti keele päeval Helsingis 7. novembril, Tampere 8. novembril ja Turus 9. novembril.
30. Metslang, Helle – Grammatikalisatsioonist eesti ja soome keeles ja selle uurimisest. Aastakoosolekul Tartus 30. märtsil.
31. Monticelli, Daniele – Eesti keeleuuendus ja Itaalia *questione della lingua* – paralleelid ja põimumised. Kõnekoosolekul Tartus 19. veebruaril.
32. Muischnek, Kadri – Eesti keele elektroonilised tekstikogud. Kõnekoosolekul Tartus 18. oktoobril.
33. Noorhane, Piret – Eesti diasporaa materjalid Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.

- 34.–36. Pajupuu, Hille – Võõritimõistmise ohud eesti-soome meilisuhthluses. Eesti keele päeval Helsingis 7. novembril, Tampere 8. novembril ja Turus 9. novembril.
Pajusalu, Karl – vt Pajusalu, Renate.
37. Pajusalu, Renate – Eestlaste suhtlusstiil naaberrahvaste, eriti venelaste taustal. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
38. Pajusalu, Renate; Klaas, Birute; Pajusalu, Karl; Vihman, Virve – Eesti ja vene viisakuskood: sarnast ja erinevat. Kõnekoosolekul Tartus 18. mail.
39. Parm, Sirli – Sõnade *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* ajaline tähendus. XL J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
40. Podneks, Pilleriin – Adjektiivide omandamisest eesti keeles. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
41. Potter, Terje – Emakeele Seltsi 87. tegevusaasta (2006). Aastakoosolekul Tartus 30. märtsil.
- 42.–44. Praakli, Kristiina – Soome eestlaste kakskeelsus ja kakskeelne keelekasutus. Eesti keele päeval Helsingis 7. novembril, Tampere 8. novembril ja Turus 9. novembril.
45. Prass, Kerli – Pressiteadete süntaks: infiniitartandid ja nominalisatsioonid. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
46. Põnova, Ustina (õpil) – Eesti ärkamisaja haritlaste suhetest Venemaaga. Miina Härma. Petseri 2. Keskkooli 6. keelepäeval 21. märtsil.
47. Raadik, Maire – Uus õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
48. Raasik, Liis – Intervokaalsed leenisklusiilid eesti keele spontaanses kõnes. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
49. Reinthal, Riina – Kool ja keel. Eesti keele päeval Hamburgis 24. märtsil.
50. Reinvelt, Riina – Eesti Rahva Muuseumi kogumistöö Eestist eemal. /Eesti/ keele ja mälupäeval Peterburis 17. märtsil.
51. Ridali, Helju – Fraseologismid eesti keeles, nähtuna germanisti pilgu läbi. Kõnekoosolekul Tartus 19. veebruaril.
52. Rikberg, Katrin – Keelelisest viisakusest. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
53. Ross, Kristiina – Vana keele uus nägu. F. J. Wiedemanni keeleauhinna keelepäeval Väike-Maarjas 19. aprillil.
54. Rääbis, Andriela – TÜ eesti suulise keele korpus ja dialoogikorpus. Kõnekoosolekul Tallinnas 29. novembril.
55. Sakhai, Heete – Konstruktsioonipõhine keelemudel. Kõnekoosolekul Tallinnas 9. aprillil.

56. Soosaar, Mark – Filmikeel – üks Euroopa keeli. /Kommentaar oma fil-
midele./ ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
57. Sutrop, Urmas – Kuidas tüpoloog kirjeldaks eesti keele sõnavara. XL
J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
58. Šamarin, Jegor (õpil) – Johannes Köler, Jakob Hurt, Lydia Koidula
Venemaal. Petseri 2. Keskkooli 6. keelepäeval 21. märtsil.
59. Tamm, Vally – Eesti ärkamisaja haritlaste suhetest Venemaaga. Karl
August Hermann. Petseri 2. Keskkooli 6. keelepäeval 21. märtsil.
60. Tender, Tõnu – Eesti riik ja eestlastest väljarändajad. Petseri 2. Keskkooli
6. keelepäeval 21. märtsil.
61. Torn-Leesik, Reeli – Käände ja tegumoe seostest eesti keeles. Kõnekoos-
olekul Tartus 19. veebruaril.
62. Tragel, Ilona – Liikumise olulisusest keeles. Kõnekoosolekul Tallinnas
aprillil.
63. Valdmets, Annika – Modaalpartiklite kujunemine ja kasutamine eesti
kirjakeeles. ESi üliõpilaskonverentsil Tallinnas 26. septembril.
64. Valge, Jüri – Riik, keel ja keelekasutaja. /Eesti/ keele ja mälupäeval
Peterburis 17. märtsil.
- 65.–67. Valge, Jüri – Keelestrateegia rakendub ellu. Eesti keele päeval Hel-
singis 7. novembril, Tampere 8. novembril ja Turus 9. novembril.
68. Veldi, Enn – Pejoratiivsus ja häälikusümboolika informaaelses sõnavaras.
XL J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.
Vihman, Virve – vt Pajusalu, Renate.
69. Viller, Jaak – Eesti keel uues Paabelis. Moskva 4. eesti keele päeval
14. aprillil.
70. Vilo, Jaak – Keeletehnoloogia viimine uurimistööst arvutikasutaja tee-
nistusse. Kõnekoosolekul Tartus 18. oktoobril.
71. Vogelberg, Krista – Viisakus ja võim. Kõnekoosolekul Tartus 18. mail.
72. Õim, Asta – Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas: seis ja
perspektiivid. Kõnekoosolekul Tallinnas 29. novembril.
73. Õim, Katre – Metafoor ELU ON TEEKOND ebaõnne väljendite näitel. XL
J. V. Veski päeval Tartus 27. juunil.

HELJU KAAL

2007. AASTAL MANALATEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Liina Lään	(19.01.1924–17.02.2007)
Helgi Allik	(09.07.1937–17.03.2007)
Elna Adler	(24.07.1929–22.03.2007)
Jaan Toomla	(08.05.1929–08.06.2007)
Rita Tasa	(02.12.1930–16.07.2007)
Juhan Peegel	(19.05.1919–06.11.2007)
Harald Rajamets	(13.05.1924–12.11.2007)
Jaan Kross	(19.02.1920–27.12.2007)

IN MEMORIAM
JUHAN PEEGEL

19. V 1919 – 6. XI 2007

Lahkunud on Emakeele Seltsi auliige akadeemik Juhan Peegel.

Juhan Peegli keelehuvi ilmutas end kõigepealt sõdurislängi kogumises. Esimese kursuse tudengina esitas ta Emakeele Seltsi sõnavõistlusele töö „Kaardiväe Eesti Laskurkorpuse erikeelt”, mis hinnati esimese auhinna vääriliseks. Ülikoolis õppides hakkas teda huvitama regivärsilise rahvalaulu omapärane keel. Tulemuseks oli kõigepealt diplomitöö Lõuna-Eesti rahvalaulude morfoloogiast, 1954. a kandidaadiväitekirj „Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia” ning hiljem ka õppevahend „Eesti regivärsilise rahvalaulu keelest” (1961, 2. trükk 1966). Eesti keele ajaloo selgitamiseks on neil töödel suur tähtsus. Rahvalaulude keele parima asjatundjana oli Juhan Peegel „Kalevipoja” teadusväljaande (1961–1963) ning antoloogia „Eesti rahvalaulud” (1969–1974) keeleteimetaja. Hiljem köitis teda eesti rahvalaulude eripärane sõnavara – poetilised sünonüümid. 1982–1991 ilmus seltsi toimetiste sarjas mahukas viieosaline uurimus

„Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides”, mis sai 1992. a riigi teaduspreemia humanitaarteaduste alal. 2004. a ilmus selle uurimuse 2. trükk ühtede kaante vahel.

Juhan Peegel tegeles ka murdekeelega – pidas loenguid eesti murretest ning juhendas aastaid Tartu ülikooli üliõpilaste murdepraktikat. Saarlasena tundis ta mõistagi kõige rohkem huvi saarte murde, eriti aga oma kodukandi Põide murraku vastu. 1956. a valmis Põide murraku häälikuloo käsikiri.

Juhan Peegel on uurinud eesti kirjakeele grammatikatki. Kui Tartu ülikooli eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder võtsid 1950. aastate algul tööplaani eesti keele teadusliku grammatika koostamise, tehti talle ülesandeks uurida eesti keele verbivormistikku. Artiklid „Tingiva kõneviisi tähenduslikest funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside süsteemis” (ESA III, 1957) ja „Ääremärkusi pöörete kasutamisest” (KK 1958, 8) on eeskujulikud uurimused, mis pole oma tähtsust kaotanud tänaseni.

Keeleuurimine oli vaid üks osa Juhan Peegli elutööst. Veelgi rohkem tuntakse ja hinnatakse teda eesti ajakirjanike õpetajana ning ajakirjandusteadlasena, eriti eesti ajakirjanduse ajaloo uurijana. Sellest vallast oli ka Juhan Peegli 1972. a kaitsstud doktoriväitekirj „Eesti ajakirjanduse algusperiood” (1766–1857).

Laiem üldsus teab Juhan Peeglit ka tema ilukirjandusliku loomingu kaudu („Üks kaunis jutu ja õpetuse raamat” 1966, „Kolm tahetat lugemist” 1973, „Teed ja ristteed” 1976, „Ma langesin esimesel sõjasuvel” 1979 jm).

Kogu Juhan Peegli mitmekülgses, äärmiselt viljakas ja paljude preemiatega pärjatud tegevuses tõusis alati esiplaanile eesti keel. 1996. a anti talle F. J. Wiedemanni keeleauhind „sügava keeleuurimise, kõrgkunstilise sõnakasutuse ja ilusa emakeele õpetamise eest”.

Auliikmed teevad seltsile au. Juhan Peegli puhul kehtib see eriti.

MATI EREL

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2007. AASTAL

JAANUARIS	04.01.	Madis Norvik	75
	09.01.	Mall Hiimäe	70
	22.01.	Haldur Õim	65
	31.01.	Ilse Lehiste	85
VEEBRUARIS	03.02.	Eha Tammo	50
	06.02.	Ottilie Kõiva	75
	08.02.	Külvi Pruuli	65
	11.02.	Igor Tõnurist	60
	16.02.	Matti Puntila	70
	17.02.	Ülle Rannut	50
	22.02.	Lilian Laur-Kurvits	80
	24.02.	Valve Kullus	75
MÄRTSIS	17.03.	Evi Juhkam	75
	19.03.	Birute Klaas	50
	23.03.	Tiiu Salasoo	75
	24.03.	Tiiu Kesipaik	70
APRILLIS	05.04.	Jaan Ross	50
	07.04.	Aino Kaljuste	80
	08.04.	Kristi Salve	65
	14.04.	Maria Zaitseva	80
	19.04.	Ellen Uuspõld	80
	20.04.	Tiiu Erelt	65
MAIS	12.05.	Maia Rõigas	65
	14.05.	Heino Kiik	80
	15.05.	Mare Onga	55
	23.05.	Rein Saukas	60
	28.05.	Liidia Vassikova	80

JUUNIS	04.06.	Eha Viluoja	60
	09.06.	Helena Sulkala	60
	10.06.	Sándor Mokány	75
	20.06.	Marju Vilbaste	70
	28.06.	Tõnu Seilenthal	60
	30.06.	Valdek Pall	80
JUULIS	14.07.	Meinhard Laks	85
	16.07.	Mall Kaevats	60
AUGUSTIS	02.08.	Kalevi Wiik	75
	10.08.	Mati Vihman	55
	12.08.	Ilmari Lahti	70
	20.08.	Aita Maasik	80
	28.08.	Mati Hint	70
SEPTEMBRIS	02.09.	Elsa Pajumaa	75
	06.09.	Ellen Karu	75
	07.09.	Aili Kiin	55
	12.09.	Ann Kask	60
	29.09.	Maia Väkräm	75
OKTOOBRIS	01.10.	Jussi Kallio	70
	02.10.	Aino Jõgi	85
	13.10.	Arvo Eek	70
	13.10.	Tauno Lähteenkorva	75
NOVEMBRIS	07.11.	Krista Kerge	55
	12.11.	Epp Lauk	55
	15.11.	Kaleph Jõulu	80
	20.11.	Silva Tomingas	55
DETSEMBRIS	28.12.	Huno Rätsep	80
	30.12.	Kai Võlli	60

JUUBELIJUTTU HELENA SULKALAGA

2007. aasta tõi ümmarguse tähtpäeva Oulu ülikooli soome keele professorile Helena Sulkalale: 9. juunil täitus tal 60. eluaasta. Sulkalat seovad Eestiga paljud tihedad koostöö- ja sõprussuhted, ta on ka Emakeele Seltsi liige. Heidame järgnevalt pilgu Helena Sulkala tööalasele tegevusele¹ ja küsime juubilarilt endalt, kuidas on kujunenud ja arenenud tema suhted Eestiga ja eesti keelega.

Helena Sulkalat võib kindlasti nimetada Oulu ülikooli soome keele eriala raudvaraks. Kui ta seal 1967. aastal oma õpinguid alustas, oli soome keele osakond just loodud. Sama osakonna (mille koosseis ja kuuluvus on aegade jooksul vaheldunud) mitmel ametikohal on kulgenud kogu ta tööelu. Professorina töötab ta alates 1997. aastast; kokku umbes 15 aastat

¹ Andmed pärinevad Harri Mantila ülevaatest „Esipuhe” juubelikogumikus „Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä” (Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora 79, lk 13–15).

on ta osakonda juhatanud. Oulu ülikooli soome keele eriala on tugev ja produktiivne nii õppe- kui ka uurimistöö vaatenurgast, seal valmib palju mitmekesise temaatikaga lõputöid ja väitekirju, on saadud kõrgeid hinnanguid teadustööle, osakonnas on üksmeelne ja kannustav õhkkond – kõige selle kujunemisel on Sulkalal kindlasti olnud väga suur roll. Ta on olnud professoriks ka Stockholmi ülikoolis, algatanud rahvusvahelise vahetuse lepinguid Erasmuse programmi raames, käinud ka ise loenguid pidamas eri maade ülikoolides. Ta on saanud mitmeid kõrgeid tunnustusi, millest üheks olulisemaks peab Petroskoi ülikooli audoktori tiitlit.

Helena Sulkala uurimistemaatikas võib esile tuua kolm kesket suunda: semantika uurimine, soome ja eesti keele võrdlemine ning läänemeresoome vähemuskeelte keelesituatsiooni uuringud. See aga pole kaugeltki kõik, ta haarab lennult kõikvõimalikke teooriaid, lähenemisviise, uurimisobjekte, võib tegelda oma töödes ja juhendamistes näiteks kognitiivse lingvistikaga, tõlketeooriaga, keeleomandamisega, kirjakeele ajaloo, nimeuuringutega. Oma doktoritöös „Suomen kielen ajan adverbien semantiikka” (1981) uuris ta uudsel teoreetilisel taustal, semantiliste tunnuste analüüsi abil soome keele ajamäärsõnade tähendusstruktuuri. Rahvusvahelisele keeleteadusele suunatud on koos Merja Karjalaineniga kirjutatud ülevaate-teos „Finnish”, mis ilmus 1992 Routledge’i kirjastuse sarjas „Descriptive Grammars”. Soome ja eesti keele kontrastiivuuringutega, eesti keele uurimise ja õpetamise arendamisega on Sulkala tegelnud väga mitmekülgsest, millest lähemalt kõneleb ta ise allolevas meiliküsitluses. Viimasel aastakümnel on ta huvikeskmes olnud läänemeresoome väikesed keeled, tema algatusel ja juhtimisel on edukalt toiminud rahvusvaheline läänemeresoome vähemuskeelte uurimise projekt, kus osalisteks kaheksa ülikooli Lätist, Eestist, Soomest, Norrast, Rootsist ja Venemaalt ning uuritavateks keelteks liivi, võru-setu, rootsisoome, meä, kveeni, karjala ja vepsa keel.

Mõistatuseks kõigile on jäänud, kuidas on ta kõike jõudnud: olla mitmekülgne uurija, eestvedaja väga paljudes asjades nii tööl, harrastustes kui ka inimsuhetes, seitsme poja ema ja lugematute lapselaste vanaema. Helenaga suhtlemine on vaba ja aval, ja see võib toimuda sulaselges eesti keeles. Temast õhkub kaasaalamist nii teiste inimeste kui ka nende kodumaa käekäigu vastu. Sulkalate külalisraamat kõneleb nende Kempele kodu suurest külalislahkusest. Oma suhetest Eestiga jutustab ta järgnevas meilivestluses (26.3.2008).

1. Kuidas algas su tutvus eesti keelega ja Eestiga?

Oulu ülikool kutsus esimesena (= pärast sõda) Soome ülikoolidest tööle eesti keele lektori Eestist. Ellen Noot saabus Oulu 1967. aasta lõpus. Meie esimene kursus algas 4. detsembril 1967 ja kestis kuni jõuludení. See oli minu eesti keele algus. Kevadel oli siis järgkursus. Kuna õpperaamatuid ei olnud, lugesime tekste Elleni toodud ajalehtedest (Sirp ja Vasar).

1969. a mais tegime esimese ekskursiooni Eestisse. Reisi korraldajateks olid soome keele tudengite ühing SUMA ning soome keele osakond abiprofessor Matti Pääkköneni juhatusel. Kuna mu töötamine osakonnas algas juba teise aasta tudengina (22.1.1968), siis olin kaasas nii osakonna kui ka SUMA poolt. Tutvusime Tartu ülikooliga Paul Ariste ja Paula Palmeose juhatusel. Ariste rääkis eesti ja soome-ugri keelte uurimisest ja tõi esile ka lõunaestí keele. Ta palus Kalev Kalkunil rääkida lõunaestí keeles. Pärast jaotas eesti ja soome tudengid paaridesse ja käskis meil minna linna peale kõndima ja vestlema. Mind pandi paari Väino Klausiga ja samasse kampa sattusid ka Jüri Oll ja Kalev Kalkun. Algas kirja- ja kaardivahetus Väino ja Jüriiga, mis kestis aastaid.

2. Kuidas kontaktid Eestiga on elu jooksul jätkunud?

Pärast esimest, 1969. a visiiti olen pidevalt külastanud Eestit, tutvunud paljude inimestega algul Tallinnas ja Tartus, hiljem ka eriti Lõuna-Eestis (Võru Instituudi ja selle inimestega). Tuttavate hulgas on keeleteadlasi ja ülikooli rahvast, aga ka sadu eestlasi nii mandrilt kui ka saartelt (näiteks Piirissaareltki).

Olin nõukogude ajal Eestis mitu korda vahetusuurijaks Moskva rahaga, hiljem mitu korda Eesti Teaduste Akadeemia toetusel. Olen pidanud mitu soome keele kursust nii Tartu kui ka Tallinna ülikoolides Erasmuse vahetuse raames. Olen olnud eksperdiks mitmel professori ja dotsendi koha täitmisel Eesti ülikoolides, ka oponendiks kaitsmistel.

Soomes olen õpetanud eesti keelt kolmes õppeasutuses, kokku kahteist aastat. Lisaks sellele olin kümme aastat vastutav õppejõud eesti-soome tõlkekursustel.

Olen korraldanud eesti keele õppuritele kolmteist bussireisi Eestisse, peaaegu kõik kohad on läbi käidud Pakrilt Piirissaareni, Narvast Kihnuni, Viimsist Paganamaale.

Kontaktid eesti keelega on jätkunud ka Oulus, kuna mul on olnud kolleegiks kokku 13 eesti keele lektorit, kellega on olnud võimalus

suhelda eesti keeles. Meid on 1960. aastatest alates külastanud ka mõned eesti stipendiaadid ja vahetusõpetajad. Kaks eestlast on kaitsnud oma doktoritöö meie osakonnas.

3. Milliseid eesti keelega seostuvaid uurimusi oled ise teinud, juhatanud, juhendanud?

Mu selleteemaliste publikatsioonide loend on lisatud siinse kirja lõppu. Olen juhendanud soome-eesti temaatikast 10 *pro gradu* -tööd, 3 litsent-siaaditööd ja 2 doktoritööd. Olen ka Soomes tegev olnud eelretsenseerijana ja oponendina eesti keelt puudutavate doktoritööde kaitsmistel.

4. Mis üritusi oled korraldanud?

Olen korraldanud projekti VIRSU (*Viro ja suomi kohdekielinä*) ja eesti-soome kontrastiivseminare ning eesti keele lektorite kokkusaamisi mitu korda. Peale selle olen koordineerinud kuus aastat (1998–2001, 2004–2007) läänemeresoome vähemuskeelte projekti, kus osalesid nii Tartu Ülikool kui ka Võru Instituut. Korraldasin kolm seminari aastas; neid peeti kuuel maal.

5. Missugustest Eesti teadus- jm üritustest oled osa võtnud?

Nõukogude ajal võtsin osa eesti ja soome keelt võrdlevast uurimisprojektest. Pärast seda olen osa võtnud Eesti ülikoolide, Eesti Teaduste Akadeemia, Emakeele Seltsi, Johannes Aaviku Seltsi ja Võru Instituudi korraldatud konverentsidest ja seminaridest.

6. Mis aspektid eesti keelest ja eesti-soome võrdlusest sulle kõige rohkem huvi pakuvad?

Algul huvitasid puhtalt tänapäeva eesti ja soome keele erinevused ja sarnasused, siis nende kahe keele õppimise probleemid, hiljem ka keelte ajalooline areng ja vanad kirjakeeled. Praegu huvitavad mind läänemeresoome vähemuskeelte küsimused ja seoses sellega võru ja setu keele praegune areng võrreldes teiste läänemeresoome keeltega.

7. Kas sul on praegu teoksil või kavas eesti keelega seostuvaid uurimusi?

Kavas oleks palju, kui aega jätkuks. Praegu tegelen just vähemuskeelte projekti tulemusena kirjutatud „klassikaga”.

8. Kuidas sai sinust Emakeele Seltsi liige?

Mind kutsuti osalema seltsi koosolekutel, kuna olen elanud Eestis mõned kolmekuused perioodid, ja mind kutsuti ka liikmeks. Mulle oli kutse suur au ja muidugi tahtsin liikmeks saada. On ju Eestimaa ja eesti keel mulle armsad ja lähedased. (Eesti keel on vahel kodukeelekski!)

Emakeele Selts soovib Helena Sulkalale hästi palju õnne, energiat, põnevaid uurimisteemasid ja innukaid üliõpilasi!

Helena Sulkala eesti keele alased publikatsioonid

A. Eesti keelt käsitlevad artiklid

Sulkala, Helena 1988. Sijamuotojen käyttö suomen ja viron ajanilmauksissa. – Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 29. Oulu, 139–147.

Sulkala, Helena 1990. The use of cases in time expressions in Finnish and Estonian. – Материалы VI международного конгресса финно-угроведов. Т. 2. Москва, 423–426.

Sulkala, Helena 1990. Resiprookkisuuden ilmaisemisesta suomessa ja virossa. – Congressus septimus internationalis fenno-ugristarum 3b. Sessiones sectionum. Debrecen, 268–273.

Sulkala, Helena 1994. Suomi toisena kielenä kielisukulaisille. – Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. Toim. Helena Sulkala ja Heli Laanekask. (= Suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu, 106–113.

Sulkala, Helena 1995. Virolaisten adoptiolasten kielen tutkimisesta. – Monikielinen suomessa. Toim. Ritva Takkinen ja Marja-Leena Haapanen. (= Suomen logopedis-foniatriksen yhdistyksen julkaisuja 28.) Helsinki, 94–95.

Sulkala, Helena 1995. Virolaisten adoptiolasten kielen tutkimisesta. – XXI kielitieteen päivät Oulussa 6.–7.5.1994. Toim. Riitta Kataja ja Kristiina Suikkari. (= Acta Universitatis Ouluensis. Series B.) Oulu, 241–245.

Sulkala, Helena 1995. Suomalaisen raamatun kääntämisestä. – Läänemere rahvaste kirjakeele ajaloost. Toim. Jaak Peebo. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 1.) Tartu, 205–221.

Sulkala, Helena 1996. Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – Estonian: typological studies I. Ed. by Mati Ereht. (= Publications of the Department of Estonian of the University of Tartu 4.) Tartu, 165–225.

- Sulkala, Helena 1996.** Sanonnoista ja niiden kääntämisestä. – Professori Irma Sorvali 50 vuotta. Juhlaseminaari Oulussa 15.11.1995. Red. Paula Huhtala. (= Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B, Nr 21.) Uleåborg, 9–16.
- Sulkala, Helena 1996.** Finnish as a second language for speakers of related languages. – Finnish and Estonian – new target languages. Proceedings of the Fenno-ugric languages as second and foreign languages symposium. Ed. by Maisa Martin and Pirkko Muikku-Werner. Jyväskylä, 143–158.
- Sulkala, Helena 2000.** Keel, identiteet ja ühiskond. – Ödagumeresoomõ piirisüämeq. Toim. Karl Pajusalu ja Jüva Sullõv. (= Võro instituudi toimõndusõq 10.) Võro, 1–26, 171.
- Sulkala, Helena 2000.** Vähemmistökieliset tekstit vähemmistön identiteetin luojina ja vahvistajina. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti 1. Toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 15.) Oulu, 10–29.
- Sulkala, Helena 2001.** Vähemmistöidentiteetti syntaksin näkökulmasta. – Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks. Toim. Reet Kasik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 17.) Tartu, 293–305.
- Sulkala, Helena 2001.** Vanhan virren kieli elää suomalaisissa ja virolaisissa virsissä. – Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000. Pars VI. Dissertationes sectionum, Linguistica III. Tartu, 261–270.
- Sulkala, Helena 2001.** Itämerensuomen pienet kirjakeilet. – XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20. toukokuuta 2000. Toim. Helena Sulkala ja Leena Nissilä. (= Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B41.) Oulu, 272–277.
- Sulkala, Helena 2001.** Pienten itämerensuomalaisten kirjakielten syntybuumi. – Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti 3. Toim. Niina Määttä ja Helena Sulkala. (= Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 20.) Oulu, 182–197.
- Sulkala, Helena 2001.** Läänemeresoome väikesed kirjakeeled. – Ödagumeresoomõ ütistüseq. Toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. (= Võro instituudi toimõndusõq 11.) Võro, 104–111, 129–131.
- Sulkala, Helena 2003.** Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. – Folia Uralica Debreceniensia 10. A Debreceni Egyetem. Debrecen, 177–193.
- Sulkala, Helena 2004.** Uus keel või vana murre? – Kiil' ja hindätiidmine. Toim. Karl Pajusalu ja Jan Rahman. (= Võro instituudi toimõndusõq 16.) Võro, 146–162.

Sulkala, Helena 2004. Karjala, vepsä ja karjalansuomi muiden pienten itämerensuomalaisien kielten näkökulmasta. – Современное состояние и перспективы развития карельского, вепсского и финского языков в Республике Карелия. Ред. Т. С. Клеерова, С. П. Пасюкова. Государственный комитет Республики Карелия по делам национальной политики. Петрозаводск, 31–41.

Lindgren, Anna-Riitta, Annika Pasanen, Helena Sulkala 2005. What language does the people speak? What languages does the God understand? Endangered Uralic minority languages in the Arctic regions. – Northern Sciences Review 2005. Northern Dimensions and Environments. Eds. Lassi Heininen, Kari Strand and Kari Taulavuori. 101–144.

Sulkala, Helena 2008. Written Finnic minority languages. – Forthcoming in proceedings volume of ICML XI conference in Pécs. 12 pp.

B. Eesti keelega seostuvad retsensioonid

Sulkala, Helena 1995. Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, 1.–13. vihik. a–peaaegu. Tallinn 1988–1994 (Eesti Keele Instituut). 2515 s. – *Linguistica Uralica* XXXI: 2, 137–139.

Sulkala, Helena 2002. Kontrastiivinen näkökulma kieliopillistumiseen. – *Virittäjä* 106: 2, 283–287.

Sulkala, Helena 2007. Viro ja venäjä suomenoppijan lähdekielinä. – *Virittäjä* 111: 1, 135–141.

C. Muid publikatsioone

Sulkala, Helena, Minna Zaman-Zadeh, Järvi Kokla 1997. Suomenopettajia Etelä-Viroon. – *Virke* 4, 42.

Sulkala, Helena, Minna Zaman-Zadeh 1997. Täydennyskoulutusta Etelä-Viron suomenopettajille. – *Aktuumi* 4, 67–68.

D. Toimetatud eesti keelt käsitlevad raamatud

Sulkala, Helena, Valve Kingisepp (toim.) 1992. Viron kielen päivä 6.5.1992. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 35.) Oulu. 83 lk.

Sulkala, Helena, Heli Laanekask (toim.) 1994. Lähivertailuja 8. Suomalaisvirolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 40.) Oulu. 128 lk.

Sulkala, Helena, Heli Laanekask (toim.) 1997. Runon silta – kielen silta. (= Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 7.) Oulun yliopisto. 113 lk.

- Määttä, Niina, Helena Sulkala (toim.) 2000.** Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti 1. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 15.) Oulu. 183 lk.
- Mikkonen, Miia, Helena Sulkala, Harri Mantila (toim.) 2001.** Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti 2. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 18.) Oulu. 309 lk.
- Määttä, Niina, Helena Sulkala (toim.) 2001.** Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti 3. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 20.) Oulu. 194 lk.
- Sulkala, Helena, Heli Laanekask (toim.) 2004.** Lähivertailuja 14. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Oulussa 3.–4.5.2003. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 23.) Oulu. 69 lk.
- Sulkala, Helena, Heli Laanekask (toim.) 2004.** Virsu II. Suomi ja viro kohdekielinä. (= Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 24.) Oulu. 141 lk.
- Haurinen, Olga, Helena Sulkala (toim.) 2005.** Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti IV. (= Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora. B66.) Oulu. 121 lk.
- Haurinen, Olga, Helena Sulkala (toim.) 2006.** Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti V. (= Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora. B69.) Oulu. 107 lk.
- Holmi, Hannakaisa, Helena Sulkala (toim.) 2006.** Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti VI. (= Studia Humaniora Ouluensia. 2.) Oulu. 107 lk.

HELLE METSLANG

SÁNDOR MOKÁNY 75

10. juunil 2007 tähistas oma 75. sünnipäeva teenekas ungari keeleteadlane, Emakeele Seltsi liige Sándor Mokány.

Sándor Mokány sündis 10. juunil 1932 Tšehhoslovakkias, tänapäeval Ukraina Taga-Karpaatiasse kuuluva oblasti alal. Tema koduküla (praegu linna) nimi on ungari keeles *Técső* (ukr *Тячів*, russiini *Тячево*, vn *Тячев*, tšehhi *Tiačevo*, *Tjačev*, slovaki *Ťačovo*). Endiste Kirde-Ungari alade vaheldumisi kuulumine mitme riigi (Tšehhoslovakkia, Teise maailmasõja ajal formaalselt kuningriigi nimetust kandnud Ungari ja pärast Ukraina NSV) alluvusse ning juubilar viibimine teadus- ja õppetöö eesmärgil mitmetel slaavi ning soome-ugri keelealadel aitas kaasa tema lingvistiliste huvide väljakujunemisele, mille keskmes on olnud ungari ja slaavi keelte laenu-suhete, etümoloogia, onomastika ja dialektoloogia uurimine. Mokány on eriti tuntud rahvaetümoloogia uurijana.

Pärast põhikooli lõpetamist siirdus Mokány 1942. a edasi õppima Huszti linna gümnaasiumi. Vahepeal olid toimunud suured poliitilised muutused: 1939 olid tulnud tšehhide asemel võimule taas ungarlased. Kui aga Punaarmee „vabastas“ Taga-Karpaatia, ei antud seda ei Ungarile ega Tšehhoslovakkiale tagasi, vaid ühendati Ukraina NSV-ga. Nõukogude aja saabudes jätkas Mokány oma õpinguid koduküla vast valminud

keskkoolis, mille lõpetas 1949. a ning astus Užgorodi Riiklikku Ülikooli. Keskkooliõpetaja diplomi sai ta kätte viis aastat hiljem.

1956 astus Mokány esimene ungarlasena Tartu Riikliku Ülikooli aspirantuuri ja sellest ajast alates saigi alguse Taga-Karpaatia ungarlaste õppima asumine Eesti NSV kõrgkoolidesse, mis tundusid tollal olevat Ukraina oludega võrreldes enneolematult vabad. Kui kodukandis peeti ungarlasi fašistideks, siis Eestis suhtuti neisse hoopis teisiti. Siin võeti nad hõimurahva esindajatena vastu. Sattumine mitme soome-ugri rahva fennougriste kasvatanud professori Paul Ariste kae alla kindlustas tõsise teadusliku karjääri. Arvestatagu, et Užgorodi ülikoolis rajati ungari keele õppetool hiljem, alles aastal 1963, nii et Taga-Karpaatia ungarlaste jaoks kodukandis ungari keele uurimise jaoks tingimusi tollal ei olnud. Mokányi aspirantuuriõpingud kestsid kuni aastani 1960. Oma kandidaadiväitekirja kirjutas ta Taga-Karpaatia Máramaros'i ukraina (russiini) murde ungari laensõnadest (kaitses Tartus 1966).

Enne aspirantuuri lõpetamist 1959 siirdus Mokány tööle Leningradi ülikooli ungari keele lektoriks, kus ta sai aastal 1971 dotsendiks. Vahepeal ilmus tal hulk publikatsioone, eeskätt Leningradi väljaannetes. Juubilar hakkas avaldama oma uurimusi ka Eestis, eeskätt tänapäeva *Linguistica Uralica* eelkäijas, ajakirjas Советское финно-угроведение, kus tal ilmus kokku 10 kirjutist, neist üks kaasautoriga, kelleks oli abikaasa, samuti Ariste kasvandik Katalin Mokány.

Aasta 1977 oli pöördepunkt Mokányide elus, sest nad leidsid võimaluse lahkuda NSV Liidust, et asuda elama Ungarisse. Juubilar asus tööle Szegedi József Attila nim. Ülikooli ungari keeleteaduse õppetoolis, kus ta nimetati 1989. a dotsendiks. Seal tegutseski ta aastani 1997, harides terveid põlvkondi üliõpilasi ungari keele ajaloo ja murdeõpetuse alal. See töö Szegedis tuli katkestada ajavahemikul, mil ta oli külalisõppejõuks Komenský Ülikoolis Bratislavas (1982–1989) ning Karli Ülikoolis Prahas (1991–1995). Vahepeal töötas ta veel Budapesti ülikooli dotsendina, jagades õpilastele ukraina keele teadmisi.

Ungaris elades publitseeris Mokány oma uurimusi eeskätt Szegedi ülikooli sarjas Néprajz és Nyelvtudomány. Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio ethnographica et linguistica. Nii sarjas Nyelvtudományi Értekezések aastal 1980 ilmunud „Magyar szófejtések” (‘ungari etümoloogiad’) kui ka sarjas Hungarológia aastal 1995 ilmavalgust näinud „Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási

mód” (’rahvaetümoloogia kui sõnamoodustus/kujundusviis’) käsitlevad mitme tosina ungari sõna etümoloogiat. Tema etümologiseeritud sõnade arv ulatub mitmesajani.

Mokányi uurimused põhinevad suurel lingvistilisel, etnograafilisel ja kultuuriloolisel materjalil. Viimasel ajal on juubilar taas pöördunud ukraina etümoloogia uurimise juurde ja võtnud kriitilise vaatluse alla mitmeköitelise etümoloogiasõnaraamatu „Етимологічний словник української мови”. Samuti asus ta tegema parandusettepanekuid hiigelsarja Karpaatide keelte atlase kohta (nt vt võrguajakirja www.idnakar.ru 2007. a 2. nr).

Mainimisväärt on Mokányi pedagoogiline tegevus eesti filoloogia alal. Hungaroloogia ning slavistika kõrval ongi ta aastaid õpetanud eesti keelt Szegedi ülikooli fennougristika ning ka Bratislava ülikooli ungari eriala õpilastele ajal, kui veel Eestist välismaale saadetud eesti keele lektorite tänast võrku polnud olemas.

Sándor Mokányit tuntakse kui rõõmsameelset, demokraatlikku inimest, kes on vastutulelik oma kolleegide ja õpilaste soovide suhtes ning kes läbib üliõpilastega sama sõbralikult nagu kolleegidegagi.

Soovime Sándor Mokányile tema juubeli puhul nii Ungari kui ka Eesti, aga samuti teiste maade teadlaste nimel palju õnne, ennekõike aga head tervist edaspidiseks!

SZILÁRD TÓTH

2007. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura. **2006.** 4; **2007.** 1, 2, 3.

Eesti Teaduste Akadeemia aastaraamat. XII. (39). **2006.** Tln, 2007. 252 lk.

Estonian Academy of Sciences Year Book. XII. (39). **2006.** Tln, 2007. 176 lk.

Kansalliskirjasto. Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti. /Helsinki/ **2006.** 5, 6; **2007.** 1, 2, 3.

Neuphilologische Mitteilungen. Neuphilologischer Verein in Helsinki. **CVII.** 2006. 3, 4.

CVIII. 2007. 1, 2, 3.

Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.

48. 2006. 192 lk;

49. 2007. 243 lk.

Studia Fennica. Ethnologica. Helsinki: Finnish Literature Society.

9. Passages Westward. Edited by Maria Lähtenmäki & Hanna Snellman. /2006./ 247 lk.

Studia Fennica. Linguistica. Helsinki. Finnish Literature Society.

13. Antti Leino. On Toponymic Constructions as an Alternative to Naming Patterns in Describing Finnish Lake Names. /2007./ 130 lk.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. 91. Helsinki: SUS, 2006. 222 lk.

Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. **2006.** 4; **2007.** 1, 2, 3.

Muid väljaandeid

Ahven, Eeva. **Pilk paberpeeglisse.** Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Tln: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. 1415 lk.

- Eesti murrete sõnaraamat. IV** /köide/. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tln.
18. vihik. 2006.
19. vihik. 2007.
- Eesti Vabariigi teaduspreemiad. 2007.** Tln, 2007. 157 lk.
- Erelt, Tiiu. **Terminiõpetus.** Trt: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007. 470 lk.
- Finest Linguistics.** Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics. Tallinn, May 6–7, 2004. Edited by Krista Kerge & Maria-Maren Sepper. Tallinn University Press. Tln, 2006. 429 lk. (Tallinna Ülikool. Eesti filoloogia osakonna toimetised. 8.)
- Friedebert Tuglas-seura.** Jäsenkirje 3/1991. 27.3. 14 lk.
- Haipus, Marjatta – Pääkkönen, Helvi. **Nyky-suomen denomiinaalisista verbijohdoksista.** Oulu, 1980. 84 lk. (Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja. 19.)
- Hint, Mati. **Minu vaade merele.** Raamat Madise mälestuseks. /Tln:/ TEA, 2007. 671 lk.
- Kansanelämän kuvauksia.** Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
68. Lääkäriyön muistoja. Toimittaneet Amos Pasternak, Tuula Ruokonen, Monica Ståhls-Hindsberg. SKS, Suomalainen Lääkärisseura Duodecim, 2006. 347 lk.
71. Terkut sulle. Nuorten kirjeitä kielestä ja identiteetistä. SKS, Äidinkielen opettajain liitto, 2007. 300 lk.
- Karjalan kielen sanakirja.** Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura. (Lexica Societatis Fennougricae XVI.)
Ensimmäinen osa. A—J. 1968. 576 lk.
Toinen osa. K. 1974. 591 lk.
- Kasik, Reet; Erelt, Mati; Erelt, Tiiu. **Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele.** Trt, 2007. 181 lk.
- Kippar, Pille. **August Annisti vangla-aastad.** Äratrükk: Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised. A 19. Humaniora. Eesti kultuur 1940. aastate teisel poolel. Tln, 2001. Lk 84–106.
- Kippar, Pille. Bibliograafia (1965–2005).** Koostas ja toimetas Karin Maria Rooleid. Tln, 2005. 52 lk. (Tallinna Ülikool, eesti filoloogia osakond, eesti kirjanduse õppetool.)
- Kippar, Pille. (Koostaja.) **Estnische Tiermärchen.** Typen- und Variantenverzeichnis. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1986. 220 lk. (FF Communications № 237.)
- Kippar, Pille. **Sõja-aastate kaotusi ja võite Eesti etnoloogias.** Äratrükk: Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised. A. Humaniora. Kultuur Eestis

- sõja-aastail 1941–1944. Toimetanud Kaalu Kirme, Maris Kirme. Tln 1998. Lk 90–103.
- Kippar, Pille. **Ühest kultuurilembesest konstaablist**. Äratrükk: Tallinna Pedagoogikaülikooli toimetised. A 3. 1995. Lk 90–114.
- Kotilainen, Lari. **Kiellon lumo**. Kieltoverbitön kieltokonstruktio ja sen kiteytyminen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007. 164 lk. (Suomi 193.)
- Kuukernuppi**. Vanhoja ja uusia lastenloruja. Toimittanut Ulla Lipponen. Kuivittanut Laura Savioja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007. 130 lk. (Folklore.)
- Labi, Kanni. **Eesti regilaulude verbisemantika**. Trt: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006. 167 lk. (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis. 18.)
- Lõunaeeesti häälikud. II**. Toimetanud Karl Pajusalu ja Pire Teras. Trt, 2003. 156 lk. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised. 27.)
- Lähivertailuja 16**. Soome-eeesti kontrastiivseminar 8.–9.05.2004 Männikul. Toimetajad Helle Metslang ja Siiri Soidro. Tln: TLÜ Kirjastus, 2006. 194 lk. (Tallinna Ülikool. Eesti filoloogia osakonna toimetised. 7.)
- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki**. Helsinki: Société Néophilologique.
- LXIX**. Tra Italia e Francia. Entre France et Italie. In honorem Elina Suomela-Härmä. 2006. 518 lk.
- LXX**. L'art de la philologie. Mélanges en l'honneur de Leena Löfstedt. 2007. 319 lk.
- Mikola, Tibor. **Morphologisches Wörterbuch des Enzischen**. Szeged, 1995. 357 lk. (Studia Uralo-Altaica. 36.)
- Raag, Raimo. **Lär känna estniskan**. En introduction till estniska språket. Uppsala universitet. Institutionen för moderna språk. 2007. 271 lk.
- Rooleid, Karin Maria. **Rahvajutule pühendatud aastad**. Kõnnumäe Pille Kipparile 70. sünnipäeva puhul. Äratrükk: Mäetagused. 30. Trt, 2005. Lk 253–274.
- Sugulaste muinasjutud**. Valimik soome-ugri rahvaste jutte. Koostanud ja tõlkinud Pille Kippar. Tln, 2002. 279 lk.
- Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia**. Helsinki.
- 252**. Syrjänische Texte. Band V. Komi-syrjänisch: Ober-Vyčegda-Dialekt. M. Žikins Texte. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. 2006. 513 lk.
- 253**. Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007. Doaimmahan Jussi Ylikoski ja Ante Aikio. 2007. 450 lk.

- Tallinna Ülikooli keelekorpusete optimaalsus, töötlemine ja kasutamine.**
Toimetanud Pille Eslon. Tln: TLÜ Kirjastus, 2007. 181 lk.
- Teadusmõtte Eestis (IV).** Tehnikateadused (II). Tln, 2007. 146 lk. (Eesti Teaduste Akadeemia.)
- Tekstid ja taustad. III.** Lingvistiline tekstianalüüs. Toimetaja Reet Kasik. Trt, 2004. 137 lk. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised. 28.)
- Tekstid ja taustad. IV.** Tekstiliigivaatlusi. Toimetanud Reet Kasik. Trt, 2005. 117 lk. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised. 29.)
- Tietolipas.** Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2007.
- 215.** Lehtinen, Tapani. Kielen vuosituhanne. Suomen kielen kehitys kantaualista varhaisuomeen. 305 lk.
- 216.** Suomi kakkonen ja kirjallisuuden opetus. Toimittaneet Marjo Mela ja Pirjo Mikkonen. 197 lk.
- 217.** Näköaloja äidinkieleen ja kirjallisuuteen. Toimittaneet Satu Grünthal ja Elina Harjunen. 234 lk.
- 218.** Heikki Pihlajamäki, Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaa. Keskiajan oikeushistoria. 346 lk.
- Valijärvi, Riitta-Liisa. **A Corpus-Based Study on the Degrees of Lexicalization and Grammaticalization of Finnish Converbs.** Uppsala Universitet. 2007. 246 lk.
- Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica.** Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Band 17.** Erhard Schiefer. Überlegungen zur Tauglichkeit des Passivbegriffs und bisheriger Passivuntersuchungen, mit besonderer Berücksichtigung finnisch-ugrischer Sprachen. 1983. 202 lk.
- Band 20.** Dialectologia Uralica. Materialien des ersten Internationalen Symposions zur Dialectologie der uralischen Sprachen 4.–7. September 1984 in Hamburg. Herausgegeben von Wolfgang Veenker. 1985. 338 lk.
- Band 26.** Ralf-Peter Ritter. Untersuchungen zum Partitiv im Vepsischen. 1989. 103 lk.
- Band 45.** Heinrich Werner. Zur Typologie der Jenissej-Sprachen. 1995. 214 lk.
- Õim, Asta. **Sünonüümisõnastik.** Teine, ümbertöötatud ja täiendatud trükk. Tln, 2007. 766 lk.
- Õispuu, Jaan. **Runoista romaaneihin.** Tallinna, 2006. 168 lk.
- Õpetatud Eesti Seltsi perioodiliste ja jätkväljaannete koondregistrid.**
Koostanud Hedda Vares. Toimetanud Kaja Noodla. Trt, 1977. 187 lk. (Tartu Riiklik Ülikool. Teaduslik Raamatukogu.) – Rotaprint.

Koostanud HELJU KAAL

EMAKEELE SELTSI LIHKMETE NIMESTIK

SEISUGA 31.12.2007

AULIHKMED:

Ahven, Eeva (Tallinn)
Alvre, Paul (Tartu)
Laks, Meinhard (Sonda)
Leppik, Eduard (Kadrina)
Liivaku, Uno (Tallinn)
Must, Mari (Tallinn)
Neetar, Helmi (Tallinn)
Pall, Valdek (Tallinn)
Rätsep, Huno (Tartu)
Tedre, Ülo (Tallinn)

TEGEVLIHKMED:

Adamson , Kai (Tallinn)	Haak , Anu (Tallinn)
Admann , Aino (Tallinn)	Habicht , Külli (Tartu)
Ainsaar , Sirje (Saku)	Hagel , Ellen (Tartu)
Alas , Marit (Tallinn)	Hagu , Paul (Tartu)
Alekõrs , Tiina (Tartu)	Halling , Tiina (Tartu)
Allik , Mari (Bousval, Belgia Kuningriik)	Hausenberg , Anu-Reet (Tallinn)
Alver , Jaan (Tallinn)	Heinsoo , Heinike (Tartu)
Ambus , Ada (Tallinn)	Help , Toomas (Tallinn)
Annus , Endel (Tallinn)	Hendrikson , Ülle (Tartu)
Argus , Reili (Tallinn)	Henno , Kairit (Tartu)
Brambat , Benita (Tallinn)	Hennoste , Tiit (Tartu)
Eek , Arvo (Rannametsa, Pärnumaa)	Hiemäe , Mall (Tartu)
Elmäe , August (Tallinn)	Hiietam , Katrin (Manchester, Suurbritannia)
Eenlaid , Kaja (Tartu)	Hinrikus , Rutt (Tartu)
Erelt , Mati (Tallinn)	Hint , Mati (Tallinn)
Erelt , Pekka (Tallinn)	Hussar , Annika (Haabneeme, Harjumaa)
Erelt , Tiit (Tallinn)	
Ernits , Enn (Tartu)	Ilus , Anu (Tallinn)
Eslon , Pille (Tallinn)	Iva , Sulev (Tartu)

Jaago, Tiidu (Tartu)
Jaanits, Lembit (Tallinn)
Joalaid, Marje (Tallinn)
Joalaid, Piret (Tallinn)
Juhkam, Evi (Tallinn)
Jõgi, Aino (Tartu)
Jõulu, Kaleph (Viiratsi, Viljandimaa)
Järve, Priit (Tallinn)
Jürgenstein, Lea (Tartu)
Jürman, Hans (Tallinn)
Kaal, Helju (Tallinn)
Kaalep, Ain (Elva)
Kadai, Üllar (Hargla, Valgamaa)
Kaevats, Mall (Tallinn)
Kaivapalu, Annekatrin (Kärdla)
Kalda, Maie (Tallinn)
Kaldamäe, Karin (Tallinn)
Kaljuste, Aino (Viimsi, Harjumaa)
Kallasmaa, Marja (Tallinn)
Kalmus, Mervi (Tartu)
Kals, Aldo (Tartu)
Kalvik, Mari-Liis (Tallinn)
Karise, Kalli-Merike (Tallinn)
Karlep, Karl (Tartu)
Karu, Ellen (Tallinn)
Kasepalu, Aleks (Tartu)
Kasik, Reet (Tartu)
Kask, Ann (Tartu)
Kendla, Mari (Tallinn)
Kerge, Krista (Tallinn)
Kern, Katrin (Tartu)
Keskpaik, Tiidu (Tartu)
Kesküla, Liina (Tallinn)
Kiik, Heino (Tallinn)
Kiin, Aili (Viljandi)
Kiisverk, Taima (Tallinn)
Kiivit, Leena (Laagri, Harjumaa)
Kilgi, Annika (Tallinn)
Kingisepp, Leelo (Tallinn)
Kingisepp, Valve-Liivi (Tartu)
Kingo, Viive (Tartu)
Kippar, Pille (Tallinn)

Klaas, Birute (Tartu)
Klandorf, Aime (Kehtna, Raplamaa)
Klaus, Väino (Tallinn)
Kokla, Paul (Tallinn)
Koks, Helen (Tõravere, Tartumaa)
Kont, Ilse (Tallinn)
Kraut, Einar (Tallinn)
Krikmann, Arvo (Tartu)
Kristian, Maimo (Tallinn)
Kroll, Reet (Tartu)
Kross (Niit), Ellen (Tallinn)
Kullus, Valve (Uhe k, Ida-Virumaa)
Kurs, Ott (Tartu)
Kuusik, Katrin (Tabasalu, Harjumaa)
Kuusik, Külli (Tallinn)
Kuutma, Kristin (Tallinn)
Kõiva, Mare (Tartu)
Kõiva, Otilie (Tallinn)
Kärner, Indrek (Tartu)
Käsi, Inge (Kolkja, Tartumaa)
Künnap, Ago (Tartu)
Küüts, Astrid (Laagri, Harjumaa)
Laan, Ilmar (Tallinn)
Laanekask, Heli (Tartu)
Laanpere, Helga (Tallinn)
Lahti, Ilmari (Tallinn)
Laiapea, Vahur (Suurupi, Harjumaa)
Langemets, Andres (Tallinn)
Langemets, Margit (Tallinn)
Langsepp, Olaf (Tartu)
Lauk, Epp (Tartu)
Laul, Silvia (Tallinn)
Laur-Kurvits, Lilian (Tallinn)
Leemets, Helle (Tallinn)
Leemets, Tiina (Tallinn)
Leivo, Maeve (Linte k, Põlvamaa)
Leosk, Arvi (Navi, Võrumaa)
Lepajõe, Kersti (Tartu)
Lepasaar, Jane (Tallinn)
Leppik, Merle (Koigu k, Võrumaa)
Leppik, Nansi (Tallinn)
Leppik, Peep (Helme)

Lias, Tiina (Tallinn)
Liiv, Ellen (Tartu)
Liivak, Sander Alfred (Tallinn–Tartu)
Lindström, Liina (Tartu)
Lipasti, Järvi (Tartu)
Maanso, Viivi (Tallinn)
Maasik, Aita (Tartu)
Maksim, Tiit (Tallinn)
Malt, Alo (Tartu)
Mereste, Uno (Tallinn)
Meri, Mart (Tallinn)
Mets, Helle (Randvere k, Harjumaa)
Mets, Mari (Põlva)
Metslang, Helle (Tallinn)
Metsmägi, Iris (Tallinn)
Metstak, Vilma (Tallinn)
Mihkels, Andres (Tallinn)
Mihkla, Meelis (Tallinn)
Miljan, Merilin (Tallinn)
Mirov, Ruth (Tallinn)
Muischnek, Kadri (Tartu)
Mund, Argo (Rakvere)
Mäearu, Sirje (Tallinn)
Mäger, Eleonora (Tallinn)
Märtson, Marju (Tallinn)
Nemvalts, Peep (Uppsala–Tallinn)
Nemvalts, Silvi (Uppsala–Tallinn)
Nigol, Salme (Tartu)
Nigols, Helju (Tallinn)
Niit, Ellen (Tartu)
Niit, Heldur (Laagri, Harjumaa)
Nilbe, Sirje (Tallinn)
Norvik, Madis (Tallinn)
Norvik, Piret (Tallinn)
Nurk, Anu (Tartu)
Oja, Vilja (Tallinn)
Ojanurme, Tiiu (Tartu)
Olesk, Peeter (Tartu)
Olesk, Sirje (Tartu)
Ollisaar, Martin (Tallinn)
Onga, Mare (Tartu)
Ootsing, Sirje (Tallinn)
Orav, Heili (Tartu)
Orav, Mart (Tartu)
Ots, Heido (Tallinn)
Paabo, Olaf (Tartu)
Paide, Madis (Tartu)
Pajumaa, Elsa (Tallinn)
Pajupuu, Hille (Tallinn)
Pajupuu, Jaan (Tallinn)
Pajusalu, Karl (Tartu)
Pajusalu, Renate (Tartu)
Parbus, Ülo (Tartu)
Parmasto, Erast (Tartu)
Paul, Toomas (Tallinn)
Peebo, Jaak (Elva)
Penjam, Pille (Tartu)
Pent, Sirle (Hageri, Raplamaa)
Pihelgas, Kaire (Tallinn)
Piho, Mare (Tartu)
Piller, Katrin (Tartu)
Pino, Veera (Tartu)
Pirso, Urve (Viimsi, Harjumaa)
Pool, Raili (Tartu)
Potseps, Vaike (Tartu)
Pruuli, Külvi (Tartu)
Punga, Leili (Tartu)
Põllu, Kaljo (Tallinn)
Päll, Peeter (Tallinn)
Raadik, Maire (Tallinn)
Raielo, Juta (Tallinn)
Raisma, Marta (Tartu)
Raitar, Maie (Tartu)
Rajamets, Salme (Olustvere,
Viljandimaa)
Rajando, Helju (Tartu)
Rammo, Sirje (Tartu)
Rangøy, Øyvind (Tartu)
Rannut, Mart (Loo, Harjumaa)
Rannut, Ülle (Loo, Harjumaa)
Ratso, Sirje (Tallinn)
Raud, Maret (Tallinn)
Rehema, Tuuli (Tallinn)
Repän, Nikolai (Tartu)

Ress, Kristel (Tartu)
Riikoja, Elli (Tallinn)
Romet, Anne (Tallinn)
Rooleid, Karin-Maria (Tallinn)
Ross, Eevi (Tallinn)
Ross, Jaan (Tallinn)
Ross, Kristiina (Tallinn)
Rõigas, Maia (Tartu)
Räabis, Andriela (Tartu)
Rüütel, Ingrid (Tartu–Tallinn)
Saar, Edgar (Tartu)
Sahkai, Heete (Tallinn)
Salo, Age (Tartu)
Salo, Monika (Tartu)
Salus, Urve (Laagri, Harjumaa)
Saluäär, Anu (Tallinn)
Salve, Kristi (Tartu)
Sang, Joel (Tallinn)
Sarv, Mari (Tartu)
Sarv, Marju (Rapla)
Sarv, Mikk (Rapla)
Sarv, Õie (Tallinn)
Saukas, Rein (Tartu)
Sedrik, Meeli (Tartu)
Seilenthal, Tõnu (Tartu)
Sepp, Arvi (Lalli k, Raplamaa)
Sepp, Ene (Tallinn)
Sepp, Mare (Tartu)
Sepper, Maria-Maren (Tallinn)
Sooberg, Jüri (Tallinn)
Soodla, Karin (Kambja, Tartumaa)
Soosaar, Sven-Erik (Tallinn)
Strandson, Krista (Tähtvere v, Tartumaa)
Sutrop, Urmas (Tallinn)
Süvalep, Ele (Tartu)
Zabrodschaja, Anastassia (Kohtla-Järve–Tallinn)
Tael, Kaja (Tallinn)
Tamla, Toomas (Tallinn)
Tamm, Kadri (Elva)
Tamm, Vally (Valga)

Tamme, Mari (Tallinn)
Tammo, Eha (Võru)
Tarand, Mari (Tallinn)
Tavel, Lehte-Mai (Haabneeme, Harjumaa)
Tender, Tõnu (Tartu)
Tenjes, Silvi (Tartu)
Teras, Pire (Põltsamaa–Tartu)
Tiits, Mai (Tallinn)
Tirkkonen, Mari-Epp (Tallinn)
Tomingas, Silva (Saku, Harjumaa)
Tomson, Ülle (Valga)
Toom, Maren (Tallinn)
Toomsalu, Ülo (Tallinn)
Tormis, Veljo (Tallinn)
Torn-Leesik, Reeli (Tartu)
Torop, Peeter (Tartu)
Torp-Kõivupu, Marju (Tallinn)
Tóth, Szilárd Tibor (Tartu)
Troska, Gea (Tallinn)
Tuisk, Tuuli (Tartu)
Tõnurist, Igor (Tallinn)
Uibo, Udo (Tallinn)
Undusk, Jaan (Tallinn)
Undusk, Rein (Tallinn)
Uusküla, Mari (Tallinn)
Uuspõld, Ellen (Tartu)
Uuspõld, Leonhard (Tartu)
Vaba, Lembit (Saku, Harjumaa)
Vainik, Ene (Tallinn)
Valdre, Tiia (Tallinn)
Valge, Jüri (Tartu)
Valk, Ülo (Tartu)
Vals, Helju (Tartu)
Vare, Silvi (Tallinn)
Veidemann, Andra (Tallinn–Moskva)
Veidemann, Rein (Tallinn)
Veismann, Ann (Tartu)
Velsker, Eva (Tartu)
Vende, Kullo (Tallinn)
Verschik, Anna (Tallinn)
Veski, Leidi (Tallinn)

Vettik, Aime (Tabasalu, Harjumaa)
Vider, Kadri (Tartu)
Vihma, Helgi (Tallinn)
Vihman, Mati (Tallinn)
Vihman, Virve-Anneli (Tartu)
Viikberg, Jüri (Tallinn)
Viires, Ants (Tallinn)
Viitso, Tiit-Rein (Tartu)
Vija, Maigi (Tartu)
Viks, Ülle (Tallinn)
Vilbaste, Marju (Tallinn)

Viluoja, Eha (Tallinn)
Vingissar, Endel (Suure-Jaani, Viljandimaa)
Voll, Piret (Tallinn)
Volmer, Juta (Tartu)
Võlli, Kai (Tallinn)
Väkram, Maia-Ülle (Tallinn)
Vääri, Reet (Tartu)
Õim, Asta (Tallinn)
Õim, Haldur (Tartu)
Õispuu, Jaan (Saue, Harjumaa)

VÄLISLIHKMED:

Aro, Kari (Turu, Soome Vabariik)
Blokland, Rogier (Holland)
Boiko, Kersti (Riia, Läti Vabariik)
Galkin, Ivan (Joškar-Ola, Marimaa)
Kallio, Jussi (Helsingi, Soome Vabariik)
Karma, Tõnu (Riia, Läti Vabariik)
Keevallik, Leelo (Uppsala, Rootsi Kuningriik)
Koponen, Eino (Helsingi, Soome Vabariik)
Krull, Diana (Stockholm, Rootsi Kuningriik)
Laakso, Johanna (Helsingi, Soome Vabariik)
Laalo, Klaus (Helsingi, Soome Vabariik)
Laukkanen, Kari (Helsingi, Soome Vabariik)
Lehiste, Ilse (Ohio, USA)
Lindström, Irja (Vantaa, Soome Vabariik)
Lähteenkorva, Tauno (Oulu, Soome Vabariik)
Mokány, Katalin (Budapest, Ungari Vabariik)
Mokány, Sándor (Budapest, Ungari Vabariik)

Mürk, Harri (Toronto, Kanada)
Nissilä, Leena (Oulu, Soome Vabariik)
Punttila, Matti (Vantaa, Soome Vabariik)
Raag, Raimo (Uppsala, Rootsi Kuningriik)
Raag, Virve (Uppsala, Rootsi Kuningriik)
Remes, Hannu (Joensuu, Soome Vabariik)
Salasoo, Tiit-Ann (Roseville, Austraalia Liit)
Steinhardt, Claudia-Maria (Hamburg, Saksamaa Liitvabariik)
Sulkala, Helena (Kempele, Soome Vabariik)
Söderman, Tiina (Helsingi, Soome Vabariik)
Zaitseva, Maria (Petroskoi, Karjala)
Tarakanov, Ivan (Iževsk, Udmurdi Vabariik)
Vassikova, Liidia (Joškar-Ola, Marimaa)
Wiik, Kalevi (Turu, Soome Vabariik)
Winkler, Eberhard (München, Saksamaa Liitvabariik)

LÜHENDID

a) Arhiivid, asutused, kogud, väljaanded

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), Tartu

EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch, Helsinki, 1982–1983, 2000

EK = Eesti Keel, Tartu

EKI = Eesti Keele Instituut

EKirj = Eesti Kirjandus, Tartu

EKG = Eesti keele grammatika (II – 1993, I – 1995), Tallinn

EKK = Eesti keele käsiraamat. 3. tr 2007, Tallinn

EKM = Eesti Kirjandusmuuseum

EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm 1958–1979

EKS = Eesti Kirjanduse Selts

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat, 1988–2007, Tallinn

EMS = Eesti murrete sõnaraamat, 1994–, Tallinn

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiiv

ES = Emakeele Selts

ES KS = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide sõnavarakogu (1940–1999) eesti murdearhiivis

ES KT = Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tekstid (1941–2000) eesti murdearhiivis

ES MT = Emakeele Seltsi murdetekstide kogu (1923–1991) eesti murdearhiivis

ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat, Tallinn-Tartu

EST = Emakeele Seltsi toimetised, Tallinn

EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, Tartu 1925–1937

EV = Eesti vanasõnad (I – 1980, II – 1983), Tallinn

FU = Fenno-ugristica, Tartu

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki

Km = Kodumurre, Tallinn

KK = Keel ja Kirjandus, Tallinn

KKI = Keele ja Kirjanduse Instituut

KKIU = Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused, Tallinn

KM = ENSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum

KM KO = Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond

KM RO = Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakond

KSVK = Kalevalaseuran vuosikirja, Helsinki

LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae, Helsinki

LU = Linguistica Uralica, Tallinn

RAKA = ENSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (praegu Eesti Ajalooarhiiv)
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja, Helsinki 1955–1981
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Helsinki
SMS = Suomen murteiden sanakirja, Helsinki
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, Helsinki 1992–2000
SUS = Suomalais-ugrilainen Seura
SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, Helsinki
SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia, Helsinki
СФУ = Советское финно-угроведение, Таллин
TA = Eesti Teaduste Akadeemia
TLÜ = Tallinna Ülikool
TPÜ = Tallinna Pedagoogikaülikool
TRÜ = Tartu Riiklik Ülikool
TÜ = Tartu Ülikool
UAJb = Ural-altaische Jahrbücher, Wiesbaden
Ujb = Ungarische Jahrbücher, Berlin–Leipzig
VhGEG = Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpat (Tartu)
VI = Võru Instituut
Vir = Virittäjä, Helsinki
VÕS = E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat
Wied = F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch
VVS = Ü. Viks, Väike vormisõnastik, Tallinn
ÕES = Õpetatud Eesti Selts
ÕEST = Õpetatud Eesti Seltsi toimetused, Dorpat (Tartu)
ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999
ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006

b) Keeled, murdered, murrakud

Amb = Ambla	eRI = rannikumurde idaosa
Ann = Anna	(~ kirderannikumurde idaosa)
asks = alamsaksa keel	germ = germaani keeled
Aud = Audru	h = handi keel
bsks = baltisaksa keel	Hag = Hageri
bulg = bulgaaria keel	Han = Hanila
e = eesti keel	Har = Hargla
eL = lõunaeesti murded (~ lõunamurded)	Hel = Helme
Emm = Emmaste	Hi = Hiiumaa
eP = põhjaeesti murded	hisp = hispaania keel
(~ põhjamurded)	HJn = Harju-Jaani
er (mdE) = ersa (~ ersamorva) keel	Hlj = Haljala
eR = rannikumurre (~ kirderanniku-	Hls = Halliste
murre)	holl = hollandi keel

Hää = Häädemeeste
I (ePI) = idamurre
i-e = indoeuroopa keeled
Iis = Iisaku
ingl = inglise keel
is = isuri keel
isAL = isuri keele Alam-Luuga murre
isH = isuri keele Hevaha murre
isO = isuri keele Oredeži murre
isS = isuri keele Soikola murre
it = itaalia keel
Jaa = Jaani
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise
Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri
k = komi keel
K (ePK) = keskmurre
Kaa = Kaarma
Kad = Kadrina
Kam = Kambja
kam = kamassi keel
Kan = Kanepi
kask = keskalamsaksa keel
Kei = Keila
Khk = Kihelkonna
Khn = Kihnu
kholl = keskhollandi keel
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Kos = Kose
kr = kreeka keel
Kra = Kraasna
Krj = Karja
krj = karjala keel
krjA = Aunuse murre (aunusekarjala m)
krjK = Kalinini murre (kalinini-karjala m) ~ murrakud
krjL = lõunamurre (lõunakarjala m)

krjLü = Lüüdi murre
krjP = põhjamurre (põhjakarjala m)
Krk = Karksi
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla
küsks = keskülemsaksa keel
L (ePL) = läänemurre
lad = ladina keel
Lai = Laiuse
ld = leedu keel
Lei = Leivu
Lih = Lihula
lms = läänemeresoome keeled
LNg = Lääne-Nigula
lp = lapi keel
lpN = Norra murre (norralapi m)
lt = läti keel
Lut = Lutsi
lv = liivi keel
Lüg = Lügánuse
M (eLM) = Mulgi murre
Mar = Martna
md = mordva keeled
mdE vt er
mdM vt mo
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
mns = mansi keel
mo (mdM) = mokša (~ mokšamordva keel)
mr = mari keel
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa
Nai = Naissaare
Nis = Nissi
Noa = Noarootsi
Nõo = Nõo

Ote = Otepää
ou = obiugri keeled
Pai = Paide
Pal = Palamuse
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilistvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
pm = permi keeled
pr = prantsuse keel
prov = provanssaal
Pst = Paistu
Puh = Puhja
Pä = Pärnumaa
Pär = Pärnu
Pöi = Pöide
Rak = Rakvere
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
rts = rootsi keel
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina
S (ePS) = saarte murre
Sa = Saaremaa
Saa = Saarde
sam = samojeedi keeled
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
skr = sanskriti keel
sks = saksa keel
sm = soome keel

s-u = soome-ugri keeled
T (eLT) = Tartu murre
Tln = Tallinn
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trt = Tartu
Trv = Tarvastu
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
udm = udmurdi keel
ug = ugri keeled
ukr = ukraina keel
ung = ungari keel
Urv = Urvaste
uu = uurali keeled
V (eL) = Võru murre
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
vdj = vadja keel
Vi = Virumaa
VId = Võru murde idaosa
Vig = Vigala
Vil = Viljandi
VJg = Viru-Jaagupi
vlg = volga keeled
vlgvn = valgevene keel
Vll = Valjala
VMr = Väike-Maarja
vn = vene keel
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
vpr = vanaprantsuse keel
vprs = vanapreisi keel
vprov = vanaprovenssaal
vps = vepsa keel
Võn = Võnnu
Vän = Väandra
vüsk = vanaülemsaksa keel
Äks = Äksi

